# Polimat

## *Leonardo da Vinci'den Susan Sontag'a Kültür Tarihi*

PETER BURKE

*Türkçesi*
Gökhan Yavuz Demir - Zeynep Dörtok Abacı

ıslık

# POLİMAT

*Leonardo da Vinci'den Susan Sontag'a*
*Kültür Tarihi*

Islık Yayınları: 124
Bilimsel Yapıtlar Serisi: 67

Polimat
*Leonardo da Vinci'den Susan Sontag'a*
*Kültür Tarihi*
*The Polymath: A Cultural History from Leonardo da Vinci to Susan Sontag*
Peter Burke

ISBN
978-625-7317-55-9

*Genel Yayın Yönetmeni*
Fahri ÖZDEMİR

*Türkçesi*
Gökhan Yavuz Demir - Zeynep Dörtok Abacı

*Yayına Hazırlayan*
Ertuğrul Uzun

© Cambridge University Press
© Islık Yayınları, 2024
*(Bütün hakları saklıdır)*

*Birinci Baskı: Eylül 2024, İzmir*

*Kapak Tasarım*
Ayhan Duman

*Dizgi*
İnanç Avadit

*Baskı ve Cilt*
Metro Basım Hiz. A.Ş.
Yahya Kemal Beyatlı Caddesi, No: 94 Begos 3. Bölge
Buca / İzmir

*Islık Yayınları*
Emniyetevler Mahallesi, Ötüken Sokak, No: 4 / B
4. Levent / İstanbul

# POLİMAT

*Leonardo da Vinci'den Susan Sontag'a*
*Kültür Tarihi*

PETER BURKE

*Türkçesi*
GÖKHAN YAVUZ DEMİR
ZEYNEP DÖRTOK ABACI

*Hiçbir şey, her şeyi bilmekten daha güzel değildir.*
(Eflâtun)

*Ah, insanın menzili kavrayışını aşmalı,*
*Yoksa ne anlamı olur ki cennetin?*
(Robert Browning, *Andrea del Sarto*)

*Uzmanlaşma böcekler içindir.*
(Robert Heinlein)

Asa Briggs, David Daiches, Martin Wight ve
"öğrenme haritasını yeniden çizmeye" yönelik
Sussex projesinin anısına...
Ve aynı anda üç şeyi yapabilen Maria Lúcia için...

# ÇEVİRİ HAKKINDA MERAKLISI İÇİN NOT

Elinizdeki kitabın 1, 2, 3 ve 4. bölümleri Zeynep Dörtok Abacı; Giriş, 5, 6, 7, 8. bölümler ile Koda ve Ek ise Gökhan Yavuz Demir tarafından çevrilmiştir. Demir, hem Giriş'ten başlamanın hem de arkadan gelip bitirmenin verdiği avantajla, Abacı'ya da danışarak çevirinin dil birliğini sağlamış ve metne nihai hâlini vermiştir. Çevirinin ham hâlinin ilk okuru olarak getirdiği öneri ve eleştirileriyle metni daha okunur kıldığı için kitabı yayına hazırlayan Ertuğrul Uzun'a her iki çevirmen de müteşekkirdir. Çevirideki her hata ve kusurun sorumluluğu, elbette Abacı ile Demir'e aittir.

Çevirmenlerin vazifesinin bittiği yerde, artık okurun vazifesi başlamalı.

# TÜRKÇE BASKIYA TAKDİM

## NESLİ TÜKENEN BİR ENTELEKTÜEL TÜRÜ OLARAK POLİMAT

Tek yönlü olmamak için, insanın, eğilimi olmadığı şeyi de kendine mal etmeyi bilmesi gerekir.
Johann Wolfgang von Goethe

Başlangıçta uzmanlık yoktu! İlk insanlar hayatta kalmak için her şeyi bilmeye ve çok yönlü olmaya mecburdu. Fakat sosyal hayat kompleks bir yapı arz etmeye başladıkça ve yaşam temposu hızlandıkça uzmanlık ve uzmanlaşma kaçınılmaz olarak arttı. Bugün uzmanların hâkim olduğu bir toplumda yaşıyoruz ve sıradan bir faninin her şeyi bilebileceğine hiç ihtimal vermiyoruz. Oysa bilginin ve kültürün tarihinde uzmanlaşma her zaman bugünkü kadar aksi düşünülemez bir kutsiyette değildi. Bazı tecessüs sahibi zihinlerin birbiriyle alâkasız gibi görünen pek çok şeyi bir arada öğrendiği ve bildiği günler de olmuştu.

İşte Peter Burke'ün elinizdeki bu kitabında anlatılanlar, bugün nesli tükenmeye yüz tutmuş bir entelektüel türünün, yani polimatların hikâyesi. Hikâyeyi burada tam da lâfzî mânâda kullanıyorum; çünkü *Polimat*, on beşinci yüzyıl ila yirmi birinci yüzyıl arasında yaşamış ve Batı düşüncesinde merkezî bir önemi haiz beş yüz seçkin polimatın kolektif biyografisine dayanıyor.

Tarihin basitçe çizgisel biçimde, kırılmaksızın ilerlediğini söylemek mümkün değilse de son üç yüzyılda uzmanlaşmanın hızla egemen hâle geldiği aşikârdır. Bu sebeple modern zamanlar, polimatların üniversitelerden sürgün edilişinin de tarihidir.

Uzmanlaşmanın ve akademik departmanlar arasındaki iş bölümünün ve sınırların açıkça tanımlanması, modern bilimin işleyişi açısından şüphesiz çok fonksiyoneldir. Örgütlü uzmanlaşmanın yaygın olduğu üniversitelerde neredeyse disiplinlera-

rası çalışmanın bile sınırları ve usulleri sert kurallara tâbidir. Fakat disiplinler arası sınırların bu denli kutsanması aynı zamanda bilim faaliyeti açısından da bir o kadar disfonksiyoneldir. Çünkü uzmanlar ayrışmış sahalar arasındaki bağlantıları görebilecek birikimden yoksundur. Onlar bir disipline sadece içeriden bakabilirler ve önlerindeki problemleri sadece disiplinlerinin zaviyesinin müsaade edebildiği kadar kavrayabilirler.

İnsanlık tarihinin baskın yönelimi her ne kadar uzmanlık olsa da polimatlar, yani hiçbir disiplinin sınırı içine sığmayan ve sınırsız tecessüslerinin bilgiye olan susuzluğunu doyuramayan çok yönlü entelektüeller varlıklarını sürdürmeye ve hayatta kalmaya devam etmişlerdir. Başlangıçta üniversitenin güvenli kürsülerine sığınarak ve sonrasındaysa üniversitenin dışına kaçarak.

Tarih içindeki bu bilgi canavarlarının serüveni, bugün bizim için hayli kafa karıştırıcıdır: Nasıl olur da bir insan ressam, hekim, mühendis ve yazar olabilir yahut bir matematikçiyi evvelâ filozofa ve ardından tarihçiye dönüştüren tılsım nedir? Bu sorulara kısaca 'Çünkü bu insanlar dâhi,' diye cevap vermek maalesef aslında soruyu olduğu gibi bir kenara bırakmak anlamına gelir. Polimatlar şüphesiz olağanüstü bir zihin gücüne sahiptir, fakat onları var eden şey sadece Allah vergisi yetenekleri değildir.

Polimatları disiplinler arasında bal yapmak için çiçekler arasında uçuşan bir arı gibi gezdiren şey nedir? Üstelik uzmanlaşmanın egemenliğinde bu merak hiç hoş görülmez, hatta çoğu kez hor görülürken bir polimatın motivasyon kaynağı nedir? Bu kadar çok şeyi öğrenmek için gereken zamanı ve enerjiyi nereden bulurlar? Hayatlarını nasıl kazanırlar? Bütün bu soruların tek cevabı hakikaten bilme/öğrenme tutkusu mudur? Burke'ün anlattığı polimatların hikâyesinden çıkan tek sonuç, bütün diğer insanî kaygıların ve ihtiyaçların bu bilme/öğrenme tutkusunun yanında ikincil önemde kaldığıdır.

Polimat her şeyden evvel 'polimat miti'nin bize anlattığının aksine insanüstü bir birey değil tam da yaşadığı çağın, toplumun, geleneğin, sosyal ilişkiler ağının ürünüdür. Bu sebeple polimatlar aslında 'her şeyi bilen' değil, çağdaşlarının çoğunun aksine 'çok şey bilen' insanlardır. Tarihin akışı bazen onları çok öne çıkarmış, bazen onlara çok ihtiyaç duyulmuş ve polimatlar sayesinde tarihin bazı dönemlerinde insanlık kültür, sanat ve bilimde hızlıca mesafeler katetmiştir. Fakat tarihin bazı anlarında polimatlar yok sayılmış, onlara bazen hak etmedikleri hâlde 'şarlatan' gözüyle bakılmış ve böyle zamanlarda kültür, sanat ve bilimin ilerlemesinin önündeki en büyük engel olarak görülmüşlerdir.

Geniş ilgi alanları nedeniyle polimatlar çoğu kez 'her şeyle ilgilenmek hiçbir şeyi bilmemek' anlamına gelir diye 'yüzeysel' olmakla suçlanmışlardır. Bazense Leonardo da Vinci'nin muztarip olduğu gibi, geniş ilgi alanları polimatların başladıkları işi bitirememelerine, ortaya muhayyel projeler dışında eser koyamamalarına ve sıklıkla maymun iştahlı olarak nitelendirilmelerine yol açmıştır.

Bu eleştirilerin hiç de isabetli olmadığını söylemek mümkün değildir. Fakat yine de abartılı oldukları kesindir. Polimatlar, bir uzmanın asla edinemeyeceği bir görüşe sahip olduğu için, uzmanların kolay kolay göremeyecekleri kadar açıkta olan disiplinler arası ilişkileri, bağları görebilirler. Bu sayede de bir disiplinin içine sınırlarının dışından uzanarak bakmanın avantajıyla basit gibi görünen büyük keşiflere imza atabilirler. Bugün geçtiğimiz dönemlerdeki kadar kendimiz, içinde yaşadığımız toplum ve doğa hakkında keşifte bulunmuyorsak ve hâlâ eski yüzyılların düşünürlerine ve teorilerine referans veriyorsak, bunun sebebi keşfedecek çok az şey kalmış olması değil, aksine tarihin tahterevallisinde polimatın değil de uzmanın yukarı çıkması olabilir.

Günümüzde eskisi kadar çok polimatımız ve o polimatları yaşatabilecek habitatlarımız yoksa bile, geçmişin polimatlarının hikâyesinden 'tecessüs' denen şeyin kıymetini öğrenebilir ve

yeniden 'bilme/öğrenme tutkusu'nu ateşlendirecek ilhamı alabiliriz. Bugünün bilgi krizinin, ardından yine polimatları tarihin tahterevallisinde yukarı çıkarmayacağının garantisi yok. En azından böyle bir değişime hazır olmak için bir polimatın ne olduğu sorusunu merak ederek düşünmeye başlayabiliriz.

Merak konusunda hiç de meraklı olmayan, hatta üzerine vazife olmayan şeyleri merak etmemekle övünen, argosunda bile fazla merakın hayra yorulmadığı bir toplumda, evvelâ İngilizcedeki polymath kelimesine benzer bir kelimeye hiç ihtiyaç duymamış olmamızın nedenlerini merak ederek düşünmeyi deneyebiliriz. Dil ile kültürel hayat ve sosyal yapı arasındaki ilişki çoğu kez göstermediği bir şey üzerinden o toplum hakkında çok daha fazla şey anlatır.

Bilgiyi sadece bilmek ve öğrenmek için seven; meraktan ziyade tecessüsün beslediği soruların peşine düşen ve bu soruların peşinde pek çok farklı disiplinin sınırları arasında mekik dokuyan; unvan, şöhret, pozisyon, makam için değil de öğrenmek için öğrenmeyi seven bir entelektüel türünün bizde bir adının olmaması, aslında böyle bir entelektüele ihtiyaç duymadığımız gibi zihnimizin de böyle işlemediğinin sessiz itirafı olsa gerek.

İngilizcedeki *polymath*, 'çok' mânâsındaki *polys* ile 'öğrenmek' mânâsındaki *manthanein*'den mürekkep Grekçe *polimathes* kelimesinden gelir ve çok şey bilen, çok şey öğrenmiş, bilginin pek çok branşına aşina olan çok yönlü bir zihin anlamındadır. Bu kelimenin Türkçedeki en iyi karşılığı aslında Farsça 'bin' anlamındaki *hezâr* ile Arapçada 'ilim/sanat' anlamındaki *fenn*'den mürekkep ve çok şey bilen mânâsına gelen 'hezârfen'dir. Fakat hiç ihtiyaç duymadığımız bu kelimeyi kullanmaya kullanmaya o kadar unutmuşuzdur ki 'hezârfen' kelimesini ancak Ahmed Çelebi'nin adı olarak biliyoruz. Kitabın başlığını *Polimat* değil de *Hezârfen* olarak karşılasaydık, pek çok ortalama okurun aklına ilk gelecek şey, Peter Burke'ün Hezârfen Ahmed Çelebi hakkında bir kitap yazdığı olacaktı. Ondan sonra ayıkla pirincin taşını!

Uzun yıllardır kendi savunduğum dil anlayışıma ters düşmek pahasına yine de *polymath*'ı 'âlim' olarak karşılamaya çalıştım. Tercümedeki ortağımla birlikte buna karar kıldık ve bütün kitabı böyle tercüme ettik. Fakat son okumada büyük bir pişmanlığa düştüm. İş işten geçti artık, diye hayıflanırken devreye kitabın editörü Ertuğrul Uzun girdi ve kitabın adının *Polimat* olması gerektiğinde ısrar etti. Haklıydı! *Polymath*'a o veya bu karşılığı bulmak yerine yapılması gereken şey, bugüne dek ihmal edilmiş olmasına boş vererek kelimeyi olduğu gibi Türkçeye almaktı. Başka geleneklerin, disiplinlerin bilgi ve buluşlarını kendi fikirlerine mal etmenin ustası olan 'polimat'ı olduğu gibi Türkçeye mal etmek şarttı. Türk düşünce hayatında 'polimat'lar olsun istiyorsak, evvelâ 'polimat'ı Türkçenin emrine amade kılmakta fayda vardı.

Peter Burke bu harikulade anlaşılır, basit, fakat bir o kadar da geniş kapsamlı kitabının sonunda Batı düşüncesindeki en bilinen beş yüz polimatın listesini veriyor. Tahmin edileceği üzere bu listenin kahir ekseriyeti Alman, İngiliz, Fransız, Kuzey Amerikalı, İtalyan, İspanyol, Hollandalı, Avusturyalı vb. Avrupalılardan oluşuyor. Fakat tahmin edilmesi daha güç olansa bu listede Meksikalı, Arjantinli, Leh, Brezilyalı, Rumen, Bulgar, Hırvat, Kübalı, Yunan, Maltalı, Perulu, Portekizli, Venezuelalı isimlerin de bulunması olsa gerek. İyi ama neden bir Türk bu listede yok? Bunu Peter Burke'ün cehaletine veya Türk ve Müslüman düşmanlığına yormak kolaycılığına düşmeden cevaplayabilmek için bile *Polimat*'ı satır satır hatmetmek gerek.

Sokrates'in "Kendini tanı!" sözüyle başlayan, Montaigne'in "Ne biliyorum?" sorusuyla zirveye çıkan, tecessüs üzerine inşa edilmiş bir bilme ve öğrenme açlığının tarih içindeki seyrini okuyan çoğu kişi, 'her şeyi bilir gibi yapmak' ile 'her şeyi bilmeyi/öğrenmeyi istemek' arasındaki uçurumun derinliği karşısında dehşete düşebilir. Çünkü burada söz konusu edilen entelektüel zihinlerin müşterek özelliği, bir disiplinin sınırlarına isteseler de sığamamalarıdır. Zihinlerinin işleyişlerinin kaçınıl-

maz bir sonucu olarak ellerindeki problemlere başka disiplinlerin penceresinden bakabildikleri için yeni bir kavrayış getirebilmişlerdir. Bu tecessüs ve bilme/öğrenme açlığı, maalesef bizdeki o kendinden emin, her şeyi bilen, kimsenin bilgisini beğenmeyen ve kendi bilmediğini küçümseyen yahut yok sayan medyatik akademisyenlerimizde tam da nâmevcut olandır.

Burke'ün bütün anlattıklarına rağmen bazı okurların bizdeki polimatlara örnek saymaya kalkacağı bazı kâzip şöhretleri düşünüyorum da kendimi ağlanacak hâlimize gülmekten alıkoyamıyorum. Çünkü Burke'ün meseleyi ortaya koyuşuna göre bizim entelektüel ve akademik dünyamız sadece polimatlardan yoksun değil, aslında bizim uzmanlarımız da çoğu kez uzman değiller.

Burke'ün de gösterdiği gibi polimat veya uzman olması fark etmeksizin bir entelektüel asla boşlukta doğmaz. O daima bir sosyal ağ içinde varolabilir. Bir zihin ancak başka zihinlerle etkileşimi içerisinde parlayıp alev alabilir. Bunun içinse çok sesli bir toplum yapısı gerekir. Aynılar ve benzerler arasında polimatın içinde yaşayabileceği anlamı yaratacak fark yoktur.

Okur bu önsözden sonra aklına gelen yerli ve millî polimat adaylarının isimlerini kenara yazmalı ve kitabı okuduktan sonra kendi listesinden Burke'ün ortaya koyduğu polimata dair kriterlere rağmen üstünü çizmediği isim kalıp kalmadığını kendisi görmelidir. Nihayetinde Halep oradaysa, arşın buradadır.

Kendimizi tanımalı ve kendimize ne bildiğimizi sormalıyız. Elbette bu yolun bir sonu yok ve her şeyi bilemeyeceğiz. Her şeyi bilemeyecek olmamız, yine de bizi her şeyi bilmeye cüret etmekten alıkoymamalı!

Gökhan Yavuz Demir
Gönü Köyü/Bursa, Haziran 2024

## KISALTMALAR LİSTESİ

| | |
|---|---|
| *ANB* | *American National Biography*, 24 cilt (New York, 1999) |
| *DBI* | *Dizionario Biografico degli Italiani* (Roma, 1960–) |
| *DSB* | Charles C. Gillespie (ed.), *Dictionary of Scientific Biography*, 16 cilt (New York, 1970) |
| *GDLI* | *Grande Dizionario della Lingua Italiano*, 21 cilt (Torino, 1961–2002) |
| *IESBS* | *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, 2. baskı, ed. James Wright, 26 cilt (Amsterdam, 2015) |
| *JHI* | *Journal of the History of Ideas* (University of Pennsylvania Press, 1940–) |
| *ODNB* | *Oxford Dictionary of National Biography, eds. Henry Matthew ve Brian Harrison*, 60 cilt (Oxford, 2004) |

# ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Takriben son yirmi senedir fasılalarla da olsa bilgi tarihi üzerine çalışıyorum; ilkin genel bir inceleme olan *Bilginin Toplumsal Tarihi*'ni [*A Social History of Knowledge*] (iki cilt, 2000-2012), konuya bir giriş için *Bilgi Tarihi Nedir*'i [*What is the History of Knowledge?*] (2016) ve en son olarak da *Bilgi Tarihinde Sürgünler ve Göçmenler*'i [*Exiles and Expatriates in the History of Knowledge*] (2017) yayınladım. Sürgünler hakkındaki kitap gibi bu mevcut çalışma da genel incelemeden yola çıkarak kendi başına bir kitap hâline geldi. Bu konu uzun zamandır beni kendine çekiyor. Matematiksel ve bilimsel yetersizliğim polimatlığı mevzu bahis olmaktan çıkarsa da, Fransız tarihçiler Lucien Febvre ile Fernand Braudel'in, en azından zaman zaman bu disiplinin sınırlarından kaçarak çok daha iyi tarih yazılacağına dair ifade ettikleri meşhur görüşü uzun süredir paylaşıyorum.

Oxford'da üç yıl süren tarih öğrenciliğim boyunca başka disiplinlere ait derslere; söz gelimi felsefede Gilbert Ryle'ın, ekonomide Roy Harrod'ın, Ortaçağ edebiyatında J.R.R. Tolkien'in, psikolojide Michael Argyle'ın ve –geleceğim açısından en önemlisi olan– sanat tarihinde Edgar Wind'ın derslerine de gitmiştim. Bir lisansüstü öğrencisi olarak sosyoloji ve antropoloji okumaya başlamış ve bilim tarihi seminerlerinin yanı sıra Norman Birnbaum ile Iris Murdoch'ın düzenledikleri yabancılaşma kavramı hakkında bir seminere de katılmıştım.

Yeni Sussex Üniversitesinin disiplinlerarası bir tarzda teşkilatlanacağını işittiğim vakit, derhal orada bir pozisyon için müracaat ettim ve 1962'den 1979'a kadar Avrupa Çalışmaları Okulunda sanat tarihi, sosyoloji ve İngiliz ve Fransız edebiyatı sahalarından meslektaşlarımla birlikte ders verdim. Bilhassa

Sussex'teki bu tecrübeler sayesinde, ayrıntılar kadar büyük resimle de meşgul olan ve çoğu kez fikirlerin ve pratiklerin bir disiplinden bir başka disipline aktarılması veya 'tercümesi'yle iştigal eden birey ve küçük gruplar hakkında gerçekten de bir kitap yazmam gerektiğini düşündüm.

Bu kitapta tartışılan polimatlarla, bazıları eski tanıdık ve birkaç örnekte de şahsî dostlar olan, bazılarının başarılarıysa ancak araştırma esnasında keşfedilen bu yetenekli kadın ve erkek grubuyla, dolaylı da olsa arkadaşlık etmek bir keyifti.

Kitabın birinci bölümü hakkındaki yorumları için Tarif Khalidi ve Geoffrey Lloyd'a; bana kitabının ilk taslağıyla beraber 2013'te polimatlar hakkında bir anket de yollayan Waqas Ahmed'e; fikirlerimin verimli bir tartışması için Berlin Brandernburgische Akademie der Wissenschaften'deki Christoph Lundgreen, Fabian Krämer ve *Zwei Kulturen* Araştırma Grubu'na; ve elbette bilgi, öneri ve referanslar için Ann Blair, Steven Boldy, Arndt Brendecke, Chris Clark, Ruth Finnegan, Mirus Fitzner, José Maria García González, Michael Hunter, Gabriel Josipovici, Neil Kenny, Christel Lane, David Lane, Hansong Li, Robin Milner-Gulland, William O'Reilly, Ulinka Rublack, Nigel Spivey, Marek Tamm ile Marianne Thormählen'e müteşekkirim.

Polimatlar hakkındaki düşüncelerimin bazıları konferanslarda olduğu kadar basılı olarak da sunulmuştur.[1] Bu daha olgun hâlinin, daha taslak hâllerine nazaran bir gelişim gösterdiğini umuyorum. Aynı fikirlerin farklı yer veya kontekstlerde sunulması, çoğu kez yapılan bazı değişikliklere ilham teşkil etti. Dolayısıyla Belo Horizonte, Berlin, Brighton, Cambridge, Kopenhag, Engelsberg, Frankfurt ve Gotha'daki bu konu hakkın-

1 Bilhassa bkz. Peter Burke, "The Polymath: A Cultural and Social History of an Intellectual Species", D. F. Smith ve H. Philsooph (ed), *Explorations in Cultural History: Essays for Peter McCaffery* (Aberdeen, 2010), 67-79.

daki konferanslarımın dinleyicilerine muhtelif soru ve yorumları için ziyadesiyle minnettarım. Hazırladığım taslağı beğenen Yale Üniversitesi Yayınları'ndan Robert Baldock ile Heather McCallum'a ve yapıcı tavsiyeleri için iki anonim okuruma ve redaktörüm Richard Mason'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Her zamanki gibi Maria Lúcia taslak metnin tümünü okudu ve bilgece fikirler verdi.

# GİRİŞ
# POLİMAT NEDİR?

"Tarih, polimatlara karşı merhametsizdir," denir. Çoğu "bildiğimiz bir kategoriye sıkıştırılır"ken, bazıları da unutulur.[1] İlerleyen sayfalarda tekrar ve tekrar göreceğimiz gibi onlar sadece farklı olan başarılarının ancak bir veya birkaç biçimiyle hatırlanırlar. Şimdi bu dengeyi kurma vakti. Aslında, belki de uzmanlık kültürümüze karşı bir tepki olarak, son yıllarda tek tek polimatlara dair daha fazla çalışma yayınlanıyor. Sadece Leonardo ve Leibniz gibi entelektüel devleri değil, Dumont Durville ve William Rees gibi neredeyse unutulmuş bazı figürleri de içeren bu monografilerin çoğunu memnuniyetle kullandım.[2] Özellikle gazetelere ve radyo programlarına kısa katkılar biçimindeki bu yayınların sayısı giderek artıyor olsa da genel mahiyetteki araştırmaları bulmak çok daha güç.[3]

Böyle genel bir araştırmaya teşebbüs eden bu kitap, bilginin kültürel ve sosyal tarihine yönelik bir yaklaşım sunuyor. İster teorik olsun ister pratik, her türlü bilgi formu kendi tarihinin yazılmasını hak eder. Avcı-toplayıcıların hayatta kalmak için geniş bir bilgi yelpazesine ihtiyaçları vardı, nitekim çiftçiler de, kendisi de bir polimat olan coğrafyacı Friedrich Ratzel tara-

---

1 Alexander Murray (ed), *Sir William Jones, 1746-1794* (Oxford 1998), v.

2 Edward Dyker, *Dumont Durville: Explorer and Polymath* (Dunedin, 2014); D. Ben Rees, *The Polymath: Reverend William Rees* (Liverpool, 2002).

3 Edward Carr, "The Last Days of the Polymath", *Intelligent Life*, Güz 2009; Burke, "The Polymath", Smith ve Philsooph (ed), *Explorations in Cultural History*, 67-79; Eric Monkman ve Bobby Seagull, "Polymathic Adventure", BBC Radio 4, 21 Ağustos 2017. Benimkinden daha geniş bir 'polimat' tanımıyla çalışan yeni bir genel yaklaşım için bkz. Waqas Akbar Ahmed, *The Polymath: Unlocking the Power of Human Versatility* (Chichester, 2019).

fından "çok yönlü" nitelemesiyle övülmüşlerdi.[4] Zanaatkârlar, ebeler, tüccarlar, yöneticiler, müzisyenler, futbolcular ve başka pek çok grup, bazı bireylerin üstün olduğu bir bilgi dalını gereksinir ve elinde bulundurur. Bir zamanlar bilginlerle sınırlı tutulan 'polimat' terimi, son birkaç yılda, başarıları atletizmden politikaya kadar yayılan bireyleri de kapsar oldu.

## TANIMLAR

Meselâ "polimat tartışma grubu," polimatı "birçok konuyla ilgilenen ve birçok konuyu öğrenen birisi" olarak tanımlamıştır.[5] Öte yandan bu kitap, vaktiyle *ilim* [*learning*] olarak bilinen akademik bilgi üzerine yoğunlaşacak. Entelektüel mahiyetteki *öğrenim konularının* veya *müfredat*ın tamamında yahut her hâlükârda bu sahanın başlıca bir bölümünde at koşturmak şeklindeki asıl anlamıyla *ansiklopedik* ilgilere sahip bilginlere odaklanacak.

Bundan dolayı iki müteşebbisi dışarıda bıraktım: Tesla'yı ve başka şirketleri kurmadan önce ekonomi ve fizik alanlarında dereceler alan Elon Musk ile bir başka bilgisayar bilimcisi Larry Page'le birlikte Google'ı kurmadan önce matematik ve bilgisayar bilimi öğrenimi gören Sergei Brin'i. Ayrıca çok yönlü olan John Maynard Keynes'i kitaba dahil etmeden evvel tereddüt ettim, zira bu yönlerinin çoğu akademik değildi. Keynes, arkadaşı Leonard Woolf'un tasvir ettiği gibi "öğretim üyesi, memur, spekülatör, gazeteci, yazar, çiftçi, resim simsarı, devlet adamı, tiyatro yöneticisi, kitap koleksiyoncusu ve yarım düzine başka şeyle ilgili" biriydi. Diğer yandan Keynes'in bizzat kendisi şöyle diyordu: "Usta ekonomist nadir bir yetenekler kombinasyonuna sahip olmalıdır. Farklı istikametlerde yüksek bir standarda

4 Akt. Woodruff D. Smith, *Politics and the Sciences of Culture in Germany, 1840-1920* (New York, 1991), 138.

5 www.dubage.com/API/ThePolymath.html, erişim tarihi 15 Temmuz 2016.

ulaşmalı ve çoğu zaman bir arada bulunmayan hünerleri birleştirmelidir. Az çok matematikçi, tarihçi, devlet adamı ve filozof olmalıdır." Bu kritere göre Keynes, Isaac Newton'ın birçok ilgisine yönelik ilgisini zikretmeye gerek kalmaksızın, kesinlikle polimat sıfatını almayı hak ediyor.[6]

İlerleyen bölümlerde başta Johann Wolfgang von Goethe olmak üzere, George Eliot, Aldous Huxley ve Jorge Luis Borges gibi bazı meşhur kurgu yazarları ele alınacak, fakat bunun nedeni aslında onların aynı zamanda kurgu olmayan metinler, genellikle denemeler de üretmeleridir. Benzer şekilde Viladimir Nabokov da bu tartışmaya *Lolita*'nın yazarı olarak değil, daha çok bir edebiyat eleştirmeni, entomolojist ve satranç yazarı olarak dahil edildi, August Strindberg ise bir tiyatro yazarından ziyade kültür tarihçisi olarak boy gösterdi. Buna karşılık Umberto Eco, romanlar da yazan bir bilgin olarak bu sayfalarda kendine yer bulacak.

## DİSİPLİNLER

Bir polimatın çok sayıda disiplinde ustalaşmış bir kişi olarak tanımlanması şu soruya yol açar: Disiplin nedir? Akademik disiplinlerin tarihi, hem entelektüel hem de kurumsal olmak üzere ikili bir tarihtir. Çoğul 'disiplinler' terimi, kendisi de 'öğrenmek' mânâsındaki Latince *discere* kelimesinden kaynaklanan tekil 'disiplin'den gelir, *disciplina* ise 'talim' yahut 'egzersiz' anlamındaki Grekçe *askesis* kelimesinin tercümesidir. Klasik Antikçağda disiplin fikri, en az dört saha arasında gidip geliyordu: atletizm, din, savaş ve felsefe. Disiplin, bir ustanın düsturunu takip ederek (dolayısıyla onun *çömezi* olarak) ve o düsturu hem zihin hem de bedende bir tür kendine hâkimiyet çileciliğiyle uygulayıp içselleştirerek öğrenilirdi.

---

6 Leonard Woolf'un arkadaşı, akt. Richard Davenport-Hines, *Universal Man: The Seven Lives of John Maynard Keynes* (Londra, 2015), 7; Keynes'ten akt. a.g.e., 137.

Zaman içerisinde *disiplin* terimi, belirli bir bilgi dalını ifade etmeye başladı. Antik Roma'da gökgürültüsü ve şimşek incelemeleri, bu sahadaki uzmanlar Etrüskler olduğu için *disciplina etrusca* olarak bilinirdi. Beşinci yüzyılda Martianus Capella, aynı zamanda yedi özgür sanat olarak da bilinen yedi *disiplin* hakkında yazdı: gramer, mantık, retorik, aritmetik, geometri, müzik ve astronomi. Çoğul *disiplinler* fikri; organizasyona, kurumlaşmaya ve aslında uzun bir uzmanlaşma sürecinin başlangıcına işaret etmişti.[7] Daha sonraki tutumları geçmişe yansıtmaktan kaçınmak için on altıncı ve on yedinci yüzyıllar hakkında yazarken *sihir*i bir disiplin olarak dahil ediyor ve *biyoloji*, *antropoloji* ve benzeri disiplinleri, bu adlandırmalar kullanılmaya başlamadan önceki zamanlardan bahsederken zikretmekten sakınmaya çalışıyorum.

Tarihçi için hayatı daha da güçleştiren, bir bilgini *polimat* olarak adlandırmanın kriterlerinin son altı yüzyılda bütünüyle değişmesidir. Geleneksel disiplinler parçalandıkça, *çok* disiplin fikri sulandırıldı ve çıta iyice düştü. Yakınlarda yayınlanmış bir makale, hukuk ve ekonomi gibi iki disipline orijinal katkılarından ötürü yaşayan bireyleri *polimat*lar olarak tasvir ediyordu. İkiye *çok* denilmesi ne kadar tuhaf görünürse görünsün, aynı anda iki entelektüel topu havada tutmak önemli bir başarı hâline gelmiş durumda.[8]

## AMAÇLAR ve YÖNTEMLER

Bu çalışma büyük ölçüde, kitabın sonunda yer alan Ek'te listelenen, on beşinci yüzyıl ila yirmi birinci yüzyıl arasında Batı'da faaliyet göstermiş beş yüz kişilik bir grubun kolektif biyografi-

7 "Disipline etme"nin erken aşamalarının karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Geoffrey Lloyd, *Disciplines in the Making* (Oxford, 2009).

8 Carr, "The Last Days of the Polymath", Yargıç Richard Posner hakkında. Benzer bir örnek de ekonomi ve felsefe alanlarındaki Amartya Sen'in durumudur.

sine, bir prosopografiye dayanmaktadır. Bizzat kendisinin gayet münasip biçimde "bilginlerin prosopografisi" diye adlandırdığı şey, on yedinci yüzyılın önde gelen polimatı Pierre Bayle'ın "tutkuları"ndan biriydi.[9] Kolektif biyografiye ilgisine rağmen elinizdeki kitap, istatistikten çok da istifade etmiyor. Gruptaki erkek ve kadınların, din adamlarının ve Kilise dışından bilginlerin sayısı belirtilecek olsa da, pek çok başka soru bu kesinlikte cevaplanamayacak.

Hangi polimatların Katolik veya Protestan olduğuna karar vermek bile bu güçlükleri ortaya koyuyor. Katoliklikten Protestanlığa dönmeler arasında Sebastian Münster ile Philip Melanchthon sayılabilir. Protestanlıktan Katolikliğe dönmeler içindeyse Lucas Holstenius, İsviçre Kraliçesi Christina, Peter Lambeck ve Nicholas Steon bulunur; Justus Lipsius ise iki inanç arasında bir o yana bu yana mekik dokumuştu. Benito Arias resmen bir Katolikti, fakat anlaşılan Sevgi Ailesi adlı gizli mezhebin de üyesiydi. Jean Bodin, Yahudiliğe geçmiş olabilir. Giordano Bruno, kendi dinini icat etmiş görünüyor. Isaac Newton'sa resmen bir Anglikandı, fakat Teslis'e inanmazdı.

Elinizdeki kitap, genellemelerin yanı sıra vaka çalışmaları da sunuyor. On sekizinci yüzyılın başlarında faaliyet gösteren ve tıp, fizyoloji, kimya ve botanik sahalarında katkılarda bulunan Felemenk Herman Boerhaave'ye mal edilen "bilgelik canavarları" ifadesindeki gibi devlere odaklanıyor. Ayrıca bireysel güzergâhları ve hususiyetleri tartışarak ikinci derece polimatların küçük eskizlerini de sunuyor.

Bu kitap, modelleri ne kadar büyüleyici olursa olsun bir şahıs portreleri galerisinden daha fazlası olmayı arzu ediyor. Söz konusu portreler, bazen mukayese ve çoğunlukla da kon-

9 "*la prosopographie des savants ... a toujours été une de mes passions*" (Pierre Bayle'dan kardeşi Jacob'a, 1675, akt. Hubert Bost, *Pierre Bayle* [Paris, 2006], 387). Bu tür bir prosopografiyi Christian Gottlieb Jöcher de *Allgemeines Gelehrten-Lexicon* (Leipzig, 1750) ile sunar.

tekstine yerleştirme yoluyla çerçevelenmeye ihtiyaç duyuyor. Bu çalışmanın başlıca amaçlarından biri, bazı entelektüel ve sosyal eğilimleri tasvir ederek polimatların çalışmalarına elverişli yahut elverişsiz sosyal organizasyon formları ve düşünce iklimleri hakkında genel sorulara cevap bulmaktır. Tecessüsün teşvik edildiği veya hevesinin kırıldığı yerleri ve zamanları ayırt etmek gerekecek. Bu hevesin kırılması, "bilmenin hayırlı olmayacağı ve insanların sadece bilmek uğruna bilmek istedikleri şeyler" arasına "doğanın araştırılması"nı dahil eden Aziz Augustinus'un meşhur örneğinde olduğu gibi genellikle dinî nedenlerden kaynaklanır. Fakat Augustinus bilginin/bilmenin hazzını da pekâlâ sezmişti (*rerum cognitione laetitia*).[10]

Takip eden tarih boyunca bu silsile, zıt fakat birbirine sarılmış uzmanlaşma ve sentez hikâyelerinden mürekkeptir. Herhangi bir tarihi basit çizgizel bir hikâyeye indirgemek, daima değilse de genellikle hatalı bir tutumdur. Pek çok ana akım, karşıt istikametteki bir hareketle beraberdir. Örgütlenmiş uzmanlaşmanın yükselişi, örgütlenmiş disiplinlerarasılığın karşı hareketi olarak hatırı sayılı bir süre onunla bir arada var olmuştur. Entelektüel iş bölümü arttıkça, polimatlar bile bir tür uzman hâline gelmiştir. Çoğu kez "genel kültürlüler" (*generalists*) olarak bilinirler, çünkü genel bilgi veya en azından birçok disiplinin bilgisi onların uzmanlığıdır. Onların bilgi tarihine belirgin katkısı, ayrışmış sahalar arasındaki bağlantıları görmek ve belirli bir disiplindeki uzmanların, yani içeridekilerin göremediklerini fark etmektir. Bu bakımdan onların rolü, ister sürgün isterse mülteci olsunlar, farklı bir bilgi kültürüne sahip bir yer için memleketlerini terk eden bilginlerin rolüne benzer.[11]

Bu çalışmanın asıl ilgisi, artan uzmanlaşma kültüründe

10 Augustinus, *De vera religione*, 49. kısım.

11 Peter Burke, *Exiles and Expatriates in the History of Knowledge, 1500-2000* (Waltham, MA, 2017) [*Bilgi Tarihinde Sürgünler ve Göçmenler (1500-2000)*, Çev. Turgay Sivrikaya, Islık Yayınları, 2023].

polimatların süregiden varlığıdır. Söz konusu türün on sekizinci, on dokuzuncu veya en geç yirminci yüzyılda neslinin tükenmiş olması beklenebilirdi, fakat şaşırtıcı bir direnç gösterdi. Bu direnci açıklamak, söz konusu türün habitatını, kültürel nişini, her zaman değilse de çoğu kez üniversiteyi incelemeyi gerektirir. Üniversiteler polimatlara sırasıyla lütufkâr ve uygunsuz davrandılar. Bazı polimatlar, daha fazla özgürlük sunduğu için üniversite dışında bir kariyeri tercih ettiler. Başkaları ise, belirli bir disiplinin kısıtlamasına karşı isyan ediyorlarmışcasına bir fakülte veya bölümden bir diğerine taşınıp durdular. İleride göreceğimiz gibi bu hareketleri barındırabilecek kadar esnek ancak birkaç üniversite vardır.

Daha şahsî bir düzeyde, polimatlara dair sorular şunları da içerir: Bu bireyleri harekete geçiren nedir? Augustinus'un "bilmek uğruna" bilme dediği şey basit lâkin hepçil bir tecessüs müydü, yoksa siyaset bilimci Harold Lasswell'in hatıratında "her şeyi bilme tutkusu" diye adlandırdığı şeyin altında yatan başka bir şey mi var?[12] Bir disiplinden bir başkasına geçişi tetikleyen nedir? Düşük bir can sıkıntısı eşiği mi yoksa alışılmadık derecede bir açık fikirlilik mi? Polimatlar çok yönlü çalışmaları için gereken zaman ve enerjiyi nasıl buldular? Hayatlarını nasıl kazandılar?

## POLİMAT TİPLERİ

Polimat tiplerine ilişkin ayırımlar ilerleyen sayfalarda tekrar tekrar karşımıza çıkacak. Bazılarını (aktifin aksine) *pasif*, (genelin aksine) *sınırlı*, yahut (anlık olanın aksine) *devamlı* şeklinde tanımlamak işe yarar görünüyor. *Pasif polimat* derken kastettiğim, her şeyi bilir görünen fakat hiçbir şey (yahut her hâlükârda

12 Leo Rosten, "Harold Lasswell: A Memoir", Arnold A. Rogow (ed), *Politics, Personality and Social Science in the 20th Century* (Şikago, 1969), 1-13, s. 5.

yeni bir şey) üretmeyen bireyler. Pasif ile aktif arasındaki sınırda, Francis Bacon veya Auguste Comte gibi sistemleştiriciler ve sentezleyiciler vardır. *Sınırlı polimatlar* apaçık bir oksimorondur; fakat bu terim, ister hümaniter disiplinlerde, isterse doğa bilimleri veya sosyal bilimlerdeki birkaç ilişkili disiplinde ustalaşan bilginler için gereklidir. Daha sonra bu tip, *kümelenmiş* kelimesiyle tasvir edilecektir.

Muhtelif konularla aşağı yukarı aynı anda iştigal etmeyi beceren bilginleri, entelektüel hayatı boyunca alandan alana geçen –seri çok eşliler modelindeki– *devamlı* polimatlar diye adlandırılabilenlerin karşısına koyabiliriz. Onlardan biri olan Joseph Needham, otobiyografik bir denemeye şu soruyla başlamıştı: "Nasıl oldu da bir biyokimyacı, bir tarihçiye ve bir sinolojiste dönüştü?"[13] İz sürmek ve bu türden güzergâhları anlamaya çalışmak, bu kitabı yazmanın en büyük hazzı oldu.

Bir başka muhtemel tipoloji sadece iki tür polimatı, yani bağlantılar hakkında kaygılanmaksızın bilgi toplayan merkezkaç polimat ile bilginin birliği vizyonuna sahip ve farklı parçalarını büyük bir sistemde bir araya getirmeye çalışan merkezcil polimatı birbirinden ayırır. İlk grup hepçil tecessüsten zevk alır veya muztariptir. İkinci grup, onlardan biri olan Johann Heinrich Alsted'in "düzenin güzelliği" dediği şeyden, bazılarının takıntılı diyeceği kadar büyülenmiştir.[14]

Merkezkaç ile merkezcil arasındaki bu ayırım, Isaiah Berlin'in, antik Yunan şairi Archilochus'u takip ederek, Tolstoy hakkındaki meşhur konferansında ortaya koyduğu, "pek çok şey" bilen "tilkiler" ile "önemli tek bir şey" bilen "kirpiler" arasında kurduğu karşıtlığı hatırlatır.[15] Tolstoy'u kirpi olması

13 "Henry Holorenshaw", "The Making of an Honorary Taoist", Mikuláš Teich ve Robert Young (ed), *Changing Perspectives in the History of Science* (Londra, 1973), 1-20, s. 1.

14 Johann Heinrich Alsted, *Encylopaedia* (1630), önsöz.

15 Isaiah Berlin, *The Hedgehog and the Fox: An Essay on Tolstoy's View of His-*

gerektiğine inanan bir tilki olarak tasvir ettiğinde Berlin'in kendisinin de farkına vardığı gibi bu ayırım çok da keskinleştirilmemelidir. Tamamı değilse de çoğu polimat iki uç arasındaki bir süreklilik üzerine yerleştirilebilir ve onların bir kısmı merkezkaç ile merkezcil arasındaki yaratıcı gerilimde her iki istikamete de çekilmiştir (ve çekilir).

Matematikçiye, simyacıya ve İmparator I. Leopold'a "iktisat politikası" dediğimiz şey hakkında bir danışmana dönüşen bir hekim olan Alman Johann Joachim Becher'in on yedinci yüzyıldaki durumuna bakalım. Zamanının dilinde Becher, hırsli ve onun durumunda kumu yahut kurşunu altına çevirmek gibi çoğunlukla gerçekçi olmayan planlara sahip bir birey, bir "projektör"dü. "Kimya, politika, ticaret, evrensel dil, didaktik yöntem, tıp, ahlâk felsefesi ve din hakkında çalışmalar yayınladı." Becher'in ilgileri merkezkaç gibi görünüyor, fakat onları bir arada tutan şeyin hem doğadaki hem de toplumdaki dolaşım fikri olduğu söylenmiştir.[16]

## POLİMAT MİTOLOJİSİ

Tek tek polimatlar söz konusu olduğunda, sahip oldukları bilgi çoğu kez abartılmıştır, hatta o kadar ki türlerin "mitolojisi"nden bile bahsedebiliriz. Bazen kendi hususi kültürlerinin akademik bilgisine hâkim olmaktan ziyade her şeyi bilen kişiler olarak tasvir edilirler. Bu tür bir tasvir çok eskilere dayanır. Ortaçağ şairi John Gower, Odysseus'u "her şeyi bilen bir şef" olarak tasvir etmişti. On yedinci yüzyılda Cizvit Athanasius Kircher "her şeyi bilen

---

*tory* (Londra, 1953). Krş. Stephen J. Gould, *The Hedgehog, the Fox and the Magister's Pox* (Londra, 2003), "bu görünüşte karşıt kutupların verimli bir birliği" için bir müdafaa (5).

16 Pamela H. Smith, *The Business of Alchemy: Science and Culture in the Holy Roman Empire* (Princeton, NJ, 1994), 14; Mikuláš Teich, "Interdiciplinarity in J. J. Becher's Thought", Gotthardt Frühsorge ve Gerhard F. Strasser (ed), *Johann Joachim Becher* (Wiesbaden, 1993), 23-40.

son adam" olarak nitelenmişti.[17] Bu "her şeyi bilen son adam" başlığı için daha sonraki adaylar arasında Cambridge'de öğretim görevlisi olan Thomas Young, Amerikalı profesör Joseph Leidy ve kendi döneminde birkaç defa bu şekilde tasvir edilmiş İtalyan fizikçi Enrico Fermi yer alır. Gerçi geçtiğimiz yıllarda, yeni bir biyografi yazarı Fermi için, "fiziğin dışında bilime dair bilgisi üstünkörüydü ve tarih, sanat, müzik ve bunların yanı sıra daha pek çok şey hakkındaki bilgisi en hafif tabiriyle sınırlıydı," der.[18] "Son" sıfatının bu rahat kullanımı, elinizdeki kitap gibi, uzun vadeli bir çalışmaya olan ihtiyacın altını çizer.

Biraz daha tevazuyla, bilgisayar bilimci ve şifre çözümleyici Alan Turing ile doğa filozofu Robert Hooke için geçerli bir ifade olan ve bir Alfred Hitchcock hayranı için gayet münasip düşen "çok şey bilen adam," Umberto Eco hakkındaki bir deneme kitabının alt başlığıydı.[19] Benzer biçimde birden fazla polimat "son Rönesans adamı" olarak tasvir edilmiştir; mesela filozof Benedetto Croce ve davranış bilimci Herbert Simon. Biyokimyacı-sinolojist Joseph Needham "yirminci yüzyılın Rönesans adamı" ve eleştirmen George Steiner da "geç, geç, geç bir Rönesans adamı" diye adlandırılmıştır. Hooke "Londralı Leonardo," Pavel Florensky "Rusya'nın bilinmeyen Da Vinci'si" ve Harold Lasswell de "disiplinin Rönesans karakterine şimdiye

17 Paula Findlen (ed), *The Last Man Who Knew Everything* (Londra, 2004).

18 Andrew Robinson, *Thomas Young: The Last Man Who Knew Everything* (Londra, 2006); Leonard Warren, *Joseph Leidy: The Last Man Who Knew Everything* (New Haven, 1998); David Schwartz, *The Last Man Who Knew Everything: The Life and Times of Enrico Fermi* (New York, 2017), 365. Hmolpedia'da en az on sekiz kişi listelenmiştir, "Last person to know everything", http://www.eoht.info/page/Last+person+to+konw+everything.

19 Sandro Montalto (ed), *Umberto Eco: l'uomo che sapeva troppo* (Pisa, 2007). Krş. Stephen Inwood, *The Man Who Knew Too Much: The Strange and Inventive Life of Robert Hooke* (Londra, 2002) ve David Leavitt, *The Man Who Knew Too Much: Alan Turing and the Invention of the Computer* (Londra, 2006).

kadar yaşamış herhangi bir siyaset bilimciden daha yakın" olan "bir tür davranış bilimlerinin Leonardo da Vinci'si" olarak tasvir edilmişlerdir.[20] "Rönesans Kadını" terimi de müzikolojiden *seksoloji*ye kadar geniş bir yelpazede kullanılmıştır.[21]

Önceki paragraflarda kullanılan dil, öğretmenlerden veya kitaplardan faydalanmaksızın geometriyi yeniden keşfeden Blaise Pascal'ın meşhur çocukluk hikâyesindeki gibi, her şeyi kendi (erkek veya kadın) başına başaran yalnız dehâ mitini pekiştiriyor. Bazı polimatlar gerçekten görece yalnızdır; Leonardo çoğundan daha da yalnızdı, fakat genç Leonardo Milano sarayında meşhur bir sanatçıydı. Keza sık sık yalnız olarak tasvir edilen Giambattista Vico da en azından gençliğinde Napoli'de sosyal bir hayat sürmüştü. Küçük gruplar çoğu kez üyelerinin yaratıcılıklarını harekete geçirir ve bazı polimatlar muhtemelen 8. bölümde ele alınacak türdeki grup tartışmalarından kaynaklanan fikirlerle ün kazanır.[22] Yine de bazı polimatların ilim dünyasın-

---

20 Croce, Antonio Gramsci tarafından böyle tasvir edilmişti, Simon içinse bkz. Ha-Joon Chang, *23 Things They Don't Tell You about Capitalism* (Londra, 2011), 173; Maurice Goldsmith, *Joseph Needham: Twentieth-Century Renaissance Man* (Paris, 1995); Steiner, Antonia Byatt tarafından böyle tasvir edildi; Florensky için bkz. Avril Pyman, *Pavel Florensky, a Quiet Genius: The Tragic and Extraordinary Life of Russia's Unknown Da Vinci* (New York, 2010); Lasswell'in tasviri için bkz. Steven A. Peterson, "Lasswell, Harold Dwight", Glenn H. Utter ve Charles Lockhart (ed), *American Political Scientists: A Dictionary* (2. baskı, Westport, CT, 2002), 228-30, 229'da ve ayrıca bkz. Bruce L. Smith, "The Mystifying Intellectual History of Harold D. Lasswell", Arnold A. Rogow (ed), *Politics, Personality and Social Science in the 20th Century* (Şikago, 1969), 41.

21 N. J. Pearce, "Janet Beat: A Renaissance Woman", *Contemporary Music Review* 11 (1994), 27; Melanie Davis, "Sandra Risa Leiblum, Ph.D: Sexology's Renaissance Woman", *American Journal of Sexuality Education* 5 (2010), 97-101.

22 Krş. Robert K. Merton, "The Matthew Effect in Science", *Science* 159 (1968), S. 3810, 56-63. Orada küçük bilim adamlarınca yapılan keşiflerin daha sonra büyük bilim adamlarına dayandırılması, Aziz Matta İncili'ndeki "Ona daha çok verilecek" ifadesindeki fikirle örneklendirilerek tartışılır.

da bir fark yarattığına inanmasaydım, bu kitabı yazamazdım.

Çoğu başarı burada tartışılacak veya en azından zikredilecektir, fakat bu çalışma basit bir başarı hikâyesi sunmak niyetinde değil. Polimatlığın bir bedeli vardır. Bazı durumlarda, ileride tartışılan sözde "şarlatanlar"ın durumunda, bu bedele yüzeysellik de dahildir. Polimatların sahtekâr oldukları fikri, en azından Pisagor'un bir düzenbaz olarak itham edildiği Antik Yunan'a kadar uzanan bir geçmişe dayanır. Söz konusu problemi kendi başına tecrübe edebilecek kadar geniş ilgilere sahip bir adam olan on yedinci yüzyıl piskoposu Gilbert Burnet şöyle yazmıştı: "Çoğu kez birçok şeyle uğraşanlar önemsizdir ve uğraştıkları şeylerin tümünde de Yüzeyseldirler."[23] Başka durumlarda "Leonardo sendromu," diğer bir ifadeyle, kendisini terk edilmiş veya basitçe tamamlanmadan bırakılmış büyüleyici yahut parlak projelerde gösteren enerji dağılımı diye adlandırılabilecek şeyi buluruz.

Elinizdeki kitap on beşinci yüzyıldan yirmi birinci yüzyıla kadar Avrupa ile Kuzey ve Güney Amerika üzerinde yoğunlaşıyor. Bu kitap Rönesans'ın *uomo universale*siyle başlar; fakat ilki on yedinci yüzyılın ortalarında ve ikincisi on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, her ikisi de kitapların çoğalmasına cevaplar olan (dijital devrimin ardından üçüncü bir krizin uzun vadeli sonuçlarını tahmin etmek için henüz çok erken olduğundan) bilginin iki krizi diye adlandırılabilecek şeyin uzun vadeli sonuçlarına odaklanır. Bu üç krizin tümü de hem hızlı genişleme hem de parçalanma anlamında bilgi *patlamaları* diye adlandırılabilecek şeyi üretmiştir. Parçalanmaya verilen cevaplar, sırası gelince tartışılacaktır.

Okurlara, modern Batı'nın polimatların yetiştiği yegâne bölge olmadığını hatırlatmak için, sonraki bölüm Çin ve İslâm

23 Burnet'in Leibniz'e yazdığı 27 Şubat 1699 tarihli mektup, akt. Maria Rosa Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography* (Cambridge, 2009), 559.

dünyası hakkında daha da kısa açıklamalarla birlikte Antik Yunan'dan Ortaçağ'ın sonuna kadar bazı geniş kapsamlı bilginlerin kısa tasvirlerini sunuyor. Bu bölümü yazmak, yazarın kendi entelektüel konfor alanından çıkmasını gerektirdi, ama zaten polimatlar hakkında yazmak için kişi kendi inebileceği derinliğin ötesinde yüzmeye hazır olmak mecburiyetindedir.

# 1
# DOĞU VE BATI

Disiplinlerin henüz ortaya çıkmadığı yahut sadece birkaç bilim dalının bulunduğu Ortaçağ'da *polimat* gibi bir kavrama pek az ihtiyaç duyulabilirdi. O zamanlar için çok yönlü tecessüs normal kabul edilir ve olması gereken bir durum olarak nitelendirebilirdi. Geniş bir yelpazedeki konular hakkında kitap yazma pratiği de böyleydi. Çünkü en azından başat bilgi formlarında (birçok gündelik pratiğin gerektirdiği bilgileri kenara bırakan) büyük bir çabayla ustalaşmanın mümkün hâle geldiği Rönesans ve sonrasına oranla daha az şey biliniyordu. Yine de klasik dönemde (Yunan ve Roma), kadim Çin'de, Ortaçağ İslâm ve Batı dünyasında bazı fertler hanidir bilginin enginliğine hayranlık besliyordu ve birkaçı daha o zamanlarda derinlik yoksunluğunu eleştiriyordu.

## YUNANLAR

Pek çok tartışma gibi bilginin değeri tartışması da evvelâ Antik Yunan'da kayıt altına alındı. Herakleitos (MÖ 535-475) bireylerin çok yönlü çeşitliliğini ele alarak "çok şey öğrenmenin (*polymathiē*) anlamayı öğretmediğini (*noos*)" (Fragman 40) ileri sürdü.[1] Tartışmanın diğer tarafındaki Empedokles (MÖ 495-435), Yunanların büyük bölümünün saygı gösterdiği tanrıça Polymatheia'nın önemini kabul etmekle birlikte, "ilmin/bilmenin (*mathē*) bilgeliği arttırdığını" savundu (Fragman 17).

---

1 Ne var ki bu fragman yalnızca sonraki bir filozof Diogenes Laertius tarafından kendi gündeminde olması dolayısıyla kaydedildiği için günümüze ulaştı. Her durumda, *noos*u "anlayış" olarak değil, duyu yetisi olarak tercüme etmek daha uygun olabilir. Geoffrey Lloyd'a bu hususa işaret ettiği için müteşekkirim.

Bu tartışma muhtelif formlarda yüzyıllar boyunca her daim özü itibarıyla aynı kalarak fakat farklı şiddetlerde ve şartlarda tekerrür edecekti. Temel fikir ayrılığı genişlik ile derinlik, Isaiah Berlin'in "çok şey bilen" "tilki"si ile "mühim tek şeyi bilen" "kirpi"si arasındadır. Elbette bu karşıtlık farklı yer ve zamanlarda amatörler ile profesyoneller, teori ile pratik, saf ve işlenmiş bilgi, detay ile büyük resim, kesinlik ile izlenimcilik arasındaki çatışmalarla karmaşık hâle gelir.[2]

Genellemeden, bilginin farklı türlerine duyulan sıra dışı iştah sahibi bireylere dönüş, her ne kadar sadece öğrencilerinin tanıklıkları yahut eleştirileriyle birlikte yazılarının geriye kalan az sayıdaki parçaları vasıtasıyla haklarında bilgi sahibi olsak da muhtemelen Pisagor ve Sofistlerle başlar.

Adeta tarikat kuran ruhanî bir öğretmen yahut guru olan Samoslu Pisagor'un (M.Ö. 570-495) ilgileri reenkarnasyondan (her ne kadar takipçilerine bakla yemeyi yasaklamış olsa da) vejetaryenliğe kadar çeşitlilik gösterir. Daha sonraları iddialarına karşı çıkılmış olsa da, kendisi matematikçi ve bilhassa meşhur bir teoremin sahibi olarak hatırlanır. Pisagor'a karşı tepkiler, daha sonraki pek çok polimata gösterilen tepkiler gibi muhteliftir. Bir kez daha Empedokles ve Herakleitos karşıt uçlarda yer alır. Empedokles "engin bilgili adam" ifadesiyle Pisagor'a methiyeler düzerken, Herakleitos "madrabazlar (yahut "gevezeler": *kopidōn*) prensi" diyerek onu eleştirmiştir.

Yürüyen ansiklopediler şeklinde nitelenebilecek Sofistler, Pisagor'dan çok daha kapsamlı ilgiye sahiplerdi. Geniş bir konular yelpazesinin, yani (bizim kullandığımız "ansiklopedi" kelimesinin geldiği Yunanca *encyklios paideia* teriminin orijinal anlamında) bütün alanların gezici öğreticileriydiler. Bazıları her bir soruyu cevaplayabilecekleri iddiasıyla, tıpkı bizim basılı veya

2 Isaiah Berlin, *The Hedgehog and the Fox* (Londra, 1953).

çevrimiçi ansiklopedilere başvurduğumuz gibi dinleyicilerin kendilerine akıl danışmalarına müsaade etmişlerdir.

Bu Sofistlerin en meşhurlarından biri astronomi, matematik, gramer, retorik, müzik, tarih, felsefe ve (hatiplerin açıkça kullandığı bir sanat olan) hafıza sanatı dersi veren Elisli Hippias'tı (M.Ö. 460-399). O, bugün savları Sokrates tarafından çürütülen mağrur bir şahsiyet olarak Eflâtun'un *Hippias Minor* adlı diyaloğu sayesinde hatırlanır. Diyalogda Hippias, "herhangi birinin seçtiği herhangi bir konu hakkında konuşabileceğiyle, bunu göstermeye hazır olduğuyla ve herhangi birinin sorduğu her soruya cevap verebileceğiyle" övünür.[3]

Aynı şekilde Aristoteles (M.Ö. 384-322), muhtelif konulardaki yazılarıyla ün kazandı. Onun durumunda genişlik, yüzeysellik suçlamasına yol açmış gibi görünmez. Aristoteles çoğunlukla mantık, etik ve metafizikle ilgilenen bir filozof olarak anımsanır, fakat matematik, retorik, şiir, siyaset teorisi, fizik, kozmoloji, anatomi, psikoloji, doğa tarihi ve zooloji hakkında da yazmıştır.[4]

İki çok yönlü polimat, Rodoslu Posidonuis (M.Ö. 135-51) ile Sirenaykalı Eratosthenes (M.Ö. 245-194), atletlerle mukayese edilmişti.

*Atlet* lâkaplı Posidonius felsefe, astronomi, matematik, coğrafya ve tarih hakkında eserler kaleme almıştı. Ona böyle bir takma adın neden verildiği merak uyandıran bir meseledir. Bir atlet için de bir polimat için de disiplinin gerekliliği aşikârdı ve atletlere Antik Yunan'da saygı duyuluyordu. Olimpiyat oyun-

---

3 W. K. C. Guthrie, *The Sophists* (Cambridge, 1971), 280-5; Patricia O'Grady, "Hippias", O'Grady (ed), *The Sophists* (Londra, 2008), 56-70.

4 Aristoteles hakkında Maurice Manquat, *Aristote naturaliste* (Paris, 1932), ve Geoffrey Lloyd, *Aristotle: The Growth and Structure of his Thought* (Cambridge, 1968) dahil çok büyük bir ikincil literatür mevcuttur. Ayrıca bkz. G. E. L. Owens, D. M. Balme ve Leonard G. Wilson, "Aristotle", *DSB* 1, 250-81 (doğa bilimlerine katkılarını değerlendirmek için ele alınan üç uzman).

larında, bilhassa aynı gün düzenlenen beş müsabakada daha sonra *her alanda başarılı* olarak nitelendirilecek *pentatlon* isimli bir bölüm vardı. Diğer taraftan, Eflâtun'un Sokrates'inin Hippias tasvirine kadar geri giden bir polimat ile atletin mukayesesi pek hayra alâmet değildir.

Sirenaykalı Eratosthenes örneği de benzer bir belirsizlik gösterir. İskenderiye'deki Yunan-Roma dünyasının en ünlü kütüphanesinde kütüphaneci olarak görev yapan Eratosthenes'in lakabı beş ayrı alanla ilgilendiği için *Pentathlos*'tu. Aslında bizim hesabımızla kendisi en az yedi sahada çalışmıştı: gramer, edebiyat, felsefe, geometri, coğrafya, matematik ve astronomi. Eratosthenes *Beta* olarak da bilinirdi. Bu lakap bir İngiliz tarihçinin meslektaşlarından biri için kullandığı "ikinci on birin kaptanı" tanımını akla getirir. Başka bir deyişle, *Pentathlos*'un en azından sitayiş niteliğinde bir tenkit olması muhtemeldir.[5]

## ROMALILAR

Yunanların aksine Roma'da yalnızca her alanda mükemmel seçkin entelektüellerin methedilmesi söz konusu değildir. Roma'da öğrenmeye talip olanlara muhtemelen giderek büyüyen uzmanlaşmanın panzehiri olarak, belirli alanlarda geniş bilgi edinme tavsiyesinin verildiğini de görürüz.

Roma dünyasının en iyi konuşan hatiplerinden Cicero (M.Ö. 106-43), hatip hakkındaki incelemesine (*De oratore*), bu sanatta başarı sağlamanın şartı olarak geniş bilgiye (*scientia . . . rerum plurimarum*) ihtiyaç duyulduğunu vurgulayarak başlamıştı. İnceleme, Marcus Crassus ile Marcus Antonius arasındaki bir diyalogda şu şekilde devam eder: Crassus, kendini sınırlandıran birine göre hatibin "konu ne olursa olsun" her ilim alanında daha iyi konu-

5 Christian Jacob, "Un athlète du savoir", C. Jacob ve F. de Polignac (ed), *Alexandrie* (Paris, 1992), 113-27; Klaus Geus, *Eratosthenes von Kyrene* (Oberhaid, 2011, 32-4).

şacağını ileri sürer.[6] Retorik üzerine diğer bir ünlü çalışma olan *Hatibin Eğitimi*'nde Marcus Fabius Quintilianus (M.S. 35-100) hatibin tüm alanlar hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini iddia eder. Yazar, Hippias dahil beş Yunan ile Cicero'nun da dahil olduğu üç Romalı, toplam sekiz polimatın ismini zikreder. Ne ironiktir ki kontekst, gramerciler ve hukukçuların yanı sıra hatiplerin artan uzmanlaşmasıdır.[7]

Cicero ve Quintilianus'ın hatip hakkında söylediklerine benzer bir argüman mimarî alanında Marcus Vitruvius Pollio (M.S. 15) tarafından da ileri sürüldü. Vitruvius kendi uzmanlığının çok disiplinli bir ilim dalı (*scientia pluribus disciplinis et variis eruditionibus ornata*) olduğunu iddia etti. Ona göre ideal mimar edebiyat, teknik çizim, geometri, tarih, felsefe, müzik, tıp, hukuk ve (bizim *astronomi* dediğimiz şeyi de içeren) *astroloji* bilgisine vâkıf olmalıydı.[8]

Örnek gösterilen polimatlar arasında Roma'ya köle öğretmen olarak götürülen ve takma adı *Polyhistor*, başka bir deyişle pek çok şeyi bilen kimse olan Yunan mülteci Miletli Aleksandros (Lucius Cornelius Alexander, M.Ö. 36) da sayılabilir. Klasik metinlerde üç Romalı polimattan sıklıkla bahsedilir: Cato, Varro ve Yaşlı Plinius [Gaius Plinius Secundus].

Quintilianus, daha sonra Yaşlı Cato olarak da anılan Marcus Porcius Cato'nun (M.Ö. 234-149) savaş, felsefe, belâgat, tarih, hukuk ve ziraat alanındaki yetkinliğinden bahsederken, Cicero'nun Crassus'u ise "o dönemde [bir yüzyıl önce] öğrenilebilecek ve bilinebilecek bir şey kalmadığı için onun, bunun ötesinde ne yazılabilir ki diye düşündüğünden inceleme ve araştırma yapmadığını belirtir".[9] Uzun hayatı boyunca politik ve

6 Bu argüman, Eflâtun'un *Gorgias*'ında çokça tekrarlanır. Geoffrey Lloyd'a buna dikkat çektiği için tekrar teşekkür ederim.

7 Quintilian, *Institutio Oratoria*, 12.xi. 21-4.

8 Vitruvius, *De Architectura*, 1.i.1, 1.i.3.

9 Cicero, *De Oratore*, 3.xxxiii.135.

askerî görevler üstlenen Marcus Terentius Varro (M.Ö. 116-27), hicivlerini saymazsak antik eserler, dil, ziraat, tarih, hukuk, felsefe, edebiyat ile denizcilik hakkında yetmişten fazla eser kaleme aldı. Quintilianus Varro'nun "pek çok, hatta neredeyse her ilimde" (*Quam multa paene omnia taradidit Varro!*) yazdığını ifade ederken, Cicero onu "zekâsı ve geniş kapsamlı bilgisinden dolayı müstesna bir adam" (*vir ingenio praestans omnique doctrina*) olarak nitelendirmişti.[10] Varro'nun çoklu *disiplinler* (*Disciplinae*) hakkında incelemesi, "güvenirliliği tasdik edilmiş ilk ansiklopedi" olarak ifade edilmektedir.[11] Metin hâlihazırda kayıptır fakat yedi özgür sanat, mimari ve tıpla ilgili olduğu bilinmektedir.

Yaşlı Plinius (M.S. 23-79) yargıçlık, donanma komutanlığı ve imparator danışmanlığı yapmıştı, fakat yeğeninin belirttiğine göre "çalışma için harcanmayan zamanın boşa gittiğini düşünürdü". Kendisi kölelerine yazı dikte ettirirken, aynı anda birkaç köle de ona kitap okurdu. Plinius gramer, retorik, askerî ve siyasî tarih, at üstünde savaşma sanatı konularının yanı sıra kendisini üne kavuşturan ve daha sonra *doğa tarihi*nden çok daha fazlasını ihtiva ettiği anlaşılan ansiklopedik *Doğa Tarihi*'ni yazdı. Yazar önsözünde yaklaşık iki bin cilde başvurduğu ve tek bir Yunanın da çalışmasının tüm bölümlerini tek başına kaleme almadığıyla övünür. Bazı ifadeleri kendi gözlemlerine dayandırmasına rağmen, Plinius aslında bir derlemeciydi. Öte yandan *Doğa Tarihi*'nin önsözünde intihalcileri kınamıştı. Daha sonraki yüzyıllarda kendi eserinden intihal yapılacağını tahmin etmiş olması muhtemeldir.

10 Quintilian, *Institutio*, 12.xi.24. Krş. D. J. Butterfield (ed), *Varro Varius: The Polymath of the Roman World* (Cambridge, 2015).

11 Trevor Murphy, *Pliny the Elder's Natural History: The Empire in the Encyclopaedia* (Oxford, 2004), 13.

Her şeye yönelik tecessüs ve geniş kapsamlı bilgi Batı geleneğinin dışında görülmeseydi garip olurdu. Esasen "Yaygın öğrenme," klasik *Zhongyong* (Ölçülülük Öğretisi) metninde geçen meşhur bir tabirdir. Çincede polimatlık için kullanılan kelime yahut kelimeler *boxue* (kapsamlı çalışmalar) veya *bowu* (geniş öğrenme) iken, bu çalışmalarda ustalaşmış kişi *boshi,* yani "engin bilgili âlim" idi. Bu kavramlar milattan önce beş ila ikinci yüzyıllar arasında ortaya çıkmıştı.[12]

Tıpkı Yunanlar gibi Çinli polimatlar da aynı zamanda devlet memurlarının rekabete dayalı imtihanla seçilmesi için önemli sonuçları olan ilimlerin çeşitliliği hususunda tartışmalara girdiler.[13] Song hanedanı döneminde (960-1279) imtihanlar klasikler, şiir, tarih ve siyaset bilgisi gerektiriyordu. Devlet adamı Wang Anshi (1021-86) başarısız reform girişimiyle ilgili ünlü bir belge olan *On Bin Kelime Anıtı*'nda, geleceğin idarecilerinin eğitiminin genelliğinden şikâyetçiydi. O yönetme kapasitesinin "en iyi ihtisaslaşmayla geliştiğini ve alanların çalışılamayacak kadar çok olan çeşitliliği nedeniyle çöktüğünü" öne sürdü.[14] Sonraki yüzyıllarda sarkaç, ihtisaslaşma ile genellik arasında gitti geldi. Sözgelimi Wang Yangming (1472-1529) *Pratik Yaşam İçin Bilgiler*'inde geniş araştırmaları süfli olduklarını söyleyerek reddetti, benliğin bilgisini ve geliştirilmesini dış dünyanın her türlü bilgisine yeğledi.[15] Diğer taraftansa,

12 Howard L. Goodman, "Chinese Polymaths 100-300 AD", *Asia Major* 18 (2005), 101-74, 110'da.

13 John Chaffee, *The Thorny Gates of Learning in Sung China: A Social History of Examinations* (Cambridge, 1985); Benjamin A. Elman, *A Cultural History of Civil Examinations in Late Imperial China* (Berkeley, CA, 2000).

14 Akt. John Meskill (ed), *Wang An-shih: Practical Reformer?* (Boston, MA, 1963), 8.

15 Wang Yangming, *Instructions for Practical Living* (İngilizce tercüme, New York, 1963), 13, 62. Krş. Benjamin A. Elman, *On Their Own Terms* (Cambridge, MA, 2005), 4-7.

1679 ve 1736'da "engin bilgelik ve geniş kelime hazinesi" imtihanları düzenlendi.[16]

Karşılaştırma yapma imkânı terminolojideki farklılıklar sebebiyle zorlaşmaktadır zira meselâ klasik Çin düşüncesinde "Yunancadaki felsefeye (*philosophia*) karşılık gelen hiçbir terim yoktur"; sınıflandırmada konusunda da durum aynıdır. Çin'in "teorik, pratik ve uygulamaya yönelik entelektüel disiplinlerinin işleyişi hem Yunanlarınkilerden hem de bizimkilerden çok farklıdır".[17] Çinlilerin ve Yunanların araştırma temaları arasındaki farklılıklar da kıyasa engel teşkil eder. Sözün gelişi müzik teorisi, kehanet sanatı ve resim ile kaligrafi eleştirisi Çinli düşünürler için önemliydi.

Üç ayrı düşünürün hayatı ve çalışmaları, Çinli polimatların çeşitliliği ve ilgi alanları hakkında bir fikir verebilir. *Savaşan Devletler* döneminde Hui Shi'nin (M.Ö. 370-310) geniş ilgi alanları vardı. Eserleri kayboldu, fakat ünlü bir hikâye derlemesi olan Taocu metin *Zhuangzi*'de etkileyici bir anlatımla kendisinden bahsedilir. Bu metne göre, Hui Shi "pek çok hünere sahip bir adamdı," "yazıları beş arabayı doldururdu". Öte yandan tekrarlayan bir polimat eleştirisi olarak metin, Hui'nin "yeteneklerini hakikatte hiçbir şey başarmayıp gereği gibi kullanmadığını ve hebâ ettiğini" öne sürer.[18]

Song hanedanından seçkin figürler arasında iki âlim-bürokrat vardır: Su Song (M.S. 1020-1101) ve Shen Gua (M.S. 1031-1095). Su Song, en çok saray astronomlarının kullanımı için kule inşa etmesiyle ve resimli bir kitabında yer alan su çarkıyla çalışan mekanik saat tasviriyle ünlüdür. Su, ayrıca yıldız

16 Hellmut Wilhelm, "The Po-Hsüeh Hung-ju Examination of 1679", *Journal of the American Oriental Society* 71 (1951), 60-6.

17 Geoffrey Lloyd, *Disciplines in the Making* (Oxford, 2009), 10, 45.

18 Zhuangxi, 33.bölüm, *Complete Works of Chuang Tzu* (New York, 1968), 374, 377. Krş. Angus G. Graham, *Disputers of the Tao* (Şikago, 1989), 76-81, 174-83.

haritaları da dahil olmak üzere haritalar çizdi. Yardımcılarıyla birlikte bizim farmakoloji olarak bildiğimiz, bitki, maden ve hayvanların tıbbî kullanımlarını konu edinen bir araştırma kaleme aldı.[19]

Shen Gua'ya gelince, "Çin bilimindeki belki de en ilginç karakter" olarak nitelendirildi.[20] Ritüeller, (astronomi ile astrolojiyi birleştiren) *tianwen,* müzik, matematik, tıp, idare, savaş sanatı, resim, çay, tıp ve şiir hakkında yazmanın yanı sıra (erken bir kabartma harita dahil) haritalar yaptı. Moğolistan'a bir göreve gönderildiğinde, orada karşılaştığı halkların geleneklerini kaydetti. Dönemin bir kronik yazarı, Shen'in "engin" bilgisine dikkat çekerken, yirminci yüzyılda kendisi (Leibniz'in aksine, farklı bilgi türlerini bütünleştirmeye gayret etmiş gibi görünmese de) Çinli bir Leibniz olarak tasvir edildi.[21]

Shen'in devlet memurluğundan emekli olmaya zorlandıktan sonra ortaya koyduğu en ünlü eseri *Mengxi Bitan* [*Rüya Akımı Denemeleri*] başlıklı, "denemeler" olarak adlandırabileceğimiz bir derlemeydi ve *Antik Âdetler, Filolojik Eleştiri, Garip Olaylar* ile *Kaligrafi ve Resim* dahil pek çok Çin ansiklopedisindeki kategorilere göre düzenlenmişti.[22] "Kısa konuşmalar"ın (*bitan*) çok yönlü üslubu bir polimat için idealdi.

---

19 Joseph Needham ve Wang Ling, *Science and Civilization in China* (Cambridge, 1965), 4. cilt, 1. bölüm, 446-65.

20 Needham ve Wang Ling, *Science and Civilization* (Cambridge, 1954), 1. cilt, 135. Beni, Shen'in öneminden haberdar ettiği için tekrar Geoffrey Lloyd'a teşekkür ederim.

21 Joël Brenier vd., "Shen Gua (1031–1095) et les sciences", *Revue d'histoire des sciences* 42, 333–50. Onun engin bilgisi hakkında, 335. Nathan Sivin, "Shen Gua", *Science in Ancient China: Researches and Reflections* (Aldershot, 1995, III. cilt, 1-53), onun "sınırsız merakı"nı ve Leibniz ve Lomonosov'la yapılan mukayeseleri belirtir, ikincisi "Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi ilişkiler döneminde hazırlanmıştır" (11).

22 Daiwie Fu, "A Contextual and Taxonomic Study of the 'Divine Marvels' and '*Strange Occurrences in the Mengxi bitan*'", *Chinese Science* 11 (1993-4), 3-35.

Antik Yunan ve Çin'deki polimatlar arasındaki mukayese ve zıtlıklar, bu iki kültürdeki doğa çalışmasının klasik bir açıklaması minvalinde aydınlatıcı olabilir.[23] Yunan polimatların bilgiye katkıları; Pisagor, Sokrates, Eflâtun ve Sofistlerin ortak noktaları olan öğretmenlik kariyerleriyle bağlantılıdır. Han hanedanından Çinli polimatların katkıları ise, devlet imtihanlarında başarı sağlayan adayların mütehassıs değil, engin bilgiye sahip olmalarının beklendiği bir kültürde hükümet görevlileri olarak yaptıkları işten kaynaklanır. Bu müşterek beklenti sayesinde, (aslında Çin sisteminden ilham alan imtihanları geçmeleri gereken) İngiliz devlet memurları bazen 'mandarinler' şeklinde nitelendirilmişti.

Daha önce bahsi geçen polimatlar arasında Su Song, Kamu Personeli Bakanlığı Başkanı ve daha sonra Maliye Bakanı, Shen Gua ise bir zamanlar Astronomi Bürosu başkanıydı. Ayrıca bir îtâ amiri ve ordu komutanı olmasının yanı sıra nehirlerin drenajının denetlenmesinde aktif rol oynamıştı. Shen'in muhtelif ilgi alanları "memuriyet tecrübeleriyle şekillendi".[24] Denemelerini yazma fırsatını, bağlantılı olduğu hizbin gücünü kaybetmesinden sonra gözden düşmesiyle yakaladı. (Avrupa'da, Machiavelli'nin *Prens* ve Lord Clarendon'un *İsyan Tarihi* gibi büyük eserleri de benzer şartlara borçluyuz).

## ERKEN ORTAÇAĞ AVRUPASI

Batı geleneğine geri dönersek, hem eleştirinin hem de dünyevî bilginin kaybına tanıklık edilen Geç Antikçağ ve Erken Ortaçağ'a geliriz. Önde gelen Hıristiyan yazarlar ilim sahibi olmaya tamamen karşı çıktılar. Bunlardan biri olan Tertullianus (yak. M.S. 155-240), İsa'dan beridir "tecessüse ihtiyacımız olmadığını" (*Nobis curiositate opus non est*) iddia etmişti. Gördüğümüz

23 Geoffrey Lloyd, *The Ambitions of Curiosity: Understanding the World in Ancient Greece and China* (Cambridge, 2002).

24 Sivin, "Shen Gua", 53.

kadarıyla bir diğeri "idrak ve bilgi adı altında mazur görülen" (*vana et curiosa cupitidas nomine cognitionis et scientiae palliata*) "boş" tecessüsü eleştiren Aziz Augustinus'tu.[25]

Erken Ortaçağ artık cehalet dönemi olan Karanlık Çağ gibi görülmese de 500 ila 1000 yılları arasında bilginin, daha doğrusu belirli bilgilerin kaybolduğunu inkâr etmek güçtür. Bu dönemde kentlerin gerilemesi okuryazarlığın azalmasını beraberinde getirmiş, kütüphaneler gittikçe küçülmüştür. Plinius'un iki bin kitaba erişme imkânı vardı, fakat dokuzuncu yüzyılda dönemlerinin en büyük entelektüel merkezleri Reichenau ve Aziz Gall manastırlarının kütüphanelerinin her birinde yalnızca dört yüz kadar kitap bulunuyordu. Erken Ortaçağ polimatları "bilinecek çok az şey olması" sorunundan muztaripti, oysa sonraki polimatlar "bilinemeyecek kadar çok" problemiyle karşı karşıya kalacaktı. Batı Avrupa'da Yunanca ortadan kalkarken, klasik geleneğin engin bilgisi paganlıkla itham edildi. Varro'nun antik bilgi araştırması da dahil pek çok metin artık çoğaltılmıyordu ve bu yüzden yok oldular. Pek çok tıbbî ve matematiksel bilgi yitirildi. On birinci yüzyıl âlimleri Kölnlü Raginbold ve Liègeli Radolf'un yazışmaları, ikisinin *üçgenin iç açıları* ifadesinin ne anlama gelebileceğini tartıştıklarını gösterir. Önde gelen bir Ortaçağ uzmanının belirttiği gibi bu, "uçsuz bucaksız sistematik cehaletle karşı karşıya kalınan bir çağın güçlü bir anımsatıcısıdır".[26]

Bu durumda âlimlerin başlıca görevi, klasik geleneğe eklemeler yapmaktan ziyade (Roma İmparatorluğu'nun sözde *barbar* istilacıları kendi bilgilerini beraberlerinde getirmişlerdi, fakat bunlar genellikle şifahî olarak aktarıldığından yüzyıllar boyu hayatta kalamadılar), klasik gelenekten geriye kalanları koruma ve bir araya getirme teşebbüsü, bir kurtarma harekâtıydı. Bu dönemin âlimleri eski Yunan ve Roma irfanının parçalarını bir araya

25 Tertullian, *De praescriptione haereticorum*, 7. Kitap , 14. bölüm; Augustine, *Confessiones*, 12. Kitap, 14. bölüm.

26 Richard Southern, *The Making of the Middle Ages* (Londra, 1953), 210.

getirirken, aynı zamanda bunları hem katedrallere bağlı okulların müfredatında hem de ansiklopedilerde sınıflandırdılar. "Yedi özgür sanat/beşerî bilim," *trivium* (kelimelerle ilgili üç ilim: gramer, mantık ve retorik) ile *quadrivium* (sayılarla ilgili dört ilim: aritmetik, geometri, astronomi ve müzik teorisi) olarak ikiye ayrıldı.

Öğrenilecek daha az şey olduğu için, bu koşullarda polimat olmanın eskisinden daha kolay olacağı söylenebilir. Öte yandan ihtiyaç duyulan kitapları bulmak daha da zorlaşmıştı. Bilgi parçalarını yeniden bir araya getirebilen çok yönlü polimatlar öncekinden daha gerekliydi. Bu âlimlerin en öne çıkanları arasında Boethius, Sevillalı Isidorus ve Aurillaclı Gerbert sayılabilir.[27]

Boethius (yak. 480-524); Roma senatörü, konsül ve *magister officiorum*du, başka bir deyişle Ravenna yakınlarında İtalya'ya yerleşen Ostrogotların kralı Theoderich'e hizmet eden resmî makamların başında bulunuyordu. En çok *Felsefenin Tesellisi* isimli kitabıyla ünlenen Boethius mantık, retorik, aritmetik, müzik ve teoloji hakkında yazdı, ayrıca Pisagor, Aristoteles, Eflâtun, Arşimet (Archimedes), Öklid (Eukleides), Batlamyus (Ptolemaios) ve Cicero'nun metinlerini tercüme etti ve şerhler yaptı. Boethius kendi çağında "çok şey öğrenen obur" (*multa eruditione saginatum*) olarak nitelendirildi.[28] Kendi döneminde bilgi birikiminin karşı karşıya kaldığı tehlikenin ve onu koruma gerekliğinin farkındaydı ve Yunan mirasının önemli bir bölümünü Latince bilen okurlara sunarak muhafaza etti.[29]

Sevillalı Isidorus (yak. 560-636) ansiklopedisine *Etimolojiler* ismini verdi; çünkü yedi beşerî bilimden başlayarak ve oradan tıp, hukuk, teoloji, diller, hayvanlar, evren, binalar, gemiler, yiyecek ve giysilere geçerek (ki teknik bilgilere ilgisi kayda de-

27 Cassiodorus, Bede ve Yorklu Alcuin diğer başlıca şahsiyetler arasındadır.

28 Cassiodorus, *Variarum Libri XII*, ed. Å. J. Fridh (Turnhout, 1973), I. Kitap , no. 44.

29 Henry Chadwick, *Boethius* (Oxford, 1981); Lorenzo Minio-Paluello, "Boethius", *DSB* 2 (New York, 1981), 228-36.

ğerdir), her bir konu hakkındaki tartışmasına (ki ilk tartışması "disiplin" hakkındadır) kelimenin köküyle başladı. 'Hıristiyan Varro' olarak bilinen Isidorus, aslında Varro'dan yirmi sekiz kez alıntı yapar; fakat bu, birçok eski yazarın eserlerinin Ortaçağ'ın başlarında kaybolduğuna dair ikinci elden bir hatırlatmadır. Bir yardımcı ekibi olduğu düşünülmektedir.[30]

Aurillaclı Gerbertus (yak. 946-1003), Kuzey İtalya'daki ünlü Bobbio Manastırı'nın başrahibi olmadan evvel İspanya'da eğitim gören, Rheims'taki katedral okulunda öğretmenlik yapan ve nihayetinde II. Sylvester adını alarak papa olan bir Fransız rahiptir. İlgi alanları bilhassa Vergilius'un şiirleri ile Terentius'un oyunları olmak üzere Latince edebiyattan müzik, matematik, astronomi ve bizim 'teknoloji' dediğimiz şeye kadar uzanıyordu, nitekim usturlap ve abaküs kullandığı ve bir org yaptığı söylenir.

Plinius gibi Gerbertus da uyanık olduğu saatleri araştırmaya hasretti. Kendisi hakkında, "işte ve boş zamanlarda", "bildiğimi öğretirim, bilmediğimi öğrenirim" demişti.[31] İlmi bir efsaneye dönüştü. On ikinci yüzyıl İngiliz keşişi kronik yazarı Malmesburyli Willelmus'un kaydettiği şekliyle, Gerbertus *quadrivium*'u (aritmetik, geometri, astronomi ve müzik) o kadar zahmetsizce yalayıp yutmuştu ki astroloji alanında İskenderiyeli âlim Batlamyus'u geride bırakacak kadar bu disiplinlerin "kendi zekâ seviyesinin altında" görünmesine yol açmıştı. Dahası Willelmus, doğaüstü bir gücün yardımı olmaksızın kimse bu kadar çok şey bilemeyeceğinden Gerbertus'u büyücü olarak nitelendirdi ve onun bütün sorularına cevap veren zihin yapısını Alexa'nın onuncu yüzyıldaki eşdeğeri bir figür gibi tasvir etti.[32] Söz konusu

30 Isidore of Seville, *Etymologies* (İngilizce Tercüme, Cambridge, 2006). Onun hakkında John Henderson, *The Medieval World of Isidore of Seville* (Cambridge, 2007).

31 Pierre Riché, *Gerbert d'Aurillac, le pape de l'an mil* (Paris, 1987).

32 William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*, ed. ve terc. R. A. B. Mynors (Oxford, 1998), II. Kitap II, kısım 167-9, 172'de.

hikâye; onun farklı disiplinlerdeki ustalığından ziyade, en azından Batı Avrupa'da, başka kimsenin bilmediği şeyleri bilmesiyle ilgili muhtemelen bir hayret ifadesi olarak yorumlansa da, Gerbertus hakkında anlattığından daha fazlasını aktarır ve onuncu ve on birinci yüzyıllardaki olağan beklentileri yansıtır.

## İSLÂM DÜNYASI

Malmesburyli Willelmus'un, Gerbertus hakkındaki şüphelerinin bir başka sebebi de Gerbertus'un Müslümanlardan (*a Saracenis*) ders almasıydı. Gerbertus, Katalonya'da okurken hakikaten böyle bir şey yapmıştı. Onun zamanına kadar Arap, Türk ve Acem kökenli âlimler, Batı Avrupa'da mevcut olandan çok daha fazla Yunan bilgi birikimini yeniden keşfetmişlerdi. Yunanca metinler, doğrudan veya dolaylı olarak (Süryanice konuşan Hıristiyan âlimler aracılığıyla) Arapçaya ve Pehleviceye çevrildi. On ila on ikinci yüzyıllar arasında İslâm dünyasındaki en allâme bilginlerden bazıları, Aristoteles'e ait veya ona atfedilen birçok eser hakkında şerhler yazdı ve onun engin bilgisini taklit etmek için kendisinden ilham aldı.

Arapların da *polimat*'la benzer anlama gelen bir terimi vardı: *tefennün fi'l-'ulûm*, yani "çok fenli/ilimli" (*mütefennin*) âlim. Fakat âlimlerin ustalaşması gereken disiplinler yelpazesi, Batı'nınkine benzemekle birlikte tamamen aynı değildi. Arapların *Felsefe*'si rahatlıkla "felsefe/*philosophy*" olarak tercüme edilebilir, ki aslında Yunancadan Arapçaya aynen geçen bir kelimedir. *Fıkıh* "hukuk" mânâsına gelirken, *Âdâb* Yunanların büyük ölçüde *paideia* dediği şeydir, *Edîb* ise "incelikli âlim" anlamını taşır. Böylesi bir âlimin entelektüel yükü, "umumiyetle kendi çağının müthiş bir dizi sanat ve bilim dalından oluşacaktır: din bilimleri, şiir, filoloji, tarih ve edebiyat eleştirisine ilaveten aritmetikten tıp ve zoolojiye ka-

dar doğa bilimlerine sağlam bir aşinâlığın teşkil ettiği bir ağ".[33]

Mimar Vitruvius ile hatip Quintilianus'un yaklaşımına benzer şekilde, faaliyetleri aşağıda ele alınacak büyük âlim İbn Haldûn, iyi bir yazarın "ilmin ana dallarıyla ilgilenmek zorunda kalacağını" belirtmiştir.[34] Bu noktada Batılılardan en farklı dal Kuran'ın yorumu (*Tefsir*), Hz. Muhammed'in sözlerinin ve fiillerinin incelenmesi (*Hadis*) ve bizim 'farmakoloji' dediğimiz *Saydele*'ydi. Bilginin sınıflandırılması, "aklî bilgi" (*el-'ulûmu'l-'akliyye*) ve "kadimlerin bilgisi" (*el-'ulûmu'l-evâ'il*) gibi bölümleri içeriyordu.

İslâm polimatlarını methetmenin bir başka yolu da onlara "tamamlanmış/olgunlaşmış" (kâmil) demekti. Bütün ilim adamları tarafından "çok yönlülüğün aranan bir nitelik olduğu" ileri sürüldü.[35] Medreselerde, yani câmilere bağlı okullarda sunulan eğitim, öğrenciler bir hocadan (*şeyh*) diğerine kolaylıkla geçebildiği için çok yönlülüğü destekledi. Ortaçağ Şam'ı üzerine yapılan bir çalışma, "tek bir alanda ihtisaslaşmış eğitimdense, birçok alanla ve birçok şeyhle karşılaşmanın daha iyi görüldüğünü" iddia eder.[36]

Bunlar gibi tek tek polimatların bilgiye yaptıkları katkıların değerlendirilmesi imkânsız değilse de zordur. Genel mânâda hem İslâm dünyasında hem de Ortaçağ Batı'sında, âlimin fonksiyonunun yeni bir şey ortaya koymaktan ziyade geleneksel bilgiyi aktarmak olduğuna inanılır. Bazı ampirik araştırmalar ve keşifler yapılmasına rağmen, pek çok seçkin eser daha önceki âlimlerin kitaplarının yorumları şeklini aldı. Her hâlükârda,

33 Tarif Khalidi, *Images of Muhammad* (New York, 2009), 104-5. Bu kısımdaki yardımı için Profesör Khalidi'ye müteşekkirim.

34 Akt. Robert Irwin, *Ibn Khaldun: An Intellectual Biography* (Princeton, NJ, 2018), 24.

35 Geert Jan Van Gelder, "Compleat Men, Women and Books", Peter Binkley (ed), *Pre-Modern Encyclopaedic Texts* (Leiden, 1997), 241-59, s. 247; George Makdisi, *The Rise of Humanism in Classical Islam and the Christian West* (Edinburgh, 1990), 110.

36 Michael Chamberlain, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus* (Cambridge, 1994), 86.

metinlerin elle çoğaltıldığı kültürlerde basılı kültürlere göre ekseriyetle yazarlara ayrı ayrı daha az vurgu vardır. Öğrencilerin eserleri ustalarının adı altında elden ele dolaşırken, müstensihler çoğu kez yazıya döktükleri metne bölümler eklemekte kendilerini özgür hissediyorlardı (bazı incelemeler metni bu şekilde değiştiren kâtipleri lanetlemiştir).

İslâm dünyasının çok yönlü âlimleri arasında (Batı kronolojisine göre) dokuzuncu ve on dördüncü yüzyıllar arasında yaşayan şu dört seçkin figür zikredilir: el-Kindî, İbn Sînâ (Batı'da *Avicenna* olarak bilinir), İbn Rüşd (*Averroes*) ve İbn Haldûn.[37]

Basralı el-Kindî (801–73) Bağdat'ta okudu. Felsefe, matematik, müzik, astronomi, tıp, optik ve aritmetik hesaplamaların yanı sıra onu daha önce ele alınan Çinli âlim Su Song'la kıyas edilebilir kılan cam, mücevher, zırh ve parfüm imalatı gibi pratik bilgi alanları hakkında yazdı. El-Kindî, bir on dördüncü yüzyıl yazarı tarafından "felsefenin bütün dallarında mahir," "şahbaz/çok yönlü bir adam" olarak tasvir edilmişti.[38] Yakın zamanda yapılan bir çalışma, "El-Kindî'nin şaşırtıcı ilgi alanlarına" da atıfta bulunmaktadır.[39] Tam da olması gerektiği gibi, bazı yazıları Leonardo da Vinci tarafından da incelenmiştir.

İbn Sînâ (yak. 980–1037) Buharalıydı. Genç yaşında, II. Mansur ona büyük kütüphanesini kullanma izni verdi. "Hekimlerin sultanı" lâkâplı İbn Sînâ, tıp alanındaki çalışmaları ve Aristoteles hakkındaki eleştirel yorumlarıyla tanındı. Yirmi bir yaşında bir ansiklopedi olan *Kitâbü'l-Mecmû'* adlı eseri kaleme aldı ve iki ansiklopedik eser daha yazmaya devam etti. Bunlar-

37 Önde gelen diğer bilginler, Batıda "Geber" olarak bilinen Cabir bin Hayyan (721-815); İbn Bâcce (1085-1138: "Avempace"); Fârâbî (872-950: "Alpharabius"); Bîrûnîî (973-1050); ve İbn Hazm (994-1064) idi.

38 Akt. George N. Atiyeh, *Al-Kindi: Philosopher of the Arabs* (Rawalpindi, 1966), 9.

39 Peter Adamson, *Al-Kindī* (Oxford, 2007), 7. Krş. Fritz W. Zimmerman, "Al-Kindi", M. J. L. Young, J. D. Latham ve R. B. Serjeant (ed), *Religion, Learning and Science in the Abbasid Period* (Cambridge, 2014), 364-9.

dan ilki, *el-Kânun* tıpla ilgiliydi. İkincisi *eş-Şifâ* ise mantık, fizik, metafizik, matematik, müzik ve astronomiyi açıklayarak cehaleti tedavi etme teşebbüsüydü. İbn Sinâ coğrafya ve şiir hakkında da yazdı. Hem simya okudu hem de onu eleştirdi. Aynı zamanda bugünkü İran topraklarını kapsayan bölgede hukukçu ve emir veziri olarak da faaliyet gösterdi.[40]

Kordobalı İbn Rüşd (*Averroes*, 1126-98) hekim ve kadıydı. İbn Rüşd, büyük bir teşebbüs olan Aristoteles'in neredeyse bütün eserlerine ilişkin yorumları sayesinde "Yorumcu/Şârih" olarak biliniyordu. Ayrıca retorik, şiir, astronomi, tıp, felsefe, matematik ve müzik hakkında kendine ait çalışmalar da üretti.[41]

İbn Rüşd'ün ardından İbn Haldûn'un (1332–1406) ortaya çıkışına kadar İslâm polimatları listesinde bir boşluk oluşmuştur. İbn Haldûn Tunus'ta doğdu, Fez ve Granada'da yaşadı ve Kahire'de öldü. Eserlerini biri diplomat ve hükümdar danışmanı olarak siyasî, bir diğeri kadı olarak hukukî ve sonuncusu hoca olarak akademik, üç ayrı kariyeri arasında kaleme aldı. İbn Haldûn, İslâm dünyası tarihi *Kitab el-'İbar*'a giriş olarak genel fikirler sunan şaheseri *Mukaddime*'yi yazmak için günümüzde Cezayir'de bulunan bir kalede emeklilik sürecinde dört yılını geçirdi. *Mukaddime*, sosyoloji ve siyaset bilimine bir katkı olarak takdir görmüştür, fakat bu disiplinler yazarın yaşadığı dönemde mevcut değildi. Kendi döneminin entelektüel kategorileriyle düşündüğümüzde, *Mukaddime*'yi mümkün kılanın, İbn Haldûn'un coğrafya, felsefe, teoloji ve tıp bilgisinin yanı sıra keskin tarih anlayışı ile genelleme kabiliyeti olduğunu söyleyebiliriz. Bazı seleflerinin aksine İbn Haldûn'un görece yakın zamana

40 G. C. Anawati ve Albert Z. Iskander, "Ibn Sina", *DSB Supplement* 1, 495-501; Lenn E. Goodman, *Avicenna* (göz. geç. baskı, Ithaca, NY, 2006); Robert Wisnovsky, "Avicenna and the Avicennian Tradition", Peter Adamson ve Richard C. Taylor (ed), *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy* (Cambridge, 2006), 92-136.

41 Dominque Urvoy, *Ibn Rushd (Averroes)* (Londra, 1991).

kadar tanınmaması Batı'nın kaybıydı. Büyük eserinin bir el yazması on yedinci yüzyılda Leiden'a getirildi, fakat Avrupa dillerine ilk tercümeler on dokuzuncu yüzyılda yapıldı, Batı'daki ünü ise ancak yirminci yüzyılda arttı.[42]

## YÜKSEK ORTAÇAĞ

On ikinci yüzyıl âlimi Chartreslı Bernard (Bernardus Carnotensis), kendisinin ve meslektaşlarının devlerin, yani antik Yunan ve Romalıların omuzlarında duran cüceler olduğunu söylemesiyle ünlüdür. Ortaçağ'da Batılı âlimlerin, kadimlerin omuzlarında yükselen Müslüman âlimlerin omuzlarında durduğunu söylemek daha doğru olabilir. Erken Ortaçağ'da âlimlerin karşılaştığı zorluk, klasik gelenekten geriye kalanları geri kazanmak ve korumaktı. Geç Ortaçağ'da ise sadece kaybolan antik Yunan bilgisini değil, aynı zamanda İslâm dünyasında üretilen yeni bilgileri de bir araya getirmek ve öğrenmekti.

On birinci yüzyıldan itibaren bu dönemin önemli yeniliği, bilhassa Bologna ve Paris'te, disiplinleri kollar halinde kurumlaştıran üniversitelerin kurulmasıydı. Lisans öğrencilerinin yukarıda açıklanan yedi beşerî bilimi temsil eden *trivium* ve *quadrivium*u öğrenmeleri gerekiyordu. Din adamları, avukatlar ve doktorlar için uzmanlık eğitimi sunan lisansüstü disiplinler teoloji, hukuk ve tıptı. Uzmanlaşmanın bu erken emarelerine rağmen, bazı Ortaçağ âlimleri polimatlık geleneğini sürdürdü. Bunların en önemlileri arasında şu altı kişi vardı: Saint Victorlu Hugh, Beauvaisli Vincentius, Albertus Magnus, Robertus Grosseteste, Rogerus Baconus (Roger Bacon) ve Ramón Lull.[43]

42 Warren E. Gates, "The Spread of Ibn Khaldun's Ideas on Climate and Culture", *Journal of the History of Ideas* 28 (1967), 415-22; Aziz al-Azmeh, *Ibn Khaldun in Modern Scholarship: A Study in Orientalism* (Londra, 1981); Robert Irwin, *Ibn Khaldun: An Intellectual Biography* (Princeton, NJ, 2018).

43 Teoloji ve felsefe üzerine yoğunlaştığı için büyük bilgin Thomas Aquinas dahil edilmedi.

Hugh ve Vincentius ansiklopedileriyle ün kazandı. Saint Victorlu rahip Hugh (yak. 1096-1141) Saksonyalıydı ama Paris'te çalıştı. Teoloji, müzik, geometri ve gramer hakkında yazdı, lâkin en çok bilginin üçe ayrıldığı bir ansiklopedi olan *Didascalicon*'la tanınır: teorik (meselâ felsefe), pratik (politika gibi) ve "mekanik" (sözgelimi mimarlık ve denizcilik).[44] Beauvaisli Dominiken rahibi Vincentius (yak. 1190-1264), asistanlarının yardımıyla *Büyük Ayna* (*Speculum Maius*) olarak bilinen bir ansiklopediyi, İbn Sînâ gibi Müslüman polimatların ve antik Yunanlar ile Romalıların yazılarına dayanarak derledi. *Didascalicon* gibi Vincentius'un ansiklopedisi de doğa, doktrin ve tarih bilgisi olmak üzere üç bölüme ayrıldı. Beşerî ve mekanik ilimler, hukuk ve tıp, "doktrin" bölümüne dahil edildi.[45]

Bu dönemde etkili iki polimat İngiliz Robertus Grosseteste (yak. 1175-1253) ve Rogerus Baconus'tu (yak. 1214-1292). Lincoln piskoposu olan Robertus, muhtemelen çok yönlü bilgisinden dolayı "Koca Kafa" (*Grosseteste*) olarak adlandırıldı. Oxford'da felsefe ve teoloji dersleri verdi. Aristoteles üzerine ilk Latince şerhi kaleme almıştı, fakat en çok yıldızlar, ışık, renk, seslerin kaynağı, güneşin ısısı ve muhtemelen med cezir hakkındaki doğa yazılarıyla tanınır. Aynı zamanda, ışığın kırılmasını gökkuşağının altında yatan neden olarak ortaya koyan kayıtlardaki ilk düşünürdür.[46] Yunancayı ömrünün son demlerinde öğrendi ve bu dili bilen birkaç Ortaçağ Batılı bilgininden biriydi.[47]

---

44 Hugh'un çalışmaları ya teolojisine, tarihine yahut da "psikolojisine" odaklanır, bizim kendi zamanımızdaki bilginin parçalanmasının pek çok işareti vardır.

45 Serge Lusignan ve Monique Paulmier-Foucart (ed), *Lector et compilator: Vincent de Beauvais* (Grâne, 1997).

46 Tom McLeish, "In Conversation with a Medieval Natural Philosopher", *Emmanuel College Magazine 100* (Cambridge, 2018), 147-62, 147'de.

47 Alistair C. Crombie, *Robert Grosseteste and the Origins of Experimental Science* (Oxford, 1953); Richard W. Southern, *Robert Grosseteste* (Oxford, 1986);

Fransisken keşişi Rogerus Baconus, Grosseteste'nin öğrencisi olmuş olabilir. Oxford'da felsefe ve teoloji okudu, ardından bu alanlarda hocalık yaptı ama o da astronomiden optik ve simyaya kadar uzanan doğa araştırmasıyla tanınır. Daha sonra Leonardo'nun yapacağı gibi, uçan bir makine tasarlamaya çalıştı.[48] Bütün misyonerler ve bilhassa Fransisken meslektaşlarından üçü tarafından kaleme alınan ilk elden raporlar sayesinde Rogerus, bu dönemde hızlı fetihleriyle Avrupalıları korkutan Moğollar hakkında güncel bilgiler edindi.[49] Ayrıca matematik ve dil hakkında yazdı. Baconus'un kendi zamanında bir polimat olarak şöhretinin emaresi, çalışmasında bütün sorularını cevaplayan arsız bir zihne sahip olduğuna dair (gördüğümüz üzere Aurillaclı Gerbertus'a da izafe edilen) hikâyedir. Polimatların mitolojisi çok eskilere dayanır.

En iddialı Ortaçağ polimatları kesinlikle Albertus Magnus ve Ramón Lull'dü. Albertus (yak. 1200-80) mantık, matematik ve fiziğe katkı sağlayan Saksonyalı Albertus'tan (yak. 1316-90) ayırt edilmelidir. Albertus Magnus, kendi döneminde bilgisinin genişliğine işaret eden *Doctor Universalis* veya *Doctor Expertus* isimlendirmeleriyle bilinen bir Alman Dominiken'di. Öğrencilerinden biri Albertus'u "bilginin her dalında o kadar üstün bir adamdır ki (*vir in omni scienceia adeo divinus*), ona çağımızın harikası ve mucizesi denebilir," şeklinde tanımlamıştı.[50] Albertus teoloji, felsefe, simya, astroloji ve müzik alanlarında araştırma-

aynı yazar "Grosseteste, Robert", *ODNB* 24, 79-86.

48 Alistair C. Crombie ve John North, "Bacon, Roger", *DSB* 1 (New York, 1981), 377-85; G. Mollant, "Bacon, Roger", *ODNB* 3, 176-81.

49 Giovanni da Pian del Carpine, *Benedict of Poland ve William of Rubruck*. Bkz. Bert Roest, *Reading the Book of History: Intellectual Contexts and Educational Functions of Franciscan Historiography*, 1226-1350 (Groningen, 1996), 114, 120.

50 Akt. *Ulrich of Strasbourg,* Irven M. Resnick (ed), *A Companion to Albert the Great* (Leiden, 2013), 1. Krş. James A. Weisheipl (ed), *Albertus Magnus and the Sciences* (Toronto, 1980); Gerbert Meyer ve Albert Zimmermann (ed), *Albertus Magnus, Doctor Universalis 1280/1980* (Mainz, 1980), tıp, zooloji ve botaniğe katkılarını içeren bölümler.

lar yaptı, Aristoteles'in bilinen bütün eserlerini yorumladı ve bazı önde gelen Müslüman âlimlerin çalışmalarına da aşinâydı. Ayrıca bitki ve mineraller hakkında kendi gözlemlerini ve sınıflandırmalarını ortaya koydu. Meslektaşları Gerbertus ve Rogerus'un arsız zihinleri gibi soruları cevaplayamasa da, hareket edebilen ve "Merhaba" (*salve*) diyebilen bir heykele veya, bizim deyişimizle, bir robota sahip olduğu söyleniyordu.

Katalan rahip Ramón Lull'a (veya Llull, 1232-1316) gelince, çok yönlülüğünü romantizm hakkında iki, aşk sanatı üzerine bir kitap ve *Bilgi Ağacı* [*Arbor Scientiae*] dahil yaklaşık 260 eser yazarak gösterdi; Kuzey Afrika'da misyoner olarak çalışmak için Arapça öğrendi. Ve hepsinden önemlisi, Umberto Eco'nun "kâfirleri doğru yola iletmek için mükemmel bir dil sistemi" olarak nitelendirdiği *Ars Magna*'yı [*Büyük Sanat*] kaleme aldı. *Ars Magna*, okurlara argümanları nasıl keşfedeceklerini, hatırlayacaklarını ve sunacaklarını öğretmek için mantık, retorik ve matematikten faydalanır, farklı fikirlerin birleştirilmesine imkân vermek için çarklar (görünüşe göre Arap astrologlardan ödünç alınmış *zâîrçe*den uyarlanmış *ars combinatoria* [bütünleşik sanatlar] olarak bilinen bir teknik) kullanır. Üç yüz yıl sonra Lull'un sanatı, on yedinci yüzyılın en büyük polimatı Gottfried Wilhelm Leibniz'in dikkatini çekecekti. Söylemeye gerek yoktur ki bilgisayar çağında bilim, Lull'un kombinasyon sanatı hakkındaki tartışmasını artan bir ilgiyle ele almaktadır.[51]

---

51 Paolo Rossi, *Clavis Universalis: arti mnemoniche e logica combinatorial da Lullo a Leibniz* (Milano ve Napoli, 1960), bilhassa 61-74; Dominique Urvoy, *Penser l'Islam. Les présupposés Islamiques de l' art de Lull* (Paris, 1980); Umberto Eco, *The Search for the Perfect Language* (Oxford, 1995), 53-72, 53; John N. Crossley, *Raymond Llull's Contributions to Computer Science* (Melbourne, 2005); Anthony Bonner, *The Art and Logic of Ramon Llull: A User's Guide* (Leiden, 2007).

# 2
# 'RÖNESANS ADAMI' ÇAĞI
# 1400-1600

Avrupa'da on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda dolaşımdaki bilgi miktarı hızla arttı. Günümüzde Rönesans olarak bilinen hareket-te, âlimler Ortaçağ'da kaybolan antik Yunan ve Roma bilgilerini ihya etmek için çaba sarf ettiler. Avrupa, Asya ve Amerika'nın bazı kısımlarının keşfi ve fethi, bilgi kervanına yenilerini katarken, matbaanın icadı hem eski hem de yeni bilgilerin daha yoğun ve hızlı dolaşımına imkân verdi. Yine de bu dönemde üniversitelerde öğretilen ve araştırılan bilgi türleri üzerinde en azından bazı âlimlerin hâkimiyet sağlaması hâlâ mümkündü, fakat bu bilgi türlerine artık sadece daha önce bahsedilen Ortaçağ *trivium* ve *quadrivium*u değil, ayrıca öğrencileri kâmil insan hâline getirmesi beklenen gramer, retorik, şiir, tarih ve etik gibi beş disiplinden müteşekkil 'beşerî bilimler' (*studia humanitatis*) de dahildi.

Bununla birlikte, Rönesans'ı düşündüğümüzde aklımıza ekseriyetle sadece âlimler değil, sanatçılar ve hepsinden önemlisi, akademik kitapların başlıklarında uzun süredir devamlı yer alan "Rönesans İnsanı" denilen kişi gelir.[1] Gördüğümüz gibi, aralarında Benedetto Croce, Herbert Simon ve Joseph Needham'ın da bulunduğu bir dizi yirminci yüzyıl polimatı, türlerinin son örnekleri olarak nitelendirilmektedir. Çok yönlü bireylerin Rönesansla birlikte anılması, büyük İsviçreli kültür tarihçisi Jacob Burckhardt'a çok şey borçludur.

İlk kez 1860'ta yayınlanan, bugüne kadar da defalarca yeniden basılan *İtalya'da Rönesans Uygarlığı* başlıklı ünlü denemesinde

1 Agnes Heller, *Renaissance Man* (1982: İngilizce tercüme, Londra 1984); Dorothy Koenigsberger, *Renaissance Man and Creative Thinking* (Atlantic Highlands, NJ, 1979).

Burckhardt, döneminin *çok taraflı* veya en azından *birkaç yönlü* insanı (*der allseitige Mensch, der vielseitige Mensch*) olarak adlandırdığı şeyin örnekleri arasında Francesco Petrarca, Leonbattista Alberti, Giovanni Pico della Mirandola ve Leonardo da Vinci'yi bilhassa zikreder.[2] Burckhardt, kendi deyimiyle bu *devler* arasında özellikle Alberti ve Leonardo üzerinde durur.

Başka on dokuzuncu yüzyıl yazarları da Rönesans'ın başlıca figürlerini benzer şekilde tarif etti. Burckhardt'dan evvel Fransız tarihçi Edgar Quinet, Leonardo'yu "anatomist, kimyager, müzisyen, jeolog, doğaçlamacı, şair, mühendis, fizikçi ... her âlemin vatandaşı" olarak nitelemişti.[3] Burckhardt'tan sonra ve muhtemelen de onu izleyerek George Eliot, *Romola* romanında Alberti'ye "sağlam evrensel zihinli, aynı anda hem uygulamacı hem teorisyen, sanatçı, bilim adamı, mucit, şair" diyerek methiyeler düzdü.[4]

## EVRENSELLİK İDEALİ

Çok yönlü veyahut *evrensel insan* (*uomo universale*) olma ideali, doğrudan Rönesans'ın kendi içinde ortaya atılmıştı. On beşinci yüzyıl İtalya'sının büyük hocalarından biri olan Vittorino da Feltre, "emsallerine fayda sağlamak için mükemmel insanın doğa felsefesi, etik, astronomi, geometri, harmoni, aritmetik ve alan hesabı tartışabilmesi gerektiğini söyleyerek Yunanların *ansiklopedi* olarak isimlendirdiği evrensel öğrenmeyi övmüştü". İdeali, "pek çok ve çeşitli disiplinler"in bilgisiydi.[5] Yine, Flo-

2 Jacob Burckhardt, *The Civilisation of the Renaissance in Italy* (1860: İngilizce tercüme, Londra 1878), 2. bölüm, 2. kısım.

3 Akt. ve terc. Edgar Quinet, *Révolutions d'Italie* (Paris, 1849), J. B. Bullen, *The Myth of the Renaissance in Nineteenth-Century Writing* (Oxford, 1994), 175'de.

4 Akt. George Eliot, *Romola* (1863), Bullen, *Myth*, 218.

5 William H. Woodward, *Vittorino da Feltre and Other Humanist Educators* (Cambridge, 1897), 1-92, Vittorinolu Bartolomeo Platina'nın hayatını anlatır.

rentine Matteo Palmieri'nin *sivil hayat* (*la vita civile*) diyaloğunda bir konuşmacı, "bir adamın birçok mükemmel sanatta nasıl pek çok şey öğrenebileceğini ve kendini evrensel (*farsi universale*) hâle getirebileceğini" sorar.[6] Evrensellik idealinin meşhur bir vücut bulmuş hâli, Faust figürüydü. 1587 tarihli orijinal Almanca *Faustbuch*'un kahramanı "doyumsuz bilgi arzusuna" sahipti.[7]

Evrensellik idealinin bu formülasyonları, çalışmamızın ana konusunu oluşturan akademik bilgiye odaklanır. Başka versiyonlar daha tutkuludur ve düşünce dünyasında (*vita contemplativa*) olduğu kadar eylem dünyasında (*vita activa*) da yetenek talep eder, bu zıtlık o dönemde genellikle belirgin biçimde *kılıçlar* ile *kalemler* arasında tasvir edilmiştir.[8] Bazı versiyonlar bir de güzel sanatlarda yetenek gerektirir. Meselâ Baldassare Castiglione'nin ilk kez 1528'de yayınlanan *Asilzâde* diyaloğunda bir konuşmacı, mükemmel asilzâdenin sadece dövüşte yetenekli ve beşerî ilimlerde "vasatın üzerinde bilgi sahibi" (*più che mediocremente erudito*) olmasını değil, aynı zamanda dans, resim ve müzik sanatlarında da ustalaşması gerektiğini savunur.[9]

Evrensellik ideali Castiglione'nin kitabından birkaç yıl önce yazılan şövalye romansı *Bilge Kral*'da (*Weisskunig*) imparator Maximillian tarafından da dile getirildi. Romansın kahramanı on bir dil bilmesinin yanı sıra, kaligrafi, liberal sanatlar, büyü, tıp, astroloji, müzik, resim, inşaat, avlanma, dövüş ve hatta marangozluk konularında da yetenekli olarak takdim edilir.[10]

---

6 Matteo Palmieri, *Vita Civile*, ed. Gino Belloni (Floransa, 1982), 43.

7 Eliza M. Butler, *The Fortunes of Faust* (Cambridge, 1952), 1.bölüm.

8 James J. Supple, *Arms versus Letters: The Military and Literary Ideals in the Essais of Montaigne* (Oxford, 1984).

9 Baldassare Castiglione, *Il Cortegiano* (1528: ed. Bruno Maier, Turin 1964), 1. Kitap, kısım 44-9.

10 Maximilian, Weisskunig, ed. H. T. Musper (Stuttgart, 1956), 2. bölüm. Bununla birlikte Jan-Dirk Müller, *Gedachtnus: Literatur und Hofgesellschaft um Maximilian I* (Münih, 1982), 242, bu metnin Rönesans adamı açısından yorumlanmasını kabul etmez.

Fransa'da François Rabelais; Gargantua ve Pantagruel devlerinin muhayyel biyografilerinde çok yönlü eğitimin göz alıcı bir tasvirini ortaya koydu. Gargantua yalnızca beşerî ilimlerde değil, tıpta ve savaş sanatında da bilgiliydi ve yağmur yağdığında iş başındaki zanaatkârları görmeye gitmişti. Oğlu Pantagruel'e de aynı şekilde bilgi edinmesini tavsiye etti: beşerî ilimler, hukuk, tıp ve doğa tarihi, kısaca "dipsiz bir bilgi uçurumu" (*un abysme de science*).[11]

İngiltere'de evrensel bilgi fikri, matbaacı William Caxton'ın "neredeyse bütün ilimlerde bilgi sahibi evrensel insan"dan bahsettiği on altıncı yüzyılın başlarına kadar gider.[12] Çok yönlü olma ideali, üst sınıf erkeklerin eğitimi üzerine bir inceleme olan Sör Thomas Elyot'un *Yöneticiye Adanmış Kitap* (1531) eserinde formüle edilmiştir. Elyot, öğrencilerin takip etmesi gereken "doktrin çemberi" olarak adlandırdığı bir şeyden bahseder, fakat buna ilaveten bir soylu beyefendinin akademik konuları çalışmanın yanı sıra beste ve resim yapmayı, hatta heykeltıraşlık bilmesi gerekliliğini de vurgular.[13] Bununla birlikte, hâlihazırda Castiglione'nin "vasatın üzerinde bilgi edinmiş olma"ya atıfta bulunmasında görülebilen bu asil amatör vizyon, Alberti gibi girişimde bulunduğu her şeyde üstünlük sağlamaya çalışan birey idealinden ayırt edilmelidir.

## EVRENSELLİK MİTİ

Çok yönlülüğün daha önce tartışılan bazı muhteşem örneklerine rağmen, Burckhardt ve bazı çağdaşlarının 'evrensel' adam

11 François Rabelais, *Pantagruel* (1532), 8. bölüm; *Gargantua* (1534), 23-4. "Dipsiz bir bilgi uçurumu" ifadesi daha sonra Fransız polimat Guillaume Postel'in bilgisini nitelemek için kullanıldı.

12 William Caxton, *Chronicle* (1520), Oxford İngilizce sözlükte "evrensel" başlığı altında alıntılanmıştır.

13 Thomas Elyot, *The Book Named the Governor* (1531: tıpkıbasım, Menston, 1980), 8. bölüm.

veya 'Rönesans' adamı olarak tanımladıkları entelektüel türlerin ayırt ediciliğini abarttığı iddia edilebilir ('Rönesans kadını' bu bölümde daha sonra ele alınacaktır). Yukarıda alıntılanan çağdaş tanıklıkların birçoğu, ilk bakışta göründüklerinden daha az nettir. Meselâ Castiglione, genellikle Leonardo'ya atfedilen bir pasajda "daima bilmedikleri şeyleri yapmaya çalışan ve bildiklerini de ihmal eden" kişileri kınayarak diyaloğunda bazı konuşmacıların çok yönlülüğe meydan okumasına imkân verir.[14]

Yine, Rabelais'nin ortaya koyduğu kelimenin tam mânâsıyla *gargantuavârî* eğitim programı, çoğunlukla Rönesans idealinin ifadesi olarak ciddiye alınır, ancak bu idealin bir parodisi olarak da okunabilir. Faust'a gelince, orijinal *Faustbuch*'ta ruhânî kibrinin göstergesi olarak sunulan doymak bilmez bilgiye açlığı kınandı. Doktor Faust, kahraman olarak değil ibret olarak sunuldu. Augustinus gibi teologlar tarafından tecessüsün kınanması, on altıncı yüzyılda hâlâ ciddiye alınıyordu.

Burckhardt'ın kendisi; şiir yazmanın, piyano çalmanın ve piyano için kısa parçalar bestelemenin yanı sıra (kendi zamanında Almanca konuşulan dünyada hâlihazırda ayrı disiplinler haline gelmiş olan) tarih ve sanat tarihi hakkında hem yazan hem de ders veren çok yönlü bir kişiydi. Bir tarihçi olarak Burckhardt belirli bir dönemde uzmanlaşmayı reddetti ve Yunan kültür tarihi, Constantinus çağı ve (ölümünden sonra basılan derslerinde) dünya krizi olarak gördüğü kendi dönemi hakkında yazdı. O vakit Alberti ve Leonardo gibi çok yönlü figürlerden etkilenmesine ve onları entelektüel ve kültürel uzmanlaşmanın demir çağından önce gelen altın çağın tipik örnekleri olarak görmek istemesine şaşmamalıdır. Böylelikle Burckhardt, daha önce bahsi geçen polimat *mitolojisi*ne katkı sağladı.[15]

14 Castiglione, *Il Cortegiano*, 2. Kitap, 39. bölüm.

15 Werner Kaegi, *Jacob Burckhardt: eine Biographie* (6 cilt, Basel, 1947-77); Hugh R. Trevor-Roper, "Jacob Burckhardt", *Proceedings of the British Aca-*

Mitin birçok tanımı vardır. Burada takip edilense iki ana niteliğidir. Mit geçmişi meşrulaştırmaya yahut mevcut durumu eleştirmeye hizmet eden ve başkahramanlarının gerçeküstü olduğu bir hikâyedir. Söz konusu hikâye tamamen düzmece olabilir, fakat bu bir zorunluluk değildir. Abartılar kabuğunun içinde çoğunlukla bir hakikat nüvesi bulunur. Bu dönemde yaşayan bazı kişilerin evrensellik idealine ne ölçüde uygun yaşadıklarına bakalım.

## EYLEM VE DÜŞÜNCE

Leon Battista Alberti'nin beceriler kombinasyonuna Burckhardt da işaret etmişti. Ekseriyetle otobiyografi olarak kabul edilen Alberti'nin anonim biyografisi, onu, atçılık, atlama ve cirit atma gibi fiziksel egzersizlerin yanı sıra bütün güzel sanatlarda ustalaştığı "çok yönlü" bir birey olarak tasvir etmişti.[16] Fiziksel becerilere dair iddialarını doğrulamanın bir yolu yok, fakat çağdaşlarından bazıları Alberti'nin entelektüel seviyesinden etkilenmişti. Hümanist Cristoforo Landino, "Matematiğin hangi dalı onun tarafından bilinmiyordu ki? Geometri, aritmetik, astronomi, müzik – keza perspektifte de harikalar yarattı," diye retorik bir soru sormuştu. Her hâlükârda, Alberti'nin bazı başarıları hâlâ ayaktadır: tasarladığı binalar, resim ve mimarî üzerine incelemeleri, aile üzerine diyaloğu, matematik oyunları hakkındaki küçük kitabı ve bronz bir madalyon üzerindeki otoportresi.[17]

---

*demy* 70 (1984), 359-78. Krş. J. B. Bullen, *The Myth of the Renaissance in Nineteenth-Century Writing* (Oxford, 1994).

16 Riccardo Fubini ve Anna Nenci Gallorini, "L'autobiografi a di Leon Battista Alberti", *Rinascimento* 12 (1972), 21-78, 68'de; İngilizce tercüme, James B. Ross ve Mary M. McLaughlin (ed), *The Portable Renaissance Reader* (revize edilmiş baskı, Harmondsworth 1978), 480. Krş. Anthony Grafton, *Leon Battista Alberti: Master Builder of the Italian Renaissance* (Londra, 2001), 17-29.

17 Akt. Cristoforo Landino, *Apologia di Dante*, Joan Gadol, *Leon Battista*

Öğrencilerinden biri tarafından yazılmış bir biyografi sayesinde, en çok mantık çalışmalarıyla tanınan on beşinci yüzyıl Hollandalı bilgini Rudolf Agricola'nın; resim, heykel, müzik jimnastik yaparak ve orgda zirveye ulaşarak Alberti'ye öykünmüş bir başka "çok yönlü bilgi" (*multiplex scientia*) adamı olduğunu biliyoruz.[18]

On altıncı yüzyılda, Alberti ve Agricola'nın geniş yelpazesinden yoksun birkaç kişi yine de aktif bir hayat ile tefekkür içindeki hayatı, yani kılıçlar ile kalemleri kaynaştırmıştı. Sözün gelişi İspanyol soylular Garcilaso de la Vega ile Alonso de Ercilla, asker ve şair olarak çifte bir hayat sürmüşlerdi. Garcilaso Avrupa ve Kuzey Afrika'da savaşıp, lirik şiirleriyle ün kazanırken, Ercilla bugünkü Şili'de görev yaparken yerli halk ile İspanyollar arasındaki mücadeleyi bir destana dönüştürdü. Elizabeth dönemi İngiltere'sinde Hollanda'daki savaşta ölen bir asker olan Philip Sidney, şiirleri ve romansı *Arcadia*'yla şöhretini sürdürüyor.

Kılıçları ve kalemleri birleştiren bir başka Elizabeth dönemi siması Walter Raleigh, *uomo universale* idealine daha yakındı. Kral I. James'e karşı bir tertibe katılma suçlamasıyla infaz edilmeden az önce idam sehpasında kendisini "asker, komutan, kaptan ve saray mensubu" olarak tarif etmişti. Belki şair, bilgin ve dünya tarihi yazarı olduğunu da ekleyebilirdi. Ayrıca, *Guyana'nın Keşfi* (1596) adlı kitabında yabancı topraklara ve bu toprakların sakinlerine ilgisini ortaya koyduğu üzere, kendisi Virginia'da ve bugünkü Venezuela'da bir maceracıydı da. Çağdaşları Raleigh'ı "yorulmak bilmez bir okur" ve "büyük bir kimyager" (başka bir deyişle, simyacı) olarak nitelendirmişti.[19]

---

*Alberti: Universal Man of the Early Renaissance* (Şikago, 1969), 3.

18 Werner Straube, "Die Agricola-Biographie des Johannes von Plieningen", *Wilhelm Kühlmann, Rudolf Agricola 1444–1485* (Bern, 1994), 11-48.

19 Stephen Greenblatt, *Sir Walter Ralegh: The Renaissance Man and his Roles* (New Haven, 1973); Mark Nicholls ve Penry Williams, "Raleigh, Walter", *ODNB* 45, 842-59; Nicholls ve Williams, *Sir Walter Raleigh in Life and Legend* (Londra, 2011).

James Crichton'a gelince, bu genç İskoç asilzâde bir çağdaşı tarafından "bütün alanlarda takdire değer" (*omnibus in studiis admirabilis*) diye nitelendirilmişti. "Takdire şayan Crichton," bilindiği üzere, 1579'da İtalya'ya ayak bastığında on dokuz yaşındaydı ve üniversite hocalarına kendisiyle tartışmaları için meydan okumalarda bulunarak bir tür entelektüel gezgin şövalye olmuştu. Crichton, işvereni Mantua Dükü'nün oğlu tarafından genç yaşında öldürülmeden evvel en azından bazı İtalyanlar üzerinde büyük bir etki bırakmış ve onlardan biri tarafından şöyle tasvir edilmişti: "On dil ... felsefe, teoloji, matematik ve astroloji ... bilir, mükemmel bir Kabala bilgisi vardır ... her vezinde doğaçlama şiir yazar ... siyasetle ilgili bilgilendirici yorumlar yapar; asker, atlet, dansçı olarak hünerinden ve 'fevkalâde bir asilzâde' olduğundan bahsetmeye gerek bile yoktur."[20]

Bu dönemin başka simaları, her ikisi de kendi mesleklerindeki en yüksek mevki olan Lord Chancellor mertebesine erişen iki İngiliz avukat Thomas More ve Francis Bacon da dahil olmak üzere, kamusal hayat kariyeriyle ilmi bir araya getirmişlerdi. More bir hümanist ve teolog olduğu kadar *Ütopya*'nın da yazarıydı; Bacon ise denemeler, Kral VII. Henry'nin biyografisini ve bilginin arttırılabileceği yöntemler hakkında bir refleksiyon olan *Öğrenmenin Gelişimi*'ni yayınlamıştı. Bacon doğa felsefesi alanında deneyler gerçekleştirmiş ve söylenenlere göre tavukları dondurarak muhafaza etme girişiminin ardından zatürreden ölmüştür.[21]

## BİLGİNLER

Şimdiye kadar tarif edilen 'Rönesans adamları'ndan sadece birkaçı tam mânâsıyla polimat olarak nitelendirilmiştir; fakat

20 Aldo Manutio, *Relatione de Iacomo di Crettone* (Venedik, 1581); James H. Burns, "Crichton, James", *ODNB* 14, 183-6, 184'de.

21 Paolo Rossi, *Francis Bacon, from Magic to Science* (1957: İngilizce tercüme, Londra 1968); J. Martin, *Francis, Bacon, the State, and the Reform of Natural Philosophy* (Cambridge, 1992).

bu dönemde Avrupa'da, İspanyol hümanist Juan Luis Vives tarafından kullanılan bir sıfatla "çok şey bilen" (*multiscius*) veya Hollandalı hümanist biyografi yazarı Rudolf Agricola'nın deyimiyle çoklu bilgiyle (*multiplex scienta*) donanmış bireyler olarak tasvir edilmiş çok yönlü âlim sıkıntısı yoktu. Hümanist olmak, beşerî bilimlerde ders vermek, gördüğümüz üzere beş disiplinde ustalaşmayı gerektiriyordu. En meşhur hümanist Desiderius Erasmus da filoloji ve teolojide ustalaşmıştı. Bununla birlikte daha fazlasını keşfetmek istemedi ve insanlığın doğru tetkikinin insan olduğuna inanarak okurlarına, Sokrates'in astroloji ve geometri gibi "lüzumsuz disiplinler"e ilgi gösterilmesini eleştirdiğini hatırlattı. Aynı hissiyatı paylaşan bir tarihçinin sözleriyle, Erasmus yalnızca "bir tür polimatlık peşindeydi".[22]

Sokrates'ten ziyade Aristoteles örneğini takip eden başka hümanistler daha maceracıydılar. Meselâ günümüzde teolog olarak hatırlanan Luther'in Wittenberg'deki sağ kolu Philip Melanchthon sadece retorik ve Yunanca değil, matematik, astronomi, astroloji, anatomi ve botanik de çalışmış veya öğretmişti.[23]

Giovanni Pico della Mirandola evrenselliği bilhassa hedeflemişti. Pico, Rönesans hümanizmi için bir tür manifesto olan *İnsanın Değeri Üzerine Söylev*'iyle tanınır, fakat ilgi alanları çok daha genişti. 1486'da henüz yirmi üç yaşındayken, "diyalektik, ahlâk, fizik, matematik, metafizik, teoloji, büyü ve kabala" gibi alanlarda 900 tezi savunmayı önerdi; ne var ki Roma'da önerilen bu savunma asla gerçekleşmedi. Pico, matematiğin "bilinebilir her şeyi araştırma metodu" (*via ad omnis scibili investigationem*) olduğunu iddia etti. İbranice, Aramice ve Arapça öğrendi ve

22 André Godin, "Erasme: Pia/Impia curiositas", Jean Céard (ed), *La curiosité à la Renaissance* (Paris, 1986), 25-36; Brian Cummings, "Encyclopaedic Erasmus", *Renaissance Studies* 28 (2014), 183-204, s. 183.

23 Dino Bellucci, "Mélanchthon et la défense de l'astrologie", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 50 (1988), 587-622; Sachiko Kusukawa, *The Transformation of Natural Philosophy: The Case of Philip Melanchthon* (Cambridge, 1995).

özellikle gizli Yahudi Kabala (veya Kabbalah) geleneğini incelemekten büyülendi, hatta "Kabala'yı Hıristiyan dünyasına sokan da" oydu. Sadece Kabala'nın mistik geleneğiyle değil, aynı zamanda Pico'nun, Ramón Lull'un kombinasyon sanatıyla mukayese ettiği İbranice harflerin ve kelimelerin büyü amacıyla kullanılması tekniğiyle de ilgilendi.[24]

Pico, Erasmus'un diyaloğundaki bir karakter olan *Ciceronianus* tarafından "çok yönlü bir adam" (*ingenium ad omnia factum*) olarak tasvir edilirken; yeğeni, Pico'nun hayatından "her tür disiplinde uzman kişiler"in (*viri omni disciplinarum genere consatissimi*) emsali diye bahsetmiştir. Göreceğimiz gibi, daha sonraki polimatlar ve hayranları sık sık Pico'yu bir timsal olarak zikrettiler.[25]

Pico, gelenekten kopan bir birey olarak görülmemelidir. 900 tezi, "Albertus'a," başka bir deyişle "Evrensel Doktor" Albertus Magnus'a ait on altı hükümle başlar. Ayrıca İbn Rüşd, İbn Sînâ ve Fârâbî de zikredilir. Pico'nun Roma'da önerdiği söz konusu entelektüel turnuva, Prag Üniversitesinde ve başka yerlerde uygulandığı üzere bir Ortaçağ âdetinin, yani bir üniversite hocasının bütün disiplinlerde tartışmak için sorular hazırladığı *quodlibet*in gereğiydi.[26]

Azımsanamayacak sayıda birey (benim 500 kişilik listemdeki, hepsi 1565'ten önce doğmuş 50'si) Rönesans polimatları olarak kabul edilmek için iyi bir gerekçeye sahiptir. Aşağıdaki beş örnek, bir Alman, iki Fransız, bir İngiliz ve bir İsviçreliden

---

24 Chaim Wirszubski, *Pico della Mirandola's Encounter with Jewish Mysticism* (Cambridge, MA,1989), 121, 259.

25 Eugenio Garin, *Giovanni Pico della Mirandola: vita e dottrina* (Floransa, 1937); Frances Yates, "Pico della Mirandola and Cabalist Magic", *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Londra, 1964), 84-116; William G. Craven, *Giovanni Pico della Mirandola, Symbol of his Age* (Cenova, 1981); Steve A. Farmer, *Syncretism in the West: Pico's 900 Theses* (Tempe, AZ, 1998).

26 W. Craven, *Giovanni Pico della Mirandola* (Cenova, 1981), Pico'nun Ortaçağ mirasını vurgular ve Pico'nun tezlerinin bütün konuları ele aldığını reddeder.

mürekkeptir: Heinrich Cornelius Agrippa, Jean Bodin, Joseph Scaliger, John Dee ve Conrad Gessner.

Agrippa'nın, her şeyi bilmenin sembolü olan Doktor Faust'a model oluşturduğuna inanılır. Christopher Marlowe bu konudaki oyununda Faust'un "Agrippa kadar kurnaz" olacağı ile övünür (*kurnaz* kelimesi bu dönemde çoğunlukla bilgiye işaret eder). Agrippa akademik kariyerine başlamadan evvel asker olarak görev yaptı, dolayısıyla kılıçlarla kalemleri birleştirdi, aynı zamanda diplomat ve doktor olarak da çalıştı. İlgileri arasında teoloji, felsefe, hukuk, tıp, simya, büyü ve Pico'yu da etkisi altına alan gizli Yahudi Kabala geleneği vardı. Kendisini *kitap oburu* (*helluo librorum*) olarak nitelendiren Agrippa, büyük ölçüde Yaşlı Plinius'nin çalışmalarını kullandı ve Lull'un bir eseri hakkında şerh yazdı. Kitapları arasında, septik bakış açısıyla genel bir bilgi araştırması *De incertitudine et vanitate omnium scientiarum et artium liber* [*Bütün Bilimlerin ve Özgür Sanatların Belirsizliği ve Değersizliği*] (1527) ve septiklerin gündeme getirdiği problemlerin çözümüne yardımcı olabileceğini savunduğu (doğal, semavî ve dinî) büyü hakkında incelemesi *De occulta philosophia* [*Okült Felsefe*] (1531-3) sayılabilir. Rivâyete göre Agrippa'nın siyah köpeği aslında bir şeytandı. Gerbertus, Rogerus Baconus ve Albertus Magnus için olduğu gibi, Agrippa'ya da tecessüs ve şüphenin birleşimi gözüyle bakıldı.[27]

Tarihçi Hugh Trevor-Roper, Jean Bodin'i, "On altıncı yüzyıl sonlarının tartışmasız entelektüel ustası" olarak nitelendirdi.[28] Şöhretini, mutlak monarşiyi savunduğu *Devletin Altı Kitabı*'na [*Six Livres de la République*] (1576) borçludur (kitabının

27 Yates, "Cornelius Agrippa's Survey of Renaissance Magic", *Giordano Bruno*, 130-43; Charles G. Nauert Jr., *Agrippa and the Crisis of Renaissance Thought* (Urbana, IL, 1965); Rudolf Schmitz, "Agrippa, Heinrich Cornelius", *DSB* 1, 79-81; Christoph I. Lehrich, *The Language of Demons and Angels: Cornelius Agrippa's Occult Philosophy* (Leiden, 2003).

28 Hugh R. Trevor-Roper, *The European Witch-Craze of the 16th and 17th centuries* (1969: Harmondsworth, 1978 baskısı), 47.

başlığındaki *république* kelimesi, modern mânâdaki *cumhuriyet* değil, *devlet* (*commonwealth*) anlamına gelir). Kitap, politik teoriyi çok sonraları tanınacak *siyaset bilimi*yle birleştirir ve siyasî sistemlerin öncü bir karşılaştırmalı analizini sunar. Bibliyografik bir deneme formunda öğrenciler için rehber olan *Tarihi Kolay Anlama Yöntemi*'nde [*Methodus ad facilem historiarum cognitionem*] (1566) Bodin, tarih alanını hukuk bilimiyle ilişkilendirdi ve en iyisini seçmek için "bütün veya en ünlü devletlerin" yasalarının karşılaştırılmasını tavsiye etti. İdeal hukukçuyu "yaşayan bir ansiklopedi" olarak tasvir etti ve onlara *Geographistorici* ve *Philosophistorici* olarak atıfta bulunarak tarihçilerin (iklim dahil) coğrafya ve felsefe bilme gerekliliğini vurguladı.[29]

Bodin'in diğer kitapları yalnızca uzmanlar tarafından bilinir. Bunlardan biri *Demonomania* (1580), cadıların faaliyetlerini ve, yazara göre cadılık davalarında yargıçları müsamahakâr davranmaya ikna etmeye çalışan şeytanla anlaşmalarını anlatır. Bodin, Agrippa'yı okült konularda çalıştığı için eleştirir. Bir başka kitabı *Doğa Tiyatrosu* [*Theatrum Universae Naturae*] (1596), doğadaki her şeyin Tanrı'nın planında yararlı bir amacı olduğunu göstermek için astronomiden zoolojiye kadar belirli örneklerin serpiştirildiği doğa tarihi, doğa felsefesi ve doğa teolojisini birleştiren diyalog formunda bir tür ansiklopedidir. Bodin ayrıca bugün ekonomi olarak bilinen alana da katkıda bulunmuştur. Bir kraliyet memurunun fiyatlardaki son artışla ilgili argümanlarına cevaben ortaya koyduğu "para miktarı teorisini formüle eden bir öncü olarak görülmesi gerektiği hususunda güçlü bir iddiası" vardır.[30]

---

29 Beatrice Reynolds (ed. ve çev.), *Method for the Easy Comprehension of History* (New York, 1945), 2 (ithaf), 79, 81. Bodin'in hukuk, tarih ve siyaset çalışmaları hakkında, Julian H. Franklin, *Jean Bodin and the Sixteenth-Century Revolution in the Methodology of Law and History* (New York, 1963); Donald R. Kelley, "The Development and Context of Bodin's Method", (1973; akt. Julian H. Franklin [ed.], *Jean Bodin* [Aldershot, 2006], 123-50).

30 Denis P. O'Brien, "Bodin's Analysis of Inflation", (2000: akt. Franklin

Bodin muhtemelen, tarafların Katoliklik, Kalvinizm, Luthercilik, Musevilik, İslâm ve doğa dininin muhtelif erdemlerini tartışırken sunulduğu anonim "Esrarlı Bilgileri Saklamaya İlişkin Öğütler"in de [*Colloquium Heptaplomeres*] yazarıydı. Zaten kendisi de Fransa'da Katolikler ile Protestanlar arasındaki savaşları sona erdirme teşebbüslerinde faaldi.[31]

Başka bir Fransız Joseph Scaliger, döneminin "entelektüel usta" unvanı için Bodin'e münasip bir rakip olarak düşünülebilir. Yaşadığı dönemde Bilim Cumhuriyeti'nin *Herkül*'ü diye bilinen, Immanuel Kant tarafından "olağanüstü" bir bellek ve daha yakın zamanlarda da "ilmin devi" olarak tasvir edilen Scaliger aslında, göreceğimiz gibi polimat John Selden'in öyküneceği kadar emsalsiz bir bilginlerin bilgini olan bir filologdu.[32] Romalı polimat Varro'dan Catullus, Tibullus ve Propertius gibi şairlere kadar klasik metin edisyonları, sadece muhteşem düzeltmelerle değil aynı zamanda yöntemdeki yeniliklerle, bilhassa da düzyazı geleneği tarihinin yeniden inşasıyla dikkat çekmişti.

Scaliger klasik filologların yaklaşımını, birlikte çalıştığı ve kanıt parçalarının nasıl bir araya getirileceğini öğrendiği Jacques Cujas gibi avukatların yaklaşımıyla birleştirdi. Onun antik Romalı Mancus Manilius'un astronomik şiiri edisyonu, bu disiplinin tarihini çalışmasını gerektirdi. Scaliger ayrıca İbranice, Aramice ve Arapça öğrenerek bir oryantalist hâline geldi. Bütün bu bilgilerden şaheseri *Kronolojilerin Düzeltilmesi Hakkında* [*De emendatio temporum*, 1583] ile onun tamamlayıcısı niteliğin-

---

[ed.], *Jean Bodin,* 209-92).

31 Marion Kuntz, "Harmony and the *Heptaplomeres* of Jean Bodin", *Journal of the History of Philosophy* 12 (1974), 31-41; Noel Malcolm, "Jean Bodin and the Authorship of the 'Colloquium Heptaplomeres'", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 69* (2006), 95-150.

32 "Hafıza mucizeleri"nden biri olarak Scaliger hakkında, Immanuel Kant, *Gesammelte Schriften* 7 (Berlin, 1907), 184; "dev" olarak, Anthony Grafton, *Joseph Scaliger: A Study in the History of Classical Scholarship*, 2 cilt (Oxford, 1983-93), 2. cilt, 22.

deki *Kronolojiler Kitabı*'nda [*Thesaurus temporum*, 1606] faydalandı. Bu kitaplarda Scaliger, farklı antik dillerdeki kaynakların sistematik eleştirisini ortaya koydu ve bir asır sonraki Isaac Newton gibi, Yunan, Roma, Babil ve başka kronolojiler arasındaki çelişkileri çözmek için astronomik mâlûmatı kullandı.[33]

Kimi zaman İngiliz bilgin John Dee'nin Christopher Marlowe'un *Doktor Faust* adlı oyununun başkahramanına (orijinal Alman *Faustbuch* örneğindeki Agrippa gibi) model oluşturduğu düşünülür. Yine Agrippa gibi yakın zamana kadar tarihçilerce ihmal edilmiştir; çünkü çalışmaları, okült meraklıları için hâlâ cazip olsa da ana akım bilginlerce artık ciddiye alınmayan astroloji, melekler doktrini, sihir ve simya gibi disiplinleri içeriyordu. Dee'nin ilgi alanları aynı zamanda matematik, astronomi, felsefe, hukuk, fizik, denizcilik ve (Hollanda'da ünlü haritacı Gerard Mercator'la birlikte çalıştığı) coğrafyayı da kapsıyordu. Dee, aralarında Albertus Magnus, Rogerus Baconus, Ramón Lull ve Pico della Mirandola'nın da bulunduğu bazı polimat seleflerine özel bir ilgi duymuştur. Şahsî kütüphanesi, daha evvel zikredilen disiplinlerin yanı sıra mimarlık, müzik, antik eserler, hanedan armaları ve şecereleri üzerine incelemeler de dahil olmak üzere yaklaşık dört bin basılı cilt ve el yazmasıyla zamanının en büyük kütüphanelerinden biriydi. Kısacası, "evrensel bilgiyi el yordamıyla arayan tam bir Rönesans adamı," neredeyse "her şeyi bilen" biriydi.[34]

---

33 Jakob Bernays, *Joseph Justus Scaliger* (Berlin, 1855); Grafton, *Joseph Scaliger*, 2. cilt.

34 Peter J. French, *John Dee: The World of an Elizabethan Magus* (Londra, 1972), 209; Nicholas H. Clulee, *John Dee's Natural Philosophy* (Londra, 1988); J. Roberts ve A. Watson, *John Dee's Library Catalogue* (Londra, 1990); William H. Sherman, John Dee: *The Politics of Reading and Writing in the English Renaissance* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 1995); R. Julian Roberts, "Dee, John", *ODNB* 15, 667-75; Stephen Clucas (ed), *John Dee: Interdisciplinary Studies in English Renaissance Thought* (Dordrecht, 2006).

Kırk dokuz yaşında ölen Conrad Gessner nispeten kısa süren hayatında hümanist, hekim, doğa bilimci ve ansiklopedist olarak şöhret kazanmıştı. Kendisi "allâme" (*polyhistor*), "Almanyamızın Plinius'u" (ve izleyen bölümde tekrar değinilecek "bilgelik canavarı") olarak muhtelif şekillerde tanımlanmıştır.[35]

Gessner, Lozan'da Yunanca profesörüydü. Antik Yunanca metinlerin bir dizi edisyonunu yayınladı, fakat en çok *Evrensel Kütüphane* (1545) adlı devasa bibliyografyası ve biyografik sözlüğüyle hatırlanır. Gessner, 1.300 sayfada Latince veya Yunanca yazan 3.000 yazarın 10.000 eseri hakkında malûmat sunarak, en azından kısmen klasik metinlerin keşfedilmesine ve korunmasına yardımcı olmayı amaçlayan paha biçilmez bir referans çalışma meydana getirmişti.[36] Daha sonra 130 kadar dilin mukayeseli bir çalışmasını da (*Mithridates*, 1555) kaleme almıştır.

Bu da yetmezmiş gibi Gessner, aynı zamanda Zürih'te hekim olarak çalışmış ve kendi kuşağının başka hümanistleri gibi kültürün yanı sıra doğa çalışmalarına da katkıda bulunmuştur. Hayvanlar (*Historiae animalium*, beş cilt, 1551-8), kaplıcalar (*De Germaniae et Helvetiae Thermis*, 1553) ve fosiller (*De fossilium genere*, 1565) hakkında kitaplarına ilaveten, üstad ardında biraz daha yaşasaydı başka bir kitaba dönüşebilecek botanik el yazmaları da bırakmıştı. Rönesans hümanizm geleneği, Gessner'in Aristoteles ve Plinius gibi antik yazarların görüşlerine duyduğu ilgide açıkça görülür, fakat kendi bitki ve hayvan gözlemlerine de dayanmıştır. Bir çiçek cinsi ile bir güve cinsine onun adı verilmiştir.

Gessner'in kısa hayatında bu kadar çok konuda nasıl bu kadar fazla sayıda yayın yapabildiğini anlamak için araştırmacılar son zamanlarda onun çalışma yöntemlerine odaklanıyor.

---

35 Helmut Zedelmaier, *Bibliotheca universalis und Bibliotheca selecta: das Problem der Ordnung des gelehrten Wissens in der frühen Neuzeit* (Köln, 1992), 101, 297.

36 Ann Blair, "Humanism and Printing in the Work of Conrad Gessner", *Renaissance Quarterly* 70 (2017), 1-43, s. 9.

Elindeki malûmatın çoğu yazıştığı kişilerden gelmişti: Onların mektuplarını sık sık kesip konu başlıkları altında yeniden düzenliyordu. Diğer malûmat ise geniş okumalarının yanı sıra ziyaretçilerinden gelirken, bu yığınla malzemeyi düzenleme görevini kısmen yardımcılarına ve kâtiplere devretmiştir. Yine de Gessner'in başarısı etkileyicidir.[37]

## BİRLİK VE UYUM

Bu kişileri böylesine geniş bir konu yelpazesi üzerinde çalışmaya iten neydi? Gessner'in durumunda bu, tilki benzeri basit bir tecessüs olabilir, fakat düzen tutkusu ve bir zamanlar "kitaplar keşmekeşi" diye tasvir ettiği şeyi düzeltme ihtiyacının da şüphesiz payı vardır. Başka polimatlar, yani *kirpiler* söz konusu olduğunda, asıl amaç, bu kitabın sonraki bölümleri boyunca tekrarlanacak bir tema olan bilginin birleştirilmesiydi. Meselâ Pico, çatışan fikirler (sözgelimi Eflâtun ve Aristoteles'inkiler) ile çatışan kültürleri (Hıristiyan, Yahudi ve İslâm kültürlerini) uzlaştırma arzusuyla hareket eden bir polimatın bariz bir örneğini sunar. O vakit kendi zamanında "*Concord* (Uyum) Prensi" olarak bilinmesine şaşmamak gerekir; bu unvan, ailesinin İtalyan kasabası Concordia'ya sahip olması nedeniyle de hayli uygundur.

Filozof, teolog, hukukçu, matematikçi ve astronom olarak faaliyet gösteren, aynı zamanda diplomat ve kardinal de olan Cusalı Kardinal Nicholas, yine ihtilafları uzlaştırma fikriyle hareket etmiştir. *De Concordantia Catholica* adlı tezi, Kilise'deki bölünmeleri düzeltmekle meşguldü.[38] Pico, Nicholas'tan ha-

37 A.g.e., 14; krş. Alfredo Serrai, *Conrad Gessner* (Roma, 1990); Massimo Danzi, "Conrad Gessner (1516-1565: Universalgelehrter und Naturforscher der Renaissance", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 78 (2016), 696-701; Urs B. Leu ve Mylène Ruoss (ed), *Facetten eines Universums: Conrad Gessner, 1516-2016* (Zürih, 2016).

38 Christopher, Bellitto, Thomas M. Izbicki ve Gerald Christianson (ed),

berdardı ve onun Almanya'daki kütüphanesini ziyaret etmeyi umuyordu.[39] Bir başka polimat Fransız Guillaume Postel de uyum arzusundan besleniyordu. Konuyla ilgili kitabı *De Orbis Terrae Concordia*, dünya dinlerindeki müşterek unsurları vurguluyordu.[40]

Bodin de kendi zamanında Fransa'da yaşanan din savaşlarına şaşırtıcı olmayan bir cevap olarak âhenkle ilgileniyordu. Doğayı âhenkli bir sistem olarak görürken, politika hakkında yazdığı kitapta âhenkli adaleti tartışmış ve bu konu astronom Johannes Kepler'in *Dünyanın Âhengi* [*Harmonice Mundi*] (1619) eserinde de ele alınmıştır. "Evrensel sentez hedefinin Bodin'in hukukla ilgili bütün çalışmalarına ilham verdiği"; bir "sistem takıntısı" bulunduğu; *Heptaplomeres* adlı eserinin merkezî temasının âhenk olduğu ve kaleme aldığı *Doğa Tiyatrosu*'nun, göreceğimiz gibi, on yedinci yüzyıldan itibaren gittikçe daha da zorlaşan bir teşebbüsü, "miktarı giderek artan bilgiye düzen ve tutarlılık" getirme teşebbüsünü örneklediği öne sürülmüştür.[41]

Ansiklopedi derlemelerinin temelinde ekseriyetle bir bütünlük vizyonu yatar; bu görev, basılı kitapların sayısındaki artışa mukabil büyüyen zorluğuna rağmen, bu dönemde tek tek âlimlerce yerine getirilmeye devam etmiştir. İspanyol hümanist Juan Luis Vives, *Disiplinler Hakkında* [*De disciplinis*] (1531) adlı kitabında öğrenmenin bütünlüğü hakkında yazmıştır. Conrad Gessner kitap ve hayvan ansiklopedileri hazırlamıştır. Bugün matematiğe

---

*Introducing Nicholas of Cusa: A Guide to a Renaissance Man* (New York, 2004).

39 Garin, *Pico*, 120.

40 William J. Bouwsma, *The Career and Thought of Guillaume Postel* (Cambridge, MA, 1957); Marion Kuntz, *Guillaume Postel: Prophet of the Restitution of all Things* (The Hague, 1981).

41 Franklin, *Sixteenth-Century Revolution*, 59; Kelley, "Development", 145; Marion D. Kuntz, "Harmony and the Heptaplomeres of Jean Bodin", *Journal of the History of Philosophy* 12 (1974), 31-41; Ann Blair, *The Theater of Nature: Jean Bodin and Renaissance Science* (Princeton, NJ, 1997), 7.

katkılarıyla anılan İtalyan hekim Gerolamo Cardano da *İncelikler [İncelikli Bilimler] Hakkında* [*De Subtilitate*] (1550) ve *Eşyanın Çeşitliliği Hakkında* [*De Rerum Varietate*] (1558) isimli iki ansiklopedik eserin yazarıydı. Hırvat âlim Paul Skalić *Ansiklopedi*'sini [*Encyclopaediæ, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, epistemon*] 1559'da yayınlarken, Basel Üniversitesinde profesör olan İsviçreli Theodor Zwinger, *İnsan Hayatı Tiyatrosu*'nu [*Theatrum Humanae Vitae*] 1565'te hazırladı. Kitap ahlâkî kategoriler altında düzenlenmiş insan davranışı örneklerini kapsıyordu. Üçüncü baskısında 4.500 sayfaya ve altı milyondan fazla kelimeye ulaşmıştı.[42]

## SANATÇILAR ve MÜHENDİSLER

Bugün Rönesans olarak bilinen hareketin içinde yer alanların yaratıcılığı bazen bizim "kompartımanlaştırmadan arındırma" (*de-compartmentalization*) diye adlandırabileceğimiz şeyle, başka bir deyişle farklı gruplar arasındaki iletişim engellerinin ortadan kalkması veya en azından zayıflamasıyla "bilgin ile düşünürü uygulayıcıdan ayıran açığın" kapatılmasıyla açıklanmıştır.[43]

Meselâ Alberti gibi bazı hümanistler, ressam ve heykeltıraşlarla (Alberti'nin durumunda Masaccio ve Donatello'yla) dostane ilişkiler içindeydi. Alberti ressamlar ve (antik Romalı Vitruvius'u takip ederek) mimarlar için de genel bilgiyi savunmuştu. Bir başka hümanist Georg Agricola, maden kasabası Joachimsthal'da (günümüzde Çekya'daki Jáchymov) çalışan bir hekimdi. En meşhur eseri *Metalurji Üzerine* (*De re metallica*, 1556), Agricola'nın kendi okumaları ve gözlemleri kadar madencilerin pratik bilgilerine de dayanıyordu.[44]

---

42 Kelime hesabı için Ann Blair, "Revisiting Renaissance Encyclopaedism", Jason König ve Greg Woolf (ed), *Encyclopaedism from Antiquity to the Renaissance* (Cambridge, 2013), 379-97, s. 385.

43 Erwin Panofsky, "Artist, Scientist, Genius", Wallace K. Ferguson (ed), *The Renaissance: Six Essays* (New York, 1962), 121-82.

44 Helmut M. Wilsdorf, "Agricola, Georgius", *DSB* 1, 77-9.

O vakitler çok yönlülük akademiklerin tekelinde değildi. Bu dönemde sanatçı veya mühendis olmak bir tür polimat olmaktı. Sözün gelişi Alberti'nin arkadaşı Filippo Brunelleschi, birbirinden hayli farklı iki başarısıyla şöhret kazanmıştır. Bunlardan ilki, başkalarının çözülemez olduğunu düşündüğü yapı mühendisliği sorunlarının üstesinden gelerek Floransa Katedrali'nin kubbesinin inşasını tasarlaması ve inşa sürecine nezaret etmesiydi. Diğeri ise lineer perspektif kurallarını yeniden keşfetmesiydi. Bu kurallar anlaşıldığı kadarıyla, bir aynayı gösteren bir gözetleme deliğinin arkasından bakılması için tasarlanmış, illüzyonizm şaheseri Floransa Vaftizhanesi'nin kayıp tablosu sayesinde netleştirilmişti. Brunelleschi'nin Roma'daki antik yapıların kalıntılarını ölçerken öğrendiği ölçme tekniklerini resme uyguladığı öne sürülmüştür. Eğer durum buysa, onun başarısı, polimatların bilgiye nasıl katkıda bulunduklarına, fikirleri ve uygulamaları bir disiplinden diğerine nasıl aktardıklarına dair etkileyici bir örnek teşkil eder.

Brunelleschi aslında sarraflık eğitimi almıştı; bu eğitim onu heykele ve (daha uzman bir rakip olan heykeltıraş Lorenzo Ghiberti'nin ardından ikinci olacağı) Floransa'daki Vaftizhane'nin kapıları için düzenlenen en iyi tasarım yarışmasına katılmaya yöneltmişti. Brunelleschi aynı zamanda irili ufaklı birçok makinenin büyük mucidi ve icat için patent alan ilk kişiydi. Parlak fikirleri, basit bir çalar saatten, daha sonra inşa edeceği meşhur kubbenin yapımında ağır kirişleri kaldırmaya yarayan bir makineye kadar uzanıyordu. Filippo'nun erken tarihli biyografisi, onun sadece bir matematikçi olmadığını, ayrıca "Kitab-ı Mukaddes bilgini" ve Dante eserleri araştırmacısı olduğunu da belirtir. Dahası şiirler yazmış, rakiplerini ve kendisini eleştirenleri aşağılamak için soneyi bir araç olarak kullanmıştır.[45]

45 Eugenio Battisti, *Filippo Brunelleschi* (Floransa, 1976); Bertrand Gille, "Brunelleschi, Filippo", *DSB* 2, 534-5.

Brunelleschi'nin *Sienalı Arşimet* diye de bilinen arkadaşı Mariano Taccola noterlik, heykeltıraşlık ve yol denetçiliğinin yanı sıra İmparator Sigismund için çalışan bir askerî mühendis olarak da faaliyet göstermişti. Kendisi, Brunelleschi'nin kimi icatları ve bazı dahiyane savaş silahlarının illüstrasyonları ile tartışmalarını da içeren farklı türden makineler hakkındaki iki incelemesiyle anılır.[46]

Taccola'nın eski bir öğrencisi olan bir başka Sienalı Francesco di Giorgio Martini, bir ressam olarak eğitilmiş, lâkin kariyeri boyunca muhtelif başka hünerler de sergilemiştir. Urbino Dükü ile iki Napoli kralının hizmetinde mimar ve askerî mühendis olmadan evvel Siena'da su tedarikinden sorumluydu. Brunelleschi ve Taccola'nın geleneğini sürdüren Martini; mimarî, tahkimat ve aralarında bir pompa, bir testere ve muhtemelen gösterilerde kullanılmak üzere tasarlanmış hareketli bir savaş arabasının da bulunduğu makineler hakkında yazmıştı.[47]

Giorgio Vasari, *Sanatçıların Hayatları*'nda [*Le vite de' più eccellenti pittori, scultori, e architettori*] bir araya getirdiği meşhur biyografilerinde, Giulio Romano ve Primaticcio da dahil olmak üzere birçok sanatçıdan *universale* (evrensel) diye bahsederken, Urbino Dükü, mimar Bartolomeo Genga'yı uydurma bir sıfatla *omniversale* (bütün evrenleri kapsayan evren) olarak tasvir ederek çok daha iyisini yapmıştır. Bu vakalarda söz konusu terimler muhtemelen sanatlardaki çok yönlülüğe atıfta bulunur.[48] Leonardo'nun durumu, bunların çok daha ötesindedir.

---

46 Bertrand Gille, *The Renaissance Engineers* (1964: İngilizce tercüme, Cambridge, MA, 1966), 81-7; Paul L. Rose, "Taccola", *DSB* 13, 233-4.

47 Gille, *The Renaissance Engineers*, 101-15; Ladislao Reti, "Martini, Francesco di Giorgio", *DSB* 9, 146-7.

48 Aktaran Martin Warnke, *The Court Artist* (1985: İngilizce tercüme, Cambridge 1993), 177.

'Rönesans Adamı'nın en meşhur örneği Leonardo da Vinci, aynı zamanda en az tipik olanlardan biridir.[49] Bir hümanist değildi ve önceki bölümde bahsedilen mühendislerin aksine hümanist bir eğitim de almamıştı. Okula hiç gitmemiş olabileceği gibi hayatının daha sonraki yıllarında da Latinceyi bir miktar güçlükle okuyabiliyordu. Leonardo, meşhur Floransalı usta Andrea Verrocchio'nun atölyesinde bir sanatçı olarak eğitildi ve burada sadece resim ve heykel yapmayı değil, Brunelleschi'den (daha sonra arkadaşı olacağı) Francesco di Giorgio'ya kadar Toskana mühendislik geleneğinden faydalanarak savaş silahları tasarlamayı da öğrendi. Leonardo, on beşinci ve on altıncı yüzyıl Floransa'sında ustaların bilgilerini atölyelerindeki çıraklara aktardıkları olağanüstü icat geleneğinin seçkin bir örneğidir. Her birinin kendinden evvelkileri öğrendiği, ancak kendi tarzını da geliştirdiği sanatçı zincirlerini teşhis etmek mümkündür. Sözün gelişi Verrocchio, sadece Leonardo'yu değil, aynı zamanda Michelangelo'nun hocası Ghirlandaio'yu da yetiştirmişti.

Dük Lodovico Sforza'nın dikkatini çeken Leonardo, kendisine köprüler, toplar, mancınıklar ve mayınlar yapma ve –listesinde onuncu sıradaki– heykel ile mimarî eserler üretme sözü vererek Milano'ya gitmek üzere Floransa'dan ayrıldı. Dük'ün mühendisi (*ingeniarius ducalis*) olarak görevlendirildi, sadece kanallar ve tahkimatlarla değil, aynı zamanda saray gösterileri için *özel efektler* hazırlamakla da ilgilendi. Leonardo Milano sarayında yetenekli bir müzisyen olarak da nam saldı, lir çalıyor ve şarkı söylüyordu; Castiglione'nin saray dünyasında bunlar takdir gören hünerlerdi. Ayrıca yeni müzik aletleri icat etti ve

49 Leonardo'nun genel çalışmaları için bkz. Vasilii Zubov, *Leonardo da Vinci* (1961: İngilizce tercüme, Cambridge, MA 1968); Martin Kemp, *Leonardo da Vinci: The Marvellous Works of Nature and Man* (Londra, 1981); Walter Isaacson, *Leonardo: The Life* (New York, 2017).

ses üzerine araştırmalar gerçekleştirdi.[50] Leonardo daha sonra Venedik Cumhuriyeti için ve Romagna'yı fethetmeye kalkıştığı dönemde de Papa'nın oğlu Cesare Borgia için askerî mühendis olarak çalıştı. Leonardo içlerinde mekanik bir aslan, devasa bir arbalet, çarklı ateşleme düzeni olan bir silah, uçan makineler ve bir tür denizaltının da bulunduğu pek çok makine tasarladı.[51]

Ressam ve heykeltıraş geleneğinin yanı sıra Leonardo, gördüğümüz gibi Brunelleschi, Taccola ve Francesco di Giorgio'nun da dahil olduğu Toskana sanatçı-mühendis geleneğine de mensuptu. Nitekim defterlerinde resmedilen bazı makineler söz konusu olduğunda, bunların sadece kendi icatları mı olduğunu yoksa müşterek bir bilgi ve fikir birikiminden mi faydalandığını söylemek zordur. Bununla birlikte Leonardo seleflerini pek çok yönden aşmıştır.

Heykeltıraş Benvenuto Cellini'ye göre Fransa Kralı I. Francis, "Leonardo kadar çok şey bilen bir adamın daha doğduğuna inanmadığını," söylemiştir.[52] Kralın beyanından medet ummaya gerek yoktur. Leonardo'nun, bazıları hacimlerinden ötürü "Atlas el yazması" diye adlandırılan 7.000 varaklık defterleri, yazarın ilgi alanlarının Alberti'yi bile gölgede bırakan genişliğine delalet eder.

Leonardo, defterlerinden birinde kendisini "tahsil görmemiş bir adam" (*omo senza lettere*) diye tanımlayan, çoğu alanda kendi kendini yetiştirmiş bir kişi olsa da bilgisinin metinlerden ziyade tecrübeye dayandığından gururla bahsetmeye devam etmişti.[53] İşin doğrusu, 1504'te 116 ciltlik bir listeye ulaşan bir

50 Emmanuel Winternitz, *Leonardo da Vinci as a Musician* (New Haven, 1982).

51 Raffaele Giacomelli, "Leonardo da Vinci aerodinamico" ve Luigi Tursini, "La navigazione subacquea in Leonardo", *Atti del Convegno di Studi Vinciani* (Floransa, 1953), 353-73 ve 344-52; Mario Taddei ve Edoardo Zanon, *Le macchine di Leonardo* (Milano, 2005).

52 Akt. Martin Kemp, *Leonardo* (Oxford, 2011), 45.

53 Leonardo, "Codice Atlantico", 119, Kemp'te tartışılan pasaj, *Marvellous*

kütüphaneyi de yavaş yavaş oluşturmuştur. Meselâ kozmografi hakkında antik yazar Batlamyus'u, mimarî hakkında Vitruvius'u, optik ve anatomi hakkındaki Ortaçağ metinlerini ve Plinius, Rogerus Baconus, el-Kindî ve İbn Sînâ gibi kendinden evvelki polimatların yazılarını incelemişti.[54]

Leonardo'nun işin uzmanlarıyla yaptığı sohbetlerden daha fazla şey öğrenmiş olması muhtemeldir. Kendisi hakkında şunları yazmıştır: "Bir üçgenin karesinin nasıl alınacağını size göstermesi için hesap ustasına gidin ... Gece veya gündüz topların tabyalara nasıl yerleştirileceğini Üstad Antonio'ya sorun ... Flanders'te buz üstünde nasıl koşulacağını Benedetto Portinari'ye danışın." Leonardo Milano'da yaşarken, yakındaki Pavia Üniversitesinde tıp profesörü olan Marcantonio della Torre'yle arkadaşlık kurdu ve birlikte kadavralar üzerinde çalıştılar.

Leonardo bu tür *uygulamalı* araştırma ve gözlemlerden çok şey öğrendi. Hem insanları hem de atları daha kusursuz şekilde tasvir etmek için teşrih uygulaması da dahil olmak üzere anatomi çalışmalarına ağırlık verdi, ne var ki sırf tecessüsten ötürü araştırmalarını daha da ileri götürecekti. Anatomi, "en geniş kapsamlı keşifler yaptığı" alan olarak tanımlanmıştır. Görünüşe bakılırsa damar sertliğinin gelişimini ilk inceleyen kişidir ve ayrıca kalpteki aort kapakçığının fonksiyonunu da keşfetmiştir.[55] Benzer şekilde Leonardo sanatına fayda sağlaması için optik çalışmaya da başlamış ve meselâ "gözbebeğinin görüş alanındaki nesnelerin parlaklık ve koyuluğuna göre genişleyip daraldığını" keşfetmiştir.[56]

Leonardo ayrıca geometriye de meraklıydı; dairenin karesini almanın çözümünü bulduğunu iddia ediyor ve "Matematikçi

---

*Works*, 102-3.

54 Giorgio di Santillana, "Léonard et ceux qu'il n'a pas lus", *Léonard de Vinci et l'expérience scientifique* (Paris, 1953), 43-9.

55 Martin Clayton ve Ron Philo, *Leonardo Anatomist* (Londra, 2012), 7.

56 Francesca Fiorani ve Alessandro Nova (ed), *Leonardo da Vinci and Optics* (Venedik, 2013).

olmayan kimse beni okumasın," diye yazıyordu. Günümüzde mekanik, hidrolik, kimya, botanik, zooloji, jeoloji ve haritacılık olarak bilinen alanlarda da çalışmıştı. Hayli ironiktir ki Leonardo'nun bütün bu disiplinlerdeki başarılarını değerlendirmek için artık çok sayıda uzmana ihtiyaç duyuluyor.

Meselâ içine tahıl taneleri atarak veya boya damlatarak gözlemlediği suyun hareketinden büyülenmişti.[57] Boya kullanarak kimya deneyleri yaptı ve resim için yüzeyler hazırladı.[58] Not defterleri, bitkileri dikkatle gözlemlediğini ortaya koyar; öyle ki ünlü tablosu *Kayalıklar Bakiresi*'nde (Louvre'daki versiyon), sadece belirli bir mevsimde nemli bir mağarada bulunabilecek çiçekleri tasvir etmiştir. Louvre'daki *Bakire* tablosunda botanik kadar Alp jeolojisi de hatasızdır: "çatlakların yüzeyleri her kaya türünün sertliğine uygun şekilde ayrıştırılmıştır".[59] Leonardo ayrıca dünya tarihinin delili olarak gördüğü fosilleri de toplamıştı. Halkalarını inceleyerek ağaçların yaşını hesapladı.[60] Yalnızca atları ve kuşları değil, yarasa, kertenkele ve timsahları da dikkatle gözlemledi.[61] Yaptığı haritalar coğrafyaya ilgisini ortaya koyar.[62] Sanatçı Giorgio Vasari'nin Leonardo'ya dair biyografisinde belirttiği gibi, "aklını hangi zor şeye yönelttiyse, onu kolaylıkla çözmüştü".

Vasari elbette kahramanının başarılarını abartıyordu. Leonardo'nun geniş ilgi alanlarının bir de olumsuz tarafı, yani başarısızlıkları olduğunu söylemeye neredeyse gerek yoktur. Dev

57 Zubov, *Leonardo*, 188-9, 109; Mario Taddei ve Edoardo Zanon (ed), *Leonardo, l'acqua e il Rinascimento* (Milan, 2004).

58 F. Sherwood Taylor, "Léonard de Vinci et la chimie de son temps", *Léonard de Vinci et l'expérience scientifique* (Paris, 1953), 151-62.

59 Ann Pizzorusso, "Leonardo's Geology", *Leonardo* 29 (1996), 197-200.

60 Annalisa Perissa Torrini, "Leonardo e la botanica", Perissa Torrini (ed), *Leonardo da Vinci uomo universale* (Floransa, 2013), 99-107.

61 F. S. Bodenheimer, "Léonard de Vinci, biologiste", *Léonard de Vinci et l'expérience*, 171-88.

62 Roberto Almagià, "Leonardo da Vinci geografo e cartografo", *Atti del Convegno di Studi Vinciani* (Floransa, 1953), 451-66.

arbalet pratikte işe yaramadı, dairenin karesi başarılı şekilde alınamadı ve meşhur *Son Akşam Yemeği*'nin resmedildikten birkaç yıl sonra bile görülebilen kötü durumu kimyadaki başarısız deneylerinin neticesiydi. Leonardo'nun çağdaşlarının yeis veya keyifle belirttiği üzere, ya patronlarına söz verdiği pek çok teslim tarihine riayet edemedi yahut da özellikle sanatçının kısaca "at" olarak tanımladığı (Dük Lodovico'nun babası) Francesco Sforza'nın büyük atlı heykelinde olduğu gibi aslında projelerinin çoğunu tamamlayamadı. Resim, su, anatomi, optik, uçuş ve mekanik hakkında hiçbiri tamamlanmamış, bazılarına ise neredeyse hiç başlanmamış incelemeler planladı. Bütün zamanların değilse de kendi döneminin en büyük sanatçılarından biri olan Leonardo, kırklı yaşlarının sonlarında, "fırçasının sabrı tükenmiş" (*impacientissimo del penello*) olarak tasvir edilmiştir.[63] Göreceğimiz gibi, bazı başka polimatlar da ilgi ve enerjilerinin dağılması nedeniyle projelerini nihayete erdirememişlerdir. İşte bu sebeple "Leonardo sendromu" ifadesini icat ettim.

İlk bakışta Leonardo, neredeyse her şeyle ilgilenen ve bilgiye merkezkaç bir yaklaşım uygulayan tilkinin harikulâde bir timsalidir. Yine de, muhtelif araştırmacıların belirttiği gibi, onun durumunda ilgilerinin *dağılmasından* bahsetmek yanıltıcıdır. Salt tecessüs gibi görünen şey, genellikle ana meşguliyetleriyle bağlantılı hâle gelir. Işık ile ses; ağaçların dalları, nehirler ve atardamarlar; yüzmek ile uçmak; hayvanlar ile makineler arasında analojiler kurmuş, meselâ "Kuş, matematik yasasına göre çalışan bir alettir," diye yazmıştır. Keşiflerinden bazıları bu analojilere dayanıyordu. Sözün gelişi kalp kapakçıklarının fonksiyonunu, insan vücudundaki kan dolaşımını suyun hareketiyle mukayese ederek açıklamıştır. Kısacası Leonardo, "doğanın görünürdeki bütün farklılıklarının içsel bir birliğin

63 Fra Pietro da Novellara'dan aktaran Kenneth Clark, *Leonardo da Vinci* (1936: yeniden basım, Harmondsworth, 1958), 63.

belirtileri olduğu" varsayımı üzerinde çalışmıştır.[64] Bu şekilde not defterlerinin ummanında dağılıp giden "görünmez iplikler parçaları birbirine bağlar".[65]

## RÖNESANS KADINI

'Rönesans Adamı'na atıflar, günümüzde doğal olarak şu soruyu akla getiriyor: Peki ya Rönesans Kadını? Bu soru başka bir soruyu tetikliyor: Peki ya daha önceki dönemlerdeki bilgili hanımefendiler ne olacak? Geç antikitede böyle bir kadın polimat örneği mevcuttur: felsefe, matematik ve astronomi hakkında yazan İskenderiyeli Hypatia.[66]

On ikinci yüzyılda, Alman rahibe –ve daha sonra başrahibe– Bingenli Hildegard bir vizyoner, şair, oyun yazarı olduğu kadar aynı zamanda bir bilgin ve diğer rahibelerin hocasıydı (*magistra*). Manastırının revirindeki tecrübelerinden yararlanarak şifalı bitkiler rehberi *Physica* ile hastalıklar, bunların nedenleri ve tedavilerine yönelik bir başka rehber *Causae et curae*'yi kaleme aldı. Ayrıca felsefe, teoloji, müzik, astronomi ve astroloji alanlarında da çalıştı ve yazdı.[67]

Geç Ortaçağ ile Rönesans arasındaki sınırda Venedik'ten gelip Fransa'da yaşayan Christine de Pizan, geçmişteki meşhur kadınların âdeta bir geçit resmini sunarak kadınların yeteneğini savunduğu en bilinen eseri *Cité des Dames*'in [*Kadınlar Kenti*] (1405) yanı sıra biyografi dahil, ahlâk (*Livre des tois vertus*, [*Üç Erdem Kitabı*] 1405), savaş (*Livre des Faits d'Armes*, [*Silahların Sa-*

64 Kemp, *Leonardo*, 4.

65 Zubov, *Leonardo*, 65.

66 Edna E. Kramer, "Hypatia", *DSB* 6, 615-6; Charlotte Booth, *Hypatia: Mathematician, Philosopher, Myth* (Londra, 2017).

67 Sabina Flanagan, *Hildegard of Bingen, 1098-1179, a Visionary Life* (Londra, 1989); Charles Burnett ve Peter Dronke (ed) *Hildegard of Bingen: The Context of her Thought and Art* (Londra, 1998), bilhassa Burnnet, Jacquart ve Moulinier'in makaleleri; Heinrich Schipperges, *The World of Hildegard of Bingen* (Collegeville, MN, 1999).

*vaşı Kitabı*] 1410), servet (*Livre de la Mutacion de Fortune*, [*Servetin Dönüşümü Kitabı*] 1403) ve politika felsefesi hakkında kırktan fazla kitap yazmıştı.[68]

Rönesans Avrupa'sında kadınlar iki misli dezavantajlıydı; asker olarak kariyer yapmaları söz konusu olmadığından eğitime erişmeleri zordu. Öğrenim görmenin kadınlara göre olmadığı yönündeki yaygın görüş nedeniyle kadınlar eğitim alabilmek için, prensipte olmasa da fiiliyatta bilhassa üniversiteden dışlanmak olmak üzere bir dizi engeli aşmak mecburiyetindeydi. Onlardan kariyerlerini ev kadını, anne veya rahibe olmakla sınırlandırmaları bekleniyordu. Castiglione'nin meşhur diyaloğu, saray hanımefendisinden (*gentildonna da corte*) erkek muadili kadar bahsetmiş, ancak onun bilgisini edebiyat, müzik, resim, dans ve erkekleri zarifçe eğlendirmekle sınırlandırmıştı.[69]

Benzer şekilde Burckhardt ile başka on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıl yazarları da Rönesans'ın çok yönlü bireylerinin hepsinin erkek olduğunu varsaymışlardır. Nitekim bu varsayım daha sonraki feminist tarihçilerce sorgulanmıştır. Bu akademisyenler, ekseriyetle soylu bir aileden gelen ve özel hocalar tarafından eğitilen küçük bir grup kadının, önlerine çıkan engelleri aşarak beşerî bilimler okuduklarını ve Latince veya yerel dillerde mektuplar, söylevler, şiirler ve bazen de incelemeler yazdıklarını belirtmişlerdir. Bunların çoğuyla ilgili pek bir şey bilinmese de birkaçı hakkında bilgi sahibiyiz.

Bir tarihçiye göre, 1350 ila 1530 arasında İtalya'da üç kadın bu bakımdan "hatırı sayılır derecede ün kazanmışken," dokuz kadın da "biraz görünürlük" elde etmiştir.[70] Aldıkları eğitimle

68 Margaret Brabant (ed), *Politics, Gender, and Genre: The Political Thought of Christine de Pizan* (Boulder, CO, 1992); Kate Forhan, *The Political Theory of Christine de Pizan* (Aldershot, 2002).

69 Castiglione, *Il Cortegiano*, 3. Kitap, 9. kısım.

70 Margaret L. King, "Book-Lined Cells: Women and Humanism in the Early Italian Renaissance", Patricia H. Labalme (ed), *Beyond Their Sex: Learned Women of the European Past* (New York, 1980), 66-90, 81. Krş.

ünlü bu üç kadın Isotta Nogarola, Laura Cereta ve Cassandra Fedele'ydi. Verona'dan gelen Isotta, aynı şehrin önde gelen hümanistlerinden Guarino Veronese'yle mektuplaşmıştı. Ayrıca Âdem ile Havva hakkında söylevler yanında bir diyalog da yazmıştı.[71] Brescialı Laura Cereta bir manastırda Latince, felsefe, matematik ve astronomi eğitimi almıştı. Erkek hümanistlerle kadınların eğitimi hakkında yazışmış ve seksen iki mektubunu el yazması bir ciltte toplamıştı.[72] Venedikli Cassandra Fedele, klasikler ve felsefe okudu, şiirler yazdı, Padua'da ve Venedik'te öğrenmeye övgüler düzdüğü konuşmalar yaptı, önde gelen erkek hümanistlerle mektuplaştı ve bilginin düzeni hakkında günümüze ulaşmayan *De Scientiarum ordine* adlı bir inceleme kaleme aldı.[73]

Söz konusu bilginlerin ilgi alanları ancak nadiren geniş bir yelpazeye yayılıyordu. Meselâ Cereta hakkındaki bir çalışma, onun "spekülatif felsefe, diyalektik, teoloji, hukuk yahut tıbba hiç ilgi duymadığını" belirtir.[74] Bunlar ve başka kadın hümanistler hakkında, "yazdıklarının çoğu vasattır; fakat o zamanın erkek hümanistlerince yazılanların çoğu da vasattır," denilmiştir.[75] Vasat hümanistler bu kitapta incelenen polimatlar arasında yer almamaktadır, dolayısıyla çifte standarttan kaçınmak istiyorsak, sadece Cassandra Fedele'nin polimatlık niteliklerine sahip olduğunu söylememiz gerekiyor.

---

Paul O. Kristeller, "Learned Women of Early Modern Italy", Labalme, *Beyond Their Sex*, 91-116; Lisa Jardine, "The Myth of the Learned Lady", *Historical Journal* 28 (1985), 799-819.

71 Lisa Jardine, "Isotta Nogarola", *History of Education* 12 (1983), 231-44; Margaret King, "Isotta Nogarola", Ottavia Niccoli (ed), *Rinascimento al femminile* (Roma ve Bari, 1991), 3-34.

72 Albert Rabil Jr, *Laura Cereta: Quattrocento Humanist* (Binghamton, NY, 1981); M. Palma, "Cereta, Laura", *DBI* 23, 729-30.

73 C. Cavazzana, "Cassandra Fedele erudita veneziana del Rinascimento", *Ateneo veneto*, XXIX (1906), 74-91, 249-75, 361-97; Franco Pignatti, "Fedele, Cassandra", *DBI* 45, 566-8.

74 Rabil, *Laura Cereta*, 25.

75 King, "Book-Lined Cells", 69.

İtalya dışında, öğrenim görmüş kadınlar arasında memleketi Nürnberg'deki Aziz Clare Manastırı'na önce öğrenci daha sonra rahibe ve nihayetinde başrahibe olarak girmeden evvel evde eğitim gören hümanist Willibald Pirckheimer'ın ablası Caritas Pirckheimer de vardı. Aralarında Erasmus'un da bulunduğu önde gelen hümanistlerden eğitim aldığı için Caritas övgüye mazhar oldu.[76] Caritas'ın Salamanca Üniversitesinde eğitim gören İspanyol çağdaşı *La Latina* lakaplı Beatriz Galindo, Kastilya Kraliçesi Isabella tarafından saraya davet edilmiş ve kraliçeyle kızlarına Latince öğretmiştir. Ayrıca Aristoteles hakkında bir şerh de kaleme almıştır.[77]

İngiltere'de eğitimli kadınların meşhur örnekleri arasında, kızına yazdığı mektupta "edebiyat ve liberal çalışmalar"ı, ardından da tıp ve dînî edebiyatı tavsiye eden Thomas More'un kızı Margaret Roper da yer alır. Margaret Latincenin yanı sıra Yunanca da öğrenmiş ve Erasmus'tan tercümeler yapmıştır. Yine Protestan hümanist Anthony Cooke'un beş kızı da Latince, Yunanca, İbranice, İtalyanca ve Fransızca öğrenmiştir. Kızlarından ikisi –Anne Latinceden, Elizabeth ise Fransızcadan– tercümeler yapmıştır.[78] O dönemde tercüme, kadınlar için özgün eserler yazmaktan daha uygun bir uğraş olarak görülüyordu.

Belki de en dikkat çekici Rönesans kadını –1645 yılına kadar yaşamasına rağmen– Fransız Marie de Gournay'di. Fransa'da, 1584'te, kendi kendine Latince öğrenen genç bir soylu kadın olan Gournay, Montaigne'nin denemelerini keşfetti. Bu keşfi onu o kadar heyecanlandırdı ki annesi sakinleştirmek için kendisine ilaç vermek istedi. Gournay daha sonra Montaigne'le

76 Georg Deichstetter (ed), *Caritas Pirckheimer, Ordensfrau und Humanistin* (Köln, 1982).

77 Almudena de Arteaga, *Beatriz Galindo, La Latina, maestra de reinas* (Madrid, 2007).

78 Retha M. Warnicke, "Women and Humanism in the English Renaissance", Albert Rabil Jr (ed), *Renaissance Humanism* (Philadelphia, 1988), 2. cilt, 39-54.

şahsen tanıştı, onun bir nevi kızı oldu ve denemelerinin sonraki baskılarını yayına hazırladı. Şiirler ve bir romans kaleme aldı, klasiklerden tercümeler yaptı, simya çalıştı ve hem *L'Ombre* [*Gölge*, 1626] adlı çok yönlü bir kitap, hem de kadın-erkek eşitliği üzerine polemik bir inceleme yayınladı.[79]

Yine de gerçekten bilgili olan bu kadınların zamanın standartlarına göre çok yönlü olarak nitelendirilmediklerini kabul etmek gerekir. Göreceğimiz gibi, Ortaçağ'daki Bingenli Hildegard'ın rakipleri için on yedinci yüzyıla kadar beklemek gerekir.

79 Marjorie H. Ilsley, *A Daughter of the Renaissance: Marie Le Jars de Gournay* (Lahey, 1963); Eva Sartori, "Marie de Gournay", *Allegorica* 9 (1987), 135-42; Michèle Fogel, *Marie de Gournay: itinéraires d'une femme savante* (Paris, 2004).

# 3
# 'BİLGELİK CANAVARLARI' ÇAĞI 1600-1700

Şayet Rönesans, düşünce ve eylem dünyaları arasında köprü kuran 'evrensel insan'ın çağıysa, sonraki çağ daha akademik bir idealin, evrensel bilginin yahut, kendisi de bir polimat olan Hollandalı Hermann Boerhaave'nin "bilgelik canavarı" olarak tasvir ettiği şeyin çağıydı.[1]

## POLİMATLAR ÇAĞI

Geriye dönüp bakıldığında on yedinci yüzyıl çok yönlü âlimlerin altın çağı gibi gözükmektedir; her ne kadar bu türden âlimler Rönesans'taki öncüllerinden bazıları gibi eskrim, şarkı söyleme, dans etme, binicilik veya atletizmde üstün görünmeseler de. Ek'teki listede yer alan doksan iki polimat, 1570'ten 1669'a kadar uzanan yüzyılda doğmuştur; bu sayı 1470 ila 1569 arasında doğan otuz dokuz polimatın iki katından fazladır.

Augustinus'tan Calvin'e kadar teologlarca sıklıkla tahkir edilen entelektüel tecessüsün itibarı, başta Francis Bacon olmak üzere bazı etkili filozoflar tarafından iade edildi. Daha evvel 'Rönesans Adamı'nın bir örneği olarak anılan Bacon, en önemli katkılarını on yedinci yüzyıl ilmine yapmıştı. "Bütün bilgi"yi kendi alanı olarak kabul ettiğini ileri sürmüş, bilgiyi sınıflandırmış ve epistemoloji problemlerini tartışmıştır. *Büyük Öğreti* [*Great Instauration*] (1620) isimli eserinin başlık sayfasında sütun-

1 Hermann Boerhaave, *Methodus studii medici* (Amsterdam, 1751), 73. George Eliot *Middlemarch*'ta "bilgi kahramanı"nı tercih etti, fakat Richard Feynman'ın otobiyografisi John von Neumann gibi "canavar zihinler"den bahseder.

lar arasında seyreden bir gemi ve "birçok kişi buradan geçecek ve bilgi artacak" (*multi pertransibunt et augebitur scientia*) düsturuyla temsil edilen, entelektüel Herkül Sütunlarında duraklamayıp hâlihazırda bilinenlerin "ötesine" geçmek anlamına gelen *Plus Ultra* onun mottosu idi.[2]

Bugün esas olarak pek çok başarılarından sadece birkaçı hatırlandığı için, birçok on yedinci yüzyıl âliminin entelektüel yelpazesinin genişliğini unutmak kolaydır. Sözün gelişi Hollandalı âlim Hugo Grotius, bir hukukçu olarak hâlâ şöhretini korumakla birlikte, Hollanda tarihçisi ve alaylı bir teolog olarak da faaliyet göstermişti. Alman Samuel Pufendorf siyaset teorisyeni olarak hatırlanır, ancak aynı zamanda avukat, tarihçi, filozof, siyasî iktisatçı ve Grotius gibi alaylı bir teolog olarak da faaldi.

Doğa bilimlerine dönersek, Danimarkalı soylu Tycho Brahe ve eski yardımcısı Johannes Kepler bugün sadece astronom olarak anılsa da Tycho simya ve tıpla ilgilenmiş, Kepler ise, bugün 'bilim tarihi ve felsefesi' ve hatta 'bilim kurgu' olarak bilinen çalışmalarından –aya seyahatin hikâyesini anlattığı *Rüya*'sından [*Somnium*]– bahsetmesek bile, matematik ve optiğe önemli katkılarda bulunmuştur.[3] Galileo'ya gelince, ilgi alanları mevcut itibarını borçlu olduğu matematik, fizik ve astronomiyle sınırlı olmaktan çok uzaktı. Galileo ayrıca tıp eğitimi almış, resim ve heykelin göreli erdem ve kusurları ile Ariosto ve Tasso'nun şiirleri hakkında yazmıştır.[4]

Fransızlar arasında bugün bir filozof olarak hatırlanan René Descartes matematiğe önemli katkılarda bulunmuş, optik ve astronomi hakkında yazmıştır. *Tutkular Hakkında İnceleme*'si

2 Hans Blumenberg, *Die Legitimität der Neuzeit* (1966; İngilizce tercüme: *The Legitimacy of the Modern Age*, Cambridge, MA, 1983), 191-200. Neil Kenny, *Uses of Curiosity* adlı kitabında Bacon'ı "açık" bir tecessüs taraftarı olarak görmeye karşı uyarır.

3 Nicholas Jardine, *The Birth of History and Philosophy of Science: Kepler's A Defence of Tychoagainst Ursus* (Cambridge, 1984).

4 Erwin Panofsky, *Galileo as a Critic of the Arts* (Lahey, 1954).

(*Les Passions de l'âme*) daha sonra psikoloji olarak bilinecek alanla ilgilidir.[5] Yine bir filozof olarak sınıflandırılan Fransız âlim Pierre Gassendi de, astronom ve matematikçi olarak faaliyet göstermesinin yanı sıra Klasik Antikçağ ile müzik teorisi çalışmalarına katkı sağlamıştır. Gerçekten de Gassendi, bir İngiliz çağdaşınca "son zamanlarda sahip olduğumuz en başarılı genel bilgin" diye tasvir edilmiştir.[6] Blaise Pascal ise sadece bir filozof değil, aynı zamanda teolog, matematikçi ve meşhur hava basıncı deneyi sayesinde bugünkü ismiyle fizikçi olarak da hatırlandığı için nispeten şanslıdır.

John Evelyn'in Sör Christopher'ın "En faydalı bilgi ve ezoterik ilimlerin bütün öğrenilmiş döngüsündeki başarıları" hakkındaki övgüsüne rağmen, Wren genellikle mimar olarak hatırlanır.[7] Kendisi aynı zamanda da evvela Londra'daki Gresham Kolejinde ve ardından Oxford'da teleskopları geliştirmiş, kuyruklu yıldızları gözlemlemiş ve Satürn'ün halkalarına yeni bir açıklama getirmiş bir astronomi profesörüydü. Balık ve köpek kadavraları üzerinde çalışmıştı. Tasarladığı bir dizi dahiyane makineden biri, yazarın metnin iki kopyasını aynı anda üretmesini mümkün kılıyordu. Matematik, manyetizma, mekanik ve meteoroloji çalışmalarına katkıda bulundu. Büyük Londra Yangını vuku bulmasaydı, bu en büyük İngiliz mimar, günlerini yeni St. Paul'ü ve (bir başka polimat Robert Hooke'la birlikte) birçok 'Wren kilisesi' tasarlamak yerine bir bilgin olarak geçirebilirdi. Ayrıca Kensington Sarayı, Cambridge'deki Trinity College kütüphanesi ile yine aynı üniversitedeki Emmanuel ve Pembroke şapellerinin de mimarıdır.[8]

---

5 Stephen Gaukroger, *Descartes: An Intellectual Biography* (Oxford, 1995).

6 Meric Casaubon, *Generall Learning: A Seventeenth-Century Treatise on the Formation of the General Scholar*, ed. Richard Serjeantson (Cambridge, 1999), 149.

7 *Parentalia, or memoirs of the family of the Wrens* (Londra, 1750), 343: https://books.google.co.uk/books?id=Tm1MAAAAcAAJ.

8 Adrian Tinniswood, *His Invention So Fertile: A life of Christopher Wren*

Isaac Newton'a gelince; yakın zamana kadar bilim insanları, onun matematiğe ve doğa felsefesine yaptığı daha meşhur katkılarının yanı sıra zamanının çoğunu alan teoloji, simya ve kronoloji çalışmalarını unutmuş yahut daha doğrusu görmezden gelmeyi tercih etmiştir.[9] Newton, *Chronology of Ancient Kingdoms Amended* [*Tashihli Antik Krallıklar Kronolojisi*] (1728) adlı eserinde –on altıncı yüzyıl polimatı Joseph Scaliger'in yaptığı gibi– "Geçmiş zamanları belirlemek için en kesin argümanlar astronomiden alınanlardır," iddiasında bulunarak astronomi bilgisini farklı kronolojik sistemleri uzlaştırmanın bir yolu olarak kullandı.[10] Newton, Kitab-ı Mukaddes'te geçen kehanetleri yorumlamaya çalıştı ve ortodoks Hıristiyanlıktan ayrıldığı noktaları gizleyerek döneminin önde gelen teologlarından bazılarıyla mektuplaştı. Her ne kadar –birazdan bahis konusu edilecek– rakibi Leibniz'in aksine bir bilgelik canavarı olmasa bile, kesinlikle polimat olarak nitelendirilmeyi hak eder.

## KADIN POLİMATLAR

Geniş ufuklu âlimlerin bu altın çağına erkekler kadar kadınlar da iştirak etmiştir. Bu dönemde en az sekiz kadın polimat faaliyet göstermiştir: Marie de Gournay (önceki bölümde *Rönesans Kadını* olarak bahsi geçti), Bathsua Makin, Anna Maria van

(Londra, 2001); Lisa Jardine, *On a Grander Scale: The Outstanding Career of Sir Christopher Wren* (Londra, 2002); Kerry Downes, "Wren, Christopher", *ODNB* 60, 406-19.

9 Betty J. T. Dobbs, *The Foundations of Newton's Alchemy* (Cambridge, 1975); Karin Figala, "Newton's Alchemy", I. Bernard Cohen ve George E. Smith (ed), *Cambridge Companion to Newton* (Cambridge, 2002), 370-86. Frank E. Manuel, *Isaac Newton, Historian* (Cambridge, 1963); *The Religion of Isaac Newton* (Oxford, 1974); Rob Iliffe, *Priest of Nature: The Religious Worlds of Isaac Newton* (Oxford, 2017).

10 Yaël Nazé, "Astronomie et chronologie chez Newton", *Archives Internationales d'Histoire des Sciences* 62 (2012), 717-65; Jed. Z. Buchwald ve Mordechai Feingold, *Newton and the Origin of Civilization* (Princeton, NJ, 2013), 244.

Schurman, Palatine Prensesi Elisabeth, Margaret Cavendish, İsveç Kraliçesi Christina, Elena Corner ve Rahibe Juana Inés de la Cruz.

İngiliz Bathsua Makin (kızlık soyadı Reynolds), Comenius'un arkadaşı Samuel Hartlib'in çevresine mensuptu. Bir çağdaşınca "İngiltere'nin en bilgili hanımı" olarak tanımlanan Makin'in ilgi alanları arasında diller, şiir, stenografi, tıp ve eğitim vardı. Makin gençliğinde Yunanca, Latince, İbranice, İspanyolca, Almanca, Fransızca ve İtalyanca şiirlerden mürekkep bir kitap çıkardı. Hayatının sonuna doğru kadınların iyi bir genel eğitim alma hakkını savunan *An Essay to Revive the Ancient Education of Gentlewomen'ı* [*Kadınların Antik Eğitimini Canlandırmak İçin Bir Deneme*] (1673) yayınladı.[11]

Bathsua Makin, 'Hollandalı Minerva' Anna Maria van Schurman'la İbranice mektuplaşmıştır. Hollanda'da üniversitede okuyan ilk kadın olan Schurman'ın Utrecht Üniversitesinde eğitim almasına, erkek öğrencilerin ona bakmaması için bir perdenin arkasından dersleri dinlemesi kaydıyla izin verilmişti. Sadece Yunanca ve Latince değil, aynı zamanda İbranice, Arapça, Aramice ve Süryanice de öğrenmiş, felsefe, teoloji ve eğitim hakkında mektuplar yazmış ve yayınlamasa da bir 'Habeş dili' grameri hazırlamıştır.[12] Gournay gibi, Schurman da beşerî bilimlerin yanı sıra resim, gravür, ve nakış alanındaki başarıları göz önüne alındığında *Rönesans Kadını* olarak nitelendirilebilir.

---

11 Jean R. Brink, "Bathsua Makin: Educator and Linguist", Brink (ed), *Female Scholars* (Montreal, 1980), 86-100; Frances Teague, *Bathsua Makin, Woman of Learning* (Lewisburg, PA, 1998); Carol Pal, "Bathsua Makin", *Republic of Women* (Cambridge, 2012), 177-205.

12 Una Birch, *Anna van Schurman* (Londra, 1909); Mirjam de Baar vd. (ed), *Choosing the Better Part: Anna Maria van Schurman* (Dordrecht, 1996); Joyce L. Irwin, "Anna Maria van Schurman and her Intellectual Circle", Anna Maria van Schurman, *Whether a Christian Woman should be Educated* (Şikago, 1998), 1-21; Pieta van Beek, *The First Female University Student: A. M. van Schurman* (Utrecht, 2010).

Palatine Prensesi Elisabeth, İmparator II. Ferdinand tarafından mağlup edilen ve sürgüne zorlanan Bohemya'nın *Kış Kralı* talihsiz Palatin V. Frederick'in kızıydı. Hollanda'da ve ardından bir Protestan manastırının başrahibesi olduğu Vestfalya'da yaşadı. Elisabeth İngilizcenin yanı sıra Latince, Fransızca, Almanca, Felemenkçe ve İtalyanca biliyordu. Ayrıca matematik, astronomi, tarih, felsefe ve Kitab-ı Mukaddes çalışmış, fikir alışverişinde bulunduğu Anna Maria van Schurman ve kendi argümanlarıyla tartıştığı Descartes gibi devrin pek çok âlimiyle yazışmıştı.[13]

Newcastle Düşesi Margaret Cavendish (kızlık soyadı Lucas) hem siyaset hem de doğa felsefesiyle ilgilenmiştir. Anatomi okudu, ancak "cinsiyetimin alçakgönüllülüğü" dediği şey onu diseksiyon yapmaktan alıkoydu.[14] En tanınmış kitabı *Observations upon Experimental Philosophy*'yi [*Deneysel Felsefe Üzerine Gözlemler*] –cinsiyetinin alçakgönüllülüğüyle yahut asil amatörün sahte alçakgönüllülüğüyle– "biraz orada biraz burada bilgi kırıntıları" sağladığı iddiasıyla 1666'da yayınladı. Ayrıca kocasının biyografisini, bir dizi oyunu ve tıpkı Kepler'in *Rüya*'sı gibi bilim kurgunun erken bir örneği olarak tanımlanan ütopik romanı *Alevli Dünya*'yı [*The Blazing World*] (1666) kaleme aldı. Eksantrik kıyafetleri ve tavrı dolayısıyla kendisine *Çılgın Madge* lâkâbı takıldı. Fakat bazı erkek bilginler onu ciddiye aldı: John Evelyn onu "ilme talip iddialı biri" olarak nitelendirdi.[15]

Babası Gustav Adolf'un 1632'de savaşta öldürülmesinin ardından çocuk yaşta tahta çıkan İsveçli Christina, 1654'te tahttan çekilmesinden önce ve sonra zamanının çoğunu araş-

13 Pal, *Republic of Women*, 22-51.

14 Eileen O'Neill, *Margaret Cavendish, Duchess of Newcastle, Observations upon Experimental Philosophy* (Cambridge, 2001); Lisa Walters, *Margaret Cavendish: Gender, Science and Politics* (Cambridge, 2014); Richard Holmes, "Margaret Cavendish", *This Long Pursuit* (Londra, 2016), 111-32.

15 Evelyn'den aktaran Holmes, *Long Pursuit*, 126.

ırmayla geçirdi.[16] *İsveçli Minerva* olarak tanınmaktan hoşlanan Christina, kendisini "çok yönlü" olarak adlandırmış ve anılarında "On dört yaşındayken bütün dilleri, bütün bilimleri ve eğitmenlerinin ona öğretmeyi uygun gördüğü yahut öğretebildiği bütün becerileri bildiğini" iddia etmiştir. Bir çağdaşına göre, "*elle sait tout*" ["o her şeyi bilir"]. Kraliçe, Romalı tarihçi Tacitus da dahil olmak üzere klasikleri hatmetmişti. Felsefede, özellikle Neoplatonizm ve Stoacılıkla ilgilenmiş ve *Les sentiments heroïques* [*Kahramanca Duygular*] adlı bir özdeyiş derlemesi hazırlamıştır. Bir Lutherci olarak yetiştirilmiş, şüpheci olmuş ve nihayetinde Katolikliğe geçerek İspanyol mistik Miguel de Molinos'un fikirlerine özel bir ilgi göstermiştir. Almanca, Felemenkçe, Danca, Fransızca ve İtalyanca konuşabiliyordu ve Eski Ahit'i orijinal dilinde okumak için İbranice öğrenmişti.

Başka polimatlar kitapları ve diğer nesneleri biriktirirken Christina âlimleri toplardı. Sarayında kısa süreler için bile olsa bulunan bilgili insanlar arasında Gabriel Naudé, René Descartes, Samuel Bochart, Pierre-Daniel Huet, Hiob Ludolf, Claude Saumaise, Isaac Voss, Herman Conring ve Marcus Meibom gibi polimatlar vardı. Onlara zor sorular sormaktan hoşlanıyordu (Huet, arkadaşı Gassendi'ye kraliçenin Anna Maria van Schurman'dan bile zeki olduğunu yazmıştı). Descartes'la matematik ve felsefe çalışmak niyetindeydi, fakat Descartes saraya geldiğinde Kraliçe Yunanca öğrenmekle o kadar meşguldü ki bu isteği gerçekleşmedi.[17] Christina'nın ilgi alanları arasında astronomi, astroloji ve simya vardı. Özellikle kuyruklu yıldızlarla ilgileniyor ve bu konudaki araştırmaları destekliyordu. Tahttan çekildikten sonra Roma'daki sarayında bir laboratuvarda bizzat

16 Sten Stolpe, *Queen Christina* (2 cilt, 1960-1: kısaltılmış İngilizce tercüme, Londra, 1966); Sten G. Lindberg, "Christina and the Scholars", *Christina, Queen of Sweden* (Stockholm, 1966), 44-53; Susanna Åkerman, *Queen Christina of Sweden and her Circle* (Leiden, 1991).

17 Åkerman, *Queen Christina*, 49.

simya çalışmıştı. Sahip olduğu resimler arasında Pico della Mirandola'nın bir portresinin olması şaşırtıcı değildir.

Elena Corner, Venedikli bir asilzâdenin kızıydı. Dâhi bir çocuk olarak, bir zamanlar Venedik'in en meşhur ailelerindenken düşüşe geçen ailesinin statüsünü geri kazanmak için kızının bilgisini kullanabileceğini fark eden babasının seçtiği hocalardan evde ders aldı. Klasik edebiyat, modern diller, matematik, doğa bilimleri ve teoloji okudu. Piskopos tarafından teoloji alanında doktora yapmasına izin verilmeyince, 1678'de Padua Üniversitesinde tıp alanında doktora derecesini aldı. Pek çok bilim çevresinin üyesi oldu ve sık sık bilgisini halka göstermesi istendi.[18]

Yine de ilmiyle daha meşhur olan, manastıra girdikten sonra Juana Inés de la Cruz veya *Rahibe Juana* olarak bilinen Meksikalı Juana Ramírez'di. Juana, çağdaşları tarafından 'Meksikalı Anka Kuşu' ve 'bütün bilimlerdeki bilginin Anka kuşu' olarak tasvir edilmiştir. Kendisi hakkında çocukken güçlü bir 'öğrenme arzusu' olduğunu ve büyükbabasının kütüphanesinde çalıştığını yazmıştır. Schurman gibi o da (erkek gibi giyinerek katılmayı umduğu) üniversitede okumak istedi, fakat annesi buna izin vermedi. Rahibe Juana (görünüşe göre yirmi dersten sonra ustalaştığı) Latince ile Yunanca yanında Nahuatl dilini biliyordu. Şimdilerde ün kazanan şiirleri yazmanın yanı sıra teoloji, (doğa felsefesi dahil) felsefe, hukuk, edebiyat ve müzik teorisi okudu. Evlilik tekliflerini reddetti ve özgürce çalışabilmek için manastıra girdi.

Rahibe Juana, manastırında bazı ciltleri çağdaş iki portresinin arka planında görünen etkileyici bir kütüphane oluşturmuştu. Müzik, felsefe ve kadınların konumu hakkındaki yazılarında sık sık kendisinden önceki iki polimattan, Plinius ve Kircher'den alıntılar yapar. Ayrıca Cicero ve Tacitus gibi antik

18 R. Derosas, "Corner, Elena Lucrezia", *DBI* 29, 174-9.

yazarlara, Jerome ve Augustinus gibi Kilise Babalarına, Ortaçağ filozoflarına, klasik mitoloji hususunda Rönesans yazarlarına ve Francisco Suarez gibi hukuk âlimlerine de referanslar vermiştir. Kendini öğrenmeye hasretmesi Puebla piskoposunca eleştirildi. Fikirlerini yayınlaması yasaklandı ve kitaplarını dağıtması emredildi.[19]

## POLİMATLIĞIN DİLİ

Dilin tarihi, on yedinci yüzyılın polimatların daha önemli ve aynı zamanda daha görünür hâle geldiği bir dönem olduğu fikrini destekler. On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren, hem bilgili insanlar hem de genel bilgi hakkında bir dizi bağlantılı fikir birçok Avrupa dilinde yaygın hâle geldi.

Bilgili kişiler söz konusu olduğunda, en yaygın terimler 'allâme' [*polyhistor*] ile 'polimat'tı [*polymath*]. Antik Romalı yazar Plinius, İsviçreli ansiklopedist Theodor Zwinger tarafından (muhtemelen eserinin ansiklopedik olduğu kadar düzensiz de olduğuna işaret etmek için) bir *allâme* olarak tanımlanmıştı.[20] Bir başka İsviçreli ansiklopedist Conrad Gessner'in kendisi de bir önceki bölümde gördüğümüz gibi allâme olarak nitelendirilmişti.[21] Daniel Morhof'un *Polyhistor* [*Allâme*] (1688) adlı öğrenme dünyası rehberinde olduğu gibi, geniş kapsamlı kitaplara kimi kez aynı başlık verildi. Söz konusu kavram, 1632'de Leiden Üniversitesindeki bir açılış dersinde ve daha sonraki akademik

19 Ludwig Pfandl, *Die Zehnte Muse von Mexico* (1946); Octavio Paz, *Sor Juana: Her Life and her World* (1982; İngilizce tercümesi: Londra 1988); Gerard Flynn, "Sor Juana Inés de la Cruz", Brink, *Female Scholars*, 119-36.

20 Helmut Zedelmaier, "'Polyhistor' und 'Polyhistorie'", (2002; yeniden yayımı: *Werkstätten des Wissens zwischen Renaissance und Aufklärung* [Tübingen, 2015], 112).

21 Michael Neander, *Orbis terra*, 1583, akt. Zedelmaier, *Bibliotheca Universalis und Bibliotheca Selecta* (Köln, 1992), 297. Krş. Anthony Grafton, "The World of the Polyhistors", *Central European History* 18 (1985), 31-47, yeniden yayımı: *Bring Out Your Dead* (Cambridge, MA, 2001), 166-80.

tezlerde, meselâ 1660'ta Heidelberg, 1715'te Leipzig, 1718'de Altdorf ve 1721'de Jena'da tartışıldı.

Elizabeth dönemi bilginlerinden Gabriel Harvey, *omnisciens* terimini icat etmiş, ama kullanıma soktuğu bu terim asla yaygınlaşmamıştır. İngilizcedeki *polymath* terimi biraz daha geç kullanıma girdi. Sözün gelişi Oxford Üniversitesi hocası Robert Burton *Melankolinin Anatomisi* [*Anatomy of Melancholy*] (1621) adlı eserinde "Polimatlar ile Allâmeler"e [*Polumathes and Polihistors*] atıfta bulunmuştu.[22] Bütün bu terimler, en azından on sekizinci yüzyıldan önce, genellikle tarafsız veya onaylayıcı terimlerdi. Buna karşılık İtalyanca *poligrafo*, tıpkı Fransızca *polygraphe* gibi, parça başı ödeme aldıkları için birçok konuda kalem oynatan profesyonel yazarları niteleyen aşağılayıcı bir terimdi.[23] Bu dönemde kullanıma giren bir diğer yeni kelime de İtalyanca *virtuoso* [üstad] terimiydi. Geniş ilgi alanlarını çoğu zaman sadece yazarak değil, ayrıca –madeni paralar, dünyanın farklı yerlerinden silahlar, deniz kabukları, doldurulmuş hayvan ve balıklar gibi– çeşitli nesneler toplayarak da ifade eden amatör bilginlere işaret etmek için kullanılan bu terim, İngilizcenin de aralarında olduğu başka dillere hızla yayıldı.[24]

Bu kişilerin geniş ölçekli bilgisini tasvir etmek için kullanılan vokabüler daha da zengindi. Latincede, aralarında *scientia universalis*, *pansophia* ve *polymathia* gibi bir dizi terim buluruz. Genellikle

22 İngilizcesi için burada ve sonrasında *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nü esas alıyorum (1888; göz. geç. bas., çevrimiçi, 2000); Fransızcası için bkz. Emile Littré, *Dictionnaire de la langue française* (1863; göz. geç. bas, 7. cilt, Paris 1956-8).

23 Claudia Bareggi, *Il mestiere di scrivere* (Roma, 1988).

24 Oliver Impey ve Arthur MacGregor (ed), *The Origins of Museums: The Cabinet of Curiosities in 16th- and 17th-Century Europe* (Oxford, 1985); Krysztof Pomian, *Collectors and Curiosities* (1987; İngilizce tercüme, Cambridge 1990); Jaś Elsner ve Roger Cardinal (ed), *The Cultures of Collecting* (Londra, 1994); Arthur MacGregor, *Curiosity and Enlightenment: Collectors and Collections from the Sixteenth to the Nineteenth Century* (New Haven, CT, 2007).

nötr olan *polymathia*, kimi zaman aşağılayıcı mânâda kullanılmıştır, ki 'disiplinlerasılık' dediğimiz şeyin erken bir eleştirisine karşılık gelir.[25] İtalyanlar, sanatçıları ve yazarları *vertile* [çok yönlü] oldukları için övmüştür. Fransızlar *polymathie* veya *science universelle* hakkında konuşmuş yahut yazmıştır. Bilginleri tanımlamak için favori İngilizce sıfatlar *curious* [mütecessis] ve *ingenious* [hünerli/maharetli] idi. İsimlere gelince, İngilizler bazen [bilgi sahibi kişi/allâme-i cihan için de kullanılan] *omniscience* terimini kullanmış, fakat ikinci nesil bilgin Meric Casaubon'un bir incelemesinin başlığı olan '*general learning*'i [*kapsamlı/genel bilgi*] tercih etmişlerdir.[26]

*Polimatlık* hakkında genel bir tartışma çok okuyan ve gezen Hamburglu âlim Johannes Wower'in yayınladığı incelemede (1603) bulunabilir. Wower, "Kusursuz polimatlıktan, her tür çalışmadan [*ex omni genere studiorum*] edinilen ve çok geniş bir sahaya yayılan çeşitli şeylerin bilgisini anlıyorum," diye açıklar. *Polimat* ise, "disiplinlerin bütün alanlarında özgürce ve dizginlenemez bir hızla dolaşan" [*per omnes disciplinarum campos*] olarak tarif edilir.[27]

Konuyla ilgili sonraki tartışmalar, iki Hollandalı âlim Gerard Voss ve Marcus Boxhorn'un incelemelerinde yer alır. Voss, felsefeyi, matematiği ve mantığı ansiklopedik oldukları için *polymatheia* olarak tanımladığı sanat ve bilimler hakkında bir kitap yazarken, Leiden Üniversitesinde retorik profesörü olan eski öğrencisi Boxhorn, polimatlık üzerine açılış dersi vermiştir. Boxhorn retoriğin çok ötesine geçerek Tacitus'un bir edisyonunu, siyaset ve savaş hakkında kitapları, rüyalar üzerine bir söylevi, dünya tarihini ve diller tarihine dair karşılaştırma-

25 Neil Kenny, *The Uses of Curiosity in Early Modern France and Germany* (Oxford, 2004), 52, 64, 69-70; Jean-Marc Chatelain, "Philologie, pansophie, polymathie, encyclopédie", Waquet, *Morhof*, 15-30.

26 Serjeantson (ed), *Generall Learning.*

27 Johannes Wower, *De polymathia* (1603: Leipzig 1665 baskısı.), 19. Krş. Luc Deitz, "Johannes Wower of Hamburg, Philologist and Polymath", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 58 (1995), 132-51.

lı bir çalışmayı kapsayan geniş bir ilgi alanına sahip olduğunu göstermişti.[28]

*Pansophia*ya gelince, bu terim birebir anlamıyla 'evrensel/küllî hikmet' mânâsına gelir. Bazı ustalarının gözünde bu asil rüya, görünüşlerin ardındaki gerçekliğin keşfinin yanı sıra Hıristiyan kiliselerini yeniden birleştirme, öğrenimde reform yapma, felsefeleri uyumlu hâle getirme ve evrensel bir dil yaratma, dolayısıyla anlaşmazlıkları uzlaştırma teşebbüsleriyle ilişkilendirildi. *Pansophia* aynı zamanda (Otuz Yıl Savaşları çağında) çatışmanın sonuyla, dünyada yanlış olan her şeyi düzeltecek yaklaşan "evrensel reform"la ve hattâ Adem'in Kovulmasından önceki çağa geri dönüş umudunu içeren daha geniş bir vizyonla da alâkalıydı.[29] *Pansophia* ile polimatlık arasındaki bağlantılar, bilhassa Orta Avrupa'dan iki âlim, Alman Alsted ve onun Çek öğrencisi Comenius örneğinde aşikârdır.

## ANSİKLOPEDİST OLARAK POLİMAT: ALSTED

Johann Heinrich Alsted, Hesse'deki Herborn Üniversitesinde felsefe ve teoloji profesörüydü. Üretken bir âlim olan Alsted, en çok 1630'da yayınladığı ansiklopediyle tanınır. Daha eski bir Protestan âlim Petrus Ramus'un popüler hâle getirdiği ikili karşıtlıkların yardımıyla, bu ansiklopedinin yedi cildi sadece o dönemin bütün akademik disiplinlerini değil aynı zamanda mekanik sanatlar, sihir, simya ve hafıza sanatı dahil olmak üzere

28 Marcus Boxhorn, *De polymathia* (Leiden, 1632); Jack Fellman, "The First Historical Linguist", *Linguistics* 41 (1974), 31-4.

29 Pietro Rossi, *Clavis Universalis: arti mnemoniche e logica combinatorial da Lullo a Leibniz* (Milan-Napoli, 1960), ix-xv, 178-200; Frances Yates, *The Rosicrucian Enlightenment* (Londra, 1972), spekülatif bir rekonstrüksiyon; Frank E. Manuel ve Fritzie P. Manuel, "Pansophia: A Dream of Science", *Utopian Thought in the Western World* (Oxford, 1979), 205-21; Chatelain, "Philologie, pansophie"; Howard Hotson, "Outsiders, Dissenters, and Competing Visions of Reform", Ulinka Rublack (ed), *Oxford Handbook of the Protestant Reformations* (Oxford, 2017), 301-28.

başka bilgileri de tasvir ve tasnif etmiştir. Dışarıdan bakıldığında iyi bir Kalvinist olan Alsted'in, Jean Calvin'in tecessüsü kınadığının farkında olması gerekirdi. Ancak özel hayatında, mektuplarından da anlaşılacağı üzere, Ortaçağ Katalan keşişi Ramón Lull tarafından açıklanan kombinasyon sanatı da dahil, alışılmışın dışındaki pek çok bilgi biçimine hayranlık duymuştur.[30]

Bu sanat, Alsted'in tek başına gerçekleştirdiği türünün son örneği olan ansiklopedik teşebbüsünün temelini oluşturmuştur (tek ciltlik bir ansiklopedi, Alsted gibi materyalini düzenlerken Ramus'un ikiliğinden yararlanan János Apáczai Csere tarafından 1655'te Macarca yayınlanmıştır).[31] Alsted'in çalışması, *ansiklopedi* teriminin orijinal anlamındaki müfredattan (öğrencilerin koşmaları beklenen entelektüel bir parkur) farklı bilgileri bir araya getiren bir kitaba geçişini teşvik etti. Bir ansiklopedi en azından teoride, evrensel bilginin hem ürünü hem de aracıydı. Alsted kitabına, her ne kadar sadece Tanrı her şeyi bilen olsa da, "disiplinlerin bütün küresini" (*universum disciplinarum orbem*) kucaklayanlara "kendi mükemmelliğinin suretini nakşettiği" iddiasıyla başlamıştır.[32]

## PANSOFİST OLARAK POLİMAT: COMENIUS

Alsted bir tilki olabilir, ancak daha çok Comenius olarak bilinen Jan Amos Komenský kesinlikle bir kirpiydi. Comenius, (şimdi Çekya'nın bir parçası olan) Moravya'dan geliyordu, Herborn'da Alsted'le çalıştı ve Bohemya Brethren Kilisesi'nde piskopos

30 Howard Hotson, *Johann Henrich Alsted, 1588-1638: Between Renaissance, Reformation and Universal Reform* (Oxford, 2000); "The Ramist Roots of Comenian Pansophia", *Ramus, Pedagogy and the Liberal Arts: Ramism in Britain and the Wider World*, ed. Steven John Reid ve Emma Annette Wilson (Farnham, 2011), 227–52; "Outsiders", 306-9.

31 Imre Bán, *Apáczai Csere János* (Budapeşte, 1958), 563-85.

32 Johann Heinrich Alsted, *Encyclopaedia septem tomis distincta* (Herborn, 1630); Hotson, *Alsted*, 144-81, 163-72; "Ramist Roots", 233.

oldu. 1621'den sonra Bohemya'da kilisesinin yasaklanması üzerine, Comenius göçebe hâle gelerek, Polonya, İsveç, İngiltere, Transilvanya ve Hollanda'da mülteci oldu. Bu süre zarfında kendini eğitim reformuna ve "her bir şey için bir isim olacak şekilde kelimelerin anlamı sabitlenmelidir" iddiasıyla doğal dillerin eleştirisine adadı.[33] Onun reformları, o dönemdeki pek çok insan gibi kendisinin de yakın olduğuna inandığı dünyanın son günlerinde evrensel uyumla birlikte ulaşılacak *pansophia*ya doğru atılan adımlar olarak düşünülmüştü.[34]

Comenius bu terimi kullanan ilk âlim değildi. Kendisinden daha yaşlı bir polimat olan Peter Lauremberg'i, "bu kadar yüce bir başlığa layık değil," diyerek *Pansophia* (1633) adlı kitabı yayınladığı için eleştirdi.[35] Kendi *Pansophia'ya Giriş*'i (*Pansophiae Prodromus*, 1639), pansophiayı, Samuel Hartlib tarafından "genel bilgi veya bilgelik" olarak tercüme edilen bir terim olan *sapientia universalis* diye tanımlandı (başka bir yerde, Hartlib "kapsamlı ilim" ifadesini kullanırken, Comenius'un başka bir kitabı, *Evrensel Bilginin Yapısı* [*A Patterne of Universall Knowledge*, 1651] ismiyle İngilizceye çevrildi).[36] Konuyla ilgili üçüncü küçük bir incelemede Comenius, Aristoteles'ten "bilge adam mümkün olduğu kadar HER ŞEYİ BİLMELİDİR" (*sapientem debere OMNIA SCORE, kuantum quantum est*) ifadesini alıntıladı.[37] Comeni-

33 Jan Amos Comenius, *Via Lucis* (1668). Krş. Umberto Eco, *The Search for the Perfect Language* (Oxford, 1995), 214-16, 215.

34 Jan Amos Comenius, *Pansophiae Praeludium* (1637), tekrar baskı *Works* 15/2 (Prag 1989), 13-53, 32, 41. Kariyeri hakkında Milada Blekastad, *Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský* (Oslo, 1969).

35 Robert F. Young, *Comenius in England* (Oxford, 1932), 32-3.

36 Jan Amos Comenius, *Prodromus*, ed. ve çev. Herbert Hornstein (Dusseldorf, 1963), 12; Samuel Hartlib (çev.), *A Reformation of Schools* (Londra, 1642); Comenius, *Pansophiae Diatyposis* (1643; İngilizce tercüme: Londra, 1651).

37 Jan Amos Comenius, *Conatum Pansophicorum Dilucidatio* (1638), *Works* 15/2, 59-79, 63'te.

us'un düşüncesinde *pansophia*; *panaugia* yahut *panergesia* (evrensel bir 'şafak' veya 'uyanış'), *pampaedia* (evrensel eğitim), *panglottia* (evrensel bir dil) ve *panorthosia* (evrensel bir reform veya dünyanın reformu) fikirleriyle bağlantılıydı.[38]

## BİLGİ CANAVARLARI

On yedinci yüzyılın polimatların altın çağı diye adlandırılmasının en önemli nedeni, kendisi de ilim sahibi olma konusunda hiç yabana atılmayacak biri olan Hermann Boerhaave'nin tanımıyla pek çok "bilgi canavarı"nın mevcudiyetiydi. Öğrencilerinin mum ışığında okuduklarının neticesi olduğunu ve kitaplarının tüy kalemle yazıldıklarını hatırlarsak, bütün disiplinlere nüfuz etmiş ve ciltlerce kitap yazmış bu insanların ne kadar etkileyici oldukları görülür. Alsted şüphesiz bu unvanı hak ediyordu. Aşağıda altı canavardan daha bahsedeceğiz: Nicolas-Claude Fabri de Peiresc, Juan Caramuel, Yaşlı Olof Rudbeck, Athanasius Kircher, Pierre Bayle ve Gottfried Wilhelm Leibniz.

## KOLEKSİYONER OLARAK POLİMAT: PEIRESC

Provence Parlementosu'nda *conseiller* [vekil] olan Fransız yargıç Nicolas-Claude Fabri de Peiresc, yaşadığı dönemde genellikle bir *virtuoso*, bir tür hobi kabilinden farklı ilim türlerine ayıracak yeterli zamanı ve parası olan bir birey olarak tasvir edilen erken dönem modern âlimin meşhur örneklerinden birisidir.

Koleksiyonculuk, "ilginç şeyler odaları"nda veya o zamanlar Almancada bilindiği şekliyle *Wunderkammer*'lerde öğelerin sergilenmesiyle birlikte *virtuoso*nun başlıca faaliyetlerinden biriydi. Bu camekanlarda nadir, egzotik veya başka açılardan sıradışı oldukları için seçilen hem doğal nesneler hem de insan

38 Jan Amos Comenius, *De rerum humanarum emendatio*, *Works* 19/1 (Prag, 2014), 58-9; krş. Blekastad, *Comenius*, 688-700.

elinden çıkmış ürünler bulunuyordu. Bu koleksiyonların sahipleri genellikle, boş zamanlarında bir araya getirdikleri koleksiyonlarla tanınan iki bilgili hekim Ole Worm ve Hans Sloane gibi geniş ilgi alanları olan kişilerdi.

Danimarka kralı IV. Christian'ın doktoru olan Worm, özellikle megalit mezarlar, kaplar ve gemi kalıntıları gibi İskandinav antikalarına ilgi duyuyordu. Wormianum Müzesi'nde sergilenen koleksiyonu, doldurulmuş balıklar ve hayvan kafataslarının yanı sıra mızraklar ve içki boynuzları gibi insan eserlerini tasvir eden bir gravürle ölümsüzleştirilmiştir.[39] Kraliçe Anne ve iki halefinin hekimi olan Sloane, Jamaika plantasyonlarından elde ettiği gelir ve aristokrat hastalarının tedavisinden aldığı ücretler sayesinde geniş ve zengin bir koleksiyon biriktirebilmiştir. "Dünyayı toplayan" biri olarak nitelendirilmiştir.[40]

Ancak Worm ve Sloane, hem koleksiyoner hem de polimat olarak Peiresc tarafından gölgede bırakılmıştır. Mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla Peiresc'in koleksiyonu, onun "maddi kültür" dediğimiz şeye tutkusunu ortaya koyar: Farklı alfabelerde el yazmaları, sikkeler, heykelcikler, vazolar, muskalar, Ortaçağ mühürleri, geç antik dönem mücevherleri ve hatta Mısır mumyaları. Kültür kadar doğayla da ilgilenen polimatın bir timsah derisi, canlı hayvanlardan mürekkep bir hayvanat bahçesi ve papirüs gibi egzotik bitkileri içeren bir nevi açık hava koleksiyonu olan botanik bahçesi de vardı.

Peiresc, arkadaşı ressam Rubens tarafından "her alanda kendi mesleğindeki herhangi bir profesyonel kadar bilgiye sahip" (*possede tutte le professionali quanto ciascuno nella sua propria*)

39 H. D. Schepelern, *Museum Wormianum* (Aarhus, 1971); "Worm, Ole", *Dansk Biografisk Leksikon* 16 (1984), 45-51; Glyn Daniel, "Worm, Ole", *DSB* 14, 505.

40 James Delbourgo, *Collecting the World: The Life and Curiosity of Hans Sloane* (Londra, 2017).

biri olarak tasvir edilmişti.[41] Hukuk okumuş; İtalya, Hollanda ve İngiltere'yi ziyaret etmiş, Paris'te kendi *Parlement*'inin [Provence] başkanının sekreteri olarak birkaç yıl geçirdikten sonra Provence'e yerleşip hayatının son on dört senesini, genellikle hastalıklarla ve sekreterinin ifadesiyle kendisini "çalışma odasına kapatarak" ama aynı zamanda kütüphanesi, koleksiyonu ve mektupları sayesinde muhayyilesinde seyahat ederek geçirmişti.[42]

Peiresc bugün antika tutkusuyla hatırlanır (klasik âlim Arnaldo Momigliano bir seferinde onun için "bütün antikacıların arketipi" demişti).[43] Antik dünya, Ortaçağ Avrupası (sözün gelişi Şarlman veya gezgin ozanlar) ve ayrıca Çin, Benin, Kanada Yerlileri ve bilhassa –dünü, bugünü ve (Etrüskler, Fenikeliler, Mısırlılar, Yahudiler ve Araplar gibi) halkları olmak üzere– Akdeniz dünyasıyla ilgilenmişti. Peiresc'in Kuzey Afrika'nın geçmişi ve bugünü hakkındaki bilgisi, çağdaşı Avrupalılar bakımından hiç de olağan değildir.[44] At sırtında ok atmak, düşmanların kafataslarından içki içmek gibi farklı örf ve âdetlerden büyülenmişti.

Peiresc entelektüel bir tilki gibi görünür, fakat din onun farklı ilgi alanlarından bazılarının anahtarıdır. Erken dönem

41 Rubens'den Pierre Dupuy'ye, 1628, akt. ve terc. Peter N. Miller, *Peiresc's Mediterranean World* (Cambridge, MA, 2015), 1, 449. Uzun süredir ihmal edilen Peiresc, Miller tarafından entelektüel haritaya geri koyuldu.

42 Peiresc'in mektuplarının çoğu yayınlanmıştır: bkz. *emloportal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=nicolas...peiresc*. Peiresc hak. bkz. Peter N. Miller, *Peiresc's Europe: Learning and Virtue in the Seventeenth Century* (New Haven, CT, 2000); *Peiresc's History of Provence: Antiquarianism and the Discovery of a Medieval Mediterranean* (Philadelphia, 2011); *Peiresc's Orient* (Farnham, 2012). Mısır çalışmaları hak. Bkz. Sydney Aufrère, *La momie et la tempête* (Avignon, 1990).

43 Arnaldo Momigliano, *The Classical Foundations of Modern Historiography* (Berkeley, 1990), 54.

44 Miller, *Peiresc's Mediterranean World*, 334-7; aynı yazar, "Peiresc in Africa", Marc Fumaroli (ed), *Les premiers siècles de la république européenne des lettres* (Paris, 2005), 493-525.

veya "primitif" Kilise'yi ve onun Yahudilik ve paganizmle ilişkisini incelemesi, onu geç antik dönemden Gnostisizm ve Mitraizm gibi kültleri araştırmaya yöneltmiştir. Doğu Hıristiyanlarına yönelik ilgisi, onların ilahilerine ve müzik aletlerine dair bir merakı da içerir.[45] Kitab-ı Mukaddes'in tarihinden etkilenmesi, onu İbranice, Kıptice, (Aramicenin bir lehçesi olan) Samirice ve "Etiyopyaca" (Ge'ez) çalışmaya itmiş ve hepçil tecessüsü de bu kültürlerin başka boyutlarını, sadece o boyutların kendilerindeki anlam için incelemeye yöneltmişti. Peiresc'in farklı diller üzerine çalışması, bu diller arasındaki ilişkiyle ilgilenmesine yol açmıştı. Dillerin yayılması ve harmanlanmasının, halkların göçlerine kanıt olarak kullanılabileceğinin farkına varmıştı.

Peiresc sadece "beşerî bilimler"le değil (*scienze humane*, muhtemelen bu nitelemeyi ilk kez o yapmıştı) doğa bilimleriyle de ilgilenmişti. Akdeniz'in gelgitlerinden ve akıntılarından etkilenmişti. Özellikle faal olduğu astronomide tutulmaları gözlemlemiş, Jüpiter'in uydularını incelemiş, Orion nebulasını keşfetmiş ve arkadaşı Pierre Gassendi'yle Ay'ın haritasını yapmıştı. Akdeniz haritalarını düzeltmek amacıyla Jüpiter'i aynı anda farklı yerlerde gözlemlemek için bir arkadaş grubunu seferber etmişti.[46] William Harvey'in kan dolaşımı üzerine kitabını yayınlanmasından hemen sonra 1628'de okuyup anatomi çalışmış ve kendisi de hayvanların, kuşların ve balıkların gözlerini teşrih etmişti. İlgileri arasında fosiller ve volkanlar da vardı.

Peiresc, vakit bulamadığından mı yoksa satışa sunulacak kitaplar yazma konusundaki aristokratik isteksizlikten mi bilinmez, araştırmalarının sonuçlarını asla yayınlamadı. Bunun yerine Peiresc, mektupları aracılığıyla bilgiyi arz ve talep eden bir tür entelektüel simsar gibi davrandı. Bu mektuplardan bazıları Roma, Paris ve Leiden gibi ilim merkezlerindeki meslektaşları-

45 Miller, *Peiresc's Mediterranean World*, 108-11.

46 Doğa bilimlerine ilgisi için Harcourt Brown, "Peiresc", *DSB* X, 488-92. Astronomi üzerine ilgisi için Miller, *Peiresc's Mediterranean World*, 241-6.

na hitaben yazılmıştır. Diğer mektuplarıysa yeni bilgilerin (Avrupalılar için yeni bilgilerin) elde edilebileceği, Avrupa sınırlarının ötesindeki kişilere gönderilmiştir. Peiresc'in ağı aralarında Kahire'deki tüccarların ve Sayda ve İstanbul'daki keşişlerin de bulunduğu birçok aracı ve haber kaynağını içeriyordu. Peiresc, koleksiyonları için ürün satın alan aracılara detaylı istek listeleri ve bilgi kaynaklarına da ayrıntılı sorular gönderdi.[47]

## SKOLASTİK FİLOZOF OLARAK POLİMAT: CARAMUEL

İspanyol Juan Caramuel y Lobkowitz göçebe hayatı sürmüş Sistersiyen bir keşişti; on senesini İspanyol Hollanda'sında on senesini de Prag'da geçirmiş, ardından piskopos olarak önce Campania'da sonra Lombardiya'daki Vigevano'da olmak üzere İtalya'da yaşamıştı. On sekizinci yüzyılda yaşamış bir biyografi yazarı, onu *allâme-i cihan* olarak nitelendirirken, kendi zamanında "Avrupa'nın anka kuşu" olarak biliniyordu.[48] Anka kuşuyla mukayese, şair John Donne'un *Dünya'nın Anatomisi* adlı eserinde açıkladığı gibi, benzersizliğini ima etmeyi amaçlıyordu: "Her insan kendisi için düşünür/bir anka kuşu olması gerektiğini, ve olamaz/kendisi dışında, kimse o türden onun olduğu gibi." Yine de bu terim, müteakip bölümde bahsi geçecek Erasmus'tan Benito Feijoo'ya kadar pek çok âlim için kullanılmıştır.[49]

Matematiğin dâhi çocuğu Caramuel'in (İbranice, Arapça ve hattâ 1654'te Viyana'da tanıştığı, anadili olan birinden öğrendiği biraz Çince dahil) yirmi dört dil bildiği söyleniyordu. Hayatının daha sonraki dönemlerinde vaazlarıyla tanınmış,

47 Miller, *Peiresc's Mediterranean World*, 18, 65, 266-8, 347.

48 Jacopo Antonio Tadisi, *Memorie della Vita di Monsignore Giovanni Caramuel di Lobkowitz* (Venedik, 1760), v; Alfredo Serra, *Phoenix Europae: Juan Caramuel y Lobkowicz in prospettiva bibliografica* (Milano, 2005).

49 Söz konusu terim ayrıca filolog Joseph Scaliger, Meksikalı Rahibe Sor Juana ve Cizvit Athanasius Kircher'ı nitelemek için de kullanıldı.

aynı zamanda diplomat ve amatör mimar olarak da faaliyet göstermişti. Prag'da iki polimatla, İtalyan Valeriano Magni ve Çek Jan Marcus Marci'yle dostluk kurdu. Caramuel Descartes'ı eleştirmiş, Kircher'le yazışmış ve Gassendi'yle dostluk kurmuştu.

Caramuel aralarında Aziz Benedictus'un hayatı, Gregoryen ilahilerinin tarihi, yayınlanmamış bir müzik ansiklopedisi ve mimari üzerine bir incelemenin yanı sıra gramer, şiir, hitabet, matematik, astronomi, fizik, politika, Kilise hukuku, mantık, teoloji ve (Skolastisizm geleneğini sürdüren ama modernize de eden) felsefe hakkında çalışmalarının bulunduğu altmıştan fazla kitap yazdı. Kitaplarından biri *Filozofun Aracı* [*Aparatus Philosophicus*, 1665], "bütün bilimler ve sanatlar"ın kısa bir değerlendirmesini sunuyordu. Caramuel, İspanya kralı IV. Philip tarafından şecere, tarih ve hukuk temelli argümanlar kullanarak Portekiz tahtı üzerindeki hakkını ispatlamakla ve İmparator III. Ferdinand tarafından da Protestanlarla Otuz Yıl Savaşlarını sona erdiren müzakereleri gerekçelendirmekle görevlendirildi. Vigevano'da piskopos olarak görev yaptığı son yıllarında, Caramuel sadece dinî ve siyasî çalışmalar değil, aynı zamanda Po'daki setlere özel atıfta bulunarak nehir yönetimi hakkında bir makale yazmak için de zaman buldu.[50]

Caramuel, *Rasyonel Teoloji* [*Theologia rationalis*, 1654] adlı eserinde Thomas Aquinas gibi teolojiyi akılla uzlaştırmaya çalıştı. Ahlâk felsefesinde matematik kuralları uygulamaya gayret etmiş, fakat aynı zamanda *olasılıkçılık* doktrinini, başka bir deyişle kesinlik elde edilemez olduğu için olası bir görüşü takip etmemize izin verildiği fikrini de savunmuştu (ayrıca olasılığı çalışan ilk matematikçilerdendi).[51] Alsted gibi Caramuel de

50 Bianca Garavelli (ed), *Caramuel: vescovo eclettico* (Bergamo, 2016), 38-9, 105-7.

51 Dino Pastine, *Juan Caramuel: probabilismo ed enciclopedia* (Floransa, 1975); Augusto De Ferrari ve Werner Oechslin, "Caramuel Lobkowicz, Juan", *DBI* 19, 621-6; Paolo Pissavino (ed), *Le meraviglie del probabile: Juan Ca-*

Ramón Lull'un fikirleriyle ilgilenmiş, onun hafıza sanatını vaiz olmak isteyenlere tavsiye etmiş, ancak Lull'un çoğu zaman gerçekleştiremeyeceği şeyler vaat ettiğini de belirtmiştir. Lull'dan Neurath'a kadar çalışmaları daha sonra incelenecek başka polimatlar gibi Caramuel de bilginin birliği vizyonuyla hareket etmişti. Mantıktan müzik ve mimariye kadar pek çok teşebbüsünü birbirine bağlayan şey, "evren için birleştirici bir dil olarak, matematik hayali"ydi. Bu *mathesis universalis* rüyası, Descartes ve Leibniz de dahil olmak üzere başka on yedinci yüzyıl polimatlarınca da paylaşılmıştı.[52]

## YURTSEVER OLARAK POLİMAT: RUDBECK

Uppsala Üniversitesi rektörü İsveçli Olof Rudbeck, muhteşem bir şahsiyetti. Gür sesli ve muazzam bir özgüvene sahip iri bir adam olan Rudbeck'in projeleri de kendine yakışır cesâmetteydi. Anatomi, diller, müzik, bitkiler ve (bugün *arkeoloji* dediğimiz alan dahil) antik eserler çalışmalarına katkı sağladı. İşe anatomiyle başladı. Kedi ve köpek gibi yaklaşık dört yüz hayvan üzerinde yaptığı teşrih çalışmaları, onu lenf sisteminin keşfine ve bir başka polimat Danimarkalı âlim Thomas Bartholin'le keşfi ilk yapanın kim olduğu konusunda ihtilafa sürükledi. Tıp okumak için Leiden'e gönderilen Rudbeck botaniği keşfetti. Uppsala Üniversitesinde teorik tıp profesörü olarak anatomi, botanik ve kimyanın yanı sıra müzik, matematik, fizik ve astronomi dersleri de verdi. Rudbeck, Uppsala Üniversitesi için bir anatomi sahnesi ve şehir için bir su kemeri tasarladı. Müzik

---

*ramuel* (Vigevano, 1990); Julia Fleming, *Defending Probabilism: The Moral Theology of Juan Caramuel* (Washington DC, 2006); Petr Dvořák ve Jacob Schmutz (ed), *Juan Caramuel Lobkowitz, the Last Scholastic Polymath* (Prag, 2008); Bianca Garavelli, *Caramuel, Vescovo Eclettico* (Bergamo, 2016).

52 Cesare Vasoli, "Introduzione", Pissavino, *Le meraviglie del probabile*, 13-17; María Elisa Navarro, "The Narrative of the Architectural Orders", Dvořák ve Schmutz, *Caramuel*, 257-72, 257.

besteledi. Aktif bir haritacıydı. Bilinen bütün bitkileri hem tarif etmeye hem de resmetmeye çalışan bir ekibe başkanlık etti, böylece Uppsala Üniversitesini, Linnaeus'tan neredeyse bir asır önce botanikteki gelişmelerle ilişkilendirdi. Aslında Linnaeus, Rudbeck'in tıp, ornitoloji ve linguistiğin yanı sıra botanikle de ilgilenen oğlu Genç Olof Rudbeck'in öğrencisiydi.[53]

Bununla birlikte iyisiyle kötüsüyle ihtiyar Rudbeck, bugün en çok Kuzey antikitesi üzerine tamamlanmamış büyük incelemesi *Atlantica*'nın yazarı olarak tanınır.[54] Kariyerinin sonlarında giriştiği bu proje sayesinde genellikle eksantrik biri olarak görülse de uzak geçmişteki Kuzey uygarlığına ilgisi, İsveçlilerin Gotların torunları olduğu inancını ve medeniyetin İsveç'te başladığı fikrini içerdiğinden, 'Gotiklik' olarak bilinen bir İsveç geleneğine yerleştirilebilir.[55] Sözün gelişi genç kral Gustav Adolf'un öğretmeni polimat Johannes Bureus, Gotların kayıp hikmetini aramıştı.[56] Rudbeck'in üniversitedeki meslektaşı, İsveç eski eserler profesörü Olaus Verelius, Eski Uppsala'da, Herodot ve başka antik Yunanlara göre "Kuzey Rüzgârı'nın ötesinde" (Bora'da) yaşayan "Hiperborlular"ın tapınağı olan bir yer tespit etti.

Rudbeck bu iddiaları daha da ileri götürerek İsveçlileri yalnızca Gotlarla değil, İskitler ve Truvalılarla da özdeşleştirdi. Medeniyetin (yazı, takvim ve astronomi dahil) Kuzey'de ortaya çıktığını ve Eflâtun'un Atlantis'inin İsveç'te bulunduğunu sa-

53 *Rudbecksstudier* (Uppsala, 1930); Sten Lindroth, *Svensk Lärdomshistoria*, 4. cilt, *Stormaktstiden* (Stockholm, 1975), 414-32, tercüme Lindroth, *Les chemins du savoir en Suède* (Dordrecht, 1888), 57–70; "Rudbeck, Olaus", *DSB* XI, 586-8.

54 Lindroth, *Stormaktstiden*, 284-96, tercümesi: *Les Chemins*, 71-82; Gunnar Eriksson, *The Atlantic Vision: Olaus Rudbeck and Baroque Science* (Canton, MA, 1994), 45, 50, 54-5, 100-12.

55 Kurt Johannesson, *The Renaissance of the Goths in Sixteenth-Century Sweden* (Berkeley, CA, 1991).

56 Håkan Håkansson, "Alchemy of the Ancient Goths: Johannes Bureus's Search for the Lost Wisdom of Scandinavia", *Early Science and Medicine* 17 (2012), 500-22.

vundu. Kuzey'e, İsveç'e ve hattâ Uppsala'ya dair büyük iddialarında hem saplantılı hem de etnosantrik olarak tanımlanabilir, nitekim Atlantis'in başkentini üniversitesine çok da uzak olmayan eski Uppsala köyüne yerleştirmiştir.

Rudbeck iddialarını desteklemek için antik ve modern farklı kronolojileri senkronize etmeye çalıştı. Eski halkların mitlerini ve geleneklerini modern İskandinavlarınkilerle karşılaştırmış, sözün gelişi güneşe tapınmanın Kuzey Avrupa'da başladığını savunmuştur. Yöntemlerinde yaratıcı olan Rudbeck, kendisine göre "kitapların en bilge ve en kesini" olan doğanın kanıtlarından da yararlandı. Meselâ tarihleme yöntemi, arkeologların yüzyıllar sonra geliştireceği bir yaklaşım olan humusun dikkatli bir şekilde incelenmesine dayanıyordu. "Eski Uppsala'daki höyükler boyunca bir hendek açtı ve her katmanın özelliklerini not ederek dikey kesitler çizdi" ve yaşını hesaplamak için her tabakayı ölçtü.[57]

Rudbeck, Polinezya'nın Güney Amerika'dan gelen göçmenler tarafından iskan edildiği iddiasını desteklemek için 1947'de *Kon-Tiki* adlı salı, Peru'dan Tuamotu Adaları'na götüren geç dönem İskandinav âlim Norveçli Thor Heyerdahl'ı anımsatan bir tür deneysel arkeoloji bile uygulamıştı. Benzer şekilde, Jason'ın ünlü gemisi *Argo*'nun Karadeniz'den Baltık'a nakledilmiş olabileceğini göstermek için bir gemiyi karadan taşıma girişimini denetledi.

Rudbeck geniş bilgi birikimini pek çok orijinal fikirle birleştirdi, fakat özellikle İsveç söz konusu olduğunda çoğu kez bulmak istediğini buldu. Çalışmalarına yönelik bazı eleştiriler daha sonra tartışılacaktır.

---

57 Ole Klindt-Jensen, *A History of Scandinavian Archaeology* (İngilizce tercüme, Londra 1975), 30.

## PANSOFİST OLARAK POLİMAT: KIRCHER

Alman yazar Philipp von Zesen tarafından "şüphesiz bu yüzyılın okumuşlarının anka kuşu" olarak nitelenen Alman Cizvit Athanasius Kircher'in öğrenimi, Rudbeck'inkinden bile çok daha muazzamdı. Kircher otuz iki kitap yazmış ve daha evvel gördüğümüz üzere, "her şeyi bilen son adam" veya biraz daha mütevazı ifadeyle bir "Rönesans adamı" ve "polimatların sonuncusu" olarak nitelenmiştir.[58] Eserleri arasında Çin ve Mısır, Toskana ve Lazio coğrafyası, manyetizma, matematik, madencilik ve müzik çalışmaları bulunur. Kircher, akustik ve optik çalışmalarında, ışık ve sesin yayılması arasında analojiler kurdu. Ayrıca, Ramón Lull onuruna "Büyük Bilgi Sanatı" [*Ars Magna Sciendi*] başlıklı bir kitapta, evrensel bilim (*Scientia universalis*) hakkında da yazdı.

Kircher on iki dil biliyordu; tıbbî kimya okumuş, tutulmaları gözlemlemiş, kodları kırmaya ve Mısır hiyerogliflerini deşifre etmeye çalışmış ve İmparatordan aldığı ödenek sayesinde yorumlarını *Mısır Hiyeroglifleri* [*Oedipus Aegyptiacus*, 1652-4] adlı görkemli fasiküllerde sunmuştu.[59] Aynı zamanda ayçiçeği saati, su orgu, devridaim makinesi, sihirli fener ve belirli bir metin için müzik bestelemeye yardımcı olan bir kutu (*arca musarithmica*) meydana getiren bir mucitti. Johannes Kepler'in benzer ama daha kısa bir hikâyesini aşmak amacıyla Ay'a bir seyahati anlatan *Esrik Semâvî Seyahat* (*Ecstatic Heavenly Journey*) isimli bir hikâye kaleme almıştı.

Kircher'in devasa varaklarında malûmat yığınlarını bir araya getirme ve "Latince, İtalyanca, İspanyolca, Almanca, Felemenkçe, Yunanca, İbranice, Ermenice, Arapça ve Kıptice ya-

58 Paula Findlen (ed), *Athanasius Kircher: The Last Man Who Knew Everything* (Londra, 2003); Joscelyn Godwin, *Athanasius Kircher: A Renaissance Man and the Quest for Lost Knowledge* (Londra, 1979), 5.

59 Daniel Stolzenberg, *Egyptian Oedipus: Athanasius Kircher and the Secrets of Antiquity* (Şikago, 2013).

zarak ve birçok dilde okuyarak" çok sayıda dildeki kaynaktan yararlanma biçiminden etkilenmemek güçtür.[60] Bilgiye ciddi katkılarda bulunmuştur ve başta Çin hakkındaki kitabı olmak üzere bazı sentez mahiyetindeki çalışmaları da değerlidir.

Hâlbuki bu başarıların bir de dezavantajı vardı. Kircher hata yapmaya meyilliydi ve belirli alanlardaki âlimler –sözün gelişi müzik tarihi konusunda Marcus Meibom, manyetizma üzerine Marin Mersenne ve dil konusunda Hiob Ludolf– tarafından sıklıkla eleştirilmişti. Karşılaştırmalı linguistik dediğimiz alanın önemli isimlerinden biri olan Ludolf, bir meslektaşını şöyle uyarmıştı: "Lütfen Kircher ile mesafenizi koruyun. Zira dillere hâkimiyeti iddia ettiği kadar ilmî değildir."[61]

Kircher bazen, (Rönesans hümanistleri gibi) bir yazı biçimi olarak değil, gizli bir anlamı olan amblemler olarak gördüğü çemberin karesini almaya ve Mısır hiyerogliflerini yorumlamaya yönelik bednam iddialarında olduğu gibi, gerçekleştirebileceğinden fazlasını vaat etmiştir.[62] Başarısızlıklarından daha da mühimi, başarısına inancının devam etmesiydi; bu durum, polimatlar arasında rastlanan bir kibir vakıasıydı ve muhtemelen (Cizvitlere karşı yaygın önyargıyla birlikte) dolandırıcılık suçlamalarına da yol açmıştı. Önde gelen akademik çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında Kircher'in daha fazla merak, coşku, enerji ve (zamanında çok değer verilen bir nitelik olan) ustalık sahibi olduğu söylenebilir, fakat yine bazı çağdaşlarının farkında olduğu gibi eleştirel yeteneği nispeten zayıftı.[63] Kariyeri, yaşa-

60 Malcolm, "Private and Public Knowledge", 297.

61 John T. Waterman (ed. ve çev.) *Leibniz and Ludolf on Things Linguistic* (Berkeley, CA, 1977), 51, 53.

62 Gelenek hak. bkz. Erik Iversen, *The Myth of Egypt and its Hieroglyphs in European Tradition* (1961: 2. baskı, Princeton, NJ, 1993).

63 Peiresc, Kircher'i "biraz fazla safdil" olarak nitelerken, o dönemde Roma'yı ziyaret eden bir İngiliz (daha sonra Kraliyet Cemiyeti Başkanı olacak olan Robert Southwell), Kircher'in "çok saygı duyulan bir safdil" olduğunu dile getirmişti. Findlen, *Last Man,* 141, 384.

dığı dönemde polimatlık teşebbüsünün içerdiği riskleri zaten göstermektedir.

Kircher'in Pico della Mirandola'ya ve bilhassa Ramón Lull'a olan ilgisi, onu polimat geleneğine yerleştirir. Önceki bölümde tartışılan bilginin birliğine olan inancı da onu aynı kefeye koyar. Bu inanç, Kircher'i farklı fenomenler (meselâ ışık ile ses) arasında analojiler kurmaya yöneltti. Ayrıca pagan ve Hıristiyan, Doğu ve Batı bilgileri arasında bir sentez üretme teşebbüsü için de onu cesaretlendirdi veya teşvik etti. Comenius Protestan olmasaydı, Kircher şüphesiz ona da hayran olurdu. Her halükârda, dünya reformu planlarıyla ilişkilendirilmiş olmasa bile, bir tür *pansophia* icra etmiştir.[64]

## ELEŞTİRMEN OLARAK POLİMAT: BAYLE

1680'lerde Hollanda Cumhuriyeti'nde mülteci olan Fransız Protestan papaz Pierre Bayle'in bilgi birikimi, Kircher'e nazaran daha az kapsamlı, fakat yine de son derece genişti. Bayle bir keresinde "her şeyi bilmeye aç olduğunu" (*affamé de savoir tout*) itiraf etmişti.[65] Önce Fransa'da (Sedan'da) ve sonra Rotterdam'da Protestan akademilerinde ders verdi, lâkin ayda bir çıkan ve üç yıl süren (1684-7) *Edebiyat Cumhuriyeti'nden Haberler* [*Nouvelles de la République des Lettres*] dergisinin editörü olmaya davet edildiğinde akademik kariyerinden vazgeçti. Ekseriyetle kitap incelemeleri olan bu "haberler"in çoğunu kendisi yazdı. Bayle bir kültür dergisi çıkaran tek Protestan sürgün değildi ve –tarih, teoloji, dil ve hatta mekanik hakkında yazan Henri Basnage gibi– meslektaşlarından bazıları da polimatlar olarak nitelenebilirdi. Ancak Bayle'in ilgileri Basnage'ınkilerden bile

64 Thomas Leinkauf, *Mundus Combinatus: Studien zur Struktur der barocken Universalwissenschaft am Beispiel Athanasius Kirchers SJ (1602-1680)* (Berlin, 1993), 75 vd.

65 Pierre Bayle, *Oeuvres Diverses* (Lahey, 1737), 1.cilt, 75.

daha genişti. Bu ilgiler meşhur *Tarih ve Eleştiri Sözlüğü*'nde [*Dictionnaire Historique et Critique*, 1697] gün yüzüne çıkmıştır.

Bu *sözlük*, Katolik rahip Louis Moreri tarafından 1674 yılında yayınlanan ve Bayle'e göre yeterince eleştirel olmayan *Büyük Tarih Sözlüğü* [*Le Grand Dictionnaire Historique*] adlı daha önceki bir referans kitabının yerini almak üzere tasarlanmış bir tarih ansiklopedisiydi. Bayle'in sözlüğü Moreri'ninkinden çok daha kapsamlıydı ve metinden daha fazla yer kaplayan ve yazara kendi fikirlerini ifade etme ve başkalarının güvenilir bilgi olarak sunduğu pek çok konuda şüphe uyandırma fırsatları sunan dipnotları veya *açıklamalar*ıyla nam salmıştı. Bayle'in editörlüğünü yaptığı dergi gibi sözlük de yalnızca tarih, felsefe, teoloji ve edebiyatla değil, aynı zamanda doğa çalışmalarıyla da ilgileniyordu. Bayle'in doğa bilimleri dediğimiz alandaki son gelişmelerden haberdar olduğu anlaşılıyor. *Haberler* [*Nouvelles*] tıp, anatomi, fizik, kimya ve doğa tarihini tartışırken, *Sözlük* [*Dictionnaire*] hayvanların rasyonalitesine ("*Rorarius*") ve Galileo ile Newton'ın fikirlerine ("*Leucippus*") ilişkin meşhur *açıklamalar* içerir.[66]

Bayle'in (artık Peiresc ve Kircher'in mektupları gibi çevrimiçi olarak erişime açık olacak) çok sayıdaki yazışmaları, ilgi alanlarına ve bilgi kaynaklarına dair daha fazla ipucu verir.[67] Sözün gelişi *Edebiyat Cumhuriyeti*'nin İngiliz şubesiyle ilgili haberler için Bayle, arkadaşı Daniel de Larroque, cerrah Paul Buissière ve (Kraliyet Cemiyetinin yayınlarını kendisi için çeviren) kütüphaneci Henri Justel de dahil olmak üzere oradaki Fransız sürgünlere güveniyordu. Almanca haberler için başka bir dostu, papaz ve âlim Jacques

66 Elisabeth Labrousse, *Pierre Bayle* (Lahey, 1963-4); *Bayle* (Oxford, 1983); Helena H. M. van Lieshout, *The Making of Pierre Bayle's Dictionnaire historique et critique* (Amsterdam, 2001); Wiep van Bunge, "Pierre Bayle et l'animal-machine", Hans Bots (ed), *Critique, savoir et erudition au siècle des lumières* (Amsterdam-Maarssen, 1998), 375-88, 386.

67 bayle-correspondance.univ-st-etienne.fr/. Krş., Miranda Lewis, "At the centre of the networked early modern world: Pierre Bayle", *www.culturesofknowledge.org/?p=7326*.

Lenfant'tan bilgi aldı. Doğa felsefesi için Bayle, fizikte Christiaan Huygens ve günümüzdeki adıyla mikrobiyolojide mikroskobun kullanımına öncülük eden Antonie Leeuwenhoek gibi alanın iki liderine başvurdu. Ağ kurma konusunda mahir olan Bayle'in, selefi Peiresc'e hayranlık duyması, *Sözlük*'te [*Dictionnaire*] ona bir madde ayırması ve Peiresc'in hukuk bilgisine ve muhtemelen malûmat toplama becerisine bir göndermeyle onu *Edebiyat Cumhuriyeti*'nin "Başsavcısı" olarak tanımlaması şaşırtıcı değildir.[68]

## SENTEZCİ OLARAK POLİMAT: LEİBNİZ

On yedinci yüzyıl polimatının en meşhur örneği elbette Gottfried Wilhelm Leibniz'dir. Bugün ekseriyetle –Aristoteles gibi– bir filozof olarak hatırlanır.[69] Bir kez daha bu etiket, âlimleri tek alana sıkıştırma eğilimimizin emaresinden biraz daha fazlasıdır. Yaşadığı dönemde Leibniz, sadece filozof olarak değil, aynı zamanda matematikçi ve teolog olarak da faaldi. Dil aileleriyle ilgilenen, Fince ve Macarca gramerleri arasındaki analojiler hakkında erkenden farkındalık gösteren bir linguistti.[70] Ayrıca tarihçi, hukukçu, siyaset yazarı ve bir seferinde kendini bu konuyla ilgili malûmat için gidilecek tek kişilik "başvuru masası" olarak tanımlayan bir Çin uzmanıydı.[71]

---

68 Marc Fumaroli, "Nicolas Claude Fabri de Peiresc, prince de la république des lettres", (1996: Fumaroli, *La République des Lettres* [Paris, 2015], 56-90).

69 Nicholas Jolley (ed), *The Cambridge Companion to Leibniz* (Cambridge, 1995), on iki felsefe profesörünün çalışmasıdır. Bu vurgunun düzeltilmesi yönünde bir çalışma için bkz. Maria Rosa Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography* (Cambridge, 2007).

70 Sigrid von der Schulenberg, *Leibniz als Sprachforscher* (Frankfurt, 1973), 68-114; Daniel Droixhe, "Leibniz et le finno-ougrien", Tullio De Mauro ve Lia Formigari (ed), *Leibniz, Humboldt and the Origins of Comparativism* içinde (Amsterdam ve Philadelphia, 1990), 3-29; Shane Hawkins, "'Selig wer auch Zeichen gibt': Leibniz as historical linguist", *The European Legacy* 23 (2018), 510-21.

71 Louis Davillé, *Leibniz historien* (Paris, 1909); Carl J. Friedrich, "Philosop-

Leibniz, Peiresc'in araştırmalarının öneminin farkındaydı ve birçok mektubunun yayınlanmasını umuyordu.[72] Ne var ki kendisi yayın konusunda isteksizdi, nitekim bir keresinde dostuna yazdığı gibi, sadece yayınlanmış çalışmalarını bilen herhangi biri onu tanıyamazdı. Yazıları "botanik, psikoloji, tıp ve doğa tarihi" kadar "astronomi, fizik, kimya ve jeoloji"ye ilgisini de ortaya koyar.[73]

Bu da yetmezmiş gibi Leibniz diplomasi, hukuk reformu, 1700'de Berlin Akademisi, 1725'te St. Petersburg Bilimler Akademisi vb. ilmî akademilerinin kurulması ve kütüphanelerin yönetimi gibi birçok pratik faaliyette de bulundu.[74] Teknolojiye ilgisi onu hesap makinesi ve şifre makinesi yanında geliştirilmiş lensler, pompalar ve saatler icat etmeye yöneltti. Madenlere yaptığı ziyaretler sadece jeoloji çalışmalarıyla değil, ayrıca üretimin verimliliğini artırmakla da alâkalıydı. Madenî para reformu, boya fabrikası ve arşivlerin organizasyonu için fikirleri vardı.

Hâmilerinden birinin yarı bıkkınlık anında söylediği üzere, Leibniz, çalışmalarını inceleyen öğrenciler tarafından da defalarca tekrarlandığı şekliyle "doymak bilmez tecessüs" sahibi bir adamdı.[75] Çağdaşlarından biri tarafından "bütün bilimlerde derinlemesine bilgili", bir başkasıncaysa "çok kapsamlı ve evrensel bir dâhi" olarak nitelendi.[76] Gelecek kuşaklar da bu konuda

---

hical Reflections of Leibniz on Law, Politics and the State", *Natural Law Forum* 11 (1966), 79-91; Patrick Riley (ed), *The Political Writings of Leibniz* (Cambridge, 1972); Franklin Perkins, *Leibniz and China* (Cambridge, 2004).

72 Miller, *Peiresc's Mediterranean World*, 394.

73 Maria Rosa Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography* (Cambridge, 2009), 2, 206.

74 Delia K. Bowden, *Leibniz as Librarian* (1969); Hans G. Schulte-Albert, "Gottfried Wilhelm Leibniz and Library Classification", *Journal of Library History* 6 (1971), 133-52; Margherita Palumbo, *Leibniz e la res bibliothecaria* (Rome, 1993); Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography*, 195-280.

75 Anna Rosa Antognazza, *Leibniz: A Very Short Introduction* (Oxford, 2016), 6.

76 Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography*, 559.

hemfikirdi. Fransız polimat Bernard de Fontenelle "Leibniz aynı anda bütün bilimleri idare edebildiği" için onu sekiz atlı araba kullanan birine benzetmişti.[77] Leibniz, 1733'te yayınlanan bilginler sözlüğünde "meşhur bir polimat" olarak yer alırken, on dokuzuncu yüzyılın tanınmış Alman bilim adamı Emil Du Bois-Reymond, onu "her şeyin ve bütünün bilgisi"ne (*All- und Ganzwisser*) sahip bir âlim olarak adlandırmıştı.[78]

Akut merakı bir düzen arzusuyla birleştiren Leibniz, kütüphanecilik vazifesi için bariz bir tercihti. Aslında Hannover'deki Brunswick Dükü'nün kütüphanecisi olmadan evvel Baron von Boineburg'un şahsî kütüphanesini kataloglamış ve ardından çeyrek asır boyunca Wolfenbüttel'de kütüphanecilik yapmıştır. Vatikan'da ve Paris'te de kendisine benzer görevler teklif edilmiş ve kendisi de Viyana'daki imparatorluk kütüphaneciliği görevine başvurmuştur. Eflâtun ideal devletin varolabilmesi için filozofların kral yahut kralların filozof olması gerektiğini iddia etmişti. Benzer şekilde ideal kütüphanenin kurulabilmesi için de filozofların kütüphaneci veya kütüphanecilerin filozof olması gerektiği öne sürülebilir. Kitapların sınıflandırılması ile bilginin sınıflandırılması arasındaki bağlantı, Leibniz'in pratik ve teorik çalışmalarında ziyadesiyle açıktır.[79]

Leibniz'i harekete geçiren şey, her ne kadar doymak bilmese de tecessüsten daha fazlasıydı. Lull, Alsted ve (bir vakitler bir şiir ithaf ettiği) Comenius geleneğini tâkîben bütün bilimlerde reform yapma hayali vardı. Söz konusu görevin tek başına gerçekleştirilemeyecek kadar büyük olduğunun farkında olan Leibniz, bilgin arkadaşlarına danışmaktan ilmî dergiler ile akademiler

77 A.g.e., 1.

78 Christian Gottlieb Jöcher, 1733, Aktaran Wellmon, *Organizing Enlightenment*, 49; Emil Du Bois-Reymond, *Reden*, akt. Lorraine Daston, "The Academies and the Unity of Knowledge: The Disciplining of the Disciplines", *Differences* 10 (1998), 67-86, 76.

79 Schulte-Albert, "Gottfried Wilhelm Leibniz"; Palumbo, *Leibniz*.

kurmaya ve kolektif bir "Eş Anlamlı Kelimeler Sözlüğü" veya ansiklopedi düzenlenme teşebbüsüne kadar işbirliğini hem önerdi hem de uyguladı. Farklı dillerde konuşan bilginler arasındaki yanlış anlamaları ortadan kaldıracak evrensel bir dil; karmaşık argümanları basit hesaplamalara indirgeyecek mantıksal kalkülüs; ve "bütün başka bilimlerin ilkelerini içeren bilim" olarak tanımlanan genel bilim (*scienta generalis*) gibi projelerinin altında bu reform düşü yatar.[80]

## MİNÖR POLİMATLAR

İtalyan Rönesans sanatında Leonardo, Raphael ve Michelangelo'nun olağanüstü başarıları, azımsanmayacak sayıdaki nispeten minör sanatçıların başarılarıyla bağlantılıydı. Benzer şekilde yedi 'canavar'ın çağı, aynı zamanda bu yüzyılı altın çağ olarak adlandırmak için bir başka neden daha sağlayan (bazıları Ek'te listelenen) birçok küçük polimatların da çağıydı.

Lund Üniversitesinde hukuk dersleri veren ve tarih, felsefe ve kendisinin adlandırmasıyla doğal hukuk "disiplin"i sahalarında yazan Samuel Pufendorf; Cambridge'de Newton'ın meslektaşı olan ve "son Rönesans evrensel âlimlerinden biri" olarak tanımlanan Isaac Barrow ve Kiel Üniversitesinde hoca olan ve *Polyhistor* (1688) adlı eseri uzun süre bilim dünyasına giriş kitabı olarak kullanılan Daniel Morhof da dahil olmak üzere, bu kişilerin çoğu profesördü.[81] Fakat bu dönemin en dikkat çekici

80 Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography*, 236, 244.

81 István Hont, "Samuel Pufendorf and the Theoretical Foundations of the Four-Stage Theory" (1986: *Jealousy of Trade*, Cambridge, MA, 2005, 159-84 ilgili kısımda); Detlef Döring, "Biographisches zu Samuel von Pufendorf", Bodo Geyer ve Helmut Goerlich (ed), *Samuel Pufendorf und seine Wirkungen bis auf die heutige Zeit*, Baden-Baden 1996, 23-38; Mordechai Feingold (ed), *Before Newton: The Life and Times of Isaac Barrow* (Cambridge, 1990); "Barrow, Isaac", *ODNB* 4, 98-102, s. 102; Françoise Waquet (ed), *Mapping the World of Learning: The* Polyhistor *of Daniel Georg Morhof* (Wiesbaden, 2000).

minör –yedi canavara kıyasla *minör*– polimatlarından dördü, kariyerlerini akademik dünyanın dışında sürdürdü. Bunlar sırasıyla piskopos, avukat, asker ve idareciydiler: Pierre-Daniel Huet, John Selden, Luigi Marsili ve Nicolaes Witsen.

Normandiya'da Avranches piskoposluğu yapan, lâkin çalışmaya daha fazla vakit ayırabilmek için bu görevinden istifa eden Pierre-Daniel Huet'nin ilgi alanlarının ve başarılarının çeşitliliği, entelektüel tilkinin dikkate değer bir örneğini sunar. İleri yaşlarında kendisi hakkında yazdığı gibi, disiplinden disipline "uçmuş" ve "ölçüsüzce" okumuştur. Daha sonraki bir polimat Charles de Sainte-Beuve, onu "şimdiye kadar varolmuş en geniş yelpazede okuyan adam" şeklinde adlandırmıştı.[82] Huet'nin sekiz binden fazla ciltten oluşan bir kütüphaneye sahip olması şaşırtıcı değildir. Bugün daha az tanınıyor ve bazen ikinci dereceden bir âlim olarak görülüyor olsa da bilgiye yaptığı katkının kapsamı daha evvel anlatılan yedi 'canavar'dan çok da farklı değildir.[83]

Kırk altı yaşında rahip olmasına rağmen, Huet'nin teolojiye ilgisi çok daha erken başlamıştı. Kraliçe Christina tarafından Stockholm'e davet edildiğinde öğrencisini de yanına alan Kitab-ı Mukaddes âlimi polimat Samuel Bochart'la çalışmıştı. Kraliçenin kütüphanesinde Yunan bilgin Origenes'in Aziz Matta İncili üzerine el yazması bir yorumunu keşfeden Huet, bu metni düzenleyerek Latinceye tercüme etti. Kitab-ı Mukaddes çalışmalarına yardımcı olması için İbranice ve Süryanice öğrendi.

Bu çalışmalar Huet'yi de hocası Bochart gibi mitleri karşılaştırmalı bir bakış açısından incelemeye sevketmiştir. Bochart, Nuh'un hikâyesinin sonraki mitlerin prototipi olduğunu

82 Pierre-Daniel Huet, *Commentarius* (Lahey, 1718); Charles Sainte-Beuve, *Causeries de Lundi*, 15. cilt, (Paris, 1851-62).

83 Christopher Ligota, "Der apologetischen Rahmen der Mythendeutung im Frankreich des 17. Jahrhunderts (P.D. Huet)", Walter Killy (ed), *Mythographie der frühen Neuzeit* (Wiesbaden, 1984), 149-62, s. 151.

savunmuştu, Huet de Kanada, Peru ve Japonya'da geçerli olan mitlerin misyonerler tarafından anlatılmasından yararlanarak Musa'nın hikâyesi için benzer bir argüman sundu. Kitab-ı Mukaddes çalışmaları Huet'yi coğrafyaya da yöneltmiş ve bir çalışmasında yeryüzü cennetini, diğerindeyse Kral Süleyman'ın seyahatlerini incelemiştir. Descartes eleştirisi (1689) ve *İnsan İdrâkinin Zayıflığı* [*The Weakness of Human Understanding* (ölümünden sonra yayınlandı, 1723)] adlı risalesi başta gelmek üzere felsefe hakkında yazmıştır.[84] *Romansların Menşei* [*The Origin of Romances*, 1670] adlı denemesiyle bu edebî türün ilk tarihçesini yayınlamış ve kendisi de *Diane de Castro* adlı bir romans kaleme almıştır.[85] Huet daha sonra tarihçi olarak da çalışmış, doğduğu şehrin tarihi *Caen Kentinin Kökleri*'ni [*Les origines de la ville de Caen*, 1702] ve ekonomi tarihi dediğimiz alanın öncü çalışması olan *Antik Ticaret ve Denizcilik Tarihi*'ni [*Histoire du commerce et de la navigation des anciens,* 1716] yazmıştır.

Döneminin diğer *virtuoso*ları gibi Huet de matematik ve doğa bilimleriyle ilgileniyordu. Geometriye olan büyük tutkusu, Hıristiyanlığın doğruluğunun ispatını aksiyomlardan çıkarımlar şeklinde sunan *İncil'in Temsili* [*Demonstratio Evangelica*, 1679] adlı eserinde açıkça görülmektedir. Caen'deki *Académie de Physique*'in (1662) kurucu ortağıydı ve genelde doğa özeldeyse anatomi çalışmalarıyla meşgul olmuştu. Huet'nin kendisi de bilhassa balıklar olmak üzere birçok teşrih gerçekleştirmişti. Öteki ilgi alanları arasında astronomi, doğa tarihi ve kimya sayılabilir. Bilime yaptığı özgün katkılar arasında ses dalgaları üzerine bir tartışma ile salyangoz, sülük ve semenderin ayrıntılı

84 Alphonse Dupront, *Pierre-Daniel Huet et l'exégèse comparatiste au XVII siècle* (Paris, 1930); Alain Niderst, "Comparatisme et syncrétisme religieux de Huet", Suzanne Guellouz (ed), *Pierre-Daniel Huet* (Tübingen, 1994), 75-82; Elena Rapetti, *Pierre-Daniel Huet: erudizione, filosofia, apologetica* (Milano, 1999); April G. Shelford, *Transforming the Republic of Letters: Pierre-Daniel Huet and European Intellectual Life, 1650–1720* (Rochester, NY, 2007).

85 Fabienne Gégou (ed), *Traité sur l'origine des romans* (Paris, 1971), giriş.

tanımları yer alır. Huet ayrıca atmosferin nemini ve rüzgârın hızını ölçmek için aletler icat etmiştir.[86]

Bacon'dan sonra on yedinci yüzyılda en dikkat çekici bilgi birikimine sahip kişi İngiliz olan avukat John Selden'dı, hem de Hollandalı Hugo Grotius'la rekabetine rağmen. Selden ile Grotius, denizlerin serbestliğine ilişkin bir tartışmada karşı taraflarda yer aldılar, fakat yine de bilgin olarak birbirlerine saygı duydular.

Çağdaşı Lord Clarendon, Selden'ın "her alanda ve her dilde muazzam bilgi bilgi birikimine sahip olduğunu" belirtmiştir.[87] İlgi alanları arasında Ortaçağ İngiliz tarihi ve şarkiyat çalışmaları vardı. Hukuk tarihi (*common law*, sivil hukuk, Kilise hukuku, deniz hukuku ve doğal hukuk) ile ilgilenmesi, onu İngiliz Ortaçağı ve antik İsrail (kariyerinin son dönemlerinin çoğu Talmud'u inceleyerek ve Yahudi hukuku hakkında yazarak geçti) dahil olmak üzere birçok farklı istikamete götürdü. Diri tuttuğu tecessüsü Selden'ı, antik dinleri inceleyecek ve *Suriye Tanrıları Hakkında* (1617) adlı bir kitap yayınlayacak kadar ileri götürdü. Bu kitabında Selden, ilim imparatorluğunun "kudretli prensi" olarak tanımladığı on altıncı yüzyıl âlimi Joseph Scaliger'ın ünlü kronoloji çalışmasına öykünmüştü.

Selden yaklaşık sekiz bin kitap ve el yazmasından mürekkep bir kütüphane kurdu. Bilgisi, farklı hukuk sistemleri ile farklı tanrılar (meselâ Baal ile Jüpiter veya Astarte ile Venüs) arasındaki karşılaştırmalarında görülebilen analitik güçle birleşmişti. Ölümünden sonra yayınlanan *Masabaşı Sohbeti*'nde [*Tabletalk*] keskin zekâsı ve nüktedanlığı ortaya çıkar.

İlgi alanlarının çeşitliliğine rağmen Selden kaynaklara dönmekte ısrar etti. *Onur Unvanları* [*Titles of Honour*] (1614) adlı

86 Léon Tolmer, *Pierre-Daniel Huet: humaniste, physicien* (Bayeux, 1949), 189-90, 215-18; M. de Pontville, "Pierre-Daniel Huet, homme des sciences", Guellouz, *Huet*, 29-42.

87 Akt. David S. Berkowitz, *John Selden's Formative Years* (Washington DC, 1988), 296.

eserinde gururla yazdığı gibi: "Size sunduklarım ikinci ağızdan alıntılar değil, hep sevdiğim gibi membaından içtiğim sözlerdir." Selden, şarkiyat araştırmaları için İbranice, Aramice ve Arapça öğrendi. Ortaçağ İngiltere'sine ilişkin çalışmaları için Anglosakson dilini öğrendi ve Londra Kulesi'ndeki resmî kayıtları inceledi. Ayrıca yazıt ve sikkelerdeki kanıtlardan da faydalandı. Metinlere eleştirel yaklaşımı keskin bir anakronizm duygusu ve kronoloji kaygısıyla bilendi. Kendisi de şiir yazan birisi olarak, John Donne, Michael Drayton ve Ben Jonson gibi şairlerle dostluk kurdu. Selden'ın geniş ilgi alanları ile uzmanlaşmış bilgisini birleştirmesini, onu bir pusulaya benzeterek en iyi özetleyen Jonson olmuştur: "...bir ayağınızı sabit tutun/Merkezinizde, çemberinizi doldurun/Genel bilgiyle."[88]

Gördüğümüz gibi, Rönesans yazarları ekseriyetle kılıçla kalemi birleştirmiştir. Aksine on yedinci yüzyılda Luigi Marsili (veya Marsigli), asker polimatın müstesna bir örneğini sunar. İmparatorluk hizmetinde profesyonel asker olarak bu faaliyeti çok çeşitli çalışmalarla birleştirip döneminde önde gelen bir *virtuoso* hâline geldi. Güçlü bir tecessüs duygusuna sahip bireydi. 1683'te Viyana kuşatmasında Türkler tarafından esir alınan ve bir kahvehanede çalıştırılan Marsili, serbest kalınca kahve hakkında bir inceleme olan *Asya İçeceği*'ni [*Bevanda Asiatica*, 1685] yayınlayarak esaret altında edindiği bilgileri değerlendirdi.

Marsili 1703'te Breisach kalesinin teslim olmasının ardından utanç içinde emekliye ayrılmasını takiben okumaya, yazmaya ve daha sonra Bologna Üniversitesine sunacağı kapsamlı bir koleksiyon biriktirmeye daha fazla zaman buldu. Yayınları arasında Osmanlı İmparatorluğu ordusu hakkındaki incelemesi ile fosfor, mercan, mantar ve deniz üzerine çalışmaları da yer

88 Harold D. Hazeltine, "Selden as Legal Historian", *Festschrift H. Brunner* (Weimar, 1910), 579-630; Paul Christianson, "Selden, John", *ODNB* 49, 694-705; Gerald J. Toomer, *John Selden: A Life in Scholarship*, 2 cilt, (Oxford 2009); Timothy Brook, *Mr Selden's Map of China* (Londra, 2015).

alır. Şaheseri *Tuna Nehri* [*Danubius*, 1726] –kapağında vadedildiği gibi– coğrafî, astronomik, hidrografik, tarihî ve fizikî açılardan bu nehirle ilgili gözlemler sunar.[89]

Birkaç kez Amsterdam belediye başkanlığı yapan ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin yöneticilerinden biri olan Nicolaes Witsen de bir başka eylem adamıydı. Bununla birlikte "çok yönlü" Witsen, bir âlim olarak "ikinci bir hayat" yaşadı.[90] İlgi çekici şeyleri toplamak, doğa tarihi üzerine çalışmak, antik ve modern gemi yapımı ile "Kuzey ve Doğu Tataristan" (özellikle Sibirya) olarak isimlendirdiği bölge hakkında, bu bölgenin bir haritasını da içeren kitaplar yayınlamak için vakit buldu.[91] Witsen'in coğrafyaya ilgisi Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya kadar uzanıyordu. Polimat Isaac Voss ve Nicholas Steno'nun dostuydu, Leibniz'le yazışıyordu ve geniş ağı sayesinde, bir başka polimat olan arkadaşı Hiob Ludolf'un, Güney Afrika 'Hotantoları'nın konuştuğu Khoi de dahil olmak üzere dünyanın birçok yerinden muhtelif dillerde metinler edinmesine yardım etmişti.

Witsen'in ilgi çekici eşyalar içeren geniş koleksiyonunda denizkabukları (bazıları Avustralya'dan), bitkiler, doldurulmuş hayvanlar, antik sikkeler ve heykeller, Sibirya'dan İskit süsleri, Java'dan bir kama (*kris*), eski bir Çin aynası, birçok Çin manzara resmi ve Kerala'dan Hindu tanrılarının heykelleri yer alıyordu. Witsen'in ağı bu konuda büyük yarar sağlamıştır: meselâ Kerala'dan gelen heykeller Witsen'e, Seylan'ın Hollandalı valisi aracılığıyla ulaşmıştır.[92]

---

89 John Stoye, *Marsigli's Europe* (New Haven, CT, 1994); Giuseppe Gullino ve Cesare Preti, "Marsili, Luigi Fernando", *DBI* 70, 771-81.

90 Igor Wladimiroff, *De kaart van een verzwegen vriendschap. Nicolaes Witsen en Andrej Winius en de Nederlandse cartografie van Rusland* (Groningen, 2008), 148-9.

91 Brun Naarden, "Witsen's Studies of Inner Eurasia", Siegfried Huigen, Jan L. de Jong ve Elmer Kotfin (ed), *The Dutch Trading Companies as Knowledge Networks* (Leiden 2010), 211-39.

92 Marion Peters, *De wijze koopman. Het wereldwijde onderzoek van Nicolaes Wit-*

# UZLAŞMA

Önceki bölümde, Pico'dan Bodin'e Rönesans polimatlarını yönlendiren bir güdü olarak entelektüel ve bilhassa da dinî uyum arzusundan bahsedilmişti. Bu güdü, karşılık verdiği çatışmalar gibi, on yedinci yüzyılda da güçlü bir dürtü olmaya devam etmiştir.

Gördüğümüz gibi Comenius, evrensel uyumu umut etmiş ve bunun için çalışmıştı. Caramuel inanç ile aklı uzlaştırmaya gayret etmişti. Kircher, çalışmalarının uyumsuzluk konkordatosu olarak tanımladığı gelenekler arasındaki görünürdeki çatışmanın altında yatan uyumu ortaya çıkaracağı beklentisi içindeydi. Huet, inanç ile akıl arasındaki uzlaşma hakkında bir kitap yazmıştı. Samuel Pufendorf, zamanının bölünmüş Almanya'sındaki Katoliklerin ve Protestanların dinî görüşlerini uzlaştırmakla ilgilenmişti.

Otuz Yıl Savaşları'nın bitiminden hemen önce doğan Leibniz de çatışmalar ve bunları sona erdirmenin yollarıyla meşguldü. İngiliz polimat John Wilkins gibi bilginlerce tasarlanan evrensel diller gibi onun mantıksal kalkülüsünün gayesi de filozofların fikir anlaşmazlıklarını lüzumsuz kılmaktı. Pico gibi o da felsefedeki çatışmaları uzlaştırmaya çabalayarak bilhassa Kartezyenizm ile Skolastisizm arasındaki anlaşmazlıkları bağdaştırmaya odaklandı. Aynı zamanda (inancın bir tür en düşük müşterek paydası olan) doğal teolojinin araçlarıyla dinler (Protestanlık ile Katoliklik) ile kültürler (Çin ile Batı) arasındaki çatışmaları da uzlaştırmaya girişti. Bu anlamda, pansofistlerin sonuncusu olarak tanımlanabilir.

---

*sen (1641- 1717), burgemeester en VOC-bewindhebber van Amsterdam* (Amsterdam, 2010).

On yedinci yüzyılda polimatların gelişmesi, aşmaları gereken çıtanın bu dönemde yükseldiğini hatırladığımızda daha da dikkat çekici görünür. Ortaçağ'da olduğu gibi Rönesans'ta da âlimler keşifler yapamasalar veya orijinal fikirler sunamasalar bile geniş kapsamlı bilgileriyle nâm salabiliyorlardı. Oysa on yedinci yüzyılda âlimlerden, bilgiye yeni katkılar yapmaları daha fazla beklenir oldu.

Bu iddianın ispatı, öncelik tartışmaları ve intihal suçlamalarının on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren artmasıdır. Bu tartışmalar o dönemde başlamadı: on beşinci yüzyılda Filippo Brunelleschi, "dehâsının meyvesi başkası tarafından hasat edilemesin" diye, 1421'de yeni bir gemi tasarımına patent alarak fikrî mülkiyetini koruyan ilk kişi oldu. Brunelleschi, arkadaşı Taccola'yla (Mariano di Jacopo) sohbetinde, rakiplerinin fikrini çalıp parsayı toplayacaklarını düşünerek, ona "buluşlarını pek kimseyle paylaşma," demişti.[93] On yedinci yüzyılda yeni olan, intihal suçlamalarının sıklığıydı.

Sözün gelişi John Dee; Tycho Brahe ve Johannes Kepler tarafından kendi bilgi ve fikirlerini çalmakla suçlanırken, o da diğerlerini hırsızlıkla itham etmiştir. Olof Rudbeck ve Thomas Bartholin'in her ikisi de lenf sistemini ilk keşfedenler olduklarını ileri sürmüşlerdir. Newton'ın takipçileri, Leibniz'i ustalarının kalkülüs hakkındaki fikirlerini çalmakla suçlarken, Newton da polimat Robert Hooke tarafından ışığın kırılması ve yerçekiminin ters kare yasasıyla ilgili fikirlerini aşırmakla suçlanmıştı.[94]

Bazı doğa filozofları, önceliklerini korumak için, keşiflerini dönemin gözde edebî araçlarından biri olan anagramlar va-

93 Prager ve Scaglia, *Brunelleschi*, 111, 129, 144.

94 Richard S. Westfall, *Never at Rest: A Biography of Isaac Newton* (Cambridge, 1980), 714-15, 727; Thomas Sonar, *Die Geschichte des Prioritätsstreits zwischen Leibniz und Newton* (Heidelberg, 2016).

sıtasıyla şifreli şekilde duyurdular. Meselâ yeni teleskobundan bakan Galileo, Satürn gezegeninin üç farklı cisimden oluştuğunu keşfettiğinde, bu keşfi *SMAISMRMILMEPOETALEUMIBUNENUGTTAUIRAS* gizemli mesajıyla iletmişti.[95] Christiaan Huygens, Satürn'ün bir halkayla çevrili olduğunu gözlemlediğinde, bu keşfini Latince bir anagram olan AAAAAA CCCCC D EEEEE G H IIIIIII LLLL MM NNNNNNNNN OOOO PP Q 96RR S TTTTT UUUUU ile duyurmuştu.[96] Robert Hooke, katı cisimdeki gerilimin kendisine uygulanan kuvvetle orantılı olduğu yasasını açıklamak için *CEIIINOSSSSTTUV* anagramını üretti.[97]

Okul çocuklarının bildiği gibi, klasik Latincede *plagiarius* terimi aslında bir köleyi kaçıran kişiye atıfta bulunur; fakat bu terim, şair Martial tarafından, Horace ve Virgil gibi, kendisinin de muztarip olduğunu iddia ettiği edebî hırsızlığa uyarlandı. Rönesans'ta, 'çalmak' gibi terimler edebî çevrelerde yaygındı. On yedinci yüzyılda nispeten yeni olan, bu fikrin akademik alanı da kapsar hâle gelmesiydi. 1673-1693 yılları arasında en az dört çalışma bu konuya ayrılmıştır.[98] Bir kez daha dil tarihi, bilincin tarihi hakkında değerli kanıtlar sunar. Fransızcada *plagiaires*, on yedinci yüzyıla ait bir kelimedir. İngilizcede *plagiary* (aşırmacılık) terimi ilk kez 1601'de; *plagiarism* (intihal) 1621'de; *plagiarist* (intihalci) 1674'te; ve *plagiarize* (intihal yapmak) 1716'da kayıtlara geçmiştir.

---

95 "Altissimum planetam tergeminum observavi" (En uzak gezegenin üçlü bir forma sahip olduğunu gözlemledim).

96 "Anulo cingitur, tenui, plano, nusquam cohaerente, ad eclipticam inclinato" (Hiçbir yere dokunmayan ve ekliptik eğimli ince, düz bir halka ile çevrilidir).

97 "ut tensio, sic vis" (ne kadar uzanım, o kadar kuvvet).

98 Jacob Thomasius, *De plagio literario* (1673); Theodor Jansson van Almeloveen, "Plagiorum syllabus", *Opuscula* (1686); Johannes *Fabri, Decas decadum, sive plagiariorum centuria* (1689); Jacques Salier, *Cacocephalus, sive de plagiis* (1693).

## ALTIN ÇAĞI AÇIKLAMAK

On yedinci yüzyılı polimatların altın çağı kılan nedir? Böylesi büyük soruların cevapları mecburen spekülatiftir, yine de birkaç noktaya değinmek faydalı olabilir. Bu noktalar, yukarıda anlatılan başarıların, devlerin (veya canavarların) mucizevî doğumunun sonucu olmadığını, sosyal ve kültürel değişim tarafından teşvik edildiğini gösterir. Evvelâ on yedinci yüzyılda Avrupalılar, bir yanda tecessüse yönelik geleneksel itimatsızlık, öte yanda çok yönlülüğe elverişsiz bir başka iklim yaratan –ve bugün hâlâ devam eden– entelektüel iş bölümünün yükselişi arasında uzunca bir özgürlük sürecinin tadını çıkarmışlardı.

İkincileyin, Avrupalıların Yeni Dünya keşfinin devam etmesi ve ticaret, misyonerlik faaliyeti yahut fetih yoluyla Asya ve Afrika'yla artan temasları tecessüsü güçlü bir şekilde tetiklemiştir. Nitekim bu bölgelerden gelen egzotik nesnelerin sergilendiği "ilginç şeyler odaları"nın kurulması tam da bu merakı göz önüne serer. Bazı Avrupalılar birçok yeni bitki, ağaç, hayvan, kuş, balık, böcek, halk ve onların dil ve âdetleriyle tanıştı. Yeni bilgiler, âlimleri bunaltmadan meraklarını uyandıracak bir hızda geliyordu. Meselâ, antik Yunan hekimi Dioskurides tarafından tarif edilen beş yüz bitki türü, 1623 yılına gelindiğinde Caspar Bauhin'in tarif ettikleriyle altı bine ulaşmıştı.

On yedinci yüzyılın 'Bilimsel Devrim'i olarak adlandırılan süreçte, teleskop ve mikroskop gibi yeni aletlerin kullanılmasıyla, gezegenler gibi çok uzaktaki nesneler ve Robert Hooke'un *Mikroskopi*'sinde [*Micrographia*, 1665] yer verdiği meşhur tasvirindeki bit gibi yakın ama çok küçük canlılar dünyası ortaya çıkarıldı. Hooke'un çağdaşı Hollandalı Antonie van Leeuwenhoek, daha da güçlü bir mikroskop yardımıyla bakterileri gözlemleyen ve tanımlayan ilk kişi oldu.

Başta sistematik deneyler olmak üzere yeni yöntemlerle başka bilgi alanları keşfedildi. Amatörler, yeni keşiflerin hâlâ

gündelik hayata yakın bir dille anlatıldığı ve birçok deneyin evde yapılabilecek kadar basit olduğu bir dönemde, kültürün yanı sıra doğanın incelenmesine de özgün katkılarda bulunabiliyorlardı. Nispeten basit aletler kullanan bireylerin ulaşabileceği birçok keşif, bu dönemde hâla yapılmayı bekliyordu. Söz konusu malûmat birikimiyse, âlimlerin bunları doğrulayarak ve sınıflandırarak bilgiye dönüştürmeleri için bir motivasyon kaynağıydı.

Konuyla ilgili üçüncü bir husussa, çağdaşların "İlim İmparatorluğu" veya "Edebiyat Cumhuriyeti" (*Respublica litterarum*) diye adlandırdıkları, farklı ülkelerde yaşayan ve zaman zaman din tarafından bölünmüş âlimler arasındaki yazışmalarla bir arada tutulan muhayyel bir cemaatin yeniden örgütlenmesiyle ilgilidir. On yedinci yüzyıl, Avrupa'daki posta ağlarının yoğunluğunun arttığı bir dönemdi.[99] İletişimdeki bu devrim, âlimlerin kişisel ağlarının genişlemesine zemin hazırlamıştı. Yedi canavardan dördü (Peiresc, Bayle, Leibniz ve Kircher), Aix-en-Provence, Rotterdam, Wolfenbüttel ve hattâ Roma'da bulunması zor olabilecek malûmatı aktaran geniş bir yazışma ağına sahipti.

Sözün gelişi Peiresc'in mektuplaşmaları Selden, Gassendi, Grotius ve Kircher gibi polimat dostlara yazılanlar da dahil olmak üzere 10.000 civarındadır.[100] Bayle'ın yakın zamanda yayınlanan mektupları on dört cildi bulur.[101] Leibniz de 15.000'den fazlası elimizde olan mektuplarıyla başka âlimlerle düzenli olarak iletişim hâlindeydi. Peiresc, Gassendi ve Caramuel gibi polimat arkadaşlarıyla yazışan ve Cizvit misyonerlerinin kay-

99 Wolfgang Behringer, "Communications Revolutions", *German History* 24 (2006), 333-74.

100 Philippe Tamizey de Larroque (ed), *Lettres de Peiresc*, 7 cilt (Paris 1888-98).

101 Elisabeth Labrousse vd. (ed), *Correspondance de Pierre Bayle*, 14 cilt, (Oxford, 1999-2017). Krş. *emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=pierre-bayle*

naklarından yararlanan Kircher'in ağı daha da genişti. Hattâ dünyanın farklı yerlerinde manyetik değişimleri gözlemlemek için bir Cizvit ekibi kurabilmişti.[102] Roger Bacon'ın Moğollar hakkındaki bilgilerini üç Fransisken misyonerden almış olması gibi, Kircher de Cizvit ağı sayesinde Çin hakkında ilk elden bilgiye erişebilmişti.

Bazı polimatlar, en iyi entelektüel simsarlar olarak bilinir. Sözün gelişi Almanya'da eğitim görmüş ve İngiltere'de yaşamış bir Polonyalı olan Samuel Hartlib, hem Bacon'ın hem de Comenius'un öğrencisiydi ve hayatını onların fikirlerinin yanı sıra diğer bilgi türlerini yaymaya adamıştı. Geniş yazışmaları Hartlib'i, meslektaşı John Dury'nin deyimiyle "bilgi tekerleğini döndüren mil" hâline getirdi. Hartlib, o dönemde bir bülten aracılığıyla yaymak için malûmat toplayan bir "muhbir" olarak biliniyordu. Benzer şekilde, İngiltere'de yaşayan ve Hartlib'in çevresine dahil olan Alman Henry Oldenburg, kapsamlı geniş bilgi birikimini Kraliyet Cemiyeti'nin sekreteri olarak yaptığı faaliyetlere borçluydu.[103] Başka bir ağ oluşturucu da Floransalı kütüphaneci Antonio Magliabechi'ydi; herhangi bir disipline özgün bir katkısı olmayan, ancak günümüze ulaşan 20.000 mektubun da tanıklık ettiği gibi, diğer bilginlerin muhtelif konularda ciddi ölçüde danıştığı pasif bir polimattı.[104]

Posta sisteminin yaygınlaşması, ayrıca yüzyılın ikinci yarısında Oldenburg'un editörlüğünü yaptığı *Londra Kraliyet Cemiyetinin Felsefî Haberleri* (1665), Paris'te *Bilginler Dergisi* [*Journal des Savants*, 1665], Roma'da *Edebiyatçılar Dergisi* [*Giornale de' Letterati*, 1668], Leipzig'de *Gerçek Bilgi* [*Acta Eruditorum*, 1682] ve Ams-

102 Kircher'in mektupları çevrimiçi ulaşılabilirdir: http://web.stanford.edu/group/kircher/cgi-bin/site/?page_id=303. Manyetik doğal sapma hak. bkz. Michael John Gorman, "The Angel and the Compass: Athanasius Kircher's Magnetic Geography", Paula Findlen (ed), *The Last Man Who Knew Everything* (New York, 2003), 229–51, s. 245.

103 Marie Boas Hall, *Henry Oldenburg* (Oxford, 2002).

104 M. Albanese, "Magliabechi, Antonio", *DBI* 67, 422-7.

terdam'da *Edebiyat Cumhuriyeti'nden Haberler* [*Nouvelles de la République des Lettres*, 1684] gibi ilmî dergiler de dahil olmak üzere, on yedinci yüzyılda bülten ve dergilerin yükselişinin temelini oluşturmuştur. Bu yeni iletişim biçimi, bilimsel makaleler, bilginlerin ölüm ilanları, deney açıklamaları ve yeni bir edebî tür olarak kitap incelemelerini içeriyor, böylece okurların bilim dünyasındaki gelişmeleri takip etmesini mümkün kılıyordu.

Kısacası on yedinci yüzyıl, geniş bilgi ve özgün katkılara yönelik çatışan talepler arasında görece bir denge dönemiydi. Keşifler yapma konusunda artan baskı, kitapların durmadan çoğalmasıyla birlikte 1700 yılından sonra polimat olmayı gittikçe zorlaştıracaktı. Söz konusu hassas denge, bazı gözlemciler tarafından daha o zamandan bir bilgi krizine sürükleniş olarak algılanmıştı.

## BİLGİ KRİZİ

Bu bölümde anlatılan âlimlerin meşakkatli hayatları, on yedinci yüzyılın "genel bilgin"in zirvesi olduğunu düşündürür.[105] Fakat bu yüzyılın entelektüel tarihinin karanlık bir tarafı da vardı. On yedinci yüzyıl aynı zamanda şüphe çağıydı. Tarihçilerin "on yedinci yüzyılın genel krizi" dediği sürecin bir parçasını oluşturan 1650'li yıllar, "bilinç krizi" veya "Avrupalı zihninin krizi" olarak adlandırılan durumu ortaya koyar.[106]

*Kriz* terimi, her değişen şeyi adlandırılmakta kullanıldığı için entelektüel değerini kaybetmiştir. Bu nedenle aşağıda bu kelimeyi, *krizin* bir hastanın iyileşme ile ölüm arasında gidip geldiği an olduğu Antik Yunan tıbbındaki köklerine yakın, nispeten kesin bir anlamda kullanmaya çalışacağım. Krizi, yapı

105 Mordechai Feingold, "The Humanities", Nicholas Tyacke (ed), *History of the University of Oxford*, 4. cilt (Oxford, 1997), 211-357, s. 218.

106 Paul Hazard, *The Crisis of the European Mind, 1680-1715* (1934: İngilizce tercüme, New York 2013), Hugh R. Trevor-Roper, "The General Crisis of the Seventeenth Century", *Past & Present* 16 (1959), 31-64.

değişikliğine yol açan bir türbülans ânı olarak düşünelim. Başka bir deyişle, genellikle uzun bir kademeli değişim döneminden sonra ulaşılan bir "devrilme noktası" veya "kritik eşik"tir.[107]

On yedinci yüzyıl entelektüel krizinin pek çok yönü vardı. Bunlardan biri, organik dünya –canlı, bir "hayvan" olarak dünya– imajından devasa bir makine olarak evren görüşüne geçişti.[108] Krizin ikinci bir yönü de şüpheciliğin yahut o dönemde sıkça kullanıldığı şekliyle, Elisli antik şüpheci filozof Pyrrhon'a ithafen 'Pironizm'in yükselişiydi. Hem doğanın hem de geçmişin bilgisi hakkında şüpheler dile getiriliyordu.[109] Bazı düşünürler kültürel rölativizmden yana tavır aldılar; bilhassa da polimat Pierre Bayle'ın şu meşhur ifadesiyle: "Tarih et gibi servis edilir ... Her millet ve din aynı ham olguları alıp kendi zevkine göre sosa bular ve her okur kendi önyargılarıyla uyuşup uyuşmamasına göre, bunları doğru veya yanlış bulur."[110]

## AŞIRI MALÛMAT YÜKLEMESİ

Krizin üçüncü yönü, polimatlar meselesiyle en ilgilisi, mevcut bilgi miktarındaki artıştı; kolektif bir faydaydı bu, ama "bilinecek çok şey" olduğundan bireysel kaygıların da sebebiydi.[111] On beşinci yüzyılın ortalarında (Avrupa'da hareketli tipte) matbaanın icat edilmesinin ardından, kitap üretimi önçe nispeten yavaş fakat sonraları baş döndürücü oranda artmıştır. Son zamanlarda yapılan bir hesaplamaya göre, on yedinci yüzyılın ba-

107 Malcolm Gladwell, *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference* (Londra, 2000).

108 Eduard J. Dijksterhuis, *The Mechanization of the World Picture* (İngilizce tercüme, Oxford, 1961).

109 Richard H. Popkin, *The History of Scepticism from Erasmus to Spinoza* (1960: göz. geç. baskı, Berkeley, CA, 1979).

110 Elisabeth Labrousse, *Bayle* (Oxford, 1983), 12, 22, 51.

111 Ann M. Blair, *Too Much to Know: Managing Scholarly Information before the Modern Age* (New Haven, CT, 2010).

şında yaklaşık 345.000 eser basılmıştı.[112]

Bu bilgi patlamasıyla –parçalanarak genişleme mânâsındaki 'patlama'yla– ilgili kaygı, giderek daha sık ifade edilir oldu. Çok fazla kitap olduğuna dair şikâyetler arttı ve okurların içinde boğulmaktan korktukları kitap "seli" yahut kendilerini içinde kaybolmuş hissettikleri "orman" gibi metaforlar çoğaldı.[113]

İngiliz polimat Robert Burton çokça alıntılanan bir pasajında "Kitapların büyük *Kaos*u ve kargaşası"ndan bahsederek konuya çarpıcı biçimde değindi: "Kitapların altında eziliyoruz, okumaktan gözlerimiz, sayfa çevirmekten parmaklarımız ağrıyor." Bir başka çok bilinen şikâyet de "her geçen gün olağanüstü şekilde artan kitap sayısı"nın gerçekte neyin okumaya değer olduğunu belirlemeyi giderek zorlaştırması sonucu olarak barbarlığın geri dönmesinden korkan Fransız kütüphaneci Adrien Baillet'den geldi.[114] Çok okunan Leibniz bile "sürekli artan korkunç kitap yığını" (*horrible masse de livres qui va toujours augmentant*) hakkında yazmıştı.[115] Bir zamanlar bilgi kıtlığı sorununa çözüm olarak görülen matbaa, başlı başına sorun hâline gelmişti.

Bu aşırı yüklemeyle başa çıkabilmek için âlimler, ihtiyaç duydukları veya duymayı bekledikleri bilgileri kutulara yerleştirilmiş yahut ciltlere yapıştırılmış kâğıt fişlere yazarak malûmatın düzenlenmesiyle daha fazla ilgilenmeye başladı. Polimat

---

112 Andrew Pettegree, "The Renaissance Library and the Challenge of Print", Alice Crawford (ed), *The Meaning of the Library: A Cultural History* (Princeton, NJ, 2015), 72–90, 75, s. 84.

113 Peter Burke, "Gutenberg Bewältigen Die Informationsexplosion im frühneuzeitlichen Europa", *Jahrbuch für Europäische Geschichte* 2 (2001), 237-48. Krş. özel sayı *Journal of the History of Ideas* 64 (2003), no. 1; Blair, *Too Much to Know*.

114 Robert Burton, *Anatomy of Melancholy* (1621), 1. Kitap, 10. bölüm; Adrien Baillet, *Jugemens des sçavans* (Paris, 1685), çev. ve akt. Blair, *Too Much to Know*, 59.

115 Adrien Baillet, *Jugements des Savants sur les principaux ouvrages des anciens*, 4 cilt (Paris, 1685-6), giriş; Gottfried Wilhelm Leibniz, *Philosophische Schriften*, 7 cilt (Berlin 1875-90), 7. cilt, 160.

Vincent Placcius, *Not Alma Sanatı* [*De arte excerpendi*, 1689] başlıklı bir kitap yayınladı ve fişlerin konuya göre düzenlenmiş biçimde kancalara takılıp metal çubuklara asılarak "dolapta" saklanmasını tavsiye etti.[116]

Bilginlerin artık bilinmesi gereken çok fazla şey olduğunu düşünmelerinin tek nedeni kitapların çoğalması değildi. Bir başka neden de yukarıda geniş çaplı öğrenmeyi teşvik ettiğine işaret edilen yeni bilgi dünyalarının keşfedilmesiydi. Bu yeni bilgilerin ihtişamı, bilginlerin ilgi alanlarını genişletmeleri için ilham vermiş olabilir, ancak Francis Bacon'ın unutulmaz şekilde ifade ettiği gibi, bu "ilmin ilerlemesinin" dezavantajı, şimdi "bilgi kaygısı" olarak bilinen şeyin artmasıydı. Keşifler, bireylerin sindiremeyeceği kadar hızlı yapılıyordu. Caspar Bauhin tarafından 1623'te tarif edilen altı bin bitki, 1682'de John Ray tarafından tariflenenlerle on sekiz bine ulaşmıştı.[117] Hattâ on yedinci yüzyılın polimatların altın çağı olarak hatırlanmasının sebebi, sonraki nesillerin evrensel bilgi idealine ulaşmasının daha zor hâle gelmesi olabilir.

Buradaki zorluk, yeni bilgiyi eski ve yeni entelektüel sistemlere, bu sistemler parçalanmadan dahil etmekti.[118] Parçalanma sorunu, on yedinci yüzyılın ortalarında bazı bilginler tarafından artık ciddiye alınmaya başlamıştı.

## PARÇALANMA

On yedinci yüzyılda *polimat* gibi yeni kelimelerin yayılması ille de hayra alâmet değildi. Aslında bu terimlerin daha sık kullanılmaya başlanması, daha ziyade bir problemin bilincine varıldığının göstergesidir. Robert Burton, *Philosophaster* adlı oyununda gerçek bilgin *Polumathes*'i, antik Yunan sofistleri gibi *allâme-i cihan* olduğunu iddia eden kibirli birey '*Polupragmaticus*'tan ayırmıştır.

116 Blair, *Too Much to Know*, 93-6.

117 David Gledhill, *The Names of Plants* (4. baskı, Cambridge 2008), 7.

118 Richard S. Wurman, *Information Anxiety* (New York, 1989).

Sorunun en iyi bilinen tartışmaları arasında, daha evvel sözü edilen iki inceleme, Johannes Wower'ın *Polymathia* (1603) ve Daniel Morhof'un *Polyhistor* (1688) adlı eserleri yer alır.[119] Wower ve Morhof, *polimatlığı* farklı disiplinler arasındaki bağlantılarla ilgili, *scienceiarum cognatio et conciliatio*, yani bilimlerin bilgisi ve uzlaştırılmasına dair bir mesele olarak sundular.[120] Bazı on yedinci yüzyıl polimatları için bu bağlantılar tehlike altında görünüyordu. Alsted'in ansiklopedisine dönüp baktığımızda, onu, bilgi birliğinin tehdit altında bulunduğu bir dönemde bu birliği ifade etmekten ziyade yeniden tesis etme çabası olarak görebiliriz. Alsted'in öğrencisi Comenius, "disiplinlerin parçalanması" (*scienceiarum laceratio*) dediği şeyden endişeliydi.[121] Çarpıcı bir dille şöyle şikâyet etmişti: "Metafizikçiler kendileri çalıp kendileri söylüyor, doğa filozofları kendilerini övüyor, gökbilimciler kendileri çalıp kendileri oynuyor, etik düşünürler yasalarını kendileri için yapıyor, politikacılar kendi temellerini atıyor, matematikçiler kendi zaferlerine seviniyor ve teologlar kendi menfaatleri için hüküm veriyor."[122]

"Her şey paramparça, tutarlılık tümüyle yok oldu." Entelektüel parçalanmanın farkındalığı ve korkusu, John Donne'un *Dünyanın Anatomisi* [*An Anatomy of the World*] adlı şiirinde unutulmaz biçimde ifade edilmişti.[123] Bilginler de benzer bir

119 Johannes Wower, *De polymathia* (1603); Daniel Georg Morhof, *Polyhistor* (Lübeck, 1688). Krş. Luc Deitz, "Joannes Wower", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 58 (1995), 132-51; Françoise Waquet (ed), *Mapping the World of Learning: The Polyhistor of Daniel Georg Morhof* (Wiesbaden, 2000).

120 Morhof, *Polyhistor*, 2.

121 Jan Amos Comenius, *Pansophia Praeludium* (1637), *Works* 15/2 (Prag, 1989), 22.

122 Akt. ve çev Daniel Murphy, *Comenius: A Critical Introduction to his Life and Work* (Dublin, 1995), 20.

123 John Donne, *An Anatomy of the World* (1611'de yazıldı). Söz konusu şiir, geleneksel tarzda "dünyanın çürümesi"nden bahseder, ancak bu özel argüman yeni bir argümandır.

endişeyi dile getirdiler. Polimat John Selden, farklı öğrenme alanlarının birbirinden koptuğuna dikkat çekti; ancak kendi entelektüel güzergâhının da gösterdiği gibi, "her biri bir diğeriyle o kadar ilişkilidir ki, sadece yakınındaki disiplinlerden sıkça faydalanmakla kalmaz, aynı zamanda komşu disiplin üzerinden kendisine uzak görünenlerden de istifade eder".[124] Yine Püriten ruhban Richard Baxter, "Sanatları ve bilimleri, kapasitemizin kısıtlılığına [darlığına] göre parçalara ayırıyoruz ve bütünü *uno intuitu* (bir bakışta) görecek kadar pansofik değiliz," diye yakınır.[125] Elbette bu sözün kontekstinden koparılması tehlikesi vardır. Baxter insanlık durumu hakkında bir noktaya değiniyor ve 'biz'i Tanrı ve belki de meleklerle karşılaştırıyordu. On yedinci yüzyılın ortalarına denk gelen bu yorumun tarihi, tıpkı – başka şeylerin yanı sıra– parçalanmaya cevap olarak da yorumlanması gereken bir hareket olan *pansofya*ya atfı gibi kesinlikle önemlidir.

Bütünü görme ihtiyacı, İngiliz rahip Thomas Fuller ve polimat Isaac Barrow gibi başka âlimlerce de vurgulanmıştır. Fuller, ilim "öyle homojen bir yapıdadır ki, bütün parçaları birbirlerine karşılıklı hizmet eder ve birbirlerine güç ve parlaklık verir" demiştir.[126] Barrow, *Endüstri Hakkında* [*Of Industry*] adlı incelemesinde, "Genelin bilgisinden yoksun olanın, iyi bir uzman olması da güçtür," diye yazmıştır. Genel bilgi, Barrow'un "şeylerin bağlantısı ve kavramların bağımlılığı" olarak adlandırdığı şey tarafından gerekli kılınmıştır, ki bu sayede "ilmin bir parçası diğerine ışık tutar".[127]

Comenius bu probleme çözüm olarak *pansofya*yı önerdi. Öte yandan Morhof için *pansofya* sorunun ta kendisi yahut en azından

124 John Selden, *Titles of Honour* (Londra, 1614), ithaf.

125 Richard Baxter, *Holy Commonwealth* (Londra, 1659), 493; Comenius'tan alıntı yapmış gibi görünüyor, "*uno intuitu OMNIA . . . exhibens*" (Consultatio Catholica, Prag 1966, 28).

126 Thomas Fuller, *The Holy State* (Londra, 1642), 2. kitap, 7. bölüm.

127 Isaac Barrow, *Sermons and Expository Treatises* (Edinburgh, 1839), 492.

bir parçasıydı. Onun çözümü sadece *pansofya*yı değil, aynı zamanda "insan zihninin sınırları" (*mentis humanae angustia*) göz önüne alındığında, çok iddialı ve çok belirsiz olarak gördüğü polimatlığı da tamamen reddetmekti. Aynı anda bütün disiplinlerde "ikamet etmeye" çalışan bilginleri özellikle eleştirmiş ve okurlarını abartılı hırslara karşı uyarmıştı: "Her yerde yaşamak isteyenler hiçbir yerde yaşayamayacak ve hiçbir şeye hükmedemeyecek veya en iyi ihtimalle birçok yere yüzeysel olarak temas edecek" (*qui nusquam habitabunt, nusquam dominerunt, si ubique habitare volent, aut levi percursatione plurime attingent*). Morhof'un ideali daha sınırlıydı: *historia literaria*, başka bir deyişle akademik bir disipline literatür tarihi yahut daha doğrusu akademik disipline tarihi üzerinden yaklaşmak.[128]

Bir başka Anglikan din adamı, ünlü bilgin Isaac Casaubon'un oğlu ve kendisi de teoloji ve doğa felsefesi hakkında yazan, klasik metinleri düzenleyen, antik eserler ve tıp üzerine çalışan bir polimat olan Meric Casaubon, 1668 tarihli bir makalesinde, "genel bilgi" adını verdiği şeyin "bilgiyi çürüttüğüne ve barbarlığa yaklaşma tehlikesinin büyük olduğuna dair ... üzücü bir kaygı duyduğunu" yazmıştı. Casaubon bu çürümeyi, iyi bir âlim olmanın eskisinden çok daha zor hâle geldiği gerekçesiyle on yedinci yüzyılın başlarına, yani babasının zamanına dayandırarak tarihlendirmiştir: "Bir adamın kendini kaydadeğer hâle getirmesi için ... Tanrı'nın olağanüstü cesaret ve beden gücü bahşetmediği herkesi korkutmaya yetecek kadar çok emek, çok fazla azim gerekiyordu."[129] Oğlunun babasına karşı hissettiği aşağılık duygusunu, bütün yüzyıla yansıtıyor olması mümkündür. Yine de genç Casaubon endişelerinde yalnız değildi.

## POLİMATLAR ATEŞ ALTINDA

Bu noktada, daha evvel tartışılan polimatlara geri dönmek, bu

128 Morhof, *Polyhistor* (1688: gen. baskı, Lübeck, 1747), 4.
129 Casaubon, *Generall Learning,* 88, 146.

kez başarılarına değil zafiyetlerine bakmak aydınlatıcı olabilir. Gördüğümüz gibi polimatlık eleştirisi antik Yunan kadar eskidir, fakat eleştiriler kriz belirtisi olarak on yedinci yüzyılın sonlarında ve on sekizinci yüzyılın başlarında yoğunlaşır.

Gilbert Burnet, Leibniz'e, (Leibniz'i bu genellemeden muaf tutarak) "Genellikle çok şeyle uğraşanlar bunların hepsinde yetersiz ve yüzeyseldir," diye yazmıştır. Burnet de aynı hatadan dolayı eleştirilmiştir. Burnet "biraz fikir sahibi olduktan sonra bir bilim üzerinde daha fazla durmamış" ve "herhangi bir şeyi mükemmelen bilmektense birçok şey biliyormuş gibi görünmeyi" tercih etmiştir.[130] Yine Newton, Hooke'u hipotezleri için ispat suṇmak yerine "yaparmış gibi görünmekten başka bir şey yapmamak ve her konuya el atmak"la eleştirmişti.[131]

Daha uzmanlaşmış *antikacılar* gibi *virtuosi* de (üstadlar) bazen detaylara yönelik tutkuları nedeniyle gerçek bilgiyi ıskalamakla eleştiriliyorlardı. Meselâ, (32.000 madalya ve 50.000 cilt dahil) büyük ve çeşitli bir koleksiyona sahip Londralı başarılı hekim Hans Sloane, "ondan bundan yahut şu ya da bu kitaptan topladığı ve hepsi de kafasında karmakarışık duran kırıntıların ustası" olarak anılıyordu.[132] Başka bir deyişle, Sloane bilgi parçalarını da maddî nesneleri biriktirdiği gibi biriktiriyordu.

---

130 Burnet'ten akt. Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography*, 559; John Cockburn, *A Specimen of Some Free and Impartial Remarks occasion'd by Dr Burnet's History of His Own Times* (Londra, 1724), 27-8, akt. Helen C. Foxcroft (ed), *Supplement to Burnet"s History of His Own Time* (Oxford, 1902), 456.

131 Akt. Lisa Jardine, *The Curious Life of Robert Hooke* (Londra, 2003), 6.

132 Walter E. Houghton, "The English Virtuoso in the Seventeenth Century", *Journal of the History of Ideas* 3 (1942), 51-73; tarzı hak. bkz. Krzysztof Pomian, "Médailles/ coquilles=érudition/philosophie", *Transactions of the IVth International Congress on the Enlightenment* 4 (1976), 16771705; Delbourgo, *Collecting the World*, 164. Sloane'un çağdaşı bir eleştirmen avukat William King, "yalnızca hurdaların efendisi" tâbirini kullandı.

## LEONARDO SENDROMU

Bir dizi polimatın 'Leonardo Sendromu' olarak adlandırılabilecek bir hastalıktan muztarip olduğu teşhis edilmiştir. Gördüğümüz gibi Leonardo, pek çok projeye başlayıp çok azını tamamlamasıyla nâm salmıştır. Teoride farklı bilgi türleri arasındaki bağlantıları gören bir kirpiydi, ama pratikte enerjisini dağıtan bir tilkiydi. Peiresc için de benzeri iddia edilebilir. Gassendi, arkadaşının ilgi alanlarının çeşitliliğinin ve giderek daha fazla öğrenme güdüsünün onu yalnızca belirli projeleri tamamlamaktan değil, yazmaya başlamaktan bile alıkoyduğunu belirtmiştir. Leibniz, başka bir polimat Johann Joachim Becher'i "çok fazla şeyle ilgilenmekle" (*polipragmon*) tenkit etmişti.[133] Kircher de çok fazla şey yapmaya çalışmış, bir keresinde çok meşgul olduğu için "hangi yöne döneceğimi bilemiyorum" (*ut quo me vertam nesciam*) diye şikâyet etmişti.[134]

Leibniz bile farklı bilgi birikimlerini sürdürmenin zorluğunu hissetmiş görünüyor. Farklı projelere duyduğu coşkunun dezavantajı, bunların "çığ gibi büyüyerek yönetilemez boyutlara ulaşma" eğilimiydi.[135] Meselâ onun Guelfolar tarihi, başlangıçta tasarlandığı gibi Ortaçağ'la sınırlı kalmamış, daha sonra "tarih öncesi" olarak bilinen zamanlara doğru genişlemişti. Leibniz'in bir başka polimat Placcius'a projeleri hakkında bir soruyu cevaplarken yılgınlıkla yazdığı gibi, "Pek çok şeyin peşine düştüm ama hiçbirini mükemmelleştirip tamamlayamadım". Placcius'a yaklaşık yirmi yıl sonra tekrar yazdığında, "Çoğu zaman bir sonraki adımda ne yapacağımı bilemiyorum," demiştir. Başka bir yazıştığı kişiye, ilgilerinin "çok fazla şey arasında bölünme-

133 Pamela H. Smith, *The Business of Alchemy: Science and Culture in the Holy Roman Empire* (Princeton, NJ, 1994), 14.

134 John Fletcher (ed), *Athanasius Kircher und seine Beziehungen zum gelehrten Europa seiner Zeit* (Wiesbaden, 1988), 111.

135 Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography*, 232 (krş. 325).

si"nden şikâyet etmiştir.[136]

Daha küçük isimler de aynı problemle karşılaşmıştı. Sözün gelişi *virtuoso* John Evelyn, bir ticaret tarihi ve bir bahçıvanlık ansiklopedisini planlamış ancak bitirememişti. Robert Hooke'a olumlu mânâda *Londra'nın Leonardosu* denilse de aynı sendromdan onun da muztarip olduğu ileri sürülebilir. Anlayışlı bir biyografi yazarı bile Hooke'u "mutad olarak gereğinden fazla iş alan" ve "çok yönlülüğünün, onu hedefi kıl payıyla kaçırmaya mahkûm ettiği" biri olarak tanımlar.[137]

Hooke'un arkadaşı Christopher Wren'in –aralarında St. Paul Katedrali'nin de bulunduğu– büyük başarıları olduğu kesindir; ancak o da, mimarlık hakkında bir incelemenin de dahil olduğu çeşitli projelere başlayıp bitirememiştir. Matematiğe katkıları üzerine yapılan bir çalışma, onu, "ilgi alanlarının çeşitliliği, yeteneğinin izin verdiği zirvelere ulaşmasını engelleyen" bir "amatör" olarak nitelendirir.[138] Meksikalı polimat Carlos de Sgüenza y Góngora, entelektüel hırslarına rağmen yahut tam da bu hırsları nedeniyle, "ara sıra bastırdığı broşürler dışında hiçbir şey yayınlamadı". Luigi Marsili'nin biyografi yazarı, "Marsili'nin ilgi alanlarının şaşırtıcı derecede genişliğine" değinir, fakat aynı zamanda, bazen "bir çalışmaya olan ilgisini aniden kaybederek farklı bir şeye yöneldiğini" de kaydeder.[139]

Olağanüstü başarılarına rağmen on yedinci yüzyıl bilim dünyasının devleri, yıllar geçtikçe daha da keskinleşecek sorunları ortaya çıkaran bir tür insan turnusol kâğıdı olarak görülebilir. Bu problemlere cevap olarak, on sekizinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında daha sınırlı bir genel bilgi ide-

136 A.g.e., 171, 321.

137 Jardine, *Curious Life*, 3, 22.

138 Tinniswood, *His Invention So Fertile*, 246; Derek T. Whiteside, "Wren the Mathematician", *Notes and Records of the Royal Society of London* 15 (1960), 107-11, 107.

139 David Brading, *The First America* (Cambridge, 1991), 393; John Stoye, *Marsigli's Europe* (New Haven, CT, 1994), viii, 25.

ali egemen hâle geldi: "kalem ehli/yazar (*man of letters*)" ideali.

# 4
# KALEM EHLİ ÇAĞI
# 1700-1850

Daha evvelki bölümde bahsi geçen önde gelen âlimlerden Pierre-Daniel Huet ileri yaşlarında, bilgi sahibi olma hâlinin gerilediğine inandığını ifade etmiştir: "Bugün hakiki âlim olarak nitelenebilecek neredeyse hiç kimseyi tanımıyorum." Keza, "bazı insanlar cehaletleriyle gurur duymakta, bilgelikle alay etmekte ve bilgi sahibi olmayı bilgiçlik olarak görmekte" diyerek sürdürür sözlerini.[1] Benzer şekilde, aşağıda ele alınacak sonraki kuşaklardan bir âlim olan Giambattista Vico, 1726 tarihli bir mektupta Avrupa'da bilim dünyasının bütün bilgi dallarındaki "tükenmesi"nden yakınmıştır (*per tutte le spezie delle scienze gl'ingegni d'Europa sono già esausti*). Bu serzenişini desteklemek için yaşadığı dönemde memleketi Napoli'de, Latince eserlerin fiyatlarının yarıdan fazla düştüğünü belirtmiştir.[2]

Âlimler çoğunlukla bilgi sahibi olma hâlinin gerilemesinden şikâyetçidir, fakat bu durumda on sekizinci yüzyılın başında entelektüel iklimde büyük bir değişimin ortaya çıktığına dair başka kanıtlar da vardır. Bu çağ, polimatlar için her geçen gün daha az lütufkâr hâle geliyordu.

## ON SEKİZİNCİ YÜZYIL

Böylesi bir durumun alâmeti önceki bölümde tartışılan *canavarlar*dan Olof Rudbeck ve Athanasius Kircher'in itibarlarının azalmasıydı; her ikisinin de entelektüel inşalarının *Daniel'in Ki-*

1 Pierre-Daniel Huet, *Huetiana* (Paris, 1722), 1-2.

2 Giambattista Vico, Fransız Cizvit Édouard de Vitry'e mektup, ed. Roberto Parenti, *Opere*, 2 cilt (Napoli, 1972), 1. cilt, 452, 454.

*tabi*'nda anlatılan heykelin "kilden ayakları" gibi ciddi kusurları olduğu ortaya çıktı. Sözün gelişi Leibniz, Rudbeck'in zekâsına ve bilgisine hayranlık duymasına rağmen "fikirlerinin çoğunu onaylayamayacağını" beyan etmişti. Rudbeck'in etimolojik varsayımlarının çoğunlukla temelsiz olduğunu ileri sürmüş ve Keltlerin kökleri hakkında yazan Fransız âlim Paul-Yves Pezron'un "bir nebze Rudbeckleşmesinden" (*nonnihil Rudbeckizet*) korktuğunu söyleyerek latife etmişti.[3] Ölümünün ardından itibarı azalırken Rudbeck'in *Atlantica*'daki fikirleri, kendi döneminde İsveç'teki meslektaşlarınca da eleştirildi. İsveç'in Atlantis olduğuna dair görüşleri hiciv konusu hâline geldi.[4]

Kircher'e gelince, aralarında iki canavar dostu Peiresc ve Leibniz'in de bulunduğu destekçileri, zamanla onun âlimliğinden daha fazla kuşku duymaya başladı. Başlangıçta Kircher'in Antik Mısır çalışmalarına katkısını coşkuyla karşılayan Peiresc, onun sahtekârlık yaptığından şüphelenmeye başlamış, çırağının bazı yorumlarının sanki "gayb âleminden" gelmiş gibi sadece sezgiye dayanmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti.[5] 1670 yılında Kircher'in Çin hakkındaki kitabına hayranlığını dile getiren Leibniz, 1680'de *Ars Magna Sciendi* (*Büyük Bilgi Sanatı*) ile ilgili şüphelerini itiraf etmiş, 1716'da ise Kircher'in Mısır çalışmalarını yorumlarken onun "hiçbir şey anlamadığı" sonucuna varmıştı.[6] Başka bir polimat Isaac Voss'a göre, "arkadaşları bile" Kircher'in, Mısır hiyerogliflerini okuyabildiği iddiasıyla "*Oidipus*'u yazmamış olmasını" temenni etmişlerdi.[7]

Kircher'in azalan itibarı kısmen on sekizinci yüzyıl başlarında eğitimli insanların dünya görüşündeki büyük değişimle,

---

3 Louis Davillé, *Leibniz historien* (Paris, 1909), 407, 522-3.

4 Çağdaş eleştiriler Johan Hadorph, Claudius Örnhielm ve Johann Scheffer'i de içerir.

5 Peter Miller, "Copts and Scholars", Findlen, *Last Man*, 135, 141.

6 Findlen, *Last Man*, 5-6.

7 Akt. Eric Jorink ve Dirk van Miert (ed), *Isaac Vossius* (Leiden, 2012), 211.

Kircher'in de paylaştığı canlı evren telâkkisinden onun yerini almaya başlayan evrenin dev bir makine olduğu tasavvuruna geçişin neticesiydi. Aynı zamanda objektif *mütekabiliyetler* (meselâ mikrokozmos ile makrokozmos arasındaki mütekabiliyetler) anlayışından öznel analojilere kayış da söz konusuydu. Amerikalı entelektüel tarihçi Marjorie Nicolson'ın ifadesiyle, "Atalarımız 'analoji' dediğimiz şeyin Tanrı tarafından eşyanın doğasına kazınmış bir hakikat olduğuna inanıyordu".[8] Kircher de söz konusu eski inancı paylaşıyordu ve yeni temayüllerin gerisinde kalmıştı.

## BİLGİÇLER VE ALLÂMELER

On sekizinci yüzyılda, *allâme* terimi en azından Almanca konuşulan dünyada iltifattan eleştiriye doğru evrildi. Kant için allâmeler "hafızanın mucize adamları"ndan (*Wundermannen des Gedächtnisses*) fazlası değildi. Onların başarısı, sadece filozoflara üzerinde çalışabilecekleri "hammadde" sağlamaktı.[9] Allâmeliğe eleştiriler ansiklopedilere bile sirâyet etmişti. Johann Heinrich Zedler'in *Evrensel Sözlüğü*'ndeki (1731–54) '*Polyhistorie*' ('Allâmelik') maddesi, "en büyük polimatların, sırf polimat oldukları ve bu yüzden önemsiz şeylerle uğraştıkları için dünyaya o kadar büyük bir hizmet de bulunma[dıklarını]" ilan etmişti. Ünlü *Ansiklopedi* de [*Encyclopédie*, 1751-72] benzer bir hüküm veriyordu: "Polimatlık çoğu zaman, böbürlenmek" için sunulan, "kafa karıştıran işe yaramaz bilgi yığınından başka bir şey değildir".[10] Allâme, *Politisch-galante Wissenschaft* (politik eşitlikçi

8 Dijksterhuis, *De Mechanisering*; Marjorie H. Nicolson, *The Breaking of the Circle: Studies in the Effect of the "New Science" upon Seventeenth-Century Poetry* (Evanston, IL, 1950), 108.

9 Conrad Wiedemann, "Polyhistors Glück und Ende: Von D. G. Morhof zum jungen Lessing", *Festschrift Gottfried Weber* (Bad Homburg, 1967), 215-35; Helmut Zedelmaier, "'Polyhistor' und 'Polyhistorie'", (2002: *Werkstätten des Wissens zwischen Renaissance und Aufklärung* [Tübingen, 2015], 109, 115).

10 Akt. ve çev. Jan. C. Westerhoff, "A World of Signs: Baroque Pansemi-

bilim) olarak bilinen, dünya insanı ve beyefendiyi ilgilendiren türden bilginin aksine, kendi selâmeti için önemsiz malûmat edinmeyle ilişkilendirilmeye başlandı.[11]

Hukukçu Ulrich Huber'in 1678'te verdiği bilgiçliğe karşı söylev, on yıl sonra kendisi de *Skolastik Bilgiçlik* [*Scholastische Pedanterey*] olarak adlandırdığı şeyin şiddetli eleştirmeni olan Christian Thomasius tarafından basıldı. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında, tesadüf bu ya, yine polimatlar tarafından yazılmış iki oyun bilgiç imajını canlı şekilde çağrıştırır: Ludvig Holberg'in *Erasmus Montanus*'u (1723) ile Gotthold Ephraim Lessing'in *Genç Bilgin*'i [*Der Junge Gelehrte*] (1748).

Daha sonra ünlü bir oyun yazarı olan Lessing, âlim olmadığı (*Ich bin nicht gelehrt*) gibi "profesörlüğün de kendi işi" olmadığını (*das Professoriren meine Sache nicht ist*) belirtmişti. Esasen bilgi edinmeyi hafife almaya çalışan bilgili biriydi. Çocukken portresinin "devasa bir kitap yığınıyla" (*einem grosse, grosse Haufen Bücher*) birlikte çizilmesini istemişti. Lessing bilgiyi severdi, bilgi tarihinin rağbet gören türüne katkıda bulunmayı amaçladı, (kendisinden önceki Leibniz gibi) Wolfenbüttel'deki meşhur kütüphanenin müdürlüğünü yaptı ve "salt insan tarihçiler" olarak Evangelistler hakkında cüretkâr bir çalışma kaleme aldı.[12]

Çok yönlülüğe yönelik artan şüphe 'şarlatan' teriminin ve eşanlamlılarının yükselişiyle de kendini gösterir. Antik Yunan'da Eflâtun'un Phaedrus'u, "bilge gibi görünen" Sofistleri

---

oticism, the Polyhistor and the Early Modern *Wunderkammer*", *Journal of the History of Ideas* 62 (2001), 633-50, s. 641.

11 Gunter E. Grimm, *Literatur und Gelehrtentum in Deutschland* (Tübingen, 1983), 346. Krş. Wilhelm Kühlmann, *Gelehrtenrepublik und Fürstenstaat* (Tübingen, 1982), 286-454, bilgiçlik taslamanın tarihinin eksikliğinden yakınsa da (287, not 2).

12 Paul Raabe, "Lessing und die Gelehrsamkeit", Edward P. Harris ve Richard E. Schade (ed), *Lessing in heutiger Sicht* (Bremen, 1977), 65-88; Wilfred Barner, "Lessing zwischen Bürgerlichkeit und Gelehrtheit", Rudolf Vierhaus (ed), *Bürger und Bürgerlichkeit* (Heidelberg, 1981), 165-204.

çoktan kınamıştı. On yedinci yüzyılda yapamayacakları şeyleri vadeden bilginleri, San Marco Meydanı gibi halka açık yerlerde mesleklerini icra eden kötü şöhretli sahte ilaç satıcılarıyla kıyaslamak olağan hâle geldi. Kircher, Descartes tarafından 'şarlatan', âlim-başpiskopos James Ussher tarafından 'sahtekâr satıcı' ve Christopher Wren tarafındansa (muhtemelen düzenbaz anlamında) 'hokkabaz' olarak nitelendirilmişti.[13]

On sekizinci yüzyılda Descartes'ın kullandığı aşağılayıcı tabir Leipzigli Profesör Johann Burckhardt Mencke tarafından popüler hâle getirildi. Mencke'nin *Bilginin Şarlatanlığı Hakkında* (*De charlataneria eruditorum,* 1715) başlıklı kitabı zamanının âlimlerince kendilerini takdim için kullandıkları usullerin komik bir tasviridir (bu usullerin hepsi olmasa da çoğu bugün hâlâ gözlemlenebiliyor).[14] Sözde-âlim veya şarlatan fikri "on sekizinci yüzyıl yazarlar cumhuriyetinin sosyal işleyişinin merkezi" olarak nitelenmiştir.[15] Engin doğa tarihi alanına hâkim Comte de Buffon bile polimat Marquis de Condorcet tarafından şarlatan olarak adlandırılmıştı.[16]

---

13 Ussher'ın sözleri John Evelyn tarafından kaydedilmiştir: John Evelyn, *Diary*, ed. E. S. de Beer, 6 cilt (Oxford 1955), 3. cilt, 156. Wren'den akt. Steven Shapin ve Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life* (Princeton, NJ, 1985), 31. Descartes gibi, İngiliz beyefendi Robert Payne de Kircher'i diğer Cizvitlerle karşılaştırdı: "Bu kadar şarlatan yeter" (akt. Noel Malcolm, "Private and Public Knowledge: Kircher, Esotericism and the Republic of Letters", Findlen, *Last Man,* 300).

14 "*Le Jesuite a quantité de farfanteries: il est plus charlatan que sçavant*" ("Cizvit muzipliklerle doludur: Bir bilginden ziyade şarlatandır"): René Descartes'tan Constantijn Huygens'e mektup, 14 Ocak 1643, Marin Mersenne, *Correspondence* (Paris, 1972), cilt 12, no. 1160. Johann Burckhardt Mencke, *De Charlataneria Eruditorum* (1715), İngilizce tercüme: *The Charlatanry of the Learned* (New York, 1937), 85-6, ayrıca Kircher'den bir sahtekâr olarak değil, antikitenin kolayca aldatılan tapıcısı olarak bahseder.

15 Marian Füssel, "'The Charlatanry of the Learned': On the Moral Economy of the Republic of Letters in Eighteenth-Century Germany", *Cultural and Social History* 3 (2006), 287-300.

16 Jacques Roger, *Buffon: A Life in Natural History* (1989: İngilizce tercüme,

Kendilerini Kaf Dağı'nda gören polimatların giderek artan bir kibirden muztarip oldukları düşünülüyordu. Kendisi de geniş ilgi alanlarına sahip Samuel Johnson, okurlarına "Bilgi çemberi en faal ve gayretli zekâlar için bile çok geniştir" ve "Tanrı'nın inayetiyle daha büyük idrak gücü bahşettiği kişiler bile sadece tek bir ilimde ilerlemeyi ümit edebilir. Bilginin diğer her bir alanında ise inceleyemedikleri fikirleri takip etmekle yetinmek zorundadırlar," demişti.[17] Benzer şekilde, *Britannica Ansiklopedisi* (*Encyclopaedia Britannica*) zeylinin editörü James Tytler'in biyografi yazarı da 1805'te "Yetenekleri ne kadar şaşırtıcı ve çabası ne denli yoğun olursa olsun, hiç kimsenin yürüyen bir ansiklopedi olmayı makûl surette bekleyemeyeceğini," belirtmişti.[18]

## YENİ BİR İDEAL

Çok yönlülük ideali bu dönemde terk edilmedi, fakat sınırlandırıldı ve bu paye için adayların aşması gereken çıta aşağıya çekildi. *Encyclopédie*'nin ifadesiyle, "evrensel bilgi artık insanoğlunun erişebileceği bir şey olmadığından" (*la science universelle n'est plus à la portée de l'homme*), yerini on sekizinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında egemen olan yeni bir ideale bıraktı. Bu yeni ideal, bilgiçlik taslamaktan kaçınan ve bilgilerini *salon*lardaki parlak sohbetlerle yahut yerel dilde yazılmış ve genel eğitimli okurlara hitap eden denemelerde gösteren (her zaman değilse de çoğunlukla erkek) *gens de lettres* [*men of letters*], yani kültürlü kalem ehli insanlarca uygulamaya kondu.

On sekizinci ve erken on dokuzuncu yüzyıl kültüründe en ünlüleri Paris'te olmakla birlikte Milano, Berlin, Londra ve başka yerlerdeki *salon*ların önemi uzun zamandır bilinmektedir.

Ithaca, NY 1997), 434.

17 Samuel Johnson, *The Rambler* (1750-2: ed. W. J. Bate ve Albrecht B. Strauss, New Haven, CT, 1969), no. 180, 121.

18 Akt. Richard Yeo, *Encyclopaedic Visions: Scientific Dictionaries and Enlightenment Culture* (Cambridge, 2001), xi.

Her iki cinsiyet için de bu kurumsallaşmış sosyalleşme biçimi, katılımcıların hem konuşma hem de yazma üsluplarının şekillenmesine fayda sağladı. Bazı kültür dergileri bu sohbet üslubunu yeniden üretti. Bayle'in *Edebiyat Cumhuriyeti'nden Haberler*'i (*Nouvelles de la République des Lettres*), yazarın *dünya insanları* (*gens du monde*) olarak tanımladığı üst sınıf kitleyi hedefleyen erken bir örnektir. *Nouvelles*, 1751'de Bayle ve onun yumuşak dokunuşuna hayran kalan Lessing tarafından benzer isimli *Critischen Nachrichten aus dem Reiche der Gelehrsamkeit* (*Edebiyat Dünyasından Önemli Haberler*) dergisinde taklit edildi.

On sekizinci yüzyılda, aralarında *Spectator* (1711'de kuruldu), *Gentleman's Magazine* (1731) ve *Allgemeine Deutsche Bibliothek*'in (1765) de bulunduğu kültür dergileri çoğaldı ve bu dergilerin tamamı daha sonra 'ortalama zevklere sahip' şeklinde adlandırılacak okur kitlesi için erişilebilir olmaya gayret etti. Joseph Addison, *Spectator*'ın ilk sayısında "Felsefeyi dolaplardan ve kütüphanelerden, okullardan ve kolejlerden çıkarıp kulüplere ve meclislere, çay masalarına ve kafelere yerleştirdiğimden bahsedilmesini çok isterim," demişti. Benzer şekilde, bu kültür dergilerinden bir diğerinin önsözünde, "Halkın münasip bir üslupla eğitilmeyi talep ettiğini ve kuru analizi sıkıcı bulduğunu" gözlemlemişti.[19] Haliyle Voltaire böylesi 'münasip üslup' işlerinin üstadlarından biriydi. Bu süreli yayınlar *kalem ehlinin/yazarların* kariyerlerini mümkün kılan kamuoyunun yaratılmasına katkı sağladı.

## KALEM EHLİ

Kalem ehli/yazar (*man of letters*) teriminin ne kastettiği o dönem için belirsizdir, zira *Respublica Literaria*, yani "Edebiyat Cumhuriyeti (*Republic of Letters*)" ifadesinin bize hatırlattığı üzere, *'letters'* genellikle 'bilgi' anlamına geliyordu. Bununla birlikte,

19 Önsöz 6.cilt *Bibliothèque Françoise*, akt. Jean Sgard (ed), *Dictionnaire des Journaux, 1600–1789*, 2 cilt (Paris 1991), 1.cilt, 162. Benim çevirim.

anlamı yavaş yavaş *belles-lettres*, yani modern mânâda 'edebiyat'a doğru kayarken, âlimlerden giderek çalışmalarını genel eğitimli halka açık ve incelikli bir biçimde sunmaları bekleniyordu.

*Uomo di lettere* ifadesi, 1645 gibi erken bir tarihte Cizvit Daniele Bartoli'nin yazdığı kitabın başlığında İtalyanca olarak kullanılmıştı. On yedinci yüzyılın iki İtalyan polimatı, Francesco Redi ve Lorenzo Magalotti, bu şekilde nitelendirilmeyi çoktan hak etmişlerdi. Redi'nin şöhreti kısmen parazitler üzerine yaptığı araştırmalara ve kısmen de Toskana şaraplarını övdüğü *Bacco in Toscana* adlı şiirine dayanır. Magalotti şiirler ve hikâyeler kaleme almanın yanı sıra deney raporları ile "bilimsel ve bilgiye dayalı" konular hakkında mektuplar da yayınlamıştır.[20]

Bu denli erken örneklere rağmen, kalem ehlinin, başka bir deyişle (şiir, oyun veya roman yazmanın yanı sıra) beşerî bilimlere katkı sağlayan ve doğa bilimlerine ilgi gösteren bireyin asıl çağı, on sekizinci yüzyılın başından on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadarki dönemdi.[21]

## KALEM EHLİ KADINLAR

Cinsiyete atıf yapmayan *gens de lettres* ifadesinin de işaret ettiği gibi, yeni ilim kadınlara evvelkinden daha önemli bir rol yahut daha doğrusu biri canlandırıcı, öteki bilgin olmak üzere iki rol sunmuştu.

18. yüzyılın ortalarında Paris, Madame Dupin, Madam Geoffrin, Marquise du Deffand ile yeğeni ve eski yardımcısı *Ansiklopedinin İlham Perisi* olarak bilinen Matmazel de Lespinasse gibi

20 Maria Luisa Altieri Biagi, *Lingua e cultura di Francesco Redi, medico* (Floransa, 1968); Gabriele Bucchi ve Lorella Mangani, "Redi, Francesco", *DBI* 86, 708-12; Georges Güntert, *Un poeta scienziato del Seicento* (Floransa, 1966); L. Matt, "Magalotti, Lorenzo", *DBI* 67, 300-5.

21 Steven Shapin, "The Man of Science", Lorraine Daston ve Katharine Park (ed), *Early Modern Science* (Cambridge History of Science, 3. cilt, Cambridge, 2006), 179-91; Londa Schiebinger, "Women of Natural Knowledge", a.g.e., 192-205.

kültürlü hanımefendiler tarafından organize edilen *salon*ların ihtişamlı çağına tanıklık etti. Montesquieu, Voltaire, Buffon, Diderot ve d'Alembert gibi polimatlar sık sık bu etkinliklerde görülüp dinlenebilirdi. Bir ev sahibesinin başarı kazanması için ilgi alanlarının genişliği temel şarttı, *salon*lar ise hem erkeklerin hem de buralara sık sık giden kadınların görgü ve bilgisini arttırıyordu.[22]

Bu tür *salon* faaliyetleri başka ülkelerde de düzenlenmiş ve birkaç nesil boyunca entelektüel hayatta mühim rol oynamayı sürdürmüştür. Meselâ, 1760'larda Londra'da, "mavi çoraplılar" ifadesi önceleri her iki cinsiyetten *salon*ları sık sık ziyaret eden kişileri tanımlarken, daha sonra yalnızca entelektüel kadınlar için kullanıldı. En ünlü *salon,* düzenli konukları arasında Joshua Reynolds, David Garrick, Edmund Burke, Horace Walpole ile polimat Samuel Johnson'ın da yer aldığı "Mavi çorapların Kraliçesi" Elizabeth Montagu'a ait olandı.[23] 1780'lerde Berlin'de henüz polimat olmayan Humboldt kardeşler, Henriette Herz ve Rahel Levin'in *salon*unda takdim edilmişti.

Dönemin bazı kadınları geniş bilgi birikimine sahipti. İleri yaşlarında 1750'li yıllarda Venedik'te bir *salon* açan Leydi Mary Wortley Montagu, Latince dışında birçok modern dil de biliyor, şiir, roman ve edebiyat eleştirileri kaleme alıyor, Batı Avrupa'yı çiçek aşısıyla tanıştırıyor, kadınların eğitimini ve konumunu tartışıyor ve 1716'dan 1718'e kadar yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatan mektuplarını kitap hâline getirmeyi planlıyordu.[24]

Kadınlar bu dönemde gittikçe artan bir şekilde bizzat bilginler olarak da faal olmuşlardır. Bölümün ilerleyen kısımlarında tartışılan en iyi bilinen örnekler arasında, Fransa'da Émilie

22 Dena Goodman, "Enlightenment Salons: The Convergence of Female and Philosophic Ambitions", *Eighteenth-Century Studies* 22 (1989), 329-50. Krş. Antoine Lilti, *Le monde des salons: sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle* (Paris, 2005).

23 Sylvia H. Myers, *The Bluestocking Circle* (Oxford, 1990).

24 Isobel Grundy, "Montagu, Lady Mary Wortley", *ODNB* 38, 754-9.

du Châtelet, İtalya'da Maria Gaetana Agnesi, (aslen İsviçreli) kozmopolit Germaine de Staël, Alman Dorothea Schlözer, İskoç Mary Somerville ve İngiliz kadınlar Harriet Martineau ile romancı olarak ikinci bir uğraş edinmeden önce çok yönlü bir deneme yazarı ve daha ziyade George Eliot olarak bilinen Mary Ann Evans yer almaktadır.

## FRANSIZ AYDINLANMASI

Fransızlar sadece sanat ve moda alanında değil, Avrupa'nın entelektüel dünyasında da trend belirleyici olduklarından, Aydınlanma çağında geniş ilgilere sahip *gens de lettres* için bakılması gereken yer Fransa'dır. Bu dönemin önde gelen Fransız polimatları arasında Montesquieu, Voltaire, Châtelet, d'Alembert, Diderot ve Condorcet sayılabilir.

Montesquieu'nün bir biyografi yazarı, "birçok ilgi alanı olan kişi" hakkında yazmanın, onun hakkında yazan herkesten daha fazla "bilimsel, felsefî, hukukî, tarihî ve edebî çok sayıda yetkinlik" gerektirmesi sorununa dikkat çekmiştir.[25] Edebiyata yaptığı en ünlü katkısı *İran Mektupları (Lettres Persanes, 1721)*, Doğu'ya ilgisini ve Fransa'nın başka kültürden bir ziyaretçiye nasıl görünebileceğini tahayyül etme yeteneğini ortaya koymaktadır. Montesquieu, mukayeseli sosyal ve tarihsel analizin şaheseri olan *Kanunların Ruhu*'nun (*L'esprit des lois*, 1748) yanı sıra, ekonomi politik ve antik tarih üzerine de yazmıştır.

"Matematik ve fizikten hoşlanmamasına ve bu konularda hiçbir şey bilmemesi"ne rağmen Montesquieu'nün doğa bilimlerine ilgisi, anatomi hakkındaki not defterinde, yeryüzünün jeolojik tarihi tasarımında ve 1721'de Bordeaux Akademisinde okurken hayvanlar ve bitkiler üzerindeki deneylerini anlattığı bir makalesinde görülebilir. Beşerî geleneklerin çeşitliliğini tak-

25 Robert Shackleton, *Montesquieu, an Intellectual and Critical Biography* (Oxford, 1961), vii.

dir etmeyi öğrendiği İtalya, İngiltere ve Orta Avrupa'ya yaptığı ziyaretlerine ilişkin pek çok seyahatnameyi de içeren ve hâlen Bordeaux Belediye Kütüphanesi'nde görülebilen yaklaşık dört bin ciltten mürekkep kütüphanesi ilgi alanlarının genişliğini ortaya koymaktadır. Montesquieu Çin'e özel bir ilgi duymuş, Çin hakkında sadece okumakla kalmamış aynı zamanda Hıristiyanlığı kabul eden Çinli Arcadius Huang ve Cizvit misyoneri Jean-François Fouguet'i de sorgulamıştır.[26]

Voltaire'in bir biyografi yazarı, "ilgilerinin evrenselliği"nden söz ederek, onu "allâme-i cihan bir polimat" olarak tanımladı.[27] Salt akademik kriterler Voltaire'i polimat olarak nitelendirmek için yeterli gelmeyebilir, fakat böylesine çok yönlü bir adamın bu çalışmada yer alması gerektiğini inkâr etmek imkânsızdır. Voltaire kendisini edebiyatçı ve filozof olarak görüyordu, Katolikliği kabul edeceğine inandığı için oğlunu öldürme suçlamasıyla işkence gören ve idam edilen Protestan Jean Calas davası da dahil zamanın tartışma ve çatışmalarında aktifti, ki bu aşağı yukarı 'kamusal entelektüel' ifadesiyle kastettiğimiz şeydir. Başta *Candide* (1759) adlı hicvi olmak üzere Voltaire'in pek çok şiir, oyun ve hikâyesi yıkıcı fikirlerinin araçlarıydı. *İngilizler Hakkında Mektuplar* (*Letters on the English*, 1734) basit bir seyahatname yahut İngiliz kültürüne dair bir rehber olmanın ötesindeydi, zira İngiltere'ye methiyeler düzmesi, Fransa'yı eleştirmesi anlamına geliyordu. Voltaire, İsveç Kralı XII. Karl, Rus Çarı Büyük Petro ve Fransa Kralı XIV. Louis'yle ilgili kitaplarının yanında günümüzde sosyal ve kültürel tarih alanında öncü kabul edilen çalışması meşhur *Milletlerin Töreleri ve Ruhu Üzerine Deneme*'siyle (*Essai sur les mœurs et l'esprit des nations,* 1756) tarihçi olarak da üretkendi.[28] Voltaire aynı zamanda felsefe üzerine de yazarak Descartes ve Leibniz'i

26 Judith N. Shklar, *Montesquieu* (Oxford, 1987), 10; Muriel Dodds, *Les récits de voyages: sources de L'Esprit des lois de Montesquieu* (Paris, 1929).

27 Theodore Besterman, *Voltaire* (Londra, 1969).

28 John Henry Brumfitt, *Voltaire historian* (Oxford, 1958).

eleştirdi. Bilimi, özellikle de Newton bilimini popüler hâle getiren kişiydi ve bu faaliyeti ona *Royal Society* üyeliği getirdi. Jeoloji üzerine bir makale yayınladı, fizik ve biyoloji alanlarında deneyler yaptı, meselâ yeniden canlanıp canlanmadıklarını görmek için salyangozların kafalarını kesti.[29]

Voltaire söz konusu bu *Deneme*'yi kendi çapında kültürlü bir kadın olan metresi Marquise Émilie du Châtelet için yazmıştı. Özellikle bir matematikçi ve doğa filozofu olarak tanınan Émilie, *Académie des sciences* tarafından düzenlenen yarışmada ateş üzerine bir tez sunmuş ve Pierre Maupertuis gibi önde gelen doğa filozoflarıyla kinetik enerji ve dinamik gibi konuları tartışmıştı. Yine *Fizik Yasaları* (*Institutions de Physique*) isimli kitabıyla okurlara Newton ve Leibniz'in fikirlerinin sentezini sunmuştu. Du Châtelet mutluluk üzerine söylev ile Kitab-ı Mukaddes tefsiri üzerine bir araştırma kaleme almış ve Newton'ın *Principia*'sı ile Bernard Mandeville'in *Arılar Masalı*'ndan (*Fable of the Bees*) bazı seçkiler tercüme etmişti. *Bilginler Dergisi*'ne (*Journal des savants*) katkı sağlamış ve Bologna Akademisi üyeliğine seçilmiştir.[30]

*Encydopédie* editörleri Jean d'Alembert ve Denis Diderot'nun ilgi alanları da ansiklopedikti. D'Alembert daha ziyade matematikçi olarak bilinir, fakat aynı zamanda fiziğe (özellikle katı ve sıvıların hareketinin incelenmesine) ve müzik teorisine de önemli katkılarda bulunmuştur. Cizvitlerin sindirilmesinin tarihini kaleme almış, edebiyat ve felsefe hakkında beş ciltlik bir deneme yayınlamıştı. D'Alembert'in *Encyclopédie* için yazdığı makaleler dinden matematiğe kadar uzanıyordu. Ayrıca bütün sanat ve bilimleri inceleyerek bu esere meşhur "ön deyiş"ini de

29 Besterman, *Voltaire*, 124, 525.

30 Esther Ehman, *Madame du Châtelet* (Leamington, 1986); Judith P. Zinsser ve Julie C. Hayes (ed), *Émilie du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science* (Oxford, 2006); Judith P. Zinsser, *Émilie du Châtelet: Daring Genius of the Enlightenment* (New York, 2007).

yazmıştır.[31]

Diderot'ya gelince, ilgi alanları arasında felsefe, psikoloji, doğa tarihi, kimya ve müzik yer alıyordu; *Körler Hakkında Mektup* (*Lettre sur les aveugles*, 1749) ve *Rameau'nun Yeğeni* (*Le Neveu de Rameau*) gibi ancak ölümünden sonra yayınlanan diğer eserlerinde bu konuları ele almıştı. Başka bir filozof Guillaume-Thomas Raynal'a atfedilen *Doğu Hint Adaları Tarihi* (*Histoire des deux Indes,* 1770) adlı anonim kolektif çalışmaya önemli katkıda bulunmuştu. Voltaire gibi Diderot da özellikle determinizm sorununu tartıştığı *Kaderci Jacques*'ta (*Jacques le fataliste*) fikirlerini kimi zaman kurgu vasıtasıyla ortaya koymuştu.

Diderot editörlük vazifesinin yanı sıra *Encyclopédie* için felsefe, edebiyat, akustik, biyoloji, sanat, müzik ve el sanatlarıyla alâkalı yüzlerce makale kaleme almıştı. Kendisi de bir zanaatkârın oğlu olan Diderot, teknik bilgiye hürmet gösteriyordu. Onun sayesinde teknik bilgi, sadece metin olarak değil teknik süreçlere ilişkin çok sayıda çizim olarak da *Encyclopédie*'de önemli bir yer işgal etti.[32] *Encyclopédie*'ye katkıda bulunan 137 kişiden en az biri, Louis de Jaucourt'yu kastediyorum, editörlerden bile daha polimattı. Cenevre'de teoloji, Cambridge'de doğa bilimleri ve Leiden'de tıp eğitimi alan Jaucourt, tarihten botanik, kimya, fizyoloji ve patolojiye kadar muhtelif konularda on sekiz bin dolayında makaleyle katkıda bulunmuştu.

Az evvel bahsedilen *filozofların*, bazıları *salon*larda sohbet etmek için düzenli olarak bir araya gelen daha büyük bir grubun üyesiydi. Bu grubun iki üyesi Buffon ve Condorcet'nin münferit olarak geniş ilgi alanları vardı. Comte de Buffon, daha ziyade bilimlere katkılarıyla tanınır, fakat kendisi edebî üslubuyla gurur duymuş ve genel eğitimli halk için de yazmıştır. 1749 ila

31 Thomas Hankins, *Jean d'Alembert, Scientist and Philosopher* (Ithaca, NY, 1964); J. Morton Briggs, "Alembert, Jean Le Rond d", *DSB* 1, 110-17.

32 René Pomeau, *Diderot* (Paris, 1967); Charles C. Gillespie, "Diderot, Denis", *DSB* 4, 84-90.

1788 yılları arasında otuz altı cilt hâlinde yayınlanan *Doğa Tarihi* (*Histoire Naturelle*) isimli eseri jeoloji, botanik, zooloji, paleontoloji ve (insanın doğal tarihi olarak sunulan) etnoloji alanlarını kapsamaktadır. Montesquieu'ye hayran olan Buffon söz konusu kitabında iklimin etkisini ve dünyanın 100.000 yaşında olduğunu tahmin ederek "doğa çağları" olarak adlandırdığı şeyi vurgulamıştı. Buffon aynı zamanda (olasılık teorisi üzerinde çalışan) bir matematikçi ve fizyolog olarak da faaldi; ayrıca hükümetin gemi inşasında kullanılan ahşabın iyileştirilmesiyle ilgili kaygılarına cevap olarak şahsî ormanındaki ağaçlar üzerinde deneyler gerçekleştirdi.[33]

Marquis de Condorcet, "ansiklopedik bir çağda bile ilgi alanları ve faaliyetleri açısından kalburüstü" olarak nitelendirilmiştir.[34] Jean d'Alembert'le matematik çalıştı, kalkülüs üzerine bir makale yayınladı ve "felsefe, edebiyat, bilim, sanat, hükümet, hukuk bilimi"ne ilgisine dikkat çeken Matmazel Lespinasse'nin salonunu sık sık ziyaret etmeye başladı. Condorcet, kendisini Fransız darphanesinin başına getiren devlet adamı ve iktisatçı Anne Robert Jacques Turgot'yla arkadaştı. Olasılık matematiğini oy verme analizine uyguladı. Bu girişimi, "sosyal matematik" şeklinde tanımladığı insan davranışları biliminin bir unsuru olarak görmüştü.

Condorcet, Bilimler Akademisi Sekreteri olarak üyelerin ölüm ilanlarını kaleme alıyordu ve bu görev ölen kişilerin çalıştıkları konular hakkında geniş bilgi sahibi olmayı gerektiriyordu. Voltaire'deki gibi uygarlık tarihi de dahil olmak üzere Condorcet'nin tarihe ilgisi, ölümünden sonra yayınlanan *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi* [*Esquisse d'un tableau historique des progrès*

33 Jacques Roger, *Buffon: A Life in Natural History* (1989: İngilizce tercüme, Ithaca, NY, 1997).

34 Keith M. Baker, *Condorcet: From Natural Philosophy to Social Mathematics* (Şikago, IL, 1975), ix. Krş. Gilles Granger, "Condorcet, Marie-Jean-Antoine-Nicolas Caritat, Marquis de", *DSB* 3, 383-8.

*de l'esprit humain*] (1795) adlı en meşhur eserinde açıkça görülmektedir. Bu denemede insanlık tarihini siyaset veya savaşla değil, teknolojik ölçütlerle, sözgelimi tarım, yazı ve matbaa çağlarıyla nitelenen dokuz döneme ayırmıştır.

Buraya kadar ele alınan önemli isimler, daha ziyade termometresiyle tanınan René de Réaumur, kimya alanına katkılarıyla nâm salan Antoine Lavoisier; siyasî kariyeri ve ekonomi politik üzerine yazıları ile hatırlanan Turgot gibi bu dönemde faal olan daha geniş bir yazar ve düşünür kümesinin üyeleriydi. Üçü de pek çok alana ilgi duymuştu. Nitekim bir aile dostu genç Lavoisier'i, "bilimlere karşı tabiatından kaynaklanan merakı, onu önce birine sonra diğerine odaklanmaktansa hepsini bilmek istemeye sevk eder" şeklinde tanımlamıştı.[35]

## İSKOÇ AYDINLANMASI

Fransa'da olduğu gibi on sekizinci yüzyıl İskoçya'sında da geniş ilgi alanlarına sahip bir kalem ehli gruba rastlanır. Fransız yazarların kadın erkek bir araya geldikleri yer *salon*lar iken İskoç muadillerinin sosyalliği 1754'te kurulan *Select Society of Edinburgh* gibi erkek kulüplerinde yoğunlaşmıştı. Bu cemiyetin asil on beş üyesi arasında David Hume, Adam Smith, Adam Ferguson, William Robertson, Lord Kames ve Lord Monboddo vardı. Altısı da geniş ilgi alanları ve başarılara sahip kimselerdi; bu durum diğer yenilik türlerinde olduğu gibi bilim tarihinde de *küçük grupların önemli olduğu* fikrini destekleyen bir örnektir.[36]

35 J. B. Gough, "Réaumur, René-Antoine Ferchault de", *DSB* 11, 327-35; Jean Torlais, *Un esprit encyclopédique en dehors de l'Encyclopédie: Réaumur* (Paris, 1961); Henry Guerlac, "Lavoisier, Antoine-Laurent", *DSB* 8, 66-91; Arthur Donovan, *Antoine Lavoisier* (Cambridge, 1993); Rhoda Rappoport, "Turgot, Anne-Robert-Jacques", *DSB* 13, 494-7; Anthony Brewer, "Turgot: Founder of Classical Economics", *Economica* 54 (1987), 417-28.

36 Peter Loewenberg, "The Creation of a Scientific Community", *Fantasy and Reality in History* (New York, 1995), 46-89; Martin Mulsow ve Marcelo Stamm (ed), *Konstellationsforschung* (Frankfurt, 2005).

David Hume Paris'te bulunduğu süreçte Madam Lespinasse, Geoffrin ve Deffand'ın *salon*larında vakit geçirdi ve Turgot'yla dostluk kurdu. Çoğunlukla önde gelen İngiliz filozoflarından biri olarak hatırlansa da *British Library* kataloğunda "David Hume, tarihçi" şeklinde tanımlanması, faaliyetlerinin felsefeyle sınırlı kalmadığı ve *İngiltere Tarihi*'nin [*History of England*] (1754-61) onu (yayıncısından 4.000 sterlin almasıyla) servet sahibi yaptığı kadar ona ün de sağladığını akla getirir. Otobiyografisinde "genel bilgi" tutkusundan bahseden bir adamın ilgi alanlarının genişliği, bazıları küstahlık, aşk, açgözlülük ve benzeri *hafif* konularda, bazıları da haz, batıl inanç, demografi, karma hükümet, kusursuz devlet, tarih araştırması ve sanat ile bilimlerin yükselişi gibi *ciddi* muhtelif meselelere dair çalışması *Ahlâkî, Siyasî ve Edebî Denemeler*'inde [*Essays Moral, Political and Literary*] (1741-2) daha belirgin hâle gelir. Not defterleri de Hume'un doğa felsefesine ilgisini ortaya koyar. Biyografisini kaleme alan yazarlardan birinin onun rolünü neden 'uzman' değil de, erkekler kadar kadınları da içeren genel eğitimli halk için erişilebilir, gündelik bir üslupla yazan bir "kalem ehli/yazar" olarak vurguladığını anlamak zor değildir.[37]

Hume nasıl filozof olarak hatırlanıyorsa, dostu Adam Smith de şaheseri *Ulusların Zenginliği* [*The Wealth of Nations*] (1776) sayesinde iktisatçı olarak anılır. Hâlbuki bu meşhur kitap, günümüzde geçerli olan terimin özel anlamıyla 'iktisat' hakkında bir incelemeden çok daha fazlasıdır. İktisadın, ahlâk felsefesi, hukuk ve siyasetle ilişkisini ortaya koymuştur. Arkadaşı William Robertson'ın Smith'e yazdığı gibi, "Siyaset biliminin en mühim fasıllarından birini düzenli ve tutarlı bir sistem hâline getirdiniz".[38] Bu kitap, özellikle "Roma İmparatorluğu'nun Çöküşün-

37 Ernest C. Mossner, *The Life of David Hume*, 2. Baskı (Oxford, 1980), 3. Krş. James A. Harris, *Hume: An Intellectual Biography* (Cambridge, 2015), 14-24.

38 Akt. Nicholas Philippson, *Adam Smith: An Enlightened Life* (Londra,

den Sonra Kentlerin Yükselişi ve İlerlemesi Üzerine" bölümü başta olmak üzere, hatırı sayılır miktarda tarih de içerir.

Her halükârda Smith akademik kariyerine politik iktisatçı olarak başlamadı. Glasgow Üniversitesinde önce mantık, daha sonra da ahlâk felsefesi profesörü olarak görev yaptı ve 1759'da *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ni [*Theory of Moral Sentiments*] yayınladı. Ayrıca retorik, teoloji ve hukuk üzerine dersler verdi. Dikkatini politik ekonomiye çevirdikten sonra da geniş ilgi alanlarından vazgeçmedi. Meselâ, on sekizinci yüzyıl sonlarında hayli ilgi çeken bir konu olan dilin kaynağı hakkında bir makale kaleme aldı. Şahsî bir mektubunda Smith, *Ulusların Zenginliği*'ni yazarken "botanik" ve "daha önce hiç ilgilenmediği başka bilimler" üzerine çalıştığını itiraf etmişti.[39] Bu çalışmalarının sonuçları ölümünden sonra yayınlanan astronomi tarihine, antik fiziğe, mantığa, metafiziğe ve müzik, dans ve şiir arasındaki ve İngiliz ve İtalyan şiirleri arasındaki benzerliklere değindiği *Felsefî Konular Üzerine Denemeler* [*Essays on Philosophical Subjects*] (1795) adlı eserinde görülebilir.

*Select Society*'nin diğer üyelerinin de ilgi alanları pek dar değildi. Robertson, İskoçya Kilisesi papazı ve Edinburgh Üniversitesinin yöneticisi olmasının yanı sıra ünlü bir antik ve modern dünya tarihçisiydi. Hukuk alanında birbirine rakip lordlar Kames ve Monboddo, kendilerini kariyerlerine başladıkları alanla sınırlamadılar. Kames eğitim, tarih, çiftçilik, din ve ahlâk hakkında makaleler yazarken, Monboddo ise dil ve metafizik alanlarında ciltlerce inceleme kaleme almıştı.[40] Edinburgh Üniversitesinde doğa felsefesi ve daha sonra ahlâk felsefesi profesörü olan Adam Ferguson, *Roma Cumhuriyeti Tarihi*'ni [*History of the Roman Republic*] yayınladı, fakat en çok *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme*'siyle

2010), 214.

39 Ian S. Ross, *The Life of Adam Smith*, 2. baskı (Oxford, 2010), 241.

40 Alastair J. Durie ve Stuart Handley, "Home, Henry, Lord Kames", *ODNB* 27, 879–81; Iain Maxwell Hammett, "Burnett, James, Lord Monboddo", *ODNB* 8, 941–3.

[*Essay on the History of Civil Society*] şöhret kazandı. Sosyologlar onu hâlâ seçkin bir selefleri olarak görmektedir.[41]

Çok yönlü İskoçların bir başka toplanma yeri de 1802'de kurulan *Edinburgh Review*'dü. Bu mecra aslında Edinburgh'da yaşayan editör polimat Francis Jeffrey'in yanı sıra felsefe, edebiyat, tarih ve matematik alanında çalışan Thomas Carlyle, tarih ve muhtelif konularda denemeler kaleme alan şair ve politikacı Thomas Macaulay ve fizik, fosiller, biyografi ile doğa teolojisi hakkında yazan, yaygın eğitimi destekleyen avukat Henry Brougham gibi kendi ülkelerinden sürgün edilmiş yabancıları da içeriyordu.

## İNGİLİZ AYDINLANMASI

On sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde Samuel Johnson polimat da olan edebiyatçı, Joseph Priestley ise edebiyatçı da olan polimat örneklerini teşkil eder.

Litchfield'deki bir kitapçının oğlu ve küçük yaşlardan itibaren muhtelif türden kitaplara âşina olan Johnson, (İngilizce ve Latince şiirler yazan) bir şair ve *Irene* isimli oyun ile *Rasselas* adlı romanın yazarıydı. Aynı zamanda edebiyat eleştirmeni ve Shakespeare editörüydü. Fakat ilgi alanları çok daha genişti. Hukuk alanında biri Dublin Trinity College'dan, diğeri Oxford'dan iki doktora sahibi olduğu için 'Dr. Johnson' olarak bilinir. *Gentleman's Magazine* için bir dizi bilgin biyografisi kaleme aldı ve "Avrupa'da Bilginin Dirilişi"ne ilişkin bir tarih yazmayı tasarladı.[42] Johnson, biyografisini yazan James Boswell'e "düzensiz tarzda" büyük bir araştırıcı olduğunu ve "üniversitelerde yaygın olarak bilinmeyen çok sayıda kitaba göz attığını" itiraf etti. Kuzeninin "her şeyin önbilgisini öğren, belki de yaprak yaprak çevirmeye bile gerek yok, yalnızca gövdeyi sıkıca kavradığında

41 Fania Oz-Salzberger, "Ferguson, Adam", *ODNB* 19, 341–7.

42 Robert DeMaria, Jr., *The Life of Samuel Johnson* (Oxford, 1993), 45, 97.

bütün dalları sallayacaksın," tavsiyesini dikkate aldı.[43] "Bilginin her türlüsünün kendi içinde değerli olduğunu" öne sürdü: "Hiç bilmemektense bilmeyi tercih ederim; bilmek istemeyeceğim kadar küçük yahut önemsiz hiçbir şey yok."[44]

Bir çağdaşı, Johnson'ın "entelektüel hazinesinde yer bulan konuların genişliğine" duyduğu hayranlığını dile getirmiştir.[45] Bu bilgi hazinesi, en büyük tasarısı olan *İngiliz Dili Sözlüğü*'ne [*Dictionary of the English Language*] (1755) başladığında en hafif tabiriyle Johnson'ın işine yaramıştı. Her ne kadar bu tasarıyı "bilgi ışığı" gerektirmeyen bir "angarya" olarak tanımlasa da, söz konusu proje sadece geniş bir okumaya değil, İngilizcenin kelime ödünç aldığı çeşitli dillerin bilgisine de dayanıyordu. Ayrıca Kilise, tıp, hukuk, ordu ve donanma gibi uzmanlık alanlarında kullanılan teknik terimler ile (her ne kadar önsözde belirli mesleklerle ilgili birçok terimin atlandığını belirtse de) bira yapımı, madeni para basımı ve tabaklama gibi pratik zanaatların anlaşılmasını da gerektiriyordu.[46].

"Artan uzmanlaşma kavramına karşı tavır alan ve kendi kendini yetiştirmiş biri olan" Joseph Priestley çok farklı tarzda bir âlimdi.[47] Hem fiziğe hem de kimyaya özgün katkılarda bulundu. Oksijeni ve başka altı gazı keşfetti, *Elektriğin Tarihi ve Bugünkü Durumu* [*History and Present State of Electricity*] (1767) ile *Farklı Hava Türleri Üzerine Deneyler ve Gözlemler* [*Experiments and Observations on Different Kinds of Air*] (1774-86) isimli eserlerini yayınladı. Hümaniter disiplinlerde yetenekliydi ve söz konusu disiplinlerin geniş kitleler için popüler hâle gelmesinde etkisi

43 Aktaran J. P. Hardy, *Samuel Johnson: A Critical Study* (Londra, 1979), 28.

44 James Boswell, *Life of Samuel Johnson* (1791: ed. A. Napier, 2 cilt, Londra 1884), 2. cilt, 365. Kuzeninin ismi de Cornelius Ford'du.

45 Richard Cumberland, *Memoirs* (Londra, 1807), 77.

46 De Maria, *Johnson's Dictionary and the Language of Learning* (Oxford, 1986).

47 Vincenzo Ferrone, "The Man of Science", Michel Vovelle (ed), *Enlightenment Portraits* (1995: İngilizce tercüme, Şikago, IL, 1997), 190-225, 211'de.

vardı. İngiliz Kilisesi karşıtı bir Hıristiyan olarak Oxford ve Cambridge'den menedilmesine rağmen Warrington Akademisinde modern diller ve retorik dersleri verdi. Biyografisinin yazarı, "dil çalışması, İngilizce gramer, eğitim felsefesi, retorik, politika, tarih, din ve Kitab-ı Mukaddes eleştirisi konularındaki yayınlarının yanında en çok tanındığı alanın bilim" olduğundan söz etmektedir.[48] Meselâ Priestley'in *Tarih Dersleri* [*Lectures on History*] (1788), özellikle akılda kalıcı biyografik ve kronolojik şemalar kullanması sayesinde yaygın bir ders kitabı hâline geldi.[49]

Fransız ve İskoç meslektaşları gibi, bu iki İngiliz polimat da tartışma gruplarına katıldı. Johnson, dostu Ressam Joshua Reynolds ile Londra'daki *Turk's Head* isimli tavernada haftada bir yemek yemek ve çeşitli konularda sohbet etmek üzere toplandıkları Edebiyat Kulübü olarak da bilinen *The Club*'ı (1764) kurdu. Priestley'e gelince, o da bir başka polimat Erasmus Darwin gibi, üyeleri ayda bir güvenli şekilde at sırtında toplantıya gelip gitmek için dolunayda bir araya geldiklerinden bu şekilde isimlendirilen *Lunar Society of Birmingham*'ın [Birmingham Ay Topluluğu] seçkin bir mensubuydu. Üyeler, doğa bilimlerindeki yeni buluşları, meselâ elektriğin doğasını ve ayrıca bilimin tıp, imalat ve başka pratik faaliyetlere uygulanmasını tartıştılar.[50]

Ne kadar kayda değer olurlarsa olsunlar, 'Şarklı Jones' olarak bilinen Galli Sör William Jones, bu İngiliz polimatlarının başarılarını gölgede bırakmıştı. Jones'un ilgi alanları hemen hemen beşerî bilimlerle sınırlı olsa da Avrupa'nın yanı sıra Asya'yı da kapsıyordu. Jones sadece Britanya'da hâkim *common law* alanında değil, Roma ve Antik Yunan hukuku ile, Bengal'deki

48 Robert E. Schofield, *The Enlightenment of Joseph Priestley* (University Park, PA, 1997), ix.

49 Robert E. Schofield, *The Enlightened Joseph Priestley* (University Park PA, 2004); idem., "Priestley, Joseph", *ODNB* 45, 351-9.

50 Jenny Uglow, *The Lunar Men* (Londra, 2003).

Yüksek Mahkemeye atanmasının ardından Hindu ve Müslüman hukuku hakkında da bilgi sahibiydi. Otuz dil bildiği söylenir. Şiir yazmanın yanında, Romantizm çağında Avrupa'da ün kazanan *Shakuntala* isimli Sanskritçe oyun dahil, Arap, Fars, Sanskrit edebiyatını ele aldı ve tercümeler yaptı. Yunanca ve Farsça ile Roman, Germen ve Kelt dilleri arasındaki benzerliklere dikkat çekerek, bugün Hint-Avrupa dilleri olarak bilinen dil ailesinin tanımlanmasında önemli rol oynadı. Ayrıca Hint kronolojisi üzerine çalıştı ve bir satranç tarihi kaleme aldı. Biraz mübalağa ile kendisinin "tarihin en büyük polimatlarından biri" olarak tanımlanmasına şaşmamak gerekir.[51]

## İSPANYA'DAN RUSYA'YA

Çok yönlü kalem ehli ideali, bu dönemde başka ülkelerde de, meselâ İspanya, İtalya, İsveç ve Rusya'da bireylerde tecessüm etti. İspanya'da birbirinden hayli farklı üç isim öne çıkar: Lorenzo Hervás y Panduro, Gaspar Melchor de Jovellanos ve Benito Jerónimo Feijoo.

Biyografi yazarlarından biri tarafından "İspanyol Aydınlanmasının unutulmuş büyük şahsiyeti" olarak tasvir edilen Hervás, bir Cizvitti. Madrid Üniversitesinde felsefe, teoloji, matematik ve astronomi okudu. Cizvitlerin 1767'de İspanya İmparatorluğu'ndan sürülmesinin ardından İtalya'ya taşındı ve burada *Evren Tasarımı* [*Idea del Universo*] isimli ansiklopedik eserini 1778 ila 1787 yılları arasında yirmi bir cilt hâlinde yayınladı. Hervás daha ziyade linguist olarak bilinir. Hazırlanmasında yerli dillerini öğrenen misyoner meslektaşlarının destek sağladığı ansiklopedisi bilinen bütün halkların dillerinin bir katalo-

51 Richard Gombrich'in ifadesi. Bkz. Alexander Murray (ed), *Sir William Jones, 1746-94: A Commemoration* (Oxford, 1998), 3. Krş. Michael J. Franklin, *Oriental Jones: Sir William Jones, Poet, Lawyer and Linguist, 1746-1794* (Oxford, 2011).

ğunu içeriyordu. Hervás ayrıca dillerin kaynağı, oluşumu, işleyişi ve uyumunu ele alan karşılaştırmalı bir çalışma yayınladı. Dile ilgisi onu sağır ve dilsizlere eğitim verme yöntemleri hakkında yazmaya sevk etti. Daha önceki Cizvit polimat Kircher gibi Hervás da bilim kurguya *Gezegenler Dünyasına Esrik Seyahat* (*Viaggio estatico al mondo planetario*) adlı eserle öncü bir katkı yaptı. Yayınlanmamış el yazmaları arasında paleografi, kronoloji ve Yeni Dünya'daki ilk kolonilerin tarihi hakkında çalışmalar bulunmaktadır.[52]

İspanyol Aydınlanmasının önde gelen figürlerinden Jovellanos, mesai saatlerinde avukat, yargıç ve adalet bakanı olarak faaliyet gösterirken, boş vakitlerinde şair, oyun yazarı ve âlimdi. Saf bilgiden ziyade uygulamalı bilgi ve bunun hukuk, eğitim, ticaret, sanayi ve anayasa reformunda kullanımıyla ilgilenerek pratik aklın güzel bir örneğini sunar. Düşüncelerinin çoğunu raporlar (*informes*) hâline getirerek işkenceye karşı çıktı, sanayi özgürlüğünü savundu, teknik eğitimi destekledi, tarım ve madencilik konularını tartıştı. Disiplinler arasında bağlantılar gördü ve hukuk araştırmalarına tarihî, tarih araştırmalarınaysa coğrafî bir yaklaşım getirilmesini savundu. Jovellanos ayrıca dil, teoloji, mimari, jeoloji, botanik ve tıp alanlarında da yazdı. İspanya'da Gotik ve Mağribi tarzlarının yeniden değer kazanmasına öncülük ederken, ekonomi politiğe katkısı daha sonra Joseph Schumpeter tarafından övgüyle karşılanacaktı.[53]

Benedikten keşiş Feijoo, Oviedo Üniversitesinde yaklaşık otuz yıl teoloji profesörlüğü yapmıştı. Bazı açılardan eski kafalı bir âlim gibi görünse de aslında çağdaşlarınca bir önceki yüzyıla uygun "kendi çağının zihinlerinin anka kuşu" ve "bir

52 Marisa González Montero de Espinosa, *Lorenzo Hervás y Panduro, el gran olvidado de la ilustración española* (Madrid, 1994); Antonio Astorgano Abajo, *Lorenzo Hervás y Panduro (1735-1809)* (Toledo, 2010).

53 Javier Varela, *Jovellanos* (Madrid, 1988); AA.VV., *Jovellanos: el hombre que soñó España* (Madrid, 2012).

öğrenme canavarı" (*monstruo de sabeduría*) şeklinde methedilir.[54] Feijoo'nun en güçlü tarafı eleştiriyle birleşen yüksek düzeydeki popülerleştirme kabiliyetiydi. *Evrensel Eleştirel Tiyatro*'su [*Teatro crítico universal*] (dokuz cilt, 1726-40) başlık sayfasına göre "her tür konu" (*todo genero de materia*) hakkında denemeler içeriyordu. Önsözünde yazar, denemelerini disiplinlere (*facultad*) göre düzenlemeyi tasarladığını, fakat "ya hiçbir disipline ait olmadıkları yahut da hepsine aynı oranda dahil oldukları için" bundan vazgeçtiğini ifade etmişti.

Feijoo halk için yazan, *uzman*ları eleştiren ve (hayranlık beslediği) Montaigne tarzında, epigramlar ve göz alıcı metaforlarla canlandırılan bir konuşma üslubunu benimseyen, keşiş kılığına girmiş bir edebiyat adamı olarak tanımlanabilir. Kendisi İngiliz muhibbi, ampirist ve Francis Bacon hayranıydı; doğa bilimleri (*la ciencia de las cosas naturales*) çalışmalarının önündeki engelleri kaldırdığı için bu "büyük ve yüce dehâ"ya methiyeler düzmüştü. Feijoo, bilgiye özgün bir katkı yapmadı veya yaptığını iddia etmedi. Gayesi, esasen Aydınlanma üslubuyla cehalet, önyargı ve "müşterek yanılgılar" dediği şeyle mücadele etmekti. Bu amaçla teoloji, felsefe, filoloji, tarih, tıp, doğa tarihi, simya, astroloji, matematik, coğrafya, hukuk, iktisat, tarım, edebiyat, hidroloji hakkında ve depremlerle fosillerden Ortaçağ polimatı Ramón Lull'un fikirlerine uzanan geniş bir yelpazede yazdı.[55]

İtalya'da geniş ilgilere sahip âlimler arasında çoğunlukla fen bilimlerinde Maria Gaetana Agnesi ve beşerî bilimler alanında Giambattista Vico bulunuyordu. Agnesi dâhi bir çocuktu. Babasının profesör olduğu Milano'da evde eğitim gördü, bir top-

54 Gregorio Marañón tarafından Feijoo'nun *Teatro Crítico*'sunun Kilise onaylı yedinci cildinden alıntılanmıştır, *Las ideas biológicas del Padre Feijoo* (1933: 2nd edn, Madrid, 1941), 15.

55 Ivy L. McClelland, *Benito Jerónimo Feijoo* (New York, 1969); Inmaculada Urzainqui ve Rodrigo Olay Valdés (ed), *Con la razón y la experiencia: Feijoo 250 años después* (Oviedo, 2016).

lantıda mantık, mekanik, kimya, botanik, mineraloji ve başka konularda 191 tez savundu ve bu savunması 1738'de yayınladı. Onu ziyaret eden bir Fransız âlim Agnesi'yi "yürüyen çok dilli" olarak nitelendirdi (Latince, Yunanca, İbranice, Fransızca, İspanyolca ve Almanca biliyordu) ve 191 tezini, Pico'nun 1486'da savunması beklenen tezleriyle karşılaştırdı. Agnesi Fransız bir matematikçinin konik kesitler hakkındaki incelemesine dair bir eleştiri kaleme almasına rağmen yayınlamadı. Alçakgönüllülükle "genç İtalyanların kullanımı için" olduğunu iddia ettiği, fakat sadece popüler kıldığı ve aynı zamanda yeni fikirler de sunan bir kalkülüs çalışması yayınladı. Agnesi, Bologna'da matematik profesörlüğüne atandıysa da görevi kabul etmedi, bunun yerine teoloji çalışmalarına ve hayır işlerine yöneldi.[56]

Bu bölümün başında gördüğümüz gibi Vico eski tip bir âlimdi. Otobiyografisine göre en büyük tutkusu, bütün insanî ve ilahî bilgeliği birleştirmekti (*tutto il sapere umano e divino*). Pratikte Jones gibi Vico da kendisini az çok hümaniter disiplinlerle sınırlamıştır. Önce skolastik felsefe ardından da hukuk eğitimi aldı. Hukuk hocası olmayı umuyordu ancak Napoli Üniversitesinde retorik kürsüsü ve Kral III. Charles'ın tarihçiliği vazifesiyle yetinmek zorunda kaldı. Fransızca veya İngilizceden ziyade Latinceye âşinaydı, daha yenilerden çok on yedinci yüzyıl âlimlerine (Bacon, Grotius, Selden, Pufendorf ve Huet gibi polimatlara) atıf yapmayı alışkanlık hâline getirmişti. Yazıları kimi yerde eski moda ve hattâ dar kafalı görünebilir, fakat aynı zamanda canlı bir muhayyile ve bazı hayli orijinal fikirler de ortaya koyar. Ölümünden sonra Descartes eleştirisiyle ünlenen Vico'nun, Kartezyen öncesi eğitim alsa da post-Kartezyen bir düşünür olmasının bazı çağdaşlarına kıyasla daha kolay olduğu söylenebilir.

---

56 Edna E. Kramer, "Agnesi, Maria Gaetana", *DSB* 1, 75-7; M. Gliozzi ve G. F. Orlandelli, "Agnesi, Maria Gaetana", *DBI* 1, 441-3.

Vico'nun en önemli eseri *Yeni Bilim* [*Scienza Nuova*] (1725, gen. bas. 1744) felsefe, filoloji, edebiyat ve hukukun yanı sıra başka kıtalara seyahatler yapan Avrupalı gezginlerin egzotik toplumlara ilişkin tasvirlerinden de yararlanmıştır. Montesquieu gibi Vico da hukuku *kültür* dediğimiz şeyin parçası olarak görüyordu. Bu iki bilim insanının birbirlerinin çalışmalarından habersiz kalmaları üzücüdür. (Montesquieu İtalya'yı ziyaret ettiğinde biri ona *Yeni Bilim*'i okumasını tavsiye etmişti, ancak Montesquieu bu tavsiyeyi dikkate almamış gibi görünmektedir).

Vico kendisini tarih ilminin Galileo yahut Newton'ı olarak görmüş ve kitabını yeni bilimin ilkelerini ortaya koyma teşebbüsü olarak nitelendirmiştir. Tanrıların, kahramanların ve insanların üç çağı olarak tanımladığı, farklı hukuk, dil ve zihniyet türleriyle ayırt edilen, gelenek ve zihniyetlerde tekrarlayan bir dizi değişimin varlığını savundu. En derin ve özgün fikirleri çocukların düşünme tarzı gibi somut ve metaforik olan ilk çağın "poetik düşünce tarzı"yla alâkalıydı. Kitabının "gerçek Homeros'un keşfi" başlıklı bölümünde Vico, *İlyada* ve *Odysseia*'yı, sonraları *ilkel* şeklinde nitelenecek antik Yunan gelenekleri tarihinin nadide delilleri olarak sundu. Görüşlerini mitlerin veya kendi deyimiyle efsanelerin (*favole*) yeni bir yorumuyla destekledi, onları "en eski gelenek, düzen ve yasalar"ın tarihi için delil olarak gördü.[57]

İsveç, bugün başarılarının sadece küçük bir kısmıyla hatırlanan iki önemli âlime ev sahipliği yapmıştı. Günümüzde botanikçi olarak sınıflandırılan Carl Linnaeus, "tıp ve doğa tarihi alanlarında çalışan" ve sadece bitki ve hayvanları değil, mineraller ile hastalıkları da tasnif eden, ayrıca politik ekonomi hakkında yazan ve etnografya dediğimiz şeyle coğrafyayı bir-

57 Peter Burke, *Vico* (Oxford, 1985); Joseph Mali, *The Rehabilitation of Myth: Vico's New Science* (Cambridge, 1992); Mark Lilla, *G. B. Vico: The Making of an Anti-Modern* (Cambridge, MA, 1993); H. S. Stone, *Vico's Cultural History* (Leiden, 1997).

leştirerek bir Laponya tasviri üreten "on parmağında on marifet olan biri"ydi.[58] Bugün halen vizyoner ve mistik olarak ikinci kariyeriyle anımsanan Emanuel Swedenborg, 1743'teki orta yaş krizini takiben, ilk kariyerini hidrolik mühendisliğinin yanı sıra metalurji, kimya, astronomi, anatomi, fizyoloji ve fizyonomi araştırmaları yapan, makineler tasarlayan ve hâmisi Kral XII. Charles için ticaret ve endüstri hakkında raporlar yazan bir polimat olarak tamamlamıştı.[59]

Rusya'da Mikhail Lomonosov, Bilimler Akademisinde kimya profesörü olarak kariyerini matematik ve oşinografi çalışmalarıyla birleştirirken, el yazmaları onun mineralojiye ve fiziğin birçok alanına ilgisini ortaya koyar. Aynı zamanda edebiyatçı, anadilinde yazan bir şair, Rusça gramer ve Rus tarihi yazarıydı. Lomonosov'dan önce, Büyük Petro'dan Büyük Katerina'ya kadar çarlar ve çariçeler tarafından Rusya'nın Batı Avrupa bilimini yakalamasına yardımcı olmaları için ülkeye davet edilen Almanlar ülkenin ilim dünyasına hâkim durumdaydı. Sözün gelişi Rusya'ya Katerina tarafından davet edilen ve St. Petersburg Akademisine doğa tarihi profesörü olarak atanan polimat Peter Simon Pallas, Rusya'da kırk üç yıl geçirerek Rus coğrafyası, jeolojisi, botaniği ve zoolojisine katkı sağlamanın yanında çariçe için dünya dilleri hakkında bilgi topladı. Rusya'da sadece altı yıl geçiren bir başka polimat August von Schlözer, Rusya'ya gelişinden iki yıl sonra St. Petersburg Akademisine Rus tarihinin nasıl yazılması gerektiğine dair bir rapor sundu. Lomonosov sayesinde bir zamanlar neredeyse tamamı yabancılardan müteşekkil St. Petersburg Akademisi yavaş yavaş Ruslaştırıldı ve yerli bir bilim geleneği gelişti.[60]

58 Lisbet Koerner, *Linnaeus: Nature and Nation* (Cambridge, MA, 1999).

59 Ernst Benz, *Emanuel Swedenborg: Visionary Savant in the Age of Reason* (1948: İngilizce tercüme, West Chester, PA, 2002).

60 B. M. Kedrov, "Lomonosov, Mikhail Vasilievich", *DSB* 8, 467-72; Galina Pavlova ve Alexander Fyodorov, *Mikhail Lomonosov, Life and Work* (Moskova, 1984); Ludmilla Schulze, "The Russification of the St Petersburg Academy of Sciences", *British Journal for the History of Science* 18 (1985), 305-35.

Lomonosov'la aynı yılda, 1711'de doğan bir başka Slav polimat Dubrovnikli Cizvit Rudjer Bošković'ti. Lomonosov gibi Bošković de sadece birçok alana özgün katkılarda bulunan bir doğa filozofu değil, aynı zamanda şairdi (Latince yazıyordu). Frascati'de mozaik kazısı yapan bir arkeolog, diplomat, Papa XIV. Benedictus'in isteği üzerine Papalık Devletleri'nin haritasını çıkaran bir kartograf ve bilimsel aletlerin mucidiydi. Bununla birlikte Bošković şöhretini, esas olarak astronomi ve optik çalışmalarıyla, noktalardan daha büyük olmayan atom fikrini ortaya koyduğu ve bunu doğa felsefesini tek yasaya indirgemek için kullandığı bir tür her şeyin teorisi olan şaheseri *Doğa Felsefesi Teorisi*'ne (*Theoria Philosophiae Naturalis*, 1758) borçludur.[61]

## YENİ DÜNYA

Pedro de Peralta, İspanyol Amerika'sında Rahibe Juana ve Carlos Sigüenza y Góngora'nın geleneğini sürdürdü. Bu polimat daha sonra rektörlüğünü yaptığı Lima Üniversitesinde matematik profesörüydü, yayınları arasında Peru'nun fethi üzerine destan ile müzik, metalurji, astronomi, istihkâm ve İspanya tarihi çalışmaları yer alıyordu.[62]

Kuzey Amerika'da önde gelen iki polimat Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson siyasette aktifti. Joseph Priestley her ikisinin de ilham kaynağıydı. Matbaacılık eğitimi alan Franklin, Kongre üyesi ve İngiltere, Fransa ile İsveç'te diplomat olarak siyasî kariyerinin yanı sıra, paratoner, çift odaklı mercekler ve daha fazla ısı ve daha az duman üretecek şekilde tasarlanmış bir

61 Elizabeth Hill, "Roger Boscovich", Lancelot L. Whyte (ed), *Roger Joseph Boscovich* (Londra, 1961), 17-201; Piers Bursill-Hall (ed), *R. J. Boscovich* (Roma, 1993).

62 Irving A. Leonard, "Pedro de Peralta: Peruvian Polygraph", *Revista Hispánica Moderna* 34 (1968), 690-9, 698. Krş. David Brading, *The First America* (Cambridge, 1991), 391-9; Mark Thurner, *History's Peru: The Poetics of Colonial and Post-Colonial Historiography* (Gainesville, FL, 2011), 58-81.

sobanın mucidiydi. Elektrik, meteoroloji ve oşinografi çalışmalarına da katkıda bulundu.[63]

Jefferson'a gelince, sadece ABD'nin kurucu babalarından biri ve 1801'den 1809'a kadar üçüncü Başkanı değil, aynı zamanda avukat ve tarım alanında yenilikler getiren bir çiftçiydi. Sabanlar için geliştirilmiş kalıp tahtası, 'servis asansörü' ve dönen kitaplık gibi icatları, Charlottesville Virginia Monticello'da evinin yakınındaki Kızılderili mezar höyüğü kazısı, mimarî tasarımları ve doğa tarihi, linguistik ve sanata olan ilgisi hakkında çok şey söylemeye hacet yok. O halde Jefferson'a 'Rönesans Adamı' (hattâ daha sonraki bazı polimatlar gibi 'Son Rönesans Adamı') denilmesine şaşmamak gerekir.[64]

On sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın başları, biri İngiltere diğeri Almanya'da olmak üzere iki hatırı sayılır polimat grubunun zamanıydı.

## İNGİLTERE

Bu dönemin iki edebiyat adamı, Samuel Coleridge ve arkadaşı Thomas De Quincey, bilhassa geniş ilgilere sahipti. Bugün daha çok şiirleri ile hatırlanan Coleridge, "Romantik İngiltere'nin tipik polimatı" olarak nitelendirilmektedir.[65] 1796 tarihli bir mektubunda "bir kütüphane oburu olarak neredeyse her şeyi okuduğunu ve kitapların içinde her şeyden uzak *derinlerde* olduğunu," yazmıştı. "Orta hâlli bir matematikçi" ve "Mekanik, Hidrostatik, Optik ve Astronomi, Botanik, Metalurji, Fo-

63 P. Ford, *The Many-Sided Franklin* (1899); Carl Van Doren, *Benjamin Franklin* (New York, 1938); Alfred O. Aldridge, *Benjamin Franklin, Philosopher and Man* (Philadelphia, PA, 1965); I. Bernard Cohen, "Franklin, Benjamin", *DSB* 5, 129-39.

64 Karl Lehmann, *Thomas Jefferson, American Humanist* (1947: Charlottesville, VA, 1985).

65 Catherine E. Ross, "'Trying all things': Romantic Polymaths, Social Factors and the Legacies of a Rhetorical Education", *Texas Studies in Literature and Language* 53 (2011), 401-30, s. 406.

silcilik, Kimya, Jeoloji, Anatomi, Tıp sonra İnsan aklı –daha sonra İnsanlığın Aklı– bütün Seyahat, Yolculuk ve Tarihlere" tam anlamıyla vâkıf olmayı istediğini ifade etmişti.[66]

Oxford'u bırakan, uyuşturucu müptelası, bugün Bir *Afyon Tiryakisinin İtirafları* [*Confessions of an Opium Eater*] (1821) ile hatırlanan De Quincey'e gelince, *Blackwood's Magazine* ve başka dergilerde bilgiyi popülerleştiren biri olarak geçimini sağladı. Denemeleri şaşırtıcı bir konu yelpazesini kapsıyordu: Alman felsefesi, ekonomi politik, edebiyat tarihi ve biyografi, cinayet, antik Yunan Roma tarihi ve felsefesi, güncel olaylara dair politik yorumlar ve fizyoloji.[67]

Başka polimatlar de çeşitli disiplinlere özgün katkılarda bulunmuştur. Emmanuel College üyesi Thomas Young, bir biyografi yazarının "her şeyi bilen son insan" olarak nitelendirdiği ikinci kişidir. Daha az dramatik bir üslupla, Young'ın Westminster Abbey'deki mezar taşı, onu "insanlığın bilgi birikiminin neredeyse her alanında seçkin" şeklinde nitelendirmektedir. Kariyerinin başlarında, on sekizinci yüzyılın sonunda doğu dilleri Young'ın ilgisini cezbetti, İbranice, Süryanice, Samiriye dili, Arapça, Farsça ve Türkçe öğrendi. Hekimlik eğitimi aldı, bu mesleği icra etti ve tıbbî araştırmalarını sürdürdü. Ayrıca hayat sigortası hesaplaması ile akustik ve optikteki deneylerini anlatan önemli makaleler yayınladı (ışığın dalga teorisinin önde gelen erken savunucularındandı).

Young ayrıca fizyoloji, kimya ve gelgit teorisi üzerine dersler vermiş, Ağırlıklar ve Ölçüler Komisyonu'nda sekreterlik yapmış (sarkaçla özel olarak ilgilenmiş) ve *Britannica Ansiklo-*

66 Richard Holmes, *Coleridge: Early Visions* (1989: yeni baskı, Londra 1998), 130. Krş. Trevor H. Levere, "Coleridge and the Sciences", Andrew Cunningham ve Nicholas Jardine (ed), *Romanticism and the Sciences* (Cambridge, 1990), 295-306.

67 Josephine McDonagh, *De Quincey's Disciplines* (Oxford, 1994). Krş. Grevel Lindof, "Quincey, Thomas Penson de", *ODNB* 45, 700-6.

*pedisi*'nin dördüncü baskısının zeyline başka konuların yanı sıra Tahviller, Mısır, Hidrolik ve Diller hakkındaki makaleleriyle katkıda bulunmuştur. Dillerle ilgili makalesinde diller, Young'ın adını verdiği "Hint-Avrupa" dahil olmak üzere beş ana aileye ayrılmıştı, ancak gördüğümüz gibi ondan daha önceki bir polimat William Jones Sanskritçe, Yunanca ve Latince, Germen ve Latin dilleri arasındaki yakınlığı zaten tartışmıştı.[68] Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgali sırasında yeniden ilgi çekmeye başlayan Mısır hiyeroglifleri incelemesine dönecek olursak, Young hiyeroglifleri çözme konusunda hayli ilerleme kaydetse de bu işte daha uzman Fransız rakibi Jean-François Champollion'un gerisinde kalmıştı.[69]

Bir sonraki kuşakta John Herschel, "büyük evrenselcilerin sonuncusu" olarak tanımlanmıştır. Babası William'ın çalışmalarına önceleri yardım eden sonralarıysa bu çalışmaları sürdüren bir astronom olmasının yanında matematikçi ve kimyagerdi. Manyetizma, botanik, jeoloji, akustik, optik ve fotoğrafçılık çalışmalarına katkıda bulundu. "Doğa felsefesi çalışmaları" hakkındaki, d'Alembert'i taklit ederek yazdığı "Ön Deyiş" onu iyi bir konuma getirdi. Herschel bütün bu ilgi alanlarına ilaveten Schiller, Dante ve Homeros'tan tercümeler yaptı.[70] 1810'ların

68 Alexander Wood, *Thomas Young, Natural Philosopher* (Cambridge, 1954), 256-71, 286'da.

69 Wood, *Thomas Young*, 227-55; Edgar W. Morse, "Young, Thomas", *DSB* 14, 562-72; Andrew Robinson, *The Last Man Who Knew Everything: Thomas Young, the anonymous polymath who proved Newton wrong, explained how we see, cured the sick and deciphered the Rosetta Stone, among other feats of genius* (New York, 2005).

70 David S. Evans, "Herschel, John", *DSB* 6, 323-8, 327'de. Krş. Günter Buttmann, *The Shadow of the Telescope: A Biography of John Herschel* (1965: İngilizce tercüme, New York, 1970); Michael J. Crowe, "Herschel, John Frederick William", *ODNB* 26, 825-31; Richard Holmes, *The Age of Wonder: How the Romantic Generation Discovered the Beauty and Terror of Science* (2008: yeni baskı, Londra, 2009), 387-411; James A. Secord, "The Conduct of Everyday Life: John Herschel's Preliminary Discourse on the Study of Natural Philosophy", *Visions of Science* (Oxford, 2014), 80-106.

başında Cambridge'de öğrenciyken geleceğin iki polimatı William Whewell ve Charles Babbage'la arkadaşlık etti ve onların deyimiyle bir "felsefî kahvaltı kulübü" kurdu.[71] Bu üç kişinin etkilenmeye açık yaştaki arkadaşlığı küçük grupların yaratıcılığı fikrini destekleyen bir başka örnektir.

Herschel'in Cambridge Trinity College'da hoca olan arkadaşı Whewell de evrensel bilgin olarak görülme iddiasına sahip bir başka kişidir.[72] Bizatihi Herschel, Whewell için "beşerî araştırmaların hemen hemen her kolunda hayret uyandıran çeşitlilikte ve miktarda bilgiyi" kendinde toplayan başka kimsenin olmadığını kaydetmiştir.[73] Whewell matematik, mekanik, mineraloji, astronomi, felsefe, teoloji ve mimari hakkında yazmıştır. "Her tür kitabı aynı anda okuma arzusunu" ve denilene göre tıpkı Aldous Huxley gibi *Britannica Ansiklopedisi*'ni "tamamını hatmetmek için elinin altında olacak şekilde" baştan sona okuduğunu itiraf etmişti.[74] Rüzgârın hızını ölçmek için bir makine icat etti, jeolojik keşiflere çıktı, mineraller sınıflandırılmasını gözden geçirdi, "tidoloji" (gelgit teorisi) olarak adlandırdığı alanda Young'dan daha ileri gitti ve *Tümevarım Bilimlerinin Tarihi* [*History of the Inductive Sciences*] (1837) ile *Tümevarım Bilimlerinin Felsefesi*'ni [*Philosophy of the Inductive Sciences*] (1840) yayınladı.

Babbage'a gelince, en çok bilgisayarın iki prototipi "analitik motor" (delikli kartlarla birlikte) ve (Lord Byron'ın kızı) Lovelace Kontesi Ada'nın desteklediği teşebbüsü "diferans motoru"nu yapmasıyla tanınır. Babbage, matematikçi ve fizikçi olarak faaliyetlerinin yanında satranç, istatistik, jeoloji, şifreler, tutul-

71 Laura J. Snyder, *The Philosophical Breakfast Club: Four Remarkable Friends who Transformed Knowledge and Changed the World* (New York, 2011).

72 Robert E. Butts, "Whewell, William", *DSB* 14, 292-5; Richard Yeo, *Defining Science: William Whewell, Natural Knowledge, and Public Debate in Early Victorian Britain* (Cambridge, 1993); "Whewell, William", *ODNB* 58, 463-70.

73 John Herschel, *Proceedings of the Royal Society* 16 (1867–8), liii.

74 Yeo, *Defining Science*, 57; J. M. F. Wright, *Alma Mater* (Londra, 1827).

malar ve deniz fenerleri hakkında makaleler yayınladı. İlaveten, doğa teolojisi ve "İngiltere'de bilimin gerilemesi" hakkında da yazdı ve Astronomi Derneği'nin kurulmasında rol oynadı.[75]

## ALMANYA

On sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında etkin daha da dikkat çekici bir polimatlar grubu, henüz politik değilse de kültürel bir ulus olan Almanya'da ortaya çıktı. Almanca konuşan polimatlar elbette on sekizinci yüzyılın başlarında da mevcuttu. Sözgelimi Lessing'den daha önce bahsedilmişti. Göttingen'de tıp, anatomi ve botanik profesörü İsviçreli Albrecht von Haller, ayrıca edebiyat eleştirmeni, şair ve romancı olarak da faaliyet gösterdi. İlgi alanları felsefeyle sınırlı olmadığından Immanuel Kant da buraya dahil edilebilir. Katkıda bulunduğu psikoloji ve antropoloji dediğimiz disiplinlerin, onun zamanında hâlâ felsefenin bir parçasını oluşturduğu doğrudur, fakat Kant aynı zamanda kozmoloji ve fizikî coğrafya üzerine de yazmıştır.

Johann Gottfried Herder, dostu Johann Wolfgang von Goethe ile Goethe'nin arkadaşları Wilhelm ve Alexander Humboldt kardeşler 1800 yılı civarında gelişen bir grubun üyeleriydi.

1803'te ölen Herder dil, edebiyat ve kültür çalışmalarına önemli katkılarda bulundu. Kariyerinin başlarında, Berlin Bilimler Akademisince yıllık olarak düzenlenen deneme yarışmasını dilin kaynağı hakkındaki çalışmasıyla kazandı. Ayrıca her dilin kendine özgü bir karakteri olduğunu savundu. "Bir milletin dilinde," diye yazmıştı "onun bütün gelenek dünyası, tarihi, dini, varoluş ilkeleri, yani bütün kalbi ve ruhu yaşar". Bu sebeple bütün ulus anlamında

75 R. A. Hyman, *Charles Babbage* (Londra, 1982); Doron Swade, *The Cogwheel Brain: Charles Babbage and the Quest to Build the First Computer* (Londra, 2000); "Babbage, Charles", *ODNB* 3, 68-74; James A. Secord, "The Economy of Intelligence: Charles Babbage's Reflections on the Decline of Science in England", *Visions of Science* (Oxford, 2014), 52-79.

"halkın sesi" olarak gördüğü halk şarkılarını yayınladı.[76] Herder'in *Volksgeist* (halkın ruhu) kavramı daha önceki tek bir "medeniyet" standardına doğru ilerleme fikirlerinin aksine, çoğul olarak özerk kültürlerin varlığına işaret ediyordu. *Volksgeist* sonraları folklor ve kültürel antropoloji gibi yeni disiplinlerin gelişiminde önemli rol oynayacak ve daha sonra tartışılacak başka bir Alman polimat Franz Boas tarafından ele alınacaktı.

Herder'in ilgi alanları daha da genişti. En ünlü eserlerinden biri olan *İnsanlık Tarihi Felsefesi Hakkında Düşünceler* [*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*], bugün 'Büyük Tarih' olarak bilinen alana katkıda bulunmuş, insanın sahneye çıkmasından evvel dünyanın durumunu tartışmıştı. Ayrıca bilimsel keşifte analojinin rolü ile sadece varyasyonlarında görülebilen ana formun (*Hauptform*) önemini vurgulayarak günümüzde bilim felsefesi olarak bilinen sahaya da katkı sağlamıştı.[77]

Bugün en büyük Alman yazar olarak anılan Herder'in genç dostu Goethe de kendisini bir âlim ve bilim adamı olarak görüyordu. En ünlü dramasının baş kahramanı olarak Dr. Faust'u seçmesi tesadüf değildi, çünkü Goethe'nin kendisi de pek çok türden bilgiye Faustvari bir arzu duyuyordu.[78] Latince, Yunanca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, kısmen de İbranice ve Arapça

76 Isaiah Berlin, "Herder and the Enlightenment", *Vico and Herder* (Londra, 1976), 145-216; Jürgen Trabant, "Herder and Language", Hans Adler ve Wolf Koepke (ed), *Companion to the Works of Johann Gottfried Herder* (Rochester, NY, 2009), 117-39.

77 Walter H. Bruford, *Culture and Society in Classical Weimar, 1775-1806* (Cambridge, 1962), 174-235; Peter H. Reill, "Herder's Historical Practice and the Discourse of Late Enlightenment Science", Wulf Koepke (ed), *Johann Gottfried Herder, Academic Disciplines and the Pursuit of Knowledge* (Columbia, SC, 1996), 13-21; Elías Palti, "The 'Metaphor of Life': Herder's Philosophy of History and Uneven Developments in Late Eighteenth- Century Natural Sciences", *History and Theory* 38 (1999), 322-47; Dalia Nassar, "Understanding as Explanation: The Significance of Herder's and Goethe's Science of Describing", Anik Waldow ve Nigel DeSouza (ed), *Herder: Philosophy and Anthropology* (Oxford, 2017), 106-25.

78 Nicholas Boyle, *Goethe: The Poet and the Age*, 2 cilt (Oxford 1991-2000).

gibi dilleri şevkle inceledi. Edebî ilgi alanları dünya edebiyatına, meselâ Fars şiirine ve Çin romanslarına kadar uzanıyordu. Felsefeyle ilgilendi, Kant üzerine çalıştı ama onunla aynı fikirde değildi.[79] "Gelişim," onun kullandığı şekliyle *Bildung* ("kendini gerçekleştirme") Goethe'nin ve kaleme aldığı Wilhelm'in kişiliğinin gelişimine odaklanan (daha sonra *Bildungsroman* olarak tanınan) *Usta Wilhelm* romanının temel fikirlerinden biriydi.

Goethe doğa bilimlerinde özgün keşifler yaptı ve orijinal fikirler ortaya koydu. Anatomiye (insan çenesindeki intermaksiller kemiğini keşfederek), botaniğe (Linnaeus tarafından tasarlanan sınıflandırma sistemini eleştirerek) ve mineralojiye (bir ara gümüş madeni yöneticiliği yaparak) katkı sağladı. Newton'ın optiğini eleştirdi ve kendi renk teorisini geliştirdi (*Farbenlehre*, 1810). Herder'in ana form (*Hauptform*) fikrinden hareketle, doğal formların gelişim ve dönüşümünü inceleyen "morfoloji" adını verdiği bilim dalı onu büyüledi.[80]

Goethe'nin 1790'lardaki dostları arasında Wilhelm ve Alexander von Humboldt kardeşler vardı ve şair, tarihçi ve filozof Friedrich Schiller'in de katılımıyla yaratıcı küçük bir grup oluşturuyorlardı. Wilhelm, on yıldan fazla bir süreyi kendini gerçekleştirmeye (*Bildung*) harcamış, kendini gerçekleştirmenin yolu olarak antik Yunan yazarlarını inceleyip tercüme etmiş, ayrıca tek başına veya kardeşi Alexander'la birlikte deneyler yapmıştı. Wilhelm daha sonra diplomat ve eğitim reformcusu olarak aktif bir kariyer rotası izledi, ancak 1819'da elli iki yaşında vaktini dil çalışmalarına hasretmek için emekli oldu.

Humboldt aynı zamanda filozof ve Goethe'nin terimiyle kendini gerçekleştirme (*Bildung*) olarak tanımladığı, bilgi ve be-

79 Katharina Mommsen, *Goethe and the Poets of Arabia* (1988: İngilizce tercüme, Rochester, NY, 2014).

80 Hugh A. Nisbet, *Goethe and the Scientific Tradition* (1972); George A. Wells, *Goethe and the Development of Science* (Alphen, 1978); F. Amrine vd., *Goethe and the Sciences* (Dordrecht, 1987).

cerilerin ediniminden ziyade benliğin geliştirilmesini vurgulayan bir genel eğitim teorisyeniydi. Tarih ("Tarihçinin Görevi" üzerine ufuk açıcı denemesi de dahil), siyaset (devletin faaliyet alanının sınırları) ve edebiyat (meselâ Goethe'nin çalışmalarını tartıştı) üzerine yazdı. Doğa bilimleriyle, özellikle de anatomiyle meşgul oldu ve kardeşinin gazlar üzerine yaptığı incelemeye bir giriş kaleme alacak kadar kimyaya da ilgi duymuştu.[81]

Wilhelm von Humboldt linguist yahut o zamanki tabirle filolog olarak tıpkı Herder gibi, farklı dillerin yapıları kadar vokabülerlerinde de ortaya çıkan ayırt edici karakterleriyle ilgileniyordu. Biri Baskça, diğeri Java'nın kadim dili Kavi hakkında iki öncü monografi kaleme aldı. Humboldt, bu kitapta bahsedilen bütün çok dilli polimatlar arasında, meseleye küresel bir bakış açısı getirmesine ve dil yapılarındaki çeşitlilik üzerine ünlü denemesini yazmasına imkân veren Macarcadan Japoncaya kadar öğrendiği dillerin sayısı açısından kesinlikle rekoru elinde tutmaktadır. Humboldt'un bu alandaki başarısı "Kopernik devrimi" olarak nitelendirilmiştir.[82]

Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyıl polimatının en üstün örneği kesinlikle Leibniz ölçeğinde bilgelik canavarı olan Wilhelm'in küçük kardeşi Alexander von Humboldt'dur. Çağdaşları onun geniş bilgi yelpazesinin farkındaydı. ABD'deki Harvard Rektörü John Kirkland, Humboldt'u "her konuda kendi evinde" olarak tanımlarken, filozof-şair Ralph Waldo Emerson yüzüncü doğum yıldönümündeki anma konuşmasın-

81 Paul R. Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 2 cilt (Columbus, OH, 1978-80); Tilman Borsche, *Wilhelm von Humboldt* (Münih, 1990); Peter H. Reill, "Science and the Construction of the Cultural Sciences in Late Enlightenment Germany: The Case of Wilhelm von Humboldt", *History and Theory* 33 (1994), 345-66; K. Muller-Vollmer, "Wilhelm von Humboldt", *Stanford Encyclopaedia of Philosophy*, https://plato.stanford.edu/ entries/wilhelm-humboldt.

82 Ole Hansen-Love, *La révolution copernicienne du langage dans l'oevre de Wilhelm von Humboldt* (Paris, 1972).

da "HUMBOLDT'un, Aristoteles, Julius Cæsar ve Admirable Crichton[83] gibi, zaman zaman bize insan aklının imkânlarını, yetenek ve becerilerini göstermek için ortaya çıkan dünya harikalarından biri ve evrensel insan olduğunu" belirtmişti.[84]

Humboldt kariyerine maden ve madencilik konusunda uzman olarak başladı. Dostu botanikçi Aimé Bonpland'la İspanyol Amerika'sına yaptığı beş yıllık keşif gezisi (1799-1804), ona Yeni Dünya'nın jeolojisi, botaniği, zoolojisi ve meteorolojisini inceleme fırsatı verdi. Dünyanın bu bölgesinde keşfedilmeyi bekleyen pek çok yeni (en azından Avrupalılar için yeni) bitki ve hayvan varken tam da doğru zamanda geldiği söylenebilir. Humboldt, doğa olaylarının ölçümü de dahil son bilimsel yöntemlere âşinaydı ve keşif gezisinde yanında kırk farklı ölçüm aleti götürdü. Aynı zamanda bugünkü Ekvador'daki Chimborazo Dağı'na tırmanan ve daha sonra 1829'da altmış yaşındayken Sibirya'yı keşfeden cesur gezgin olarak da biliniyordu.

Humboldt'un zengin muhayyilesi, bitkilerin coğrafyası gibi yeni çalışma alanlarını açığa çıkardı. Okyanusun sıcaklığını ölçtü ve biri kendi adını taşıyan okyanus akıntılarını inceledi. Jeomanyetizma çalışmalarını, başka bir deyişle dünyanın manyetik alanı araştırmalarını sadece konuyla alâkalı kendi makaleleriyle değil, başkalarının çalışmalarını da tanzim ederek başlattı. Uzun hayatının sonlarına doğru Humboldt, Berlin'de halka verdiği konferanslardan hareketle kozmos hakkında genel bir kitap yayınladı. *Kozmos*'ta, fizikî coğrafyaya ilgisini, "belki de çok cüretkâr şekilde tahayyül edilmiş" bir program olan "uzayda ve yeryüzündeki bütün mahlûkatı kapsayan evrenin fiziksel bir tasvirine" kadar genişletti.

---

83 İskoç romancı ve oyun yazarı Sir James Matthew Barrie'nin 1902'de yayınladığı sınıf ve sosyal yapıyı hicveden komedisinin maharetli ana karakterinin adıdır. İngilizcede "*an admirable crichton*" deyişi, "on parmağında on marifet olan kişi" mânâsına gelir. –çn.

84 Ralph W. Emerson, *Works*, 17 cilt (Londra 1904-5), XI. cilt, 458.

Humboldt aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıldaki mânâsıyla bir edebiyat adamıydı. Kardeşi Wilhelm gibi, Alexander da Wilhelm'in filolojiye olan merakını paylaşan bir *çok dilli*ydi.[85] Kitabı *Kozmos* yalnızca doğal dünyayı değil, onun incelenmesinin tarihini ve doğayı düşünürken hissedilen duyguları da tasvir ediyordu. İlgi alanları Arap şiirinden Çin kronolojisine, eski Mısır arkeolojisinden ressam Titian'ın kır manzaralarına ve Kolomb'dan Kopernik'e kadar uzanmaktadır. Kitabın girişinde Humboldt, bilimsel tasavvurun yazılarının çoğunda yer verdiği "pitoresk canlandırma üslubuyla tümüyle bağdaşmadığını" öne sürdü.

Goethe gibi Alexander von Humboldt da beşerî bilimlerle doğa bilimlerinin kültürlerinin yanı sıra eylem dünyası ile tefekkür dünyası arasında köprü kurdu.[86] Kısa süre sonra Meksika adıyla bağımsızlığını kazanacak *Yeni İspanya Krallığı Üzerine Siyasî Deneme*'si [*Versuch über den politischen Zustand des Königreichs Neu-Spanien*] ekonomi, sosyal yapı ve politik sistemi ele almıştı. Coğrafyaya ilgisi çevrenin bitkiler ile farklı medeniyetler üzerindeki etkisini de kapsıyordu. Ölçme alışkanlığı Cholula Piramidi'ne kadar uzanırken, kesin rakamlara olan ilgisi İspanyol Amerika'sının nüfusu, farklı yerlerdeki yoğunluğu, beyaz, siyah ve yerli halklara bölünmesine ilişkin istatistikleri de içeriyordu. Birçok ilgi alanı Humboldt'u bir tilki gibi gösteriyor olsa da bağlantı (*Zusammenhang*) kaygısı kirpi tarafını ortaya çıkarır. Bütün ölçümlerinin amacı, farklı sahaların sınırlarını aşacak genel doğa yasalarının tesis edilmesine yardımcı olmaktı.

Her ne kadar "ansiklopedist yüzeyselliği" dediği duruma düşme endişesini dile getirse de Humboldt'un kariyeri, bireyin genişlikle derinliği birleştirerek engin bir disiplin yelpazesine

85 Kurt-R. Biermann ve Ingo Schwarz (1997), "Der polyglotte Alexander von Humboldt", *Mitteilungen der Alexander von Humboldt-Stiftung*, H69, 39-44.

86 Bettina Hey'l, *Das Ganze der Natur und die Differenzierung des Wissens: Alexander von Humboldt als Schriftsteller* (Berlin, 2007), 7-10, 386-94 vd.

özgün ve önemli katkılarda bulunmasının hâlâ mümkün olduğunu gösterir. Kendisi "her şeyi bilen son insan" şeklinde ama daha makûl bir ifadeyle "polimatların sonuncusu" olarak tanımlanmıştır.[87]

1850'lerde halen on yedinci yüzyıl bilgelik canavarlarının hem çeşitliliği hem de keşiflerini kendinde barındıran bir tek Alexander von Humboldt kalmıştı. Ancak sonraki kuşakta birkaç kişi, birikmeye devam eden bilgi dağına meydan okuyarak, insan bilgisinin tamamını veya en azından çoğunu içerecek entelektüel sistemler yaratmaya çalıştı. Bu şahsiyetler arasında Auguste Comte, Herbert Spencer ve Karl Marx vardı.

## SİSTEM KURUCULAR

Comte'un kariyeri, kendisinin de yakındığı gibi akademik dünyanın sınırlarında geçmiş, hayatını araştırmacı ve üniversite dışında ders vererek idame ettirmişti.[88] Bilim tarihinin öncüsüydü, eğitim bakanından, Collège de France'ta bu konuda kendisi için kürsü kurulmasını istemişti (Bakan François Guizot bu talebi reddetmişti). Comte, zamanının en çok-yönlü bilginlerinden biriydi. Kamuya açık konuşmaları astronomiden insanlık tarihine kadar geniş bir yelpazeye yayılıyordu. Bilhassa farklı bilgi türlerini sınıflandırmakla ilgilendi, matematik gibi daha "soyut" bilimler diye adlandırdığı bilimler ile nispeten "somut" bilimleri birbirinden ayırdı. Ayrıca fizik gibi genel yasalar üreten "saf" bilimleri, yasaları daha spesifik olan biyoloji ve sosyoloji gibi daha karmaşık bilimlerin karşısına koydu. Comte, sınıflandırmasını oluşturmak için matematik, mekanik, astronomi, akustik, optik, 'termoloji' (ısı fiziği), kimya, biyoloji, iktisat ile

87 *Die letzte Universalgelehrte*: Claudia Schülke, https://www.welt.de, *Wissenschaft*, 4 Mayıs 2009.

88 Auguste Comte, "Préface personnelle", *Cours de Philosophie Positive*, 6 cilt (1830-42, Brüksel, 1969), 6. cilt, v-xxxviii. Krş. Mary Pickering, *Auguste Comte: An Intellectual Biography*, 3 cilt (Cambridge, 1993-2009).

"sosyal fenomenlere ilişkin temel yasalar"ın incelenmesi olarak tanımladığı yeni bir disiplin olan "sosyoloji" üzerine çalıştı.[89]

Comte'a borcunu her zaman inkâr etse de ismini sistem kurucu olarak duyuran Herbert Spencer, Comte'un İngiliz muadilidir, denilebilir.[90] Spencer frenoloji (kafatası bilimi), biyoloji, fizyoloji, psikoloji ve sosyoloji üzerine yazmasının yanı sıra 'sentetik felsefe' adını verdiği bir felsefe ortaya koydu. Spencer, sosyal bilimlerin kendine doğa bilimlerini örnek alması ve toplumun görece basit formlardan daha karmaşık formlara evrilen bir organizma olarak görülmesi gerektiğini iddia etti. Geniş okuma –yahut kitapları nadiren baştan sona okuduğu için daha ziyade tarama– ile yazarın fikirlerine karşı tepki gösterme eğilimini birleştirdi. Spencer entelektüel bir hâricî, üniversiteye gitmemiş, kendi kendini yetiştirmiş bir otodidakttı. İnşaat mühendisliği eğitimi almış, demiryollarında çalıştıktan sonra gazetecilik (*The Economist*'te) ve ardından serbest yazarlık yapmış, kitaplarından aldığı telifler ve Viktorya dönemi Britanya'sının entelektüel ortamının önemli bir parçasını teşkil eden dergilere yazdığı makalelerin ücretleriyle geçinmişti.[91] Bununla birlikte, Spencer'ın sosyal "denge"ye dikkat çektiği *Sosyal Statik* [*Social Statics*] (1851) isimli eseri mühendis olarak edindiği zihin alışkanlıklarını asla terk etmediğini göstermektedir.

Kapsamı daha dar olmasına rağmen Karl Marx'ın sistemi, Comte ve Spencer'ın sisemlerinden daha uzun ömürlüydü.[92]

---

89 Comte, *Cours*, 1. cilt, 1-115. Krş. Johan Heilbron, "Auguste Comte and Modern Epistemology", *Sociological Theory* 8 (1990), 153-62; Pickering, *Auguste Comte*, 1. cilt, 445, 561-604.

90 Sydney Elsen, "Herbert Spencer and the Spectre of Comte", *Journal of British Studies* 7 (1967), 48-67.

91 John D. Y. Peel, *Herbert Spencer: The Evolution of a Sociologist* (Londra, 1971); Greta Jones ve Robert Peel, *Herbert Spencer: The Intellectual Legacy* (Londra, 2004); José Harris, "Spencer, Herbert", *ODNB* 51, 851-61.

92 Isaiah Berlin, *Karl Marx* (Londra, 1939), Gareth Stedman Jones, *Karl Marx: Greatness and Illusion* (Londra, 2016).

1867-93 arasında *Kapital*'de etraflıca izah edilen ve gösterilen bu sistem ekonomi politik, felsefe, tarih ve yeni sosyoloji disiplininin bir sentezini sunmuştu. Marx'ın tarihe ilgisi artık 'küresel' olarak tanımlanabilir. 'Asya tipi üretim tarzı'nı da içeren genel bir tarihsel evrim teorisi arayışıyla Hindistan'ı ve Çin'i inceledi. Ayrıca, *New York Tribune* için İngilizlerin 1857'de 'Hintli İsyanı' olarak adlandırdığı (Hintlilerinse bunu bağımsızlık savaşı diye tanımladığı) dönemde Hindistan hakkında otuzdan fazla makale kaleme aldı. Yazar, yeni antropoloji disiplinini, özellikle de Amerikan bilgin Lewis Morgan'ın İrokualar üzerine çalışmasını ömrünün son demlerinde keşfetti.[93]

Marx'ın ilgi alanları sosyal bilimlerin çok ötesine geçti. Doktora tezini Yunan filozof Epikür üzerine Berlin Üniversitesinde hazırladı. Zamanının diğer eğitimli adamları gibi Marx da Yunan ve Latin klasiklerine âşinaydı, lâkin modern Avrupa edebiyatının şaheserlerine ilişkin bilgisi istisnai düzeydeydi. Döneminin felsefî tartışmalarında Hegel'in lehinde ve aleyhinde olmak üzere yer aldı. İngiltere'deki (1850-83) uzun sürgün hayatı esnasında Marx, meslektaşı ve daha sonra rakibi olacak Arnold Ruge'un ifadesiyle, "sonsuz kitap okyanusuna" tekrar ve tekrar daldığı British Museum'un ünlü oval Okuma Odası'nda çalışarak çok zaman geçirdi.[94] Marx, kendi ifadesiyle "çalışamayacak kadar tükendiğinde," anatomi ve fizyoloji üzerine kitaplar okumayı severdi.[95]

## KALEM EHLİNİN HAYATTA KALMASI

Geniş ilgilere sahip kalem ehli geleneği on dokuzuncu yüzyılda da güçlü bir şekilde ayakta kaldı. İster kurguya ister gerçeğe yoğunlaşsınlar, kitap veya makale yayınlasınlar, yazarların kalemle-

93 Lawrence Krader (ed), *The Ethnological Notebooks of Karl Marx (*Assen, 1972).

94 Akt. Eric Hobsbawm, "Marx, Karl", *ODNB* 37, 57-66, s. 60.

95 Jones, *Karl Marx*, 434, 593.

riyle yaşaması kolaylaşıyordu. *Edinburgh Review* veya *Revue des Deux Mondes* gibi kültür dergileri, polimatlara çeşitli konulardaki yeni kitaplar hakkında eleştiriler yazarak geçimlerini sağlama fırsatı sundu. Uzun incelemeler ciltler halinde derlenebilecek bağımsız makalelere dönüştü. Bu dönemde kalem ehlinin sadece sanat eserlerini değerlendiren değil, aynı zamanda çağdaş kültür ve toplumda neyin yanlış olduğuna işaret eden birey anlamında da eleştirmen olarak yeni bir rolü ortaya çıkıyordu.

## FRANSIZ ELEŞTİRMENLER

On dokuzuncu yüzyılda Fransa'da bu türde önde gelen dört kalem ehli isim faaliyet göstermiştir: Charles Sainte-Beuve, Alexis de Tocqueville, Ernest Renan ve Hippolyte Taine.

Sainte-Beuve, edebiyat eleştirmeni olarak hatırlanır, ancak daha geniş ilgi alanlarına sahipti. Şiir, roman ve on yedinci yüzyılda bir nevi Katolik Püritenliği olarak bilinen Jansenist hareketin merkezi konumundaki Port-Royal Manastırı'nın beş ciltlik tarihini yazdı. Her halükârda, eleştirel makaleleri dar anlamda edebiyatla sınırlı kalmamış, meselâ Bayle ve Rousseau'nun fikirlerinin tartışılmasına kadar uzanmıştır. Sainte-Beuve için eleştirinin ilk aşaması, "yaşamış her şeyi anlamak" (*comprendre tout ce qui a vécu*) idi. Çoğu *Le Constitutionnel* ve *Le Moniteur* dergilerinde yayınlanan denemelerini, konuşma Fransızcasına yakın açık bir üslupla yazdığı için "Sohbetler" (*Couseries*) olarak tanımlamıştı. Bu üslubu, on sekizinci yüzyılın büyük geleneğini sürdüren Juliette Récamier'in ve zamanının diğer önemli ev sahibelerinin *salon*larını sık sık ziyaretine borçluydu.[96]

Fransız aristokrat Alexis de Tocqueville nispeten kısa hayatında, siyasî bir kariyer izledi, ancak anılarında kendisini "kamu

96 René Wellek, *A History of Modern Criticism 1750-1950*, 4 cilt (Cambridge 1955-65), 3. cilt, 34-72; Wolf Lepenies, *Sainte-Beuve: Auf der Schwelle zur Moderne* (Münih, 1997).

işlerine dahil olmadan tarih yazan edebiyatçılar ile onlar hakkında düşünmeden aksiyon almakla meşgul politikacılar" arasında konumlandırdı. Çok fazla seyahat etti ve iki politik ve sosyal analiz şaheseri kaleme aldı: *Amerika'da Demokrasi* [*De la démocratie en Amérique*] (1835-40) ile *Eski Rejim ve Devrim* [*L'Ancien Régime et la Révolution*] (1856). Tocqueville ayrıca İngiltere ve İrlanda'daki yoksulluk hakkında yazdı, sistemin nasıl çalıştığını görmek için yoksulların evlerini ziyaret etmiş ve sosyolog Pierre Bourdieu'den bir asır önce ilk elden incelediği Cezayir'deki sömürgecilik konusunda kalem oynatmış, fakat hem fethi hem de sömürgeciliği destekleyerek Bourdieu'nün aksi yönünde sonuçlara varmıştı.[97] Tocqueville din, özellikle de İslâm ve Hinduizm üzerine çalıştı ve Hindistan'daki İngilizler hakkında bir kitap yazmayı tasarladı. Bilgiye katkısı "çok biçimli" olarak tanımlanmıştır.[98] Siyaset biliminin çok ötesindeydi. Amerika'daki demokrasi hakkındaki kitabı, kültürel boyuta, yani sosyal geleneklere (*moeurs*) vurgusu sayesinde "Birleşik Devletler ekonomisinin önemli ve özgün analizi" şeklinde değerlendirilmiştir.[99]

Ernest Renan daha çalkantılı bir kariyere, daha doğrusu ilki rahiplik, ikincisi bilim adamlığı, üçüncüsü de eleştirmenlik ve kamusal entelektüellik olarak belirtilebilecek üç kariyere sahipti. Papaz okulunda felsefe, teoloji ve İbranice öğrenimi gördü. Eski Ahit'e bir filolog olarak yaklaşırken, mesleği hakkında şüpheler duymaya başladı ve rahipliği bıraktı. Alaylı bir bilim adamı olarak Renan, 2. bölümde bahsi geçen Ortaçağ Arap filozofu İbn Rüşd hakkında bir kitap ve Sami dilleri üzerine karşılaştırmalı çalışmasını yayınladı. Fenike'ye (bugünkü Lübnan) arkeolojik bir misyo-

97 François Furet ve Françoise Mélonio, "Introduction", Tocqueville, *Oeuvres*, 1. cilt, (Paris, 2004); Raymond Aron, *Main Currents in Sociological Thought*, 2 cilt (Harmondsworth, 1968-70), 1. cilt, 183-232; Melvin Richter, "Tocqueville on Algeria", *The Review of Politics* 25 (1963), 362-98.

98 Jean-Louis Benoît, *Tocqueville* (Paris, 2005), xii.

99 Richard Swedberg, *Tocqueville's Political Economy* (Princeton, NJ, 2009), 73.

na liderlik etmesi için davet edildi ve *Collège de France*'da prestijli bir kürsüye seçildi. Renan bir seferinde kendisini "asgarî düzeyde bir yazar" olarak nitelendirmişti.[100] Lâkin yine de kalem ehli olmuştu. Hem *Revue des Deux Mondes* hem de *Journal des Débats*'da yazdı. Tartışmalı ve çok satan *İsa'nın Hayatı* [*Vie de Jésus*] (1863), onu muhtelif konularda konferans veren halk figürü ve Fransa'nın hem entelektüel hem de ahlâkî reforma ihtiyaç duyduğunu öne süren bir kültür eleştirmeni olarak tanıttı. Hakkında "Hiçbir beyin bu kadar evrensel ve şamil olmamıştır," denilmişti.[101]

Hippolyte Taine, on dokuzuncu yüzyıl ortasında polimatın daha da çarpıcı bir örneğini sunar.[102] Taine gençlik yıllarında filozof olmayı istiyordu ama aynı zamanda hem sosyal bilimlere hem de doğa bilimlerine, özellikle de fizyoloji, tıp ve doğa tarihine ilgi duyuyordu. Bir öğrenci arkadaşı, Taine'in zihnini "müthiş bir sünger" olarak tasvir etmiştir.[103] Akademik kariyer yapmayı umut etmiş, ancak bu beklentisi heterodoks felsefî fikirleri yüzünden yeterlik sınavında başarısız sayılması ve doktora tezi önerisinin reddedilmesi dolayısıyla sekteye uğramıştı. *Revue des Deux Mondes* ve *Journal des Débats*'da yazarak ve ardından makalelerini *İngiliz Edebiyatı Tarihinde Eleştirel ve Tarihsel Denemeler*'de [*Essais de critique et d'histoire* ve *Histoire de la littérature anglaise*] (1863) kitaplaştırarak eleştirmenlik kariyerine yöneldi, edebiyatın genel mânâda kültür gibi, *ırk*, *çevre* ve *moment* adını verdiği üç faktör tarafından şekillendirildiği fikrini ortaya attı.

Dergiler ve popüler yayınevi Hachette için yazmak ve sık sık *salon*ları ziyaret etmek Taine'i, Sainte-Beuve gibi açık bir üs-

100 H. W. Wardman, *Ernest Renan: A Critical Biography* (Londra, 1964), 211. Krş. Jean-Pierre Van Deth, *Renan* (Paris, 2012); Henry Laurens (ed), *Ernest Renan* (Paris, 2013).

101 Tarihçi Gabriel Monod'dan akt. Laurens, *Renan*, 10.

102 Leo Weinstein, *Hippolyte Taine* (New York, 1972); Regina Pozzi, *Hippolyte Taine: scienze umane e politica nel 'Ottocento* (Venedik, 1993); Nathalie Richard, *Hippolyte Taine: histoire, psychologie, littérature* (Paris, 2013).

103 Pozzi, *Hippolyte Taine*, 24.

lupta yazmaya teşvik etti (Goncourt kardeşler, Taine'nin "bilgiçlik taslama korkusuna" biraz da kötü niyetle dikkat çeker).[104] Taine ayrıca sanat felsefesi ve zekâ psikolojisi üzerine de kalem oynattı. Fransızların 1870'te Prusyalılar tarafından yenilgiye uğratılması şokuna tepki olarak tarihe yöneldi. *Çağdaş Fransa'nın Kökleri* [*Origines de la France contemporaine*] (1875-93) isimli eserinde, Paris Komünü tecrübesinden ilham alarak, 1789'dan itibaren Fransız tarihini psikolojik bir bakış açısıyla ele almıştı. Kısacası Taine hümaniter disiplinler, doğa bilimleri ve bu ikisi arasındaki boşlukta ortaya çıkan sosyal bilimlere ilgi duymuştu. Danimarkalı eleştirmen Georg Brandes'in onu "Rönesans Adamı" olarak nitelendirmesine şaşırmamak gerekir.[105]

## İNGİLİZ ELEŞTİRMENLER

İngiltere'de başlıca kültür eleştirmenleri arasında John Stuart Mill, John Ruskin, William Morris ve Matthew Arnold vardı.

Mill'in temel ilgi alanları felsefe, politika ve ekonomiydi. Başka bir polimat James Mill'in oğluydu ve evde eğitim gördü ve dâhi bir çocuk hâline geldi. Henüz ergenlik çağındayken Montpellier'de matematik ve doğa bilimleri okudu, Comte'la mektuplaştı. Hukuk eğitimini yarıda bırakıp Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan Ofisi'nde yönetici oldu. Burada otuz beş yıl geçirdi, ayrıca reformcu Jeremy Bentham'ın adlî deliller üzerine yürüttüğü çalışmalarında araştırma asistanı olarak görev aldı. Mill'in yayınları arasında mantık, temsilî hükümet ve (eşi Harriet Taylor'la) özgürlük, politik ekonomi ve kadınların tabiiyetine ilişkin kitaplar yer alır.[106] Ayrıca medeniyet, din, çağın

104 Richard, *Hippolyte Taine*, 81.

105 Akt. Weinstein, *Hippolyte Taine*, 26.

106 Ann P. Robson, "Mill, Harriet", *ODNB* 38, 143-6; Dale E. Miller, "Harriet Taylor Mill", Edward N. Zalta (ed), *The Stanford Encyclopaedia of Philosophy* (Stanford, CA, 2015): https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/harriet-mill.

ruhu ve Coleridge ve Taine gibi polimat dostlar benzeri konularda denemeler yayınlamıştır.[107]

Ruskin kariyerine sanat ve mimari eleştirmeni olarak başladı. Kendisi de bir sanatçı olan Ruskin, daha sonra erken Raffaeolucuların çalışmalarında da yapacağı gibi Turner'ın yapıtlarını *Modern Ressamlar*'ın [*Modern Painters*] (1843) ilk cildinde savundu. Venedik mimarisinin Ortaçağ'dan itibaren gerilediği ve çöktüğüne dair düşüncelerini kaleme aldı ve *Venedik'in Taşları* [*The Stones of Venice*] (1851-3) adlı eserinde bu çöküşü tarihî kontekstine yerleştirdi. Ruskin hayatının sonraki yıllarında estetikten toplum eleştirisine yöneldi. Önce "sanatın ekonomi politiği" daha sonra da genel mânâda ekonomi politiği olarak adlandırdığı alan üzerine ders verdi ve kendi döneminin sanayi toplumunu eleştirdi. Darwinizm'e karşı çıksa da Ruskin doğa bilimlerine düşman değildi. Bu disiplinlere katkıda bulunmasa bile jeoloji, botanik ve zoolojiye merakı ömür boyu devam etti.[108]

Genç William Morris için Ruskin'in yazıları "ilham" kaynağıydı ve kendisi de sanattan siyasete benzer bir güzergâhı takip etti. Açıkça söylemek gerekirse, bu kitapta kullanılan tanıma göre Morris bir polimat değildi, çünkü akademik disiplinlere çok az ilgi duymuştu (lâkin Ortaçağ'ı zamanının herhangi bir tarihçisi kadar iyi biliyordu). İlgi alanları o kadar çok yönlüydü ki –Rönesans'tan nefret etmeseydi ona 'Rönesans Adamı' diyebilirdim– kendisini polimat kategorisinin dışında bırakmak imkânsızdır. Talebesi Walter Crane bir keresinde Morris'i yazar, sanatçı, iş adamı, matbaacı ve sosyalist olmak üzere beşi kamusal, altı kişiliğe sahip olarak tasvir etmişti.[109] Mimar olarak ça-

107 Nicholas Capaldi, *John Stuart Mill: A Biography* (Cambridge, 2004); Jose Harris, "Mill, John Stuart", *ODNB* 38, 155-75.

108 Timothy Hilton, *John Ruskin*, 2 cilt (New Haven CT, 1985-2000); Robert Hewison, "Ruskin, John", *ODNB* 48, 173-92.

109 Akt. Peter Stansky, *William Morris* (Oxford, 1983), 1.

lışmaya başladı, heykel ve resme yöneldi, tasarımcı olarak mesleğini buldu ama aynı zamanda dokuma, boyama ve kaligrafi dahil bir dizi el sanatıyla meşgul olmakta sebatkâr davrandı. Kelimenin tam anlamıyla *uygulamalı* faaliyetleri severdi, boyama aşamasında elleri çivit mavisine dönerdi. Ortaçağ dokumalarını nasıl yapıldıklarını keşfetmek için parçalara ayırdığından deneysel bir arkeolog olarak da nitelendirilebilir.

Morris ayrıca Homeros ve Vergilius'tan Beowulf ve İzlanda sagalarına kadar çevirmen, şair ve romans yazarı olarak da etkindi. Siyasete girdiğinde, sosyalist ideallerini kurgu biçiminde, özellikle de ütopik romanı *Hiçbir Yerden Haberler*'de [*News from Nowhere*] (1890) ifşa etti. Ruskin gibi o da hem estetik hem de ahlâkî açıdan kendi toplumunun eleştirmeniydi; onu çirkin, "bayağı" ve adaletsiz olarak nitelendirmişti.[110]

Matthew Arnold, eleştirmen rolünü şair ve okul müfettişi rolleriyle birleştirdi. Kitapların "genel kültür" dediği şey üzerindeki etkisini değerlendirmenin edebiyat eleştirisinin en önemli fonksiyonu olduğuna inanıyordu.[111] "Eleştiri," Fransa'da Renan ve Taine'in kaleminden çıktığı gibi, onun kaleminden de sık sık dökülen bir kelimeydi. Arnold, Sainte-Beuve'yi "yaşayan eleştirmenlerin ilki" olarak nitelendirdi. *Eleştiri Yazıları* [*Essay in Criticism*] (1865) esas olarak edebiyatla ilgiliydi, ama Spinoza üzerine bir deneme de içeriyordu; en meşhur kitabı *Kültür ve Anarşi*'nin [*Culture and Anarchy*] (1869) alt başlığıysa "Politik ve Sosyal Eleştiride Bir Deneme"ydi. İngiliz üst sınıfının (Arnold'un nitelemesiyle "barbarlar"), orta sınıfın ("dar kafalılar") ve işçi sınıfının ("halk") kültürel zayıflıklarına işaret etti ve Almanca *Bildung*'un kendi versiyonu olarak daha fazla "nezaket ve

110 E. P. Thompson, *William Morris, Romantic to Revolutionary* (Londra, 1955); Fiona McCarthy, *William Morris* (Londra, 1994).

111 Stefan Collini, *Matthew Arnold: A Critical Portrait* (Oxford, 1994), 54; "Arnold, Matthew", *ODNB* 2, 487-94. Krş. Wellek, *Modern Criticism*, 4. cilt, 155-80.

incelik" çağrısında bulundu (başka bir yerde de "daha insancıl" olma ihtiyacından bahsetmişti). Edebiyat, Arnold'un ilgi alanlarının merkezindeydi, fakat onu dinle (*Edebiyat ve Dogma*, 1873), (filoloji çalışarak) dille ve daha genel mânâda kültürle ilişkilendiriyor ve gelişmekte olan etnoloji disiplinine ilgi duyarak meselâ Homeros, Dante, Goethe ve hattâ "herhangi bir Kelt dilini akıcı biçimde bilmemesine rağmen" Kelt edebiyatını tartışmak için İngilizce metinlerin ötesine uzanıyordu. Geniş okumaları arasında, Arnold'un *Etna'da Empedokles* şiiri için ilham kaynağı olan *Bhagavad Gita* ve Wilhelm von Humboldt'un bu konudaki makalesi vardı.[112]

## YENİ KALEM EHLİ KADINLAR

Jane Austen, Brontë kız kardeşler ve George Sand'in çağı olan on dokuzuncu yüzyılın başlarından ortalarına kadar bazı kadınlar yazı çizi dünyasında bir kariyer takip edebildi ve birkaçı da polimat olarak hatırlanmayı hak etti.

Sözün gelişi İsviçreli Germaine de Staël erken gelişmiş bir çocuktu ve beş yaşında annesinin –Edward Gibbon'un zamanında evlenmek istediği Suzanne Courchod'un– ev sahipliği yaptığı *salon*da boy gösterdi. Germaine daha sonra Paris'te Madame Geoffrin ve Madame du Deffand'ın *salon*larını ziyaret etti ve kendi *salon*unu kurdu. Madame de Staël, romanları ve oyunlarının yanı sıra felsefe, tutkular, intihar, tercüme ve politika hakkında (Marie Antoinette davası, barış ve Fransız Devrimi hakkında) yazdı. En tanınmış eserleri edebiyat sosyolojisi olarak bilinen konu üzerine yapılan bir çalışma *Edebiyatın Sosyal Kurumlarla İlişkileri* [*De la littérature considérée dans ses rapports avec les Institities sociales*] (1800) ile din ve kadınların konumu da dahil

112 William E. Buckler, "'On the Study of Celtic Literature': A Critical Reconsideration", *Victorian Poetry* 27 (1989), 61-76, s. 62; S. Nagarajan, "Arnold and the Bhagavad Gita", *Comparative Literature* 12 (1960), 335-47.

Alman toplumuna dair anlatımı, Almanların edebiyat, felsefe ve doğa bilimlerindeki başarılarının sunumu ve değerlendirmesiyle birleştirdiği *Almanya*'dır [*De l'Allemagne*] (1813).[113]

Vaktinden önce gelişen bir başka çocuk, babası ünlü tarihçi August Schlözer'in eğitim deneyinden faydalanan –yahut da onun kurbanı olan– Dorothea Schlözer'di. Daha on sekiz aylıkken alfabeyi öğreniyordu, sonrasında modern dillere ve beş yaşında matematiğe yöneldi. Bir Alman üniversitesinde (1787'de Göttingen'de) doktora derecesi alan ilk kadındı. On dil biliyordu ve botanik, zooloji, mineraloji, optik, din ile sanat eğitimi aldı ve kendisini doğa bilimlerine olan ilgisiyle babasından ayırdı.[114]

Britanya'da kadın polimatlar arasında Harriet Martineau ve daha ziyade George Eliot takma adıyla bilenen Mary Ann Evans vardı. Martineau kendisi hakkında "Popüleştirebiliyordu ama herhangi bir şeyi keşfedemiyor veya icat edemiyordu," diye yazdı. Ama ilgi alanlarının genişliği etkileyiciydi. Hemen hemen her konuda sohbet edebileceği söyleniyordu. Yazarak geçinmeye karar verdikten sonra din hakkında *Adanmışlık Egzersizleri* (*Devotional Exercises,* 1823); politik ekonomi üzerine *Politik Ekonomi Yazıları* (*Illustrations of Political Economy,* 1832); Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi*'si gibi, Birleşik Devletler ziyaretinin meyvesi olarak *Amerika'da Toplum* (*Society in America,* 1837), eğitime dair *Hane Halkı Eğitimi* (*Household Education,* 1848); Orta Doğu turunun ardından *Doğu Hayatı, Bugünü ve Geçmişi* (*Eastern Life, Present and Past*, 1848); ve 1816-46 döneminin bir tarihi olarak *Otuz Yıl Barışı* (*The Thirty Years' Peace*, 1849) kitaplarını yayınladı. Martineau ayrıca gazeteler için yazmış, denemeler ve

113 Maria Fairweather, *Madame de Staël* (Londra, 2004); Michel Winock, *Madame de Staël* (Paris, 2010); Richard Holmes, *This Long Pursuit* (Londra, 2016), 153-68.

114 Bärbel Kern ve Horst Kern, *Madame Doctorin Schlözer: ein Frauenleben in den Widersprüchen der Aufklärung* (Münih, 1988), 52 vd.

romanlara imza atmış ve Comte'un *Pozitif Felsefe*'sinin (1853) kısaltılmış bir tercümesini yapmıştı.[115]

George Eliot bir keresinde "Bütün konulardan zevk alıyorum," demişti.[116] *Floss Nehri'ndeki Değirmen*'in (*The Mill on the Floss*) kahramanı Maggie Tulliver'i "her bilgiye susamış" olarak tasvir etmesi kesinlikle eserin yaratıcısı için de geçerlidir. Kurgu dışı eserleri uzun zaman meşhur romanlarının gölgesinde kaldı, fakat kariyerine zamanının önde gelen dergisi *Westminster Review*'ün gayriresmî editörü olarak başlamış, "Fransa'da Kadın," "Ondokuzuncu Yüzyıl Kilise Tarihi," "Alman Felsefesinin Geleceği," tercüme ve etnografya gibi konularda uzun makalelerin yanı sıra Mary Wollstonecraft, Goethe, Milton, Tennyson ve Wagner gibi isimlerin hayatlarının eskizlerine de katkı vermişti. Yedi yabancı dil biliyordu ve Spinoza'nın *Etika*'sını, Ludwig Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü*'nü ve David Strauss'un tartışmaya yol açan İsa'nın hayatı hakkındaki metnini tercüme etti. 1850'lerde George Henry Lewes'le tanıştığında, temel ilgi alanları hümaniter disiplinler ve sosyal bilimlerdi (bilhassa da Auguste Comte ve Herbert Spencer'ın fikirleri). Lewes'le yaşamaya başladıktan sonra, ona bilimsel keşif gezilerinde eşlik etti ve "onunla tıp bilimi, zooloji, anatomi ve deniz biyolojisi hakkında eserler okudu".[117]

Daha çok George Eliot'ın arkadaşı olarak bilinen Lewes, kendisi de dikkate değer bir polimattı. *Fortnightly Review* dergisinin editörlüğünü yaptı ve iki romanın yanı sıra, *Biyografik Felsefe Tarihi* (*A Biographical History of Philosophy*), İspanyol draması

115 Robert K. Webb, "Martineau, Harriet", *ODNB* 37, 13-19.

116 Gordon S. Haight, *George Eliot: A Biography* (1968); Sally Shuttleworth, *George Eliot and 19th-Century Science* (Cambridge, 1984); Beryl Gray, "George Eliot and the 'Westminster Review'", *Victorian Periodicals Review* 33 (2000) 212-24; Diana Postlethwaite, "George Eliot and Science", George Levine (ed), *The Cambridge Companion to George Eliot* (Cambridge, 2001), 98-118; Rosemary Ashton, "Evans, Marian", *ODNB* 18, 730-43.

117 Valerie A. Dodd, *George Eliot: An Intellectual Life* (1990), 284.

üzerine bir çalışma ve Comte'un bilim felsefesi ve Robespierre ve Goethe'nin biyografilerinin analizini yayınladı. Lewes daha sonra doğa bilimlerine döndü ve deniz biyolojisi hakkında bir çalışma, fizyoloji üzerine bir kitap ve psikoloji üzerine bitmemiş bir makale olan, Eliot'ın ölümünden sonra tamamladığı, *Hayat ve Zihin Sorunları* (*Problems of Life and Mind*) adlı bir inceleme kaleme aldı.[118] Bu arada söylemek lazım ki, bu yüksek eğitimli adam üniversiteye gitmemişti.

Eliot'ın bilime ilgisi; jeoloji, biyoloji, fizik, astronomi ve anatomiye âşinalık gösteren makalelerinde, mektuplarında ve defterlerinde görülebilir. Öyle ki, muhayyilesi "bilimsel fikirler ve spekülasyonlarla dolu" olarak nitelendi, hattâ bazen eleştirmenler tarafından kurgusundaki bilimsel göndermelerin sayısı nedeniyle eleştirildi.[119] Defterleri, romanlarına hazırlanırken yaptığı titiz araştırmalara tanıklık eder. *Middlemarch* için, 1832 Reform Yasası'ndan önceki İngiltere'nin siyasî tarihini inceledi. Kahramanı, (2. bölümde bahsi geçen) Cassandra Fedele kadar bilgili olmak isteyen bir Rönesans kadını olan *Romola* için Eliot Floransa'da, British Museum'da ve Londra Kütüphanesi'nde araştırmalar yaptı.[120] Londra'daki Yahudi cemaatine odaklanan *Daniel Deronda* için İbranice öğrendi ve Lewes'e göre "Yahudi tarihi ve edebiyatı konusunda herhangi bir haham kadar derin bilgili" hâle geldi. En çok, *Middlemarch*'taki bilgin Edward Casaubon'un çirkin portresiyle hatırlanır, fakat bir keresinde "Casaubon'un renklerinin kendi tenine pek de yabancı olmadığını" itiraf etmişti.

İskoç Mary Somerville, önde gelen İngiliz meslektaşı tarafından (daha evvel tartışılan) Maria Agnesi'yle karşılaştırılan bir bilim insanıydı.[121] Çok sonraları yazdığı üzere, İskoçya'nın küçük bir ka-

---

118 Rosemary Ashton, *George Henry Lewes* (Londra, 1991); "Lewes, George Henry", *ODNB* 33, 563-8.

119 Gillian Beer, *Darwin's Plots* (Londra, 1983), 149, 154.

120 Haight, *George Eliot,* 344-50.

121 Kathryn A. Neeley, *Mary Somerville: Science, Illumination and the Female*

sabasında "vahşi bir yaratık" olarak büyüdü ve kendi kuşağından bir kadının İngiliz üniversitelerine gitmesine izin verilmemesinden ötürü esas olarak kendi kendini yetiştirdi. Latince, Yunanca, matematik, astronomi, mineraloji ve jeoloji okudu, (meselâ güneş radyasyonunun etkileri üzerine) deneyler yaptı ve Kraliyet Cemiyetinin *Transactions* dergisinde makaleler yayınladı. Londra'ya taşınan Somerville, polimatlar Young, Herschel ve ("birçok konuda kapsamlı bilgisi" nedeniyle övdüğü) Babbage'la tanıştı.[122]

Eş ve anne olarak sistematik araştırma için zaman bulamayan Somerville, bilgi ve fikirlerin sentezine odaklanarak mecburiyetleri kendisi için erdem yahut en azından bir fırsat hâline getirdi. Daha sonra yazdığına göre, Jean-Pierre Laplace tarafından "göklerin mekanizması" hakkındaki kitabını tercüme etmeye davet edildiğinde hayatı değişti. Bu kitaba giriş olarak yazdığı makale, *Doğa Bilimlerinin Bağlantısı Hakkında* (*On the Connection of the Physical Sciences*, 1834) adlı temel eserini ortaya çıkardı. Genel okura hitap etmek için açık ve erişilebilir üslupta yazılmış bu kitap, büyük resmi görerek ve uzmanların kaçırdığı bağlantılara işaret ederek polimatların en iyi yaptığı şeyin güzel bir örneğini sunar. Somerville ayrıca fizikî coğrafya hakkında başarılı bir ders kitabı yayınladı. Çalışmaları sadece Whewell tarafından değil, aynı zamanda bağlantıları görme yeteneğini takdir eden Alexander von Humboldt tarafından da övüldü.[123]

---

*Mind* (Cambridge, 2001), 2.

122 Mary Somerville, *Personal Recollections* (Londra, 1873), 140.

123 Elizabeth C. Patterson, "Somerville, Mary", *DSB* 12, 521-5; *Mary Patterson and the Cultivation of Science, 1815–1840* (Lahey, 1984); Mary R. S. Creese, "Somerville, Mary", *ODNB* 51, 617-9; James A. Secord, "General Introduction to Mary Somerville", *Scientific Papers and Reviews* (Londra, 2004), xv-xxxix; "Mathematics for the Million? Mary Somerville's On the Connexion of the Physical Sciences", *Visions of Science* (Oxford, 2014), 107-37; Richard Holmes, *This Long Pursuit: Reflections of a Romantic Biographer* (Londra, 2016), 197-216.

## BİLİM İNSANLARI

George Eliot ile Mary Somerville doğa bilimleri üzerine çalıştıkları dönemde, (1830'larda polimat William Whewell tarafından icat edilen) "bilim insanı" [*scientist*] terimi kullanılmaya başlanmıştı ki bu, bir asır sonra bilim ve hümaniter disiplinlerin 'iki kültür'ü şeklinde bilinecek olan şey arasındaki kademeli ayırımın erken bir emâresiydi.[124] Ancak bu dönemde, çoğu çeşitli alanlarda bilim insanı olarak ün yapmış kişiler de hümaniter disiplinler kültürüne katılmış ve bazen katkıda da bulunmuştur.

Sözün gelişi Fransa'da Antoine Cournot kariyerine mekanikle başladı, oradan matematiğe geçti, öncü bir politik ekonomi çalışmasında da servet araştırmalarına matematiği uyguladı ve kariyerini, bilginin temelleri üzerine bir makalenin yazarı filozof olarak tamamladı. Ayrıca astronomiye de büyük ilgi duydu. Georges Cuvier; zooloji, karşılaştırmalı anatomi, paleontoloji ve jeolojiyle bağlantılı alanlara hâkimdi, aynı zamanda bilim tarihi üzerine de yazdı. Cuvier'in dostu, mesai arkadaşı, rakibi ve muhalifi Étienne Geoffroy Saint-Hilaire, bu alanların ilk üçünde çalıştı ve aynı zamanda deneysel embriyolojide de faaliyet gösterdi.[125]

## ALMAN BİLİM İNSANLARI

Bu dönemdeki polimat bilim insanlarının Alman örnekleri arasında Rudolf Virchow, Hermann Helmholtz ve Ernst Haeckel sayılabilir. Virchow sadece hekim, patolog ve biyolog olarak değil, aynı zamanda etnolog ve prehistoryacı olarak çalışmanın yanı sıra siyasette de etkindi. Esasen, "tıbbın bir sosyal

124 Sydney Ross, "'Scientist': The Story of a Word", *Annals of Science* 18 (1962), 65-85.

125 G. Granger, "Cournot, Antoine-Augustin", *DSB* 3, 450-4; Franck Bourdier, "Cuvier, Georges", *DSB* 3, 521-8; idem., "Geoffroy Saint-Hilaire, Étienne", *DSB* 5, 355-8.

bilim olduğunu ve siyasetin de büyük ölçekte tıptan başka bir şey olmadığını" iddia etmişti.[126] Siyaseti kesinlikle ciddiye aldı, 1848 Devrimine katıldı ve daha sonra Liberal milletvekili ve onu "amatörce kendi alanından çıkıp benim alanıma giren" bir kimse şeklinde tanımlayan Bismarck'ın muhalifi oldu.[127] Virchow doğa bilimlerine, özellikle de hücre teorisine ve patolojisine (kanserin kökenini açıklayan ve lösemiyi tanımlayan) katkılarının yanı sıra, fiziksel antropoloji çalıştı ve yaklaşık yedi milyon Alman okul öğrencisinin saç, ten ve göz rengiyle ilgili bir araştırmayı yöneterek Aryan ırkı fikrinin bir fantezi olduğu sonucuna vardı. Bir etnoloji dergisinin editörlüğünü yaptı ve doğa öğrencisi olarak Goethe üzerine yazdı. Ayrıca iş adamı Heinrich Schliemann'ın Truva kazısını destekledi ve Pomeranya'da kendi arkeolojik araştırmalarını gerçekleştirdi (nispeten uzmanlaşmanın az olduğu zamanlarda kazı yapmak için resmî arkeolog olmak gerekli değildi).[128]

Helmholtz, "evrensel bir dâhi" ve "Leibniz geleneğinde, çalışmaları felsefe ve güzel sanatları olduğu kadar bütün bilimleri de kucaklayan son âlim" olarak tanımlanmıştır.[129] Normalde hayli kısa tanımlar yapan *Bilimsel Biyografi Sözlüğü*, Hemholtz'u "enerji, akustik, fizyolojik akustik, fizyolojik optik, epistemoloji, hidrodinamik, elektrodinamik"e katkılarından dolayı metheder.[130] Helmholtz genç yaşlarında fizikten büyülenmişti ama babasının tavsiyesine uyarak tıp okudu. Berlin Üniversitesinde kimya, matematik ve felsefe eğitimi aldı. Helmholtz, önce Bonn Üniversitesinde ve ardından Heidelberg'de anatomi ve

126 Akt. Ian F. McNeely, *"Medicine on a Grand Scale": Rudolf Virchow, Liberalism and the Public Health* (Londra, 2002), 5.

127 McNeely, *"Medicine on a Grand Scale"*, 7.

128 Guenther B. Risse, "Virchow, Rudolf", *DSB* 14, 39-45; T. James, "Rudolf Virchow and Heinrich Schliemann", *South African Medical Journal* 56 (1979), 111-14.

129 Lorenz Krüger (ed), *Universalgenie Helmholtz* (Berlin, 1994).

130 R. Steven Turner, "Helmholtz, Hermann von", *DSB* 6, 241-53, s. 253.

fizyoloji profesörü olarak görev yaptı ve görme ve işitme fizyolojisi üzerine çalıştı. İlk tutkusuna geri dönerek fizik profesörü olarak Berlin'e geldi. Helmholtz, özellikle sanat algısı ve müzik teorisiyle ilgileniyordu. Sanat öğrencilerine dersler verdi ve antik ve modern tarihçiler Theodor Mommsen ve Heinrich von Treitschke'yle yazıştı. Virchow gibi o da Goethe ve bilim hakkında yazdı.[131]

Sonraki nesilde, Virchow'un öğrencisi Ernst Haeckel anatomi, zooloji ve (kendisinin disiplinin isim babası olduğu) ekoloji sahalarına yayıldı ve bilim felsefesi üzerine yazılar yazdı. Bilimin birliğiyle ilgileniyordu, bu gayeyi yükseltmek ve dönemine göre seküler bir din sunmak için *Alman Monistleri Birliği*'ni (*Deutsche Monistenbund*) kurdu. Haeckel aynı zamanda kendi kitaplarını resimleyen bir sanatçı ve uzun atlamada ödül kazanan bir atletti, bu da onu Leonbattista Alberti, Rudolf Agricola ve James Crichton'un çağı olan Rönesans'tan beri bu alanda öne çıkan ilk polimat hâline getirdi. Dağcılık da dahil seyahat ve keşif yapmayı severdi. Rol modeli, faaliyetlerine uygun biçimde Alexander von Humboldt'tu.

Humboldt ayrıca Amerikalı polimat George Marsh'a da ilham vermişti. Marsh avukat, diplomat ve sosyal reformcu olarak faaldi, fakat boş zamanlarında bu "çok yönlü Vermonter" sanat koleksiyoncusu, arkeolog, linguist, coğrafyacı ve öncü bir çevreciydi; biyografisini yazan David Lowenthal'ın deyişiyle "zamanının en geniş ilgi alanına sahip âlimiydi".[132]

131 Michel Meulden, *Helmholtz: From Enlightenment to Neuroscience* (2001; İngilizce tercüme, Cambridge, MA, 2010).

132 Wilhelm Bölsche, *Haeckel: His Life and Work* (İngilizce tercüme, Londra, 1906, 173); Georg Uschmann, "Haeckel, E. H. P.", *DSB* 6, 6-11; Andrea Wulf, *The Invention of Nature: The Adventures of Alexander von Humboldt, the Lost Hero of Science* (Londra, 2016), 298-314; David Lowenthal, *G. P. Marsh: Prophet of Conservation* (Seattle, WA, 2000).

Britanya'da da Viktorya dönemi, muhtelif disiplinlere katkıda bulunan ve bilim kültürünü edebiyat kültürüyle birleştiren çok yönlü bilim adamlarının çağıydı.

Sözün gelişi Charles Darwin, diğer şeylerin yanı sıra, Viktorya dönemi edebiyatçısıydı. Babası onun doktor olmasını isteyerek Edinburgh'a göndermişti, fakat Charles anatomiden nefret ettiğini anladı. Kilise'de kariyer yapmak için Cambridge'e gönderildi, ama doğa tarihini keşfetti. Alexander von Humboldt'un hayranıydı ve "Hayatımın bütün seyrini, gençliğimde Humboldt'un *Şahsî Tahkiyesi*'ni tekrar tekrar okumaya borçluyum," diye itiraf etmişti.[133] Humboldt'un İspanyol Amerika'sı seferi gibi, Darwin'in Beagle'daki uzun yolculuğu da (1831-6) hayatını değiştirdi. Seyahatlerinde, "İnsanlar, yerler, canlılar, bitkiler, iklim, kayaların yapısı, siyaset, yerli kabileleri, her şey onu ilgilendiriyor gibiydi".[134] Darwin sonunda botanik üzerine altı, jeoloji üzerine üç ve bir de "hayvanlarda ve insanda duyguların ifadesi" hakkında kitap yayınladı.

Kendisini şöhrete kavuşturan argümanını anlatı formunda sunduğu ve onu keskin gözlemlerle canlı bir şekilde tasvir ettiği örneklerle desteklediği *Türlerin Kökeni Hakkında* (*On the Origin of Species* 1859), bir edebiyat eseri olarak incelenebilir ve öyle de yapılmıştır.[135] Kitap, önemli fikirleri yazarın geniş okumalarına borçludur ve bir polimatın yakın sahalardan fikir alarak ve bunları yeni duruma uyarlayarak bir disipline nasıl katkıda bulunabileceğini göstermektedir. Arkadaşı Charles Lyell'in *Jeolojinin İlkeleri* adlı eseri, Darwin'i farklı türlerin evrimini çok uzun vadeye yayılan bir süreç olarak düşünmeye yöneltirken, Thomas Malthus tarafından yazılan *Nüfus İlkesi* ona hayatta kalma mücadelesi fikrini vermiştir.[136]

133 Arkadaşı botanikçi Joseph Hooker'a mektup, akt. Peter Brent, *Charles Darwin: A "man of enlarged curiosity"* (Londra, 1981), 98.

134 A.g.e., 174.

135 Gillian Beer, *Darwin's Plots* (Londra, 1983).

136 Gavin de Beer, "Darwin, Charles Robert", *DSB* 3, 565-77; Janet Brow-

En çok Darwin'i kamuoyu önünde savunmasıyla tanınan Thomas Henry Huxley, bir zamanlar tanrılara "zevk çeşitliliği" için teşekkür eden ve "kedi kadar çok hayata sahip olsaydım, keşfedilmemiş hiçbir köşe bırakmazdım," diyen başka bir polimattı. Darwin gibi Huxley de tıp okudu, fakat diploma almadı. Hayatı, Darwin'e benzer şekilde, HMS Rattlesnake'de cerrah olarak 1846-1850 yılları arasında Torres Boğazı ile Avustralya'ya yaptığı seferle değişti. Huxley deniz anemonları, denizanaları ve deniz kestaneleri üzerine araştırmalar yaparak zoolojiyle ilgilenmeye başladı. İngiltere'ye döndüğünde Huxley, Londra'daki Maden Okulunda öğretim görevlisi olarak jeoloji dersi verdi. Jeoloji ve evrimle ilgili merakı onu paleontolojiye, dinozorları ve Neandertal insanının kafatasını incelemeye yöneltti. Herbert Spencer'la tanışmasının ardından Huxley, *Westminster Review* çevresine dahil oldu ve düzenli olarak yazmaya başlayıp berrak ve parlak bir popülerleştirme yeteneği olduğunu keşfetti. Ayrıca 1868'de Norwich'in emektarlarına yaptığı "Bir Tebeşir Parçası Üzerine" dersi de dahil çok çeşitli konularda halka açık konferanslar verdi. Huxley'in toplanan makaleleri ve dersleri dokuz ciltir ve Matthew Arnold'la yaptığı edebiyat ve bilimin eğitimdeki nispî yeri üzerine bir tartışmayı da içerir.[137]

Bir başka çok yönlü bilim insanı da öjeni savunuculuğuyla ünlü –veya kötü şöhretli– Francis Galton'du. Kariyerine, daha önce Avrupalıların bilmediği Orta Doğu ve Güneybatı Afrika'nın bazı bölgelerinde kâşif olarak başladı ve seyahat sanatı hakkında bir kitap yayınladı. Charles Darwin'in kuzeni olan Galton özellikle kalıtımla ilgileniyor, hem insanları hem de bezelyeyi inceliyordu. Kendisi aynı zamanda matematikçi, ista-

ne, *Charles Darwin*, 2 cilt (Londra, 1995-2002); Adrian Desmond, Janet Browne ve James Moore, "Darwin, Charles Robert", *ODNB* 15, 177-202; Oliver Sacks, "Darwin and the Meaning of Flowers", *The River of Consciousness* (2017), 3-26.

137 Wesley C. Williams, "Huxley, Thomas Henry", *DSB* 6, 589-97; Adrian Desmond, *T. H. Huxley*, 2 cilt (1994-7); idem., "Huxley, Thomas Henry", *ODNB* 29, 99-111.

tistikçi, antropometrik laboratuvar kuran fiziksel antropolog, zekâ testleri ve görsel hafızayla ilgilenen deneysel psikolog ve anti-siklonu keşfeden ve adlandıran bir meteorologdu. Ayrıca, polimat John Herschel'in oğlu William James Herschel'in çalışmalarına dayanarak parmak izlerini de sınıflandırdı.[138]

William Henry Fox Talbot bugün neredeyse tamamen tek bilgi ve beceri biçimiyle, yani fotoğrafın gelişimine sağladığı katkıyla tanınan, çok yönlü bireye muhteşem bir örnektir. Kamera icat etmemiş ve *Doğanın Kalemi*'nde (1844) fotoğrafçılık hakkında yazmamış olsaydı bile, Viktorya dönemi polimatı olarak tarihte emin bir yere sahip olacaktı. Seçkin bir matematikçiydi: 'Talbot eğrisi' adını ondan almıştır. John Herschel'le tanıştıktan sonra optik üzerinde çalışmaya başladı ve 'Talbot yasası'nı formüle etti. Optik, onu spektroskop aracılığıyla kimyaya götürdü ve farklı elementlerin spektrumlarından teşhis edilebileceğini gösterdi. Optik ve kimyaya ilgisi fotoğrafçılıkta bir araya geldi, fakat Talbot'un ufku daha da genişti. Botanikte iki yeni tür belirledi. Astronomi üzerine üç ve sayılar teorisi üzerine birkaç makale yayınladı. Ayrıca etimoloji üzerine de yazdı ve Asur çivi yazısı metinlerini deşifre eden ilk kişilerden biriydi. Doğa bilimci gibi düşünerek, bu metinlerden yapılan çevirilerin güvenilirliğini test etmek için "deney" dediği şeyi önerdi; burada birkaç bilim insanı, yeni keşfedilen yazıyı birbirleriyle iletişim kurmadan tercüme etti (ne mutlu ki, yapılan tercümeler çok farklı değildi). Talbot aynı zamanda Parlamento Üyesi olarak da aktifti ve kitapları arasında *Avam Kamarası'nda Ilımlı Reform Üzerine Düşünceler* de (*Thoughts on Moderate Reform in the House of Commons*) vardı.[139]

---

138 Norman T. Gridgeman, "Galton, Francis", *DSB* 5, 265-7; Ruth S. Cowan, "Galton, Francis", *ODNB* 21, 346-9; Nicholas W. Gillham, *A Life of Sir Francis Galton* (Oxford, 2001); Michael Bulmer, *Francis Galton* (Baltimore, MD, 2003).

139 H. J. P. Arnold, *William Henry Fox Talbot: Pioneer of Photography and Man*

Bu dönem boyunca bilgi miktarı giderek artarken, entelektüel iş bölümü hem fikir hem de uygulama bakımından zemin kazanmaya başladı. On sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren, uzmanlık bilgisi de dahil uzmanlaşma, kamuoyunda tartışmanın odağı oldu. 1748'de Denis Diderot, cerrahide uzmanlaşmanın gelişimini çoktan fark etmiş ve tıpta da benzer bir eğilimi gayet isabetli bir şekilde öngörmüştü.[140]

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'nde (*Wealth of Nations*) iş bölümü hakkındaki meşhur tartışmasının öncesinde 1763'te hukuk üzerine verdiği derslerde entelektüel çalışma üzerine açıklamalar yapmış ve "Felsefe"nin (yani 'bilim' dediğimiz şeyin) "zamanla bütün diğerleri gibi, ayrı bir uğraş hâline geldiğini, çeşitli alt kümelere veya her biri kendine özgü grup veya filozoflar sınıfına yer sağlayan çok sayıda şubeye bölündüğünü," söylemişti. Smith'in alaycı olduğu düşünülebilirdi, ama o "Her birey kendi özel dalında daha fazla uzmanlaşır, bütün üzerinde daha fazla iş yapılır ve bilimin niceliği bununla önemli ölçüde artar," diye devam etmişti.[141]

1785'te yazan Immanuel Kant, Smith'le genel olarak iş bölümü ile felsefe, özellikle de ampirik ve rasyonel yaklaşımlar arasındaki ayırım konusunda hemfikirdi. Kant'a göre "saf felsefenin bütün kısımlarının kendi özel adamını gerektirip gerektirmediği, kendilerine bağımsız düşünür, felsefenin sırf aklî kısmıyla uğraşanlara da kılı kırk yaranlar deyip, halkın zevkine uygun olarak deneysel olan ile aklî olanı kendilerinin bile

---

*of Science* (Londra, 1977); Larry J. Schaff, "Talbot, William Henry Fox", *ODNB* 53, 730-3. 2012 yılında Cambridge'de "Talbot Beyond Photography" sergisi onun birçok başarısını kutladı.

140 Diderot, mektup, 16 Aralık 1748.

141 Adam Smith, *Lectures on Jurisprudence* (1763); *Wealth of Nations (1776)*, 18. Krş. Jerry A. Jacobs, *In Defense of Disciplines: Interdisciplinarity and Specialization in the Research University* (Şikago, IL, 2013), 55-60.

bilmediği oranlara göre karıştırıp satmaya alışkın olanların, yapılış bakımından farklı, her biri belki de ayrı doğal yetenek gerektiren ve bir kişide birleşmesi ancak beceriksizlik yaratan iki işi birden yapmama konusunda uyarılmaları[nın], âlimlik mesleğinin bütünü için daha iyi olup olmayacağı[nı]" sorgulanmaya değerdi.[142]

İngiltere'de Charles Babbage, geniş ilgi alanlarına rağmen, "zihinsel iş bölümü" olarak adlandırdığı şeyi memnuniyetle karşıladı.[143] Yine, Herbert Spencer'ın toplum teorisindeki ana tema, ona göre ilerlemeye veya sosyal "evrim"e katkıda bulunan uzmanlaşma yahut "farklılaşma" eğilimiydi.[144] Başka İngiliz âlimler bu eğilimden daha az memnundu. Polimat William Whewell bilimler arasındaki "artan ayrılma ve parçalanma eğilimi"ne bilhassa dikkat çekmişti. "Matematikçi kimyagerden yüz çevirir; kimyager doğa bilimciden; tek başına bırakılan matematikçi kısa süre sonra kendisini saf bir matematikçi ve karma bir matematikçi olarak ikiye ayırır" ve bu böyle devam eder.[145] Whewell, kendi zamanından beri sıklıkla kullanılan politik metaforu benimseyerek, "bilim topluluğu" olarak adlandırdığı şeyin "parçalanan büyük bir imparatorluk" gibi dağılabileceğinden korktuğunu ifade etmişti.[146]

Yeni kurumların kurulmasıyla uzmanlaşma teşvik edildi. Meselâ Fransa'da, bölge akademilerinin uzmanlaşmaya dayanmayan eski rejimi, on dokuzuncu yüzyılda yerini yerel tarım,

142 Immanuel Kant, *Groundwork for the Metaphysics of Morals* (1785; İngilizce tercüme, ed. Alan Wood, New Haven, CT, 2002), önsöz.

143 Charles Babbage, *On the Economy of Machinery and Manufactures* (2. baskı, Londra 1832), 131-63.

144 Herbert Spencer, "Progress: Its Law and Cause", (1857), *Essays*, media.bloomsbury.com/.../primary-source-131-herbert-spencer-progress-its-law-and-cause.pdf, 2.

145 Akt. Ross, "Scientist", 71.

146 Akt. Crosbie Smith ve William Agar (ed), *Making Space for Science* (Basingstoke 1998), 184.

arkeoloji, antikacılık ve bilim cemiyetlerine bıraktı. Paris'te (1804'te kurulan) *Académie Celtique*'i, ardından *Société Asiatique* ve *Société de Géographie* (ikisi de 1821'de tesis edildi), *Société Géologique* (1830), *Société Anthropologique* (1832), *Société Ethnologique* (1839) ve *Société d'Économie Politique* (1842) izledi. Berlin'deki yeni kurumlar arasında Alman Dili ve Eski Eserler Derneği (1815), Coğrafya Topluluğu (1828), Fizik Topluluğu (1845), Jeoloji Topluluğu (1848) ve Antropoloji Topluluğu (1869) yer aldı.[1]

Londra'da Jeoloji Derneğinin (1807) kuruluşunu, Astronomi Topluluğu (1820) ve Kraliyet Edebiyat Topluluğu (her ikisi de 1820), Politik Ekonomi Kulübü (1821), Kraliyet Asya Topluluğu (1823), Zooloji Derneği (1826), Entomoloji Derneği (1833), Botanik Topluluğu (1833) ve Etnoloji Derneği (1843) izledi. Londra Kraliyet Cemiyeti Başkanı Joseph Banks, bu eğilim hakkındaki yorumunda parçalanma için canlı bir metafor bulmuş ve şöyle yazmıştı: "Açıkça görüyorum ki, bütün bu yeni moda Dernekler nihayet Kraliyet Cemiyetini ortadan kaldıracak ve bu İhtiyar Hanımefendiye örtünmek için bir çul bile bırakmayacak".[2]

Fransa'da Comte kararsızlığını dile getirmiştir. Uzmanlaşmanın bedelinin, "bütünün ruhu" olarak adlandırdığı şeyi görememekte bir yetersizlik olduğuna, aynı zamanda ilerlemek için uzmanlaşmanın gerekliliğine ve genellemelerde uzmanlaşacak bir grubun ortaya çıkacağına da inanıyordu. Bir sonraki bölümde anlatılan hikâye, Comte'un üç konuda da haklı olduğunu gösterir.

---

1 Jean-Pierre Chaline, *Sociabilité et erudition: les sociétés savantes en France, XIXe–XXe siècles* (Paris, 1995). Chaline bir istisnadan bahseder, "Société polymathique de Morbihan" (1826).

2 Holmes, *The Age of Wonder*, 393.

# 5
# BÖLGECİLİK ÇAĞI
# 1850-2000

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında kültürel iklim, geniş kapsamlı bilginler için daha az elverişli hâle geliyordu. Gördüğümüz gibi, bilhassa Athanasius Kircher ve Olof Rudbeck gibi birkaç bilgelik canavarı, on yedinci yüzyılda aşırı hırsları nedeniyle eleştirilmişti, fakat bu tür eleştiriler on dokuzuncu yüzyılda gitgide sıklaşmıştı.

## SOĞUK İKLİMDE POLİMATLAR

Sözün gelişi Alexander von Humboldt, arkadaşı Friedrich Schiller tarafından "çok fazla konuyla haşır neşir olduğu" için eleştirilmişti, bu esnada Humboldt'un kendisi de "insanlar sık sık aynı anda birçok şeyi merak ettiğimi söylüyorlar," diye şikâyet etmişti.[3] William Whewell hakkında (nüktedan Sidney Smith tarafından) "her şeyi bilmek onun kusurudur," deniliyordu. Deneme yazarı William Hazlitt, Coleridge hakkında "Dokunmadığı hiçbir konu yoktur," bundan başka "üzerinde durduğu hiçbir konu da yoktur," diye yazmıştı.[4] Coleridge, romancı Thomas Peacock'un hiciv romanı *Kaygısızlar Salonu*'nda [*Headlong Hall*] (1816) "bütün bilim çevrelerinden geçmiş ve hepsini de eşit ölçüde iyi anlamış" olan "Mr. Panscope" olarak karakterize edilmişti.

Thomas Young çok fazla teşebbüste bulduğu için eleştirilen bir başka polimattı. Bir İtalyan bilgin, Young'a, "Çok yönlülüğünüzün bilimlerle bu kadar geniş ölçüde iştigal etmesinin... keşiflerinize devam edemeyecek ve onları sizin dikkat çeken

3 Schiller'den akt. Andrea Wulf, *The Invention of Nature* (Londra, 2016), 33.

4 Smith'den akt. Richard Yeo, *Encyclopaedic Visions* (Cambridge, 2001), 249; William Hazlitt, "Samuel Taylor Coleridge", *The Spirit of the Age* (Londra, 1825), 61-79, s. 61.

yeteneklerinize sahip bir adamdan beklemeye hakkımız olan mükemmellik seviyesine getiremeyecek olmanıza yol açmasının umumi üzüntüsü" hakkında yazmıştı. Kraliyet Cemiyeti Başkanı Young'ın ölümü vesilesiyle konuşurken, onun başarılarına yönelttiği övgüyü, Cemiyet'e "bütünü kucaklamaya yönelik gayretten ziyade araştırmanın bilimin belirli bir kısmının sınırları içinde yoğunlaşmasını tavsiye ettiği" uyarısıyla birleştirmişti.[5]

Entelektüel iklimdeki bir başka değişim işareti de *dilettante* teriminin anlamındaki dönüşümdü. İlk türetildiğinde (İtalyancada ve ardından on sekizinci yüzyıldan itibaren İngilizcede yaygınlaşan) bu kelime olumluydu; tıpkı Fransızcadaki *amateur* teriminin aslında sanatı veya öğrenmeyi *seven* herhangi birine işaret etmesi gibi, bir şeyden *hoşlanan* kişi anlamına geliyordu. On dokuzuncu yüzyıl boyunca bu terimler, coşkuyu değil de uzman olmayanlara yakıştırılan yüzeysel kavrayışı ifade eden aşağılayıcı bir hâl aldı. Meselâ Ortaçağ Almanya'sı hakkında bir uzman olan Georg Waitz, profesyonel tarihçiler için ilk dergi olan *Historische Zeitschrift*'in (1859) ilk sayısında *Dilettantismus* diye adlandırdığı şeyi eleştirdi. Benzer bir tarzda Goethe'nin doğa bilimleri çalışmaları da önde gelen bir Alman fizyologu olan Emil Dubois-Reymond tarafından "kendi kendini eğitmiş bir *dilettante*nin" eğlencesi (*Spielerei*) olarak kâle alınmamıştı.[6]

## AŞIRI YÜKLEME

İklim neden değişmişti? Cevap kısaca 'aşırı yükleme'dir. On yedinci yüzyılda olduğu gibi, genişleme ve parçalanmanın çifte anlamında, bir bilgi patlaması olmuştu. Buharlı presin icadı, ağaç hamurundan imal edilen daha ucuz kâğıdın kullanımıyla birlikte

5 Alexander Wood, *Thomas Young* (Cambridge, 1954), 230, 237.

6 Dubois-Reymond'dan akt. Paul Bishop (ed), *Companion to Goethe's Faust* (Woodbridge, 2006), 195. Karşılaştırınız Richard Hibbitt, *Dilettantism and its Values* (Londra, 2006), bilhassa giriş bölümü.

kitapların ve gazetelerin fiyatını düşürdü ve böylece "ikinci kitap devrimi" veya "ucuz baskı seli" denilen şeye yol açarak matbûatın hızla çoğalmasını teşvik etti.[7] Bilginin, bilhassa da bilimsel bilginin geniş kitlelere yayılması bu dönemde giderek daha önemli oldu.[8] Evvelki bölümde zikredilen İngiliz polimatlarından biri olan Thomas De Quincey, evinin önünde kitap yığınlarını boşaltmayı sürdüren "at ve yük arabası alayı"na dair bir rüya veya kâbusundaki kaygısını çok canlı anlatmıştı.[9]

Aşırı yükleme, sadece ucuz baskının sonucu değildi. Fizik ve kimyadaki deneyleri kapsayan araştırmalar; kayaların, bitkilerin ve hayvanların artan çeşitlilikte gözlemlenmesi ve tespit edilmesi; ve kademeli olarak kamuya açılan resmî arşivlerdeki tarih incelemeleri sayesinde daha fazla bilgi üretiliyordu. Yeni yıldızlar ve yeni elementler, daha güçlü teleskoplar ve mikroskoplar sayesinde bu dönemin pek çok keşfi arasında yer almıştı. Birçoğu stratejik ve ekonomik amaçlarla hükümetlerce finanse edilen bilimsel keşif gezileri, binlerce maden, bitki ve hayvan numunesini toplayıp getirdi ve dünyanın başka bölgeleri, bilhassa Afrika, Okyanusya ve Kuzey Kutbu –doğal kaynakları, halkları ve dilleri– hakkında Batı'nın bilgisini hayli arttırdı.[10]

---

7 Frédérick Barbier (ed), *Les trois révolutions du livre* (Cenevre, 2001); Simon Eliot, "From Few and Expensive to Many and Cheap: The British Book Market, 1800-1890", Eliot ve Jonathan Rose (ed), *A Companion to the History of the Book* (Oxford, 2007), 291-302; Aileen Fyfe, *Steam-Powered Knowledge: William Chambers and the Business of Publishing, 1820-1860* (Şikago, IL, 2012), 1-11.

8 Bernard Lightman, *Victorian Popularizers of Science: Designing Nature for New Audinces* (Şikago, IL, 2007), 66. Almanya hakkında bkz. Andreas W. Daum, *Wissenschaftspopularisierung in 19 Jht: bürgerliche Kultur, naturwissenschaftliche Bildung und die deutsche* Öffentlichkeit, *1848-1914* (Münih, 1998).

9 Thomas De Quincey, *Suspiria de profundis* (Londra, 1845), 1. bölüm.

10 Emma C. Spary, "L'invention de 'l'expédition scientifique'", Marie-Noëlle Bourguet ve diğerleri (ed), *L'invention scientifique de la Méditerranée* (Paris, 1998), 119-38.

Bu yolla genişleyen yegâne bilgi türü akademik bilgi değildi. On dokuzuncu yüzyılda bir 'yönetim devrimi' vuku buluyordu: Çoğunlukla anketler vasıtasıyla toplanan sistematik verilerin önemli kararların önüne geçtiği bir "enformasyon devleti" yükselmekteydi.[11] Toplanan verilerin çoğu istatistik şeklini aldı ve büyük ölçüde yayınlandı. Bu dönemde çoğu bürokrasilerce üretilen bir "basılı sayılar çığı" oluşmuştu.[12]

İmparatorlukların –Hindistan'da İngilizlerin, Kuzey Afrika'da Fransızların, Kongo'da Belçikalıların ve benzerlerinin– yükselişi, yönetenler ve onların memurları için yönettikleri coğrafya, kaynaklar ve halklar hakkında bir şeyler öğrenmeyi zorunlu hâle getirdi. Bölgeler taranıp ölçüldü ve haritalandı, ayrıca sakinlerinin emperyal rejimlere karşı itaat yahut isyan etme eğilimleri hakkında raporlar yazıldı.[13] Yurtiçinde ise kolluk güçleri gitgide daha fazla enformasyon topluyordu. 1879'da İngiliz Suç Araştırma Şubesi'nin elinden [*Criminal Investigation Department*, *CID*] 40.000'den fazla resmî yazı ve özel rapor geçmişti.[14] İş dünyası da siyasi yönetim modelini izleyecekti. En başta Amerikan demiryolları olmak üzere şirketler öncelikle kazaları önlemek ve daha sonra başka şirketler gibi genişleyen yapılarını yönetebilmek için enformasyon talebini arttırdılar.[15]

---

11 Oliver MacDonagh, "The Nineteenth-Century Revolution in Government: A Reappraisal", *Historical Journal* 1 (1958), 52–67; Martin Bulmer (ed), *The Social Survey in Historical Perspective* (Cambridge, 1991); Edward Higgs, *The Information State in England* (Basingstoke, 2004).

12 Ian Hacking, *The Taming of Chance* (Cambridge, 1990), 3. Karşılaştırınız Alain Desrosières, *The Politics of Large Numbers* (1993: İngilizce tercüme, Cambridge, MA, 1998).

13 Studies of this topic abound. Important examples include Chris A. Bayly, *Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780–1870* (Cambridge, 1996); Bernard S. Cohn, *Colonialism and its Forms of Knowledge* (Princeton, NJ, 1996); Emmanuelle Sibeud, *Une science impériale pour l'Afrique? La construction des savoirs africanistes en France, 1878–1930* (Paris, 2002).

14 Haia Shpayer-Makov, *The Ascent of the Detective* (Oxford, 2011), 125.

15 JoAnne Yates, "Business Use of Information and Technology during

Bütün bu enformasyonun düzenlenmesi de gerekiyordu. Gördüğümüz gibi on yedinci yüzyılda ilk bilgi krizine verilen cevap, yeni not alma ve dosyalama yöntemleri geliştirmek olmuştu. On sekizinci yüzyılda çeşitlilik gösteren geniş bir konu yelpazesinde referans kitaplar çoğaldı; bunlar okunmaktan ziyade danışılmak ve göz atılmak için tasarlanmış kitaplardı. O kadar çoklardı ki 1758'de bu sözlüklere dair bir sözlük yayınlandı.[16]

1819'da yazan, meşhur *Edinburgh Review*'un editörü İskoç polimat Francis Jeffrey, bu korkuyu şöyle dile getirmişti: "Şu anki hızla yazmaya ve şiir söylemeye iki yüz yıl daha devam edersek, icat edilmiş yeni bir çabuk okuma sanatı olmalı, yoksa bütün okumalar umutsuzluğa yenik düşecek."[17]

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Alman polimat Hermann von Helmholtz, bilgiyi "hemen ulaşılabilir" kılan "katologlar, sözlükler, kayıtlar, indeksler, icmaller" gibi "uygulamalar" diye adlandırdığı gelişmelerden bahsediyordu.[18] Muhtemelen aklında standartlaştırılmış kartları sadece başka kütüphanecilere değil, aynı zamanda bilginlere ve iş dünyasına da hitap eden ("Kart indeksleme günümüzde modern iş dünyasının temel bir gereksinimi hâline geldi") polimat-kütüphaneci Melvil Dewey'in öncülük ettiği kart indeksleri vardı.[19] Helmholtz, ilk olarak 1875'te üretilen, ofislerde ve kütüphanelerde gitgide daha çok yer kaplayan bir mobilya olan dosya dolabını da düşünmüş olabilir.

---

the Industrial Age", Alfred D. Chandler Jr. ve James W. Cortada (ed), *A Nation Transformed by Information* (New York, 2003), 107–36.

16 Jacques-Bernard Durey de Noinville, *Table alphabétique des dictionnaires* (Paris, 1758). Karşılaştırınız Peter Burke ile Joseph McDermott, "The Proliferation of Reference Books, 1450–1850", McDermott ve Burke (ed), *The Book Worlds of East Asia and Europe, 1450–1850: Connections and Comparisons* (Hong Kong, 2015), 283–320.

17 Aktaran Mark S. Phillips, *Society and Sentiment: Genres of Historical Writing in Britain, 1740-1820* (Princeton, NJ, 2000), 294.

18 Aktaran Nick Jardine, Marina Frasca-Spada ve Nick Jardine (ed), *Books and the Sciences in History* (Cambridge, 2000), 402.

19 1908 tarihli dergi *Modern Business*, aktarıldığı yer *OED*.

Bu bilgi patlamasına verilen asıl cevap uzmanlaşma, dolayısıyla hâkim olunması gereken enformasyon miktarının azaltılması oldu. Uzmanlaşma bir tür savunma mekanizması, enformasyon seline karşı bir set olarak görülebilir. 1979'da güzide bir Amerikalı tarihçi, "uzmanlaşmanın halen yazılmamış genel tarihi" dediği şeye bir ihtiyaç olduğunu belirtti.[20] Söz konusu boşluk, muhtemelen böyle bir genel tarih yazmanın kendisi bir uzmanlar ekibi gerektireceğinden halen doldurulmadı. Burada sunulabilecek her şey kısa bir özettir. Sürecin ilk aşamaları önceki bölümde belirtilmişti, fakat söz konusu eğilim 1850'ler ile milenyum arasında giderek daha güçlü hâle geldi.

Yeni kelimeler, probleme dair bilinci bir kez daha ortaya koyar. Gördüğümüz gibi 'bilim insanı/bilimci' (*scientist*) terimi, edebiyatçılar ile doğa araştırmacıları arasındaki artan bölünmenin erken bir işareti olarak 1830'larda türetilmişti. Fransa'da 1830'larda ve 1840'larda *spécialité* terimi kullanılmaya başlandı, bunu yine 1848'de tıp kontekstinde kullanılan *spécialiste* izledi. Paradoksal olarak, *spécialisation* soyut ismini türeten de polimat Auguste Comte'tu.[21] İngilizcede 'uzman' (mütehassıs/*specialist*) terimi ilk olarak 1856'da, 'uzmanlık' (ihtisas/*specialism*) aynı sene ve 'uzmanlaşma' (ihtisas/*specialization*) 1865'te kaydedildi. Yeni kelimeler, yeni eğilimleri tasvir etmek için zaruriydi.

Kant ve Adam Smith tarafından başlatılan tartışma yankılanmaya devam etti. Bir taraftan sosyolog Émile Durkheim iş bölümünün toplumu daha uyumlu kıldığını, çünkü bireyleri birbirleri-

20 John Higham, "The Matrix of Specialization", Alexandra Oleson ve John Voss, *The Organization of Knowledge in Modern America, 1860-1920* (Baltimor, MD, 1979), 3-18, 9'da.

21 Comte ayrıca şunu da yazmıştı: "l'esprit de spécialité, l'âge de spécialité, le régime de spécialité [uzmanlık ruhu, uzmanlık çağı, uzmanlık rejimi]": *Cours de Philosophie Positive* (6 cilt, 1830-42, yeniden basım Brüksel, 1969), 1. cilt, 31: 6. cilt, 15, 293, 304, 341.

ne daha bağımlı hâle getirdiğini iddia etti. Kendi ilgi alanlarının çeşitliliğine rağmen Durkheim, iş bölümü övgüsünü akademik dünyayı da kapsayacak kadar genişletti ve "disipliner uzmanlaşmaya dair sürekli olarak olumlu bir fikir" besledi.[22] Sosyolojinin kendisinde uzmanlaşmayı, her zamankinden çok daha fazla "bir felsefî spekülasyon formu" olan toplum incelemesinin daha kesin ve daha objektif hâle gelmesini mümkün kıldığı gerekçesiyle destekledi.[23]

Öte taraftan Karl Marx'ın gelecekteki komünist toplum vizyonu, "bugün bir şey ve yarın bir başka şey yapmamı, sabahleyin avlanmamı, öğleden sonra balık tutmamı, akşamleyin sığırlara bakmamı, akşam yemeğinin ardından tam da akıl sahibi olmam nedeniyle kritik yapmamı benim için mümkün" kılacak bir toplum öngörüyordu. William Morris, işçilerin çoğunluğunun "daima bir dakikalık iş yaptığı ve asla başka herhangi birini düşünmelerine müsaade edilmediği" bir toplumun bir başka eleştirmeniydi. Onun ideal toplumunda bir zanaatkâr "kendi kişisel zekâsını ve coşkusunu meydana getirdiği mallara koyacaktır. Emeğinin 'bölünmesi' şöyle dursun ... imal ettiği eşyalar ve benzer eşyalarla ilişkisi hakkında her şeyi bilmek mecburiyetindedir".[24]

Polimat sosyal bilimci Max Weber, konuşmacı sıfatıyla çokyönlülük ile uzmanlaşma arasındaki bu gerilimi tartıştığı ("Bir Meslek Olarak Bilim" diye tercüme edilebilecek) *Wissenschaft als Beruf* başlıklı meşhur 1917 tarihli konferansında kararsızlığını ifade etmişti.[25] Weber bu gerilimi bizzat kendinde hissetmişti. Bu durum 1897'de geçirdiği sinir krizine katkıda bulunmuş bile olabilir.

---

22 Fritz Ringer, *Fields of Knowledge: French Academic Culture in Comparative Perspective, 1890-1920* (Cambridge, 1992), 303.

23 Émile Durkheim, *La Division du travail social* (1893); krş. Marcel Fournier, Émile *Durkheim* (2007: İngilizce tercüme, Cambridge 2013), 427-9, 432.

24 Aktaran Ruth Kinna, "William Morris: Art, Work and Leisure", *JHI* 61 (2000), 493-512, 499'da, 503-4.

25 Max Weber, "Science as a Vocation", Hans H. Gerth ve C. Wright Mills (ed), *From Max Weber* (New York, 1946), 129-56.

Diderot'nun on sekizinci yüzyılın ortalarında belirttiği gibi tıp, belirli hastalıklara veya bedenin bölümlerine odaklanan hekimler diye bölünmeye başladığından, "uzman/mütehassıs" gibi terimlerin ilk defa tıp kontekstinde kullanılması tesadüf değildir.[26]

Öte taraftan üniversiteler genel itibarıyla bilgiyle ilgileniyordu. Kalem ehli çağında polimatın hayatta kalabilmesinin bir nedeni, o dönemde Batı yüksek eğitim sisteminin görece uzmanlaşmamış mahiyetiydi. Sözün gelişi Alman öğrenciler, diplomalarını almadan evvel bir üniversiteden bir başkasına taşınırken, düzenli olarak bir disiplinden bir başkasına da geçebiliyorlardı. Birinci derecenin dört yıllık master derecesi olduğu İskoçya'da (İngiltere'nin başka yerlerindeki üç yıllık lisans derecesinin aksine) geleneksel müfredat zorunlu felsefeyi içeren genel bir müfredattı.[27] 1870'lerden önce Cambridge'de lisans öğrencileri klasiklerden veya matematikten sınava tabi tutuluyorlardı, fakat bazen kurumsallaşmış öğrenime götüren, başka disiplinlerden seçmeli dersler de vardı. Sözün gelişi 1828'te on sekiz yaşında bir öğrenci olarak gelen Charles Darwin, botanikte John Henslow ve jeolojide Adam Sedgwick gibi iki profesörün yardımıyla doğa tarihi çalışmalarına dalmıştı.

Bununla birlikte on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Almanya, ABD ve başka yerlerdeki yeni araştırma üniversiteleri tıp öğreniminin yolundan gitti. Bu kurumlar sırasıyla genel olarak üniversiteler tarafından takip edildi ve yeni disiplinleri barındırmak için giderek daha fazla bölüme ayrıldı.[28]

---

26 George Rosen, *The Specialization of Medicine with Particular Reference to Ophthalmology* (New York, 1944).

27 George E. Davie, *The Democratic Intellect: Scotland and her Universities in the Nineteenth Century* (1961, 3. baskı, Edinburgh, 2013).

28 Chad Wellmon, *Organizing Enlightenment Information Overload and the Invention of the Modern Research University* (Baltimor, MD, 2015), 4-5, 10-11, 40,

Almanya'da eğitim almış Amerikalı bir akademiğin 1874'te yayınladığı Alman üniversiteleri hakkındaki bir kitapta belirttiği gibi, Alman hoca "terimin İngilizce mânâsında bir öğretmen değildir; o daha ziyade bir uzmandır".[29] Çoğu kez disiplinler unvan talep ettikçe ve ayrı bölümlerde kurumsal form kazandıkça, bilhassa Almanya ve ABD'de yeni akademik uzmanlıklar çoğaldı. Araştırmaya, başka bir deyişle bilgiye özgün katkılara artan vurgu, akademik kariyer uman bireyleri sınırlı alanlara odaklanmaya zorlamadıysa bile cesaretlendirdi. 1850'lerde Almanya'da okuyan Amerikalı bir klasik edebiyat uzmanı, daha sonraları pek çok seminer konusunu "umutsuzca mikroskobik" olarak hatırlıyordu.[30]

Bağımsızlık beyanları sıklaştı ve alanları özerk disiplinlere dönüştürdü. Sözün gelişi 1872 yılı, hem Paris'teki *École Libre des Sciences Politiques*'in hem de Yale'deki Politik ve Sosyal Bilimler kürsüsünün kuruluşuna işaret eder. Émile Durkheim kendi nesnesi ve kendi "varolma hakkı" ile yalnızca hukuktan değil, aynı zamanda felsefe ve psikolojiden de ayrı olan sosyolojinin özerkliği için güçlü bir mücadele verdi ve nihayetinde başarılı oldu.[31] Deneysel psikoloji 1879'da Leipzig Üniversitesinde, 1884'te John Hopkins'te ve 1891'de Cenevre Üniversitesinde felsefeden bağımsız hâle geldi.

Felsefe gibi, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar geniş kültürel ve tarihî terimlerle tanımlanan kadim disiplin filoloji de (Almanca, Latin dilleri, Slavca, İngilizce vb.) yerel edebiyat incelemeleri gibi yükselen branşlar karşısında alan kaybetti. Hattâ antik Yunan ve Roma dünyası bakımından, klasik arkeolojinin ve sanat tarihinin yükselişi filologların çalışma sahasını dil incelemesiyle sınırlandırdı.[32]

---

122 ve metin boyunca.

29 James Hart, *German Universities* (1874), 264.

30 Basil Gildersleeve'den akt. James Axtell, *Wisdom's Workshop: The Rise of the Modern University* (Princeton, NJ, 2016, 248.

31 Durkheim'dan akt. Fournier, Émile *Durkheim*, 67.

32 Sheldon Pollock, "Introduction", *World Philology*, ed. Pollock ve diğ. (Cambridge, M.A, 2015), 1-24.

Bazı yeni uluslar gibi yeni disiplinler de hızla parçalandı. Tarih, (Antikçağ, Ortaçağ ve Modernçağ gibi) dönemlere ayrıldı. Tarih ayrıca (meselâ 1892'de Harvard'da) kendi kürsüsünü edinen ekonomi tarihi ile (yine aynı sene *Collége de France*'da bir kürsü edinen) bilim tarihi diye ikiye bölünmüştü. Coğrafya fizikî ve beşerî coğrafya olmak üzere ikiye ayrılmıştı, hâlbuki çok geçmeden ikincisi de ekonomik coğrafya ve politik coğrafya (nâmıdiğer 1899'daki adlandırılışıyla *jeopolitik*) diye ayrıldı.

İngiltere'de on dokuzuncu yüzyıl sonları bir dönüm noktasına işaret eder. 1871'deki üniversite reformundan sonra Oxford'da öğrenciler için modern tarih, hukuk, teoloji, matematik ve doğa bilimleri (tümüyle 1872'den itibaren), İngiliz edebiyatı (1894), modern diller (1903) ve diğerlerinde diploma almak mümkün hâle geldi.[33] İskoçlar bir müddet direndiler: Belli bir derecede uzlaşmanın sağlanması,1858'de daha iyi öğrencilerin "onur derecesi" için tek bir disiplinde bir dersle genel çalışmaları takip edebilmeleri ve 1899'da eski genel derecenin ihtisas derslerinin alternatifiyle bir arada bulunabilmesiyle mümkün oldu.[34]

Bir "akademik kabileler ve bölgeler" manzarasının ortaya çıkmasıyla, disiplinler arasındaki sınırların aşılması daha güç hâle geldi.[35] Bilginin bu şekilde belli müstakil sahalara ayrılmasının göstergeleri arasında "benim alanım" veya (tarihçiler için) "benim dönemim" gibi ifadelerin gittikçe daha fazla kulla-

33 Michael G. Brock ve M. C. Curthoys (ed), *History of the University of Oxford* (Oxford, 2000), 7. cilt, 2. kısım, 361-84, 397-428.

34 Davie, *The Democratic Intellect*, 6-7, 65-6, 79; aynı yazar, *The Crisis of the Democratic Intellect: The Problem of Generalism and Specialization in Twentieth-Century Scotland* (New York, 1987).

35 Tony Becher ve Paul R. Trowler, *Academic Tribes and Territories: Intellectual Inquiry and the Cultures of Disciplines* (1989: ikinci baskı, Buckingham, 2001): bir yirminci yüzyıl soruşturması. Robert Ardrey's *The Territorial Imperative: A Personal Enquiry into the Animal Origins of Property and Nations* (Londra, 1972) zoolojiden sosyolojiye bu fikrin pek çok uzantısınca takip edildi. Bir coğrafyacının görüşü için bkz. Robert David Sack, *Human Territoriality: Its Theory and History* (Cambridge, 1986).

nılması bulunuyordu. Bazı akademikler, kendi sahalarını rakiplerinden koruma ihtiyacı karşısında son derece bilinçlendiler. Amerika Ekonomi Derneğinin 1894'teki bir toplantısında bir katılımcı, sosyologların "ekonomistlere danışmaksızın sosyal bilimler sahasının bir kısmını kendileri için kazıklarla çevirmeye haklarının olmadığını" söyleyecekti.[36]

Bilginin parçalanması, meselâ fizikî antropolojideki *dolikosefal* (uzun başlı), sosyal psikolojideki *kimlik belirsizliği* (kendini-farkındalık kaybı), zoolojideki *zoosemiyotik* (hayvanlardaki bilme biçimlerinin incelenmesi), antropolojideki *şişmogenez* (kültürel farklılaşma süreci) gibi teknik terimlerin geliştirilmesiyle ayrıca teşvik edildi. Bu terimler içeridekiler için faydalı kısaltmalardı, fakat başka herkes için –disiplinler arasında ve hatta profesyoneller ile amatörler arasında da çok daha kesin sınırlar yaratan– anlaşılmaz bir jargon teşkil ediyordu. Ayrıca meslekten olmayanlar için doğrudan anlaşılır olmayan yöntemlerin kullanılmasıyla da takviye edildiler.

On sekizinci yüzyılda bilimsel deneyler hâlâ gündelik gözleme yakındı ve kertenkelelerin kuyrukları gibi tekrar büyüyüp büyümediklerini görmek için salyangozların kafalarını kesen Voltaire gibi amatörler tarafından tekrarlanabilirdi. On dokuzuncu yüzyılda bile uygulamalı bilim mikroskoplarla bakan, kayaları çekiçleyen, kurutulmuş bitkileri toplayan veya Bunsen ocağı gibi nispeten basit bir aleti kullanan amatörler için hâlâ emre âmâdeydi. Bununla birlikte bilimsel ilerleme giderek büyük ve pahalı teçhizata bağımlı hâle geldi. Amatörler DNA'nın yapısının veya parçacık fiziğindeki Higgs bozonunun keşfine yol açan deneyleri tekrar edebilecek durumda değiller. Filozof Alfred Whitehead'in 1920'lerde gözlemlediği gibi, "bilimsel teori sağduyuyu aşıyor".[37]

36 Aktaran Mary O. Furner ve Barry Supple (ed), *The State and Economic Knowledge* (Cambridge, 1990), 303.

37 Alfred N. Whitehead, *Science and the Modern World* (Cambridge, 1926).

Kısacası üniversite kampüsü, İngiltere'de adlandırıldıkları şekliyle "bölümler"in (*departments*) veya Almanya ve başka yerlerdeki bilinen adlarıyla "enstitüler"in (*institutes*) duvarlarıyla birbirlerinden ayrılmış pek çok bilgi adasını içeren bir tür takımada hâline geldi.[38]

## MÜZELER, CEMİYETLER, KONGRELER

Üniversite dışındaki bilgi kurumları da on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren giderek uzmanlaştı. Yeni müzeler genellikle kendilerini belirli bir sahayla sınırladılar; sözün gelişi doğa tarihi, arkeoloji, antropoloji, Asya ve hatta Leipzig'deki bir müzenin durumunda "savaş ekonomisi". Akademik bölümler gibi eski müzeler de bazen parçalandı. Londra'da Doğa Tarihi Müzesi, 1881'de Britanya Müzesi'nden bağımsız hâle geldi. Dört sene sonra Bilim Müzesi, şimdilerde Viktorya ve Albert Müzesi olarak bilinen Güney Kensington Müzesi'nden bağımsız oldu. Britanya Müzesi yavaş yavaş Baskılar ve Çizimler, Madeni Paralar ve Madalyalar, Doğu Eserleri ve benzeri gibi bölümlere ayrıldı.

Uzmanlaşmış cemiyetlerin Kraliyet Cemiyetinden bağımsız yükselişine önceki bölümde değinilmişti. Şimdi ise Kraliyet Cemiyetinin kendisi de daha uzmanlaşmış hâle geliyordu. 1847'ye kadar "öğrenme ve bilim" sahalarındaki üyelerini "arkeologlar, nümismatlar ve antikacılar" arasından seçmişti, fakat bu tarihten sonra adayların doğa bilimcileri olmaları beklenmişti. 1887'de uzmanlaşma daha da ileri gitti ve cemiyetin *Felsefî Faaliyetleri*, A (matematik ve fizik bilimleri) ve B (biyoloji bilimleri) olarak bilinen iki seriye ayrıldı.[39] Birkaç arkeolog ve

38 Charles E. McClelland, *State, Society and University in Germany, 1700-1914* (Cambridge, 1980), 281, 285.

39 Marie B. Hall, *All Scientists Now: The Royal Society in the Nineteenth Century* (Cambridge, 1984), 216-17.

antropologun 1847'den sonra (1858'de John Lubbock, 1871'de Edward Taylor, 1876'da Augustus Pitt-Rivers, 1901'de Arthur Evans ve 1920'de James Frazer) Kraliyet Cemiyetine hâlâ katılabildiği doğrudur.[40] Bununla birlikte arkeoloji o zamanlar bir bilim olarak görülürdü; oysa antropoloji, Tylor ve başkalarının çalışmalarındaki kültür vurgusuna rağmen, büyük ölçüde insanların doğal tarihiyle ilgili telakki edilirdi.

Profesyonel seviyede başka ülkelerdeki meslektaşlarla etkileşim, Avrupa'daki demiryolu ağının yaygınlaşmasının mümkün kıldığı on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki uluslararası kongrelerin yükselişi sayesinde artıyordu. Bu kongreler genellikle belirli bir disipline hasredilmişti. Sözün gelişi ilk uluslararası antropoloji ve prehistorik arkeoloji kongresi 1865'te toplandı; bunu 1871'de coğrafyacıların, 1873'te oryantalistlerin ve aynı sene sanat tarihçilerinin kongreleri takip etti. Bazı kongreler "kriminal antropoloji" (ilk kongre 1885) veya dermatoloji (1889) gibi alt disiplinlere bile hasredilmişti. Bu kongreler, bireyleri benzer ilgilere sahip meslektaşlarından haberdar ederek uzman kimliklerinin pekiştirilmesine kesinlikle yardımcı oldu.[41]

## DERGİLER

On dokuzuncu yüzyılın başları *Edinburgh Review* veya *Revue des Deux Mondes* gibi genel bilgiyle meşgul olan dergilerin büyük çağı idiyse, on dokuzuncu yüzyılın sonları da uzmanlaşmış akademik dergiler çağıydı. *Revue des Deux Mondes*'un 1870'lerden sonra abonelerini kaybetmesinin bir nedeninin, uzmanlık

40 Bu meseleyle ilgili yardımı için Michael Hunter'a teşekkür ediyorum.

41 Eckhardt Fuchs, "The Politics of the Republic of Learning: International Scientific Congresses in Europe, the Pacific Rim and Latin America", Fuchs ve Benedikt Stuchtey (ed), *Across Cultural Borders* (Lanham, MD, 2002), 205–44; Wolf Feuerhahn (ed), *La fabrique internationale de la science: les congrès internationales de 1865 à 1945* (Paris, 2010).

dergilerinin onunla rekabete girmesi olduğu öne sürülmüştür.[42] Muhtelif sahalardaki meşhur örnekler arasında Alman *Historische Zeitschrift* (1859), Fransa'daki *Revue Historique* ve *Revue Philosophique* (her ikisi de 1876), İngiliz felsefe dergisi *Mind* (1876), *American Journal of Philology* (1880), *Political Science Quarterly* (1886), *Quarterly Journal of Economics* (1887), *Annales de Géographie* (1891), *Année Psychologique* (1894), *American Journal of Sociology* (1895) ve *Année Sociologique* (1898) sayılabilir.

Doğa bilimlerinde uzmanlaşmanın gelişimi süratlendi ve daha da ileri gitti. *Journal de Physique* (1872) veya *American Journal of Mathematics* gibi disiplinlere has dergilere, kısa süre sonra *Zeitschrift für physiologische Chemie* (1877), *Beiträge zur Geophysik* (1887) ve *Journal of Tropical Medicine* (1898) gibi alt disiplinlere hasredilmiş dergiler de dahil oldu. 1880'ler ve 1890'larda bilimsel dergilerin hızla ayrıştığı belirlenmiştir. 1900 yılına kadar hâlihazırda bu tür 1258 derginin mevcut olduğu hesaplanmıştır.[43]

Özgün bir "bilgiye katkı" sağlamak için bu dergilerdeki makaleler, dilleri daha teknik hâle gelirken, giderek uzmanlaşmış olmalıydı. *American Journal of Sociology* gibi aynı derginin kurulduğu 1895 ile yüz yıl sonrasının sayıları arasındaki bir karşılaştırma, bu sürecin nasıl işlediğini ortaya koyar. Derginin 1895 cildi "Antropolojinin Tarih İncelemesi ile İlişkisi," "İş Adamları ve Sosyal Teorisyenler" ve "Yerel İttifaklar" gibi makaleler içeriyordu. 1995 cildindeyse "Modeller Arasındaki Regresyon Katsayılarını Karşılaştırmak İçin İstatistik Yöntemleri," "Eleştirel Eğitim Sosyolojisinde Değişen Akımlar" ve "Doğu ve Batı Berlin Gençleri Arasında Sosyal Sermaye ve Sağ Kanat Aşırılığının Kontrolü"nü buluruz.

---

42 Denis Pernot, "Brunetiére", Dominique Kalifa ve diğerleri (ed), *La civilisation du journal: histoire culturelle et littéraire de la presse française au XIXe siécle* (Paris, 2011), 1, 261-5.

43 Lorraine Daston, "The Academies and the Unity of Knowledge", *Differences* 10 (1998), 67-86, 73'te.

1959'da Cambridge'de verilen meşhur –yahut kötü şöhretli– bir konferansta fiziksel kimyagerden romancıya dönüşen C. P. Snow, doğa bilimleri ile hümaniter disiplinlerin, kendi adlandırmasıyla "iki kültür"ü arasındaki farkı gösterdi. Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, evvelden birleşik olan entelektüel kültürün bölünmesi, bu iki grubun "neredeyse iletişim kurmayı kesmesi" ve hümaniter disiplinler tarafındaki eğitimli bireylerin yüzeysel bir bilim bilgisinden dahi yoksun olması gerçeğinden yakındı.[44]

Snow'un konferansını takip eden ve çok daha sonraları yenilenen bu tartışma, dar görüşlülükle, salt Cambridge Üniversitesinin tarihinin bir parçası olarak yahut yirminci yüzyılın ortasındaki İngiliz kültür tarihinin bir parçası olarak dahi anlaşılmamalıdır. Snow'un tezi hakkında Almanya, Hollanda, İtalya, İsveç ve başka yerlerde daha sonra yapılan yorumlardan da belli olduğu üzere, söz konusu Cambridge tartışması, açıkça çok daha genel bir fenomenin yerel bir örneği oldu.[45]

İlk konferanstan neredeyse yetmiş yıl sonra bugün, konuşmacının iki kültürden daha fazla olmayan bir bölünmeden söz etmesi tuhaf görünebilir. Üçüncü bir kültür, yani "sosyal bilimler" sık sık (aslında Snow'un kendisi tarafından da) zikredilmiştir, oysa bütün bilim insanlarının (yahut hümaniter disiplinlerdeki bütün bilginlerin) tek bir kültür oluşturduğu varsayımı artık son derece kuşkulu görünüyor. Cemiyet, kongre ve dergi

44 C. P. Snow, *The Two Cultures* (1959: ed. Stefan Collini, Cambridge, 2001), 2, 14-15.

45 Helmut Kreuzer (ed), *Die zwei Kulturen* (Münih, 1987); W. W. Mijnhardt ve B. Theunissen (ed) *De Twee Culturen* (Amsterdam, 1988); Giorgio Olcese (ed), *Cultura scientifica e cultura umanistica: contrasto o integrazione?* (Cenova, 2004); Emma Eldelin, *"De två kulturerna" flyttar hemifrån: C. P. Snows begrepp i svensk idédebatt, 1959–2005* (Stockholm, 2006); Jost Halfmann ve Johannes Rohbeck (ed), *Zwei Kulturen Der Wissenschaft, Revisited* (Göttingen, 2007).

örneklerinin de gösterdiği gibi parçalanma on dokuzuncu yüzyılda zaten görünürdü ve bu parçalanma 1950'lerden bu yana çok daha ileri gitti.

On dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğine dair meşhur çalışmasında Benedict Anderson, bireyler yalnızca yurttaşlarıyla aynı zamanda aynı gazeteyi okumayıp ayrıca bu yaptıklarından haberdar oldukları da için ulusu, ulusal basın tarafından bir arada tutulan bir tür cemaat olarak takdim eden "muhayyel cemaatler" ifadesini ortaya attı.[46] Belirli bir dergiyi düzenli olarak okumanın ve bir cemiyete katılmak veya uluslararası bir kongreye iştirak etmek gibi başkalarının da böyle yaptığını bilmenin "muhayyel cemaat" oluşturmaya yardımı oluyorsa, bu tür disiplinlere has cemiyetler, eski Edebiyatçılar Cumhuriyeti veya daha sonraki Bilim Dünyası rağmına çoğaldı.

## TAKIM ÇALIŞMASI

Artan miktardaki enformasyonu yönetmek ve bunları bilgiye dönüştürmek için bilimsel keşif gezileri, ansiklopediler, laboratuvarlar ve gözlemevlerinde olduğu gibi âlimlerin bireysel emekleri, giderek ekiplerin emeğiyle desteklenir oldu.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren giderek daha fazla bilimsel keşif gezisi düzenlendi ve bu seyahatlere katılan âlimler ekseriyetle uzmanlık nitelikleri temelinde seçildiler. Sözün gelişi Comte de La Pérouse 1785'te Pasifik'e yaptığı keşif gezisinde yanına bir astronom, bir jeolog, bir botanikçi, bir fizikçi ve üç doğa bilimci olmak üzere on uzman almıştı. Nicolas Baudin, Fransa hükümeti tarafından 1800 yılında coğrafya (bilhassa hidrografi) ve doğa tarihi hakkında araştırmalar yapmak üzere Avustralya'ya bir sefere gönderildiğinde, yola "üç botanikçi, beş zoolog, iki mineralog ... iki astronom ve iki coğ-

46 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983, gözden geçirilmiş baskı, Londra, 1991).

rafyacı"yla birlikte çıkmış, ancak bu araştırmacılardan bazıları yolculuk esnasında ölmüştü.[47] Okyanusun derinlikleriyle meşgul olan *Challenger*'daki (1872-6) daha uzmanlaşmış İngiliz sefer ekibindeyse iki deniz biyologu, iki doğa bilimci ve bir kimyager mevcuttu.

Daha önce belirtildiği üzere, Jean d'Alembert ve Denis Diderot tarafından yayına hazırlanan meşhur Fransız *Encyclopédie*'sinde (1751-72) en az 139 kişinin bilgilerinden yararlanılmıştı.[48] Katkıda bulunanların çoğalması o zamandan beri devam etmiştir. Sözün gelişi *Encyclopedia Britannica*'nın 1911'de yayınlanan meşhur on birinci baskısında 1507 katılımcının uzmanlığına başvurulmuştu, oysa 1937'de *Enciclopedia Italiana*'ya katkıda bulunan kişi sayısı 3272'ye çıkmıştı.[49] Wikipedia çağında, bu sayılar bile küçük görünmeye başlandı.

Takım çalışması, keşif gezileri ve ansiklopedilerle sınırlı değildi; yirminci yüzyılın başına kadar, bilhassa Almanya'da *Büyük Bilim*in (*Grosswissenschaft*) hâlihazırdaki bir niteliğiydi. Kimyager Emil Fischer 1902'de, "modern ekonomik hayata hâkim olan seri üretim yöntemlerinin deneysel bilime de nüfuz ettiğinden" şikâyet etmişti. Aynı dönemde Rusya'da, içinde yaklaşık yüz kişinin çalıştığı Ivan Pavlov'un fizyoloji laboratuvarı bir fabrikayla mukayese edilmişti.[50] İş bölümü, bilimsel makalelere eklenen

47 Frank Horner, *The French Reconnaissance: baudin in Australia, 1801-1803* (Melbourne, 1987), 72.

48 Peter E. Carels ve Dan Flory, "J. H. Zedler's Universal Lexicon", Frank A. Kafker (ed), *Notable Encyclopaedias of the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Oxford, 1981), 165–95; Frank A. Kafker, *The Encyclopaedists as Individuals* (Oxford, 2006).

49 Herman Kogan, *The Great* EB: *The Story of the* Encyclopaedia Britannica (Şikago, IL, 1958), 168; Gabriele Turi, *Il mecenate, il filosofo e il gesuita: l'*Enciclopedia Italiana, *specchio della nazione* (Bologna, 2002), 50, 57.

50 Steven Shapin, *The Scientific Life: A Moral History of a Late Modern Vocation* (Şikago, IL, 2008), 169–78; Jeffrey A. Johnson, *The Kaiser's Chemists: Science and Modernization in Imperial Germany* (Chapel Hill, NC, 1990), 34; Daniel P. Todes, *Pavlov's Physiological Factory* (Baltimor, MD, 2002), 88.

isimlerin sayısındaki artışın da tanıklık ettiği gibi, o zamandan beri çok daha ileri gitmiştir.

Sosyal bilimler de benzer istikamette hareket ediyordu. Durkheim 1900 yılı civarında Fransa'da takım çalışmasını (*travail en commun*) savundu ve önderlik ettiği sosyologlar grubunda bu pratiği tesis etti.[51] Misal, tarih söz konusu olduğunda Lucien Febvre de 1930'larda takım çalışmasını desteklemişti. Gerçi kastettiği, araştırmayı yürütme ve sonuçları yazıya dökmede kendi başlarına olsalar da, benzer problemleri çalışma ve benzer soruları sorma konusunda mutabık kalmış bireyler şeklinde zayıf bir anlamdaki takım çalışmasıydı. Bugün takım çalışmasının bu formu Avrupa Bilim Vakfı gibi kuruluşlardan hibe çekme ihtiyacından hareketle hümaniter disiplinlerde yaygın hâle gelmiştir ve mevcut bir projenin birkaç farklı ülkeden araştırmacıyı içermesi gerekmektedir.

## ÜNİVERSİTELERİN BÖLÜMLERE AYRILMASI

Daha da önemlisi, etkilenmeye daha açık yaştaki gençlere ve daha çok sayıda insana tesir ettiği için, üniversite öğretiminde uzmanlaşmanın artması eğilimiydi. Ortaçağ üniversitelerinde olduğu gibi erken dönem modern üniversitelerde de bilhassa teoloji, hukuk ve tıp fakültelerinde entelektüel iş bölümü zaten mevcuttu. Bu fakültelerde çoğunlukla on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda yeni kürsüler kurulmuştu. İbranice hocaları teoloji fakültelerine, doğal hukuk hocaları hukukçuların arasına katılmıştı, tıp fakülteleri ise farmakaloji ve "iyatrokimya" (başka bir deyişle tıbbî amaçlara yönelik kimya) hocalarını bünyelerinde barındırmaya başladı.

Sanat fakültesi geleneksel olarak daha genel bir eğitim sunuyordu. Çoğu değişikliğe uğrayan, daha sonraları felsefe fakültesi

51 Laurent Mucchielli, *La découverte du social: naissance de la sociologie en France 1870-1914* (Paris, 1998), 213; Marcel Fournier, Émile *Durkheim* (2007: İngilizce tercüme, Cambridge 2013), 66.

olarak bilinen bu fakülteydi. Fakülte dahilindeki bir uzmanlık alanı; etik, politika ve hane halkının yönetimi anlamında ekonomiyi içeren *pratik felsefe*ydi. Etik (yahut ahlâk felsefesi) bazı yerlerde kendine ait bir kürsüye sahipti ve politikanın (yahut *politika felsefesi*nin) ve nihayet on sekizinci yüzyılda, bugün *ekonomi/iktisat* olarak bilinen *politik ekonomi*nin de kendi kürsüleri oldu. Artık *doğa bilimleri* olarak bilinen doğa felsefesi genel felsefeden bağımsız hâle geldi ve sonrasında kimya ve doğa tarihi gibi uzmanlık alanlarına ayrıldı. Doğa tarihi de sırasıyla jeoloji, botanik ve nihayet zooloji alt bölümlerine ayrıldı. Söz konusu eğilim on dokuzuncu yüzyılın başlarında da sürdü. Sözün gelişi 1804 ila 1809 yılları arasında Moskova, Cambridge ve Montpellier'de mineraloji kürsüleri kuruldu. Berlin Üniversitesinde *Germanistik* (Alman dili ve edebiyatı), coğrafya, Sanskritçe, tıp tarihi ve sanat tarihi kürsüleri 1850'ye varmadan tümüyle kurulmuştu.

## UZMANLAŞMAYI AÇIKLAMAK

Eğitim tarihinde bir uzman, uzmanlaşmanın "demir yasası"nı belirlemiştir.[52] Neden o devirde bu istikamette bu kadar güçlü –ve bazılarının dediği gibi karşı konulamaz– bir eğilim vardı? Söz konusu süreci tek bir unsurla, bilgi patlamasıyla açıklamak, kesinlikle fazla basitleştirmek olur. Bu soruya her biri kendi anlayışını ortaya koyan muhtelif farklı cevaplar veya bu kabilden cevap verilebilir ve aslında verilmiştir de.

Sözün gelişi sosyologlar, farklı uzmanlıklara yönelik "iç farklılaşma"nın bir disiplinler sisteminin ortaya çıkmasına yol açtığını iddia ettiler.[53] Bilgi tarihine bu yaklaşımın arkasında, toplumların ve kurumlarının bir farklılaşma sürecinde

52 John Ruscio'dan akt. Becher ve Trowler, *Academic Tribes and Territories*, 66.

53 Rudolf Stichweh, "Differenzierung der Wissenschaft", *Wissenschaft, Universität, Professionen* (Frankfurt, 1994).

homojenlikten heterojenliğe doğru evrimleştiğine dair meşhur iddianın sahibi, Viktoryen çağı polimatı Herbert Spencer durur. "Evrimleşmiş" ifadesinin bu kullanımı, sürece aynı anda kaçınılmaz, karşı konulamaz ve kişisel olmayan görünümü verir.

İkinci bir cevap, söz konusu eğilimin belirli dönemlerde özellikle güçlü olduğuna dikkat çeken tarihçiler tarafından verilmiştir. Uzmanlaşmayı mümkün kılan, Avrupa'da ve ABD'de yüksek öğretimin kapsamının genişlemesiydi. Başkaları bu genişlemeyi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirirken, bir çalışma 1800 yılı civarında "eğitim için kütle pazarı"nın doğuşundan bahseder.[54] Fransa'da üniversite öğrencilerinin popülasyonu, bilhassa edebiyat fakültelerinde 1876 ila 1914 arasında hızla arttı.[55] Almanya'da 1871'de 20.000'den 1910'da 68.000'e varan bu artış çok daha hızlı olmuştu.[56]

Bölümlerin kapasitelerinin artması, daha büyük bir çeşitlilikte uzmanlık derslerini mümkün kıldı. Sözün gelişi 1870'te Harvard Üniversitesinde "32 öğretim üyesi 73 ders veriyordu; 1910'daysa 169 öğretim üyesi 401 derse giriyordu".[57] Genişleme bazen hızlıydı: Sorbonne Edebiyat Fakültesinde 1887'de yaklaşık 120 öğrenci vardı, fakat 1902'de (yeni binaların açılışını müteâkiben) öğrenci sayısı 1830'a yükselmişti.[58] 1990'lardan geriye bakıldığında şu öne sürülmüştür: "üniversite sisteminin dünya çapında kontrolden çıkmış şekilde genişlemesi ... sırf öğretim üyelerinin niş

54 Ian McNeely ile Lisa Wolverton, *Reinventing Knowledge from Alexandria to the Internet* (New York, 2008), xix, 163. Karşılaştırınız Immanuel Wallerstein ve diğerleri, *Open the Social Sciences* (Stanford, CA, 1996).

55 George Weisz, *The Emergence of Modern Universities in France, 1863-1914* (Princeton, NJ, 1983), 225-69.

56 Bernhard vom Brocke, "Friedrich Althoff: A Great Figure in Higher Education Policy in Germany", *Minerva* 29 (1991), 269-93, 272'de.

57 Axtell, *Wisdom's Workshop*, 263.

58 Fournier, *Émile Durkheim*, 91, 411.

alanlar arayışında olmaları sebebiyle uzmanlaşmanın artışı yönünde yapısal bir baskı yarattı".[59]

Uzmanlaşmaya dair üçüncü bir açıklama insanları –bireyleri ve grupları– hikâyeye dahil eder. Hem öğrenciler hem de âlimler için uzmanlaşma, enformasyon selinde başlarını su üzerinde tutmalarına imkân verdi. Rekabetçi bir ortamda çalışan hırslı profesörler veya sözümona profesörler için yeni uzmanlıklar yaratılması, Pierre Bourdeieu'nün mükemmelen "ayırım" diye adlandırdığı şeyin bir formuydu.[60] Pazar araştırmacıları, pazar payı mücadelesinde başarıya ulaşmanın bir yolu olarak "ürün farklılaştırması"ndan bahsederler. İdeal olan, yeni bir problem bulmak, onu bir alt alana ve ardından özerk bir disipline dönüştürmekti.

## UZMANLAŞMA PROBLEM HÂLİNE GELİYOR

Uzmanlaşma, aşırı yükleme problemine verilen bir cevaptı, fakat öyle bir an geldi ki bizzat kendisi bir problem olarak görülmeye başladı. Bunu takiben de kayıp bilgi birliğini geri getirmeyi amaçlayan bir hareket ortaya çıktı. 1864'te polimat bilim insanı Lothar Meyer, "şu an ayrılmış bilimleri" yeniden birleştirme ihtiyacını ilan etti. Bu ideal, aralarında İskoçyalı Patrcik Geddes, Belçikalı Paul Otlet ve Avusturyalı Otto Neurath'ın da bulunduğu, aynı zamanda kirpi örnekleri de olan, bir dizi yirminci yüzyıl polimatını cezbetti. Üçünün birden, izleyicinin kelimelerle sunulduğunda okuması birkaç dakika tutacak enformasyonu bir anda kavramasını mümkün kılacak diyagramlara ve başka görsel aygıtlara yönelmesi kesinlikle anlamlıdır.

Geddes *sinoptik* kelimesini kullanmayı severdi ve bütünü görme tutkusu, ziyaretçilerin Edinburgh, İskoçya, Avrupa ve

59 Wallerstein, *Open the Social Sciences*, 34.

60 Pierre Bourdieu, *Distinction* (1979: İngilizce tercüme, Londra 1984); *Homo Academicus* (1984: İngilizce tercüme, Cambridge 1988).

dünya arasındaki ilişkiyi görebildikleri bir müze olarak Edinburgh'raki Outlook Tower'ın yeniden inşasında ifade edilmiştir. Görsel formda bilgiye dair genel bir bakış sunmaktaydı. Otlet'in bilgiyi tasnif etme arzusu, bir imajlar deposu projesini de içeriyordu. Neurath *Uluslararası Tipografik Resim Eğitim Sistemi* ("International System of Typographic Picture Education" [ISOTYPE]) adını verdiği şeyi geliştirdi.

Geddes kendisini "kuşatıcı, sentezleyici bir genel bilgi sahibi kimse" olarak tanımlıyordu ve bir çağdaşı tarafından ise "her şeyi bilme konusunda uzmanlaşmış" birisi olarak tasvir edilmişti.[61] Kariyerine bir biyolog olarak başlamış fakat daha eski bir polimat olan Frédérick Le Play'in eserini okuyarak sosyolojiyi keşfetmişti. Asla akademik bir derece almamış olmasına rağmen, Geddes Dundee Üniversitesinde botanik profesörü oldu. Bir tanıdığı tarafından "her şey, ama her şey hakkında konuşan, konuşan, konuşan, çok rahatsızlık verici bir kimse," diye tasvir edilmişti.[62] Öğrencilerinden birine göre –ki öğrencilerini etkileyen karizmatik bir figürdü kendisi– "uzmanların anlayamayacağı kadar yekpâreydi ... Onu biraz iş bilmez olarak nitelemeye mecburdular –aksi takdirde kendileri hakkında böyle düşünecektiler".[63] İskoç bir dostu, şair "Hugh MacDiarmid" (Christopher Murray Grieve), Geddes'in, "su geçirmez şekilde yalıtılmış bölmelerin sadece batan bir gemi için faydalı olduğunu çok iyi bildiğini ve konuları ayıran bütün sınırları çiğneyip geçtiğini" söylemişti.[64]

---

61 P. Boardman, *The Worlds of Patrcik Geddes: Biologist, Town Planner, Re-Educator, Peace-Warrior* (Londra, 1978), 1; Israel Zangwill, "Introduction", Amelia Defries, *Teh Interpreter: Geddes, the Man and his Gospel* (Londra, 1927), 10.

62 Söz konusu tanıdık, planlamacı Patrcik Abercrombie idi. Paddy Kitchen, *A Most Unsettling Person: An Introduction to the Ideas and Life of Patrcik Geddes* (Londra, 1975), 237.

63 Lewis Mumford, *Sketches from Life: The Autobiography of Lewis Mumford* (New York, 1982), 153.

64 Altaran Davie, *The Democratic Intellect*, ix.

Geddes, kariyerine botanik sahasında başladı, fakat göz problemleri mikroskop kullanmasını imkânsız hâle getirdi ve deniz biyolojisine geçti. Öğrencilerinden biriyle beraber biyoloji hakkında iki kitap yazdı, fakat Fransa'da araştırma yürütürken sosyoloji ve sosyal reforma yöneldi. Edinburgh'taki gecekonduların iyileştirilmesine yönelik alâkası şehir planlamaya olan ilgisine doğru genişledi ve 1919'da Dundee'deki botanik kürsüsünden Bombay Üniversitesindeki "Yurttaşlık Bilgisi ve Sosyoloji" kürsüsüne geçti. Geddes bu adımı büyük bir adım saymayacaktı, zira şehri bir bütün olarak, bölgesiyle ilişkili ve yavaş yavaş gelişen bir organizma olarak görmeye teşebbüs ederek "biyo-sosyoloji" adını verdiği şeyi tatbik ediyordu.[65]

Francis Bacon gibi Belçikalı Paul Otlet de bilginin tamamını kendi uzmanlık sahası olarak aldı. Hukuk öğrenimi görmüş, genellikle bibliyograf olarak tasvir edilmiştir ve gerçekten de indeks kartlarında saklanan evrensel bir bibliyografya planlamıştı. Ayrıca belgeleri saklamak ve kurtarmak için (1920'lerde kullanılabilir hâle gelen bir teknoloji olan) mikrofişleri kullanan ve herhangi bir yerden ulaşılabilecek mikrofilmlerde muhafaza edilen bir ansiklopedi planlayan "belgeselci" dediği türde bir kişiydi. Bu arşivi tutmak için, Brüksel'de, asıl yerinde değilse de hâlâ mevcut olan, Mundaneum adını verdiği bir enstitü kurmuştu.

Otlet, on sekizinci yüzyıl koleksiyoncusu Hans Sloane gibi, dünyayı tasnif etmeye ve katologlamaya çalışan birisi olarak tasvir edilir.[66] Enformasyon edinme tasarıları, dünya barışı ve dünya hükümetini de içeren daha geniş bir vizyonun parçasıydı. Bu bakımdan Otlet, Comenius ve başka *pansophia* üstadlarına

65 Helen Meller, *Patrick Geddes: Social Evolutionist and City Planner* (Londra, 1990); aynı yazar, "Geddes, Patrick", *ODNB* 21, 701-6.

66 Françoise Levie, *L'homme qui veut classer le monde* (Brüksel, 2006); Alex Wright, *Cataloguing the World: Paul Otlet ant the Birth of the Information Age* (Oxford, 2014).

benzer. Kezâ, Otlet'in barış hakkındaki görüşlerini paylaşan ve onunla mektuplaşan Geddes de öyledir. Otlet'in politik rüyaları gerçekleşmeden kalmış olsa bile, teknolojik hayali dijital devrimi müteakiben gerçek oldu. Onun *réseau mondial* [dünya ağı/küresel ağ] dediği şey ve bilimkurgunun İngiliz öncüsü çağdaşı H.G. Wells'in bir "dünya beyni"nin "sinir ağı" diye adlandırdığı şey, Dünya Çapında Ağ [*World Wide Web*] ile gerçek hâline geldi. Tim Berners-Lee ağın [*web*] babasıysa, Paul Otlet'in de onun büyükbabalarından biri olduğu söylenebilir.

Otto Neurath'ın hayatının eseri, kendi ifadesiyle, 1940'ta İngiltere'ye sığındıktan sonra "bilimin birliği"ni yeniden tesis etmekti (daha evvelinde Almanca yazarken *Einheitswissenschaft*'a atıfta bulunmuş ve sosyoloji ile psikolojiyi de doğa bilimlerine dahil etmişti). Onunla tanışan insanlar, Neurath'ın "her şeyi kapsayan bilgisi" ve ayrıca "bilim adamlarının, filozofların, şairlerin ve kilise babalarının eserleriyle dolu" kitaplıkları hakkında yorumda bulunmuşlardır.[67] Kendisi "günde ortalama iki kitap okuduğunu tahmin ediyordu".[68]

Neurath, antik dünyanın ekonomi tarihi hakkında bir tez yazarken, Alman bir Romantik şairin eserlerini de yayına hazırlıyordu. Kendisi (meşhur Viyana Çevresi'nin mensubu) bir filozof, bilhassa savaş ekonomisine ilgi duyan bir ekonomist, konut meselesiyle meşgul ampirik bir sosyolog, bir müze küratörü ve bir sosyal bilimler teorisyeni olarak (1919'daki kısa ömürlü Bavyera Sovyeti'ndeki üyeliği gibi) politikada da faaldi. Bir tür teleferiğin ve Birinci Dünya Savaşı esnasında "uçaklar için tasarlanmış bir nişangâh"ın mucidiydi.

Bir enstitü ve bir dergi kuran, kongreler düzenleyen ve bir ansiklopedi hazırlayan Neurath, en çok bir organizatör olarak

67 Marie Neurath ve Robert S. Cohen (ed), *Otto Neurath: Empiricism and Sociology* (Dordrecht, 1973), 14, 46.

68 Otto'dan aktaran Neurath ve Cohen, *Otto Neurath*, 4. Onun kendi tahmini 13.000 kitaptı. Eşi Marie aynı eserde bundan da bahseder, 59.

tanınır.[69] Otlet'in uluslararası işbirliği vizyonunu paylaşıyordu ve aslında Lahey'de Mundaneum'un bir şubesini açarken onunla kısa bir işbirliğinde de bulunmuştu.[70] Hareketinin entelektüel gelenek içindeki yerinin bilincindeydi. Kendi *Encyclopedia*'si hakkında bir keresinde "meşhur Fransız *Encyclopédie*'sinin çalışmaları devam ediyor," diye yazmıştı.[71] Söz konusu gelenek, eğitimde resimlerin kullanılmasına inanan Comenius'u da içeriyordu. Aslında Neurath'ın bilimin birliğine dair mücadelesi, daha ziyade *pansophia* vizyonunun, organizasyonlara daha fazla önem vererek, yirminci yüzyıl dünyasına uyarlanması gibidir.

## POLİMATIN HAYATTA KALMASI

Uzmanların, bölümlerin ve ekiplerin yeni dünyasında polimatlar nasıl hayatta kaldı? Onlara açık olan bir rol, Geddes, Otlet ve Neurath gibi bilimin birliği için mücadele etmekti. İkinci bir rol; genel bilgi sahibi, diğer bir deyişle ve yeterince paradoksal olarak, görevi başka uzmanların artan kısıtlılığını ve miyopluğunu düzeltmek olan bir uzman hâline gelmekti.

Amerikalı Lewis Mumford'un durumunu ele alalım. En azından bir süreliğine Geddes'in takipçisi olan (ardından oğluna onun ismini veren) Mumford da kendisini, "Üstad" Geddes'in "'sadece bir başka uzman' hâline gelmekten kurtardığı"

---

69 Jordi Cat, Nancy Cartwright ve Hasok Chang, "Otto Neurath: Politics and the Unity Science", Peter Galison ve David J. Stump (ed), *The Disunity of Science* (Stanford, CA, 1996), 347-69. Bir adamın bilginin birliğine dair görüşünü tartışmak için üç yazarın olması paradoksal görünür, fakat bu makale, kahramanı için değerli olan uluslararası işbirliğine örnek teşkil eder.

70 Nader Vossoughian, "The Language of the World Museum: Otto Neurath, Paul Otlet, Le Corbusier", *Associations Transnationales* (2003), 82-93.

71 Otto Neurath, "Unified Science as Encyclopaedic Integration", Otto Neurath, Rudolf Carnap ve Charles Morris (ed), *International Encyclopaedia of Unified Science*, 1. cilt, (Şikago, IL, 1955), 1-27.

bir "genel bilgi sahibi" olarak tasvir etmişti.[72] Arkadaşı yazar Van Wyck Brooks, Mumford'u bir kirpi olarak görmüş ve şunları söylemişti: "Lewis fikirleri değil, sadece bir fikri olan birkaç adamdan biriydi ve hayatını bunu anlamaya çalışarak geçirmişti."[73]

Genç bir adam olarak Mumford, daha sonra katkıda bulunacağı edebiyat, mimarlık, tarih ve sosyoloji gibi disiplinlerin dışında jeoloji, ekonomi ve antropoloji okumuştu. Hayatının ilerleyen dönemlerinde Dartmouth Kolejindeki öğrencileri Mumford'a alanını sorduklarında, kendisinin *Professor der Allerlei Wissenschaften* –Genel Bilimler Profesörü– olduğuna dair bir cevap vermişti. Mumford, bu duruma gayet uygun bir şekilde, köprüleri severdi. Brooklyn Köprüsü hakkında bir oyun yazmıştı. Bir başka oyunu ise Leonardo da Vinci hakkında idi. "Genel bir kalıbı görebilmek için ayrıntılardan vazgeçmek gerekir," dedi; bunun için birbirinden ayrılmış parçaları yeniden birleştirmek gerekiyordu "çünkü uzmanlar, birbirlerinin bölgesini işgal etmeme şeklindeki centilmenlik anlaşmasına çok katı biçimde riayet et[mişlerdi]".[74] Başka bir yerde aynı hususu bir kez daha vurgulamıştı: "Genel bilgi sahibinin öyle bir ofisi vardır ki, bu ofis uzmanların birbirinden uzaklaştırıp özenle çevrelediği alanları yalnızca havadan görülebilir daha büyük müşterek bir alanda bir araya getirir" (belki "yalnızca havadan görülebilir"e Geddes'in Outlook Tower'ını da eklemek mümkün olabilir).[75]

---

72 Guy V. Beckwith, "The Generalist and the Disciplines: The Case of Lewis Mumford", *Issues in Integrative Studies* 14 (1996), 7-28. Mumford, şu makalesinden de anlaşılacağı üzere Geddes'i giderek daha fazla eleştirmeye başlamıştı: "The Disciple's Rebellion", *Encounter* (Eylül, 1966), 11-20.

73 Aktaran Donald L. Miller, *Lewis Mumford: A Life* (New York, 1989), 163.

74 A.g.e., 427, Mumford'un yazılarından aktarılmıştır; Lewis Mumford, *The Myth of the Machine* (1966), 16-17.

75 A.g.e., 16.

"Amerika'nın son entelektüel edebiyatçısı" diye tasvir edilen Mumford, kariyerine bir edebiyat eleştirmeni olarak başlamış ciddi bir polimattı.[76] Herman Melville hakkında bir kitap da dahil edebiyat eleştirisinden mimarlık eleştirisine ve böylece (kahramanlarından bir başkası olan Ruskin gibi) kültür eleştirmenliğine ve kamu entelektüelliği rollerine yöneldi.

Mumford bir zamanlar mühendis olmayı ummuş ve *Teknik ve Uygarlık*'ı (1934) [*Technics and Civilization*] yayınlayarak teknolojiye olan ilgisini sürdürmüştü. Mimarlığa ilgisi ve New York'a duyduğu aşk, Mumford'un şehirleri ve dolayısıyla onları yüzyıllar boyunca, en azından Endüstri Devriminden beri dönüştüren –Mumford'a göre kötüye götüren– sosyal ve teknolojik değişimleri incelemesine yol açtı. *Şehirlerin Kültürü* (1938) [*The Culture of Cities*] ve kesinlikle şaheseri olan *Tarih Boyunca Kent*'i (1961) [*The City in History*] üreterek, bu suretle tek bir (büyük) çalışma nesnesine odaklanmak suretiyle mimarî, tarihî ve sosyolojik olan disiplinlerarası bir yaklaşımı birleştirdi.

## PASİF POLİMATLAR

Daha evvel pasif, kümelenmiş ve devamlı olmak üzere üç polimat tipi arasında ayırımlar yapılmıştı. Bu ayırımlar, bölgecilik çağında öncekinden daha açık hâle geldi.

H.G. Wells, Aldous Huxley ve Jorge Luis Borges yaratıcı yazarlar olarak hatırlanır, fakat onlar aynı zamanda pasif polimatlardı. Wells, gençliğinde bir manifaturacıda çalışırken ansiklopediler okurdu ve daha sonraki hayatında planlanmasına ve sunuşlar yazarak katkıda bulunacağı bir ansiklopedi tasarlamıştı.[77] Huxley ve Borges (ikisi de zayıf görme yeteneğine sa-

76 Allen Davis, "Lewis Mumford: Man of Letters and Urban Historian", *Journal of Urban History* 19 (1993), 123-31, 123'te. Karşılaştırınız Thomas P. Hughes ve Agatha Hughes (ed), *Lewis Mumford: Public Intellectual* (New York, 1990).

77 Norman ve Jean Mackenzie, *The Time Traveller: The Life of H. G. Wells*

hip kişiler olsalar da gariptir ki) *Encyclopaedia Britannica*'yı (daha evvel William Whewell'in yaptığı gibi) ona sadece yeri geldikçe müracaat etmekten ziyade baştan sona okumuşlardı.

Huxley seyahatlerinde ayrı bir valizde *Britannica* ciltleri taşırdı; Bertrand Russell ise Aldous'nun hangi cildi okuduğunu keşfetmenin daima kolay olduğuna, çünkü sohbetinin alfabenin belirli bir harfiyle başlayan konular etrafında döneceğine dikkat çekmişti.[78] Huxley, daha önce tartışılan meşhur on dokuzuncu yüzyıl dergilerinin muadilleri olan *The Athenaeum* ve *Harper's* gibi süreli yayınlar için yazardı. Makaleleri –sanat, edebiyat, felsefe, politika, psikoloji, müzik, sosyoloji, din vb.– geniş bir konu yelpazesine yayılıyordu. Denemelerini tarif ederken, "kısmen bilgece, fakat bilgiçlik taslamıyorlar, çünkü kendimden emin bir şekilde hoca hüneri sergileyecek kadar bilgi sahibi değilim," demişti. Daha sonra da açıkça "Meslek icabı bazen romanlar ve biyografiler yazan bir deneme yazarıyım" diyecekti.[79] Huxley, 1940'lar ve 50'lerde BBC'de yayınlanan ve bir grup entelektüelin halktan gelen soruları cevapladığı bir program olan *The Brains Trust*'ta da yer aldı. "Yirminci yüzyılda çok az figür, 'polimat' unvanına bu kadar ısrarla sahip çıkmıştır."[80]

Borges bir röportajda şöyle demişti: "Genç bir adamken bu kütüphaneye [Buenos Aires, Millî Kütüphane] sık sık gelirdim ve çok utangaç olduğum ve kütüphaneciden kitap istemeye cesaret edemediğim için raflardan bir *Britannica* cildini, herhangi bir cildi kendim alır ... okurdum."[81] Borges'in ansiklopedilerle bir aşk ilişkisi vardı; onları sadece okumuyor, on yedinci yüzyıl İngiliz polimatı John Wilkins hakkındaki denemesinde tasvir

(Londra, 1973), 41, 402-3.

78 Nicholas Murray, *Aldous Huxley: A Biography* (Londra, 2003)), 171.

79 A.g.e, 127, 161.

80 Stefan Collini, *Absent Minds: Intellectuals in Britain* (Oxford, 2008), 458.

81 Borges'le mülakat, akt. Jaime Alazraki, *Borges and the Kabbalah* (Cambridge, 1988), 5.

ettiği muhayyel Çin ansiklopedisinin meşhur örneğinde olduğu gibi onlar hakkında yazıyordu da.

Kurgusunu geniş bir konu yelpazesindeki denemeleri ve incelemeleriyle birleştiren Borges, Huxley'in İspanyolca konuşan dünyadaki bir muadili telakki edilebilir.[82] Aslında 1940 yılında kırk bir yaşındayken ölseydi, Borges bugün sadece bir şair ve (o zamanlar zaten yayınlanmış beş ciltlik denemeleriyle) bir deneme yazarı olarak hatırlanacaktı. Kırk yedi yaşındayken kendisini "Arjantin ve Uruguay'da bir aşağı bir yukarı seyahat ederken, Swedenborg, Blake, İran ve Çin mistikleri, Budizm, *gauchesco* şiiri, Martin Buber, Kabala, *Bin Bir Gece Masalları*, T. E. Lawrence, Ortaçağ Alman şiiri, İzlanda sagaları, Heine, Dante, ekspresyonizm ve Cervantes hakkında konferanslar verirken" tasvir etmişti.[83] Bu konu çeşitliliği neredeyse inanılmaz görünüyor.

Borges'in başlıca ilgileri –felsefe, dil, matematik, tarih, oryantalizm ve okült– genellikle epistemolojik sorularla, bilhassa temsil ile gerçeklik arasındaki ilişkiyle, (Çin ansiklopedisi vasıtasıyla ele alınan) bilgiyi tasnif etme problemiyle ve "Yolları Çatallanan Bahçe"deki (polimat Charles Peirce'le ilişkili belirli bir çıkarım türü olan) *abdüksiyon* yöntemiyle kurgusunda yüzeye çıkar. Söz konusu hikâyeler özellikle total bilgi düşüncesiyle ilişkilidir. Babil kütüphanesi sonsuzdur, Funes her şeyi hatırlar ve bir harita temsil ettiği bölgeyle aynı büyüklükte tasvir edilir.[84]

82 Bu bölümün taslağı hakkındaki yorumları için arkadaşım Steven Boldy'e müteşekkirim. Onun şu kitabıyla karşılaştırınız: *Companion to Jorge Luis Borges* (Woodbridge, 2009).

83 Borges, "An Autobiographical Essay", *The Aleph and Other Stories* (Londra, 1971), 203-60, 245'te.

84 Iván Almeida, "Borges and Peirce, on Abduction and Maps", *Semiotica* 140 (2002), 113-31, 22, ve daha genel olarak Alfonso de Toro (ed), *Jorge Luis Borges: Ciencia y Filosofía* (Hildesheim, 2007), ve Guillermo Martínez, *Borges and Mathematics* (West Lafayette, IN, 2012).

## ELEŞTİRMENLER

On dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi yirminci yüzyılda da bazı polimatlar, kültür eleştirmenleri hâline geldi. Bu rolün önde gelen icracıları arasında Johan Huizinga, José Ortega y Gasset, Edmund Wilson, George Steiner, Susan Sontag ve Umberto Eco vardı. Bir an için Steiner ve Sontag'a odaklanalım (Eco daha sonra sahne alacak).

George Steiner, "Edmund Wilson'dan bu yana en genel bilgi sahibi kitap eleştirmeni" olarak tasvir edilmiştir.[85] Ayrıca "geç, geç, geç bir Rönesans adamı" ve (Boerhaave'nin metaforu geçerliğini korur) "Bu her şeyi bilen canavar" diye de adlandırılmıştır.[86] Steiner, gelişim yıllarını Chicago Üniversitesinde fizik, kimya, biyoloji, antropoloji, edebiyat ve felsefe dersleri alarak ve Leo Strauss'un bir konferansında duyduğu Heidegger'i keşfederek geçirdi. Kurguya el attığı kadar da felsefe, teoloji, linguistik, tarih ve satranç hakkında yazmıştı. Eseri hemen hemen, orijinal olarak *New Yorker* ve başka dergilerde yayınlanan denemelerden mürekkeptir.

Steiner, zamanımızın barbarlığını kınayarak ve çok daha yapıcı biçimde kültürel okuryazarlık fikrinin bilimler kadar sanatları da kapsayacak şekilde genişletilmesini savunarak, kültür eleştirmeni rolünü zevkle oynamıştır.[87] Kendisini entelektüel "sınır geçişi"yle meşgul olarak tasvir eder ve kendisine göre "moronca coşkunluğa ulaşmış" olan bilhassa zinde bir uzman-

85 Mark Krupnick, "George Steiner's Literary Journalism", *New England Review* 15 (1993), 157-67, 157'de.

86 Steiner'ı "Rönesans adamı" diye adlandıran, romancı ve eleştirmen Antonia Byatt'tı. Bir öğrenme "canavarı" olarak Steiner için bkz. Guido Almansi, "The Triumph of the Hedgehog", Nathan A. Scott Jr. Ve Ronald A Sharp (ed), *Reading George Steiner* (Baltimor, MD, 1994), 58-73, 60'ta.

87 Robert Boyers, "Steiner as Cultural Critic", Scott ve Sharp, *Reading George Steiner*, 14-42.

laşma eleştirisi sunar.[88] Zaman zaman aşırı güvenle fikirlerini ifade ettiği konuların çeşitliliğine rağmen, şöhreti kesinkes karşılaştırmalı edebiyat, bilhassa da on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar Avrupa edebiyatı alanındaki çalışmalarına dayanır.

Kültür eleştirmeni şapkası, 10.000 kitaplık bir kütüphane kuran ve bir arkadaşı tarafından "daima zamanını daha iyi kullanmaya çalışan entelektüel bir maraton koşucusu" olarak tasvir edilen Susan Sontag'a da yakışır. Bir keresinde "Profesör olmak istemiyorum ve gazeteci de olmak istemiyorum. Entelektüel de olan bir yazar olmak istiyorum," diye açıkça söylemiştir.[89] Çocukken Sontag, "ansiklopedi okumayı severdi".[90] Steiner gibi o da, 8. bölümde ele alınacak disiplinlerarası "temel müfredat"ından etkilendiği ve felsefe ile edebiyat kadar bilim eğitimi de aldığı Chicago Üniversitesine kaydoldu. Philipp Rieff'le evlendiğinde, *Freud: Ahlâkçının Zihni* (1959) [*Freud: The Mind of the Moralist*] kitabı üzerinde onunla birlikte çalıştı. Harvard'da İngiliz edebiyatı yüksek lisans öğrencisi olarak kaydoldu, fakat felsefe öğretim görevlisi oldu. Paris'e çağdaş felsefe çalışmaya gitti, fakat zamanının çoğunu sinemada geçirdi.

Sontag romanlar ve oyunlar yazdı ve iki de film yönetti, ancak sigaraya ne kadar bağımlıysa deneme yazmaya da o kadar bağımlı olduğunu itiraf etti. Aslında *Yoruma Karşı* (1966) [*Against Interpretation*], *Fotoğraf Üzerine* (1977) [*On Photography*] ve *Metafor olarak Hastalık*'ı (1978) [*Illness as Metaphor*] da içeren en az dokuz deneme derlemesi üretti. Steiner gibi o da henüz otuzlarındayken kendinden emin genellemeler sunmaktan ve Ingmar Bergman ("acemi sözde entelektüalite"), Georg Lukács ("ham") ve C. P. Snow ("sanatlara dair sığ bilgi") gibi ünlü figürlerin zayıf noktalarına işaret etmekten korkmayan bir kül-

88 George Steiner, *Errata: An Examined Life* (New Haven, CT, 1997)), 278.

89 Akt. Daniel Schreiber, *Susan Sontag: A Biography* (2007: İngilizce tercüme, Evanston, IL, 2014), 196, 153.

90 A.g.e., 15.

tür eleştirmeni oldu.[91] İlgi alanları, 1968'ten itibaren Kuzey Vietnam ve Küba ziyaretleriyle politik bir dönüşüme uğradı. Evvela solu desteklemişti, fakat sonra eleştirdi. 11 Eylül'e dair yorumlarında, teröristlere "alçaklar" demeyi reddederek ve onları ABD dış politikasına bir cevap sayarak, rağbet görmeyen bir tavır takındı.

Sontag'ın denemeleri; (Maniyerizm'den modern sanata) resim, edebiyat, tiyatro, dans, felsefe, psikanaliz, antropoloji, tarih ve bilhassa bir uzman hâline geldiği saha olan fotoğraf ve film boyunca gezinerek sanat ve hümaniter disiplinler üzerine yoğunlaşmıştı.[92] En büyük başarısı, muhtemelen iki kültür arasında, sadece bilimler ile hümaniter disiplinler arasında değil, aynı zamanda "David Bowie ve Diderot"ya ilgisi olduğunu itiraf ederek ve hem *Rolling Stone* hem de *Tel Quel*'e mülakatlar vererek "yüksek" ve "aşağı" kültür arasında da köprüler kurmaktı.[93]

## KÜMELENMİŞ POLİMATLAR

Bazı polimatlar, "disiplinlerin etnosentrizmi"nin eleştirmeni polimat Donald T. Campbell'in örtüşen teşebbüslerin "balık pulu modeli" dediği şeyi izleyerek, başarılarının ilişkili sahalarda yoğunlaşması anlamında "kümelenmiş" olarak tasvir edilebilir.[94] Patrick Geddes ve Otto Neurath gibi genel bilgi sahiplerinin uzak disiplinler arasında köprüler inşa ettikleri yer-

91 Susan Sontag, *Against Interpretation* (New York, 1966), 11, 88, 93 ve devamı, 299.

92 Yine de Sontag genellikle fotoğrafa edebiyat aracılığıyla yaklaşmıştı. "America, Seen Through Photographs, Darkly", denemesi Walt Whitman'la başlar ve daha sonra Stéphane Mallarmé, Paul Valéry, Hart Crane, Herman Melville, Marcel Proust, Thomas Mann, J. G. Ballard, Thomas Hardy, William Carlos Williams ve D. H. Lawrence'tan bahsederek devam eder.

93 Schreiber, *Susan Sontag*, 111-12.

94 Donald T. Campbell, "Ethnocentrism of Disciplines and the Fish-Scale Model of Omniscience", Muzaffer Şerif ve Carolyn W. Şerif (ed), *Interdisciplinary Relationships in the Social Sciences* (Boston, MA, 1969), 328-48.

de, kümelenmiş polimatlar daha kısa ancak daha yoğun trafik taşıyan köprüler inşa etmişlerdir. Komşu disiplinler arasındaki kavramların aktarılması ve evcilleştirilmesi, uzak disiplinler arasındaki aktarımlardan aynı anda hem daha az zor hem de daha az gösterişlidir, fakat, daha yaygın olduğu için, muhtemelen bilgi tarihinde daha önemli bir rol oynamıştır.

Durkheim gibi sık sık sosyolojinin kurucu babalarından biri olarak tasvir edilen Max Weber, bir defasında şöyle bir şaka yapmıştı: "Atama kağıtlarıma göre şu anda bir sosyolog oldum."[95] Weber kariyerine bir tarihçi olarak başladı ve Roma tarım tarihi hakkındaki tezi, büyük Antikçağ tarihçisi Theodor Mommsen'i o kadar etkiledi ki genç adamı tartışmasız halefi olarak gördü. Weber ayrıca felsefe, hukuk ve ekonomi disiplinlerine de katkıda bulundu. 1903'te, "disiplinlerarası hat boyunca ilerleyen bir gelecek kariyeri" uğruna sosyoloji kürsüsünden bilfiil vazgeçti.[96] Tarihçiler hâlâ Weber'in kapitalizmin yükselişine dair açıklaması hakkında tartışıyor; sosyal bilim filozofları bugün bile *ideal tip* veya model kavramını irdeliyor; ve sosyologlar ve siyaset bilimciler hâlihazırda onun geleneksel, bürokratik ve (Weber'in teolog Rudolf Otto'dan *karizma* terimini ödünç alarak kendi amaçlarına uyarladığı) karizmatik yönetim kategorilerini kullanıyorlar.

Ekonomide Kenneth Boulding kendisini 1949'a kadar "hayli saf bir ekonomist" ve ondan sonra da "epeyce murdar bir sosyal filozof" olarak tasvir etti ve bunu şöyle açıkladı: "Ekonomide herhangi bir problemin peşinde koşmak, onu yakalayamadan önce beni daima başka bir bilime çeker." Ayrıca ekonomiyi (bir başka polimat Karl Polanyi gibi) daha bü-

95 Max Weber'in Robert Liefmann'a mektubu (1920), akt. Guenther Roth ve Wolfgang Schluchter, *Max Weber's Vision of History* (Berkeley, CA, 1984), 120.

96 Peter Ghosh, *Max Weber and the Protestant Ethic: Twin Histories* (Oxford, 2014), 35.

yük bir bütünün içine yerleştirilmiş olarak görerek, "ekonomi diye bir şey yoktur, sadece ekonomik problemlere uygulanan sosyal bilim vardır," diye de belirtmişti. Doğuştan bir İngiliz olan Boulding, Michigan Üniversitesinin cazibesine kapılmıştı, çünkü "Ann Arbor, eğer gerçekten bütünleştirilebilir mahiyette iseler, sosyal bilimleri bütünleştirmek için iyi bir yer gibi görünüyordu". Ekonominin yanı sıra Boulding'in 40 küsur kitabı ve 800 makalesi; toplum, bilgi, çatışma, barış, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar tarihi ve "eko-dinamikler" dediği şeyle ilgiliydi.[97]

Amerikalı siyaset bilimci Harold Lasswell Chicago Üniversitesinde felsefe ve ekonomi eğitimi gördü, fakat Birinci Dünya Savaşı esnasında propaganda hakkındaki doktora tezini yazarken siyaset bilimine yöneldi. Psikanalizi keşfetti, kendisini analiz etti ve *Psikopatoloji ve Politika* (1930) [*Psychopathology and Politics*] kitabıyla geniş ölçüde tanındı. Kariyeri boyunca Lasswell bir avukat, bir filozof ve bir sosyologla birlikte çalıştı.[98] Amerika Öğrenim Dernekleri Konseyi onun "bütün sosyal bilimlerin üstadı ve her birinde bir öncü" ve "taşkınca sosyal bilgiler arasındaki engelleri yıkmaya ve böylece her birini geri kalanıyla tanıştırmaya adanmış; siyaset bilimi, psikoloji, felsefe ve sosyoloji arasındaki disiplinlerarası boşlukların doldurucusu" olduğunu ilan etmişti.[99] Söz konusu beyan yalnızca Lasswell'i onurlandırmaz, aynı zamanda polimatların sosyal rolüne dair canlı bir özet de sunar.

Yine de sınıflandırması asıl güç olan Michel Foucault'dur. Cerrah olan babası oğlunun tıp okumasını istemesine rağmen,

97 Cynthia Kerman, *Creative Tension: The Life and Thought of Kenneth Boulding* (Ann Arbor, MI, 1974), alıntılar 6, 8, 43; Deborah Hammond, *The Science of Synthesis* (Boulder, CO, 2003), 197-241.

98 Leo Rosten, "Harold Lasswell: A Memoir", Arnold A. Rogow (ed), *Politics, Personality and Social Science in the 20th Century* (Şikago, IL, 1969), 1-13.

99 Akt. Steven A. peterson, "Lasswell, Harold Dwight", Glenn H. Utter ve Charles Lockhart (ed), *American Political Scientists: A Dictionary* (2. baskı, Westport, CT, 2002), 228-30.

Foucault kariyerine bir filozof olarak başladı, fakat deneysel psikolojiden psikanalize kadar psikolojinin farklı türlerine de ilgi gösterdi. Delilik hakkındaki doktora tezi bu ilgilerden doğdu, fakat onu, hastalara yönelik değişen tutumların kültürel ve tarihî kontekstinden daha da uzağa götürdü. *Histoire de la Folie* [*Deliliğin Tarihi*] 1961'de yayınlandı ve yazarına ün kazandırdı.

Tezini yazarken bir yandan da İsveç'te Fransız dili ve edebiyatı öğretiyordu. Fransa'ya dönüşünde Gustave Flaubert, Alain Robbe-Grillet ve Raymond Roussel gibi yazarlar hakkında incelemeler yayınlamaya başladı. 1963'te Roussel hakkındaki kitabının yayınladığı aynı sene –aslında aynı gün– Foucault, babasının oğlunun tıp eğitimi alması arzusuna nihayet fakat kendine has beklenmedik bir tarzda karşılık vererek, daha iyi bilinen kitabı *Kliniğin Doğuşu*'nu [*The Birth of the Clinic*] yayınladı. Söz konusu çalışma kurumlara ve mekânlara odaklanmıştı, dolayısıyla sosyoloji ve sosyal coğrafyaya bir katkıda bulunuyordu.

Üç sene sonra linguistik, ekonomi ve biyoloji olmak üzere üç disipline odaklanan bir entelektüel tarih incelemesi olan *Les Mots et Les Choses*'i [*Kelimeler ve Şeyler*] geldi. Kitap, sanat tarihine ilk akın olarak (Foucault daha sonraları Manet hakkında da bir kitap yazdı, fakat yayınlamadı) Velázquez'in bir resminin detaylı bir analiziyle dramatik tarzda başlıyordu. 1970'lerde ilgileri hukuk, suç ve cezayı da içerecek biçimde genişledi. Marxist bir entelektüel ile popüler adalet hakkında bir diyalogu, (seminerin diğer katılımcılarıyla birlikte) bir on dokuzuncu yüzyıl aile cinayeti incelemesini ve hapishanenin tarihine odaklanan çok meşhur kitaplarından biri olan *Surveiller et Punir*'i (1975) [*Hapishanenin Doğuşu*] yayınladı. Bir yıl sonra Foucault, tutkulu bir cinsellik tarihi olan *La Volonté de Savoir*'in (1976) [*Cinselliğin Tarihi*] ilk cildini yayınladı; erken ölümüne kadar bu kitap üzerinde çalışmaya devam edecek ve aynı zamanda yönetimsellik ve biyopolitika gibi konularda konferanslar da verecekti.

Foucault'nun muhtelif ilgileri, aslında merkezindeki bilgi tarihiyle bağlantılıydı. Yazarı, deliliğin tarihini kurumlara "yatırım yapılan" bilginin incelemesi ve hapishanenin tarihini ise modern toplumdaki bilgi oluşumunun arka planının bir parçası olarak tasvir etmişti. *L'Archéologie du Savoir* (1969) [*Bilginin Arkeolojisi*] adlı kitabında entelektüel tarihe yaklaşımını savunmuştu. 1975'te verdiği ünlü bir mülakatta bilgi ile iktidar (*savoir* ile *pouvoir*) arasındaki ilişkiyi tartışmış ve cinselliğin tarihine "bilgi tutkusu" hakkında bir denemeyle başlamıştı.[100]

## YENİ DİSİPLİNLER

Gayet paradoksal olarak, uzmanlaşma çağında yeni disiplinlerin kuruluşu, en azından kısa vadede, yeni bir disiplin zorunlu olarak ilk kuşakta başka bir konuda eğitilmiş öğretim üyelerince öğretildiği için, polimatlara yeni bir rol sunmuştu. Yeni disiplinler bölgecilik çağında göçebelere, devamlı polimatlara ihtiyaç duyar. Aynı zamanda da bilginin sınırıyla bağlantılı özgürlük sunarak onlara cazip gelir. Polimatlar için bu tür bir fırsat yalnızca bir kez gelir, çünkü ikinci kuşak yeni disiplinde eğitilir ve böylece uzmanlaşmayı pekiştirir.

Birkaç polimat, başarılı veya başarısız, yeni disiplinlerin isim babası oldu. Auguste Comte "sosyoloji"yi, Charles Peirce "semiyotik"i, Norbert Wiener "sibernetik"i, Constantinos Doxiadis "ekistik"i, Felix Guattari "ekosofi"yi, Ray Birdwhistell "kinezik"i ve Hans Blumenberg "metaforoloji"yi ilk kez kullandılar. Yirminci

100 Foucault hakkındaki devasa ikincil literatür için bkz. Didier Eribon, *Michel Foucault* (1989: İngilizce tercüme, Cambridge, MA, 1991); Alan Megill, "The Reception of Foucault by Historians", *Journal of the History of Ideas* 48 (1987), 117-41; Moya Lloyd ve Andrew Tucker (ed), *The Impact of Michel Foucault on the Social Sciences and Humanities* (Basingstoke, 1997); Jeremy W. Crampton ve Stuart Elden (ed), *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography* (Basingstoke, 2007); Ben Golder ve Peter Fitzpatrcik (ed), *Foucault and Law* (Farnham, 2010).

yüzyılın başında bir matematiksel biyoloji formu olan biyometrinin gelişimi, tek bir polimata, Karl Pearson'a çok şey borçluydu.

1884'te *University College London*'daki matematik kürsüsüne atanan Galton'un öğrencisi olan Pearson, *matematiğin evrim teorisine katkıları* hakkında bazı önemli makaleler yazmıştı. Bununla birlikte Pearson'ın ilgileri çok daha genişti. Yirmi altı yaşındayken ilk yayınlarından biri, Spinoza'nın Moses Maimonides'e (Musa bin Meymun) olan borcu hakkında bir makaleydi; bu makale Pearson'ın İbranice, Latince ve Felemenkçe bilgisini gözler önüne seriyordu. Bilhassa Alman kültürüne ilgi duyuyordu ve Londra'da Martin Luther ve ayrıca, sonraları hatırladığı üzere, Ferdinand Lassalle ve Karl Marx hakkında "pazarları Soho çevresindeki devrimci kulüplerde" konferanslar vermişti. Daha sonra öjeni profesörü oldu.[101]

Polimatlar, biyokimyanın erken gelişiminde de önemli bir rol oynadılar. Sözün gelişi Linus Pauling, 1930'larda "bilgi yöneticisi" Warren Weaver'ın desteklediği moleküler biyolojiye yönelmeden evvel fizik ve kimya alanında (ki Nobel Ödülü kazanmıştı) araştırmalar yürütüyordu. Weaver, 1932'de Rockefeller Vakfında Doğa Bilimleri Bölümü Direktörü olmadan önce (buraya o zamanlar *hayatî süreçler* olarak nitelenen biyokimyada yeni bir program başlatmak için atanmıştı) inşaat mühendisliği okumuş ve matematik öğretmişti. Weaver projeleri bizzat onaylayarak işlerin yürüyüşüne her daim nezaret ediyor ama sahadaki yeni yayınlara yetişebilmek için de çarşambaları evde kalıyordu. Weaver'ın geniş ilgi alanları, Claude Shannon'la matematiksel iletişim teorisi hakkındaki işbirliği yapmasını, üçüncü dünyadaki Yeşil Devrim'e müdahil olmasını, bilgisayar tercümesi üzerine çalışmasını ve olasılık teorisi hakkında *Şans Meleği* [*Lady Luck*] başlıklı bir kitap yazmasını sağlamıştır.[102]

---

101 Egon S. Pearson, *Karl Pearson: An Appreciation of Some Aspects of his Life and Work* (Cambridge, 1938); Churchill Eisenhart, "Pearson, Karl", *DSB* 10, 447-73; Joanne Woiak, "Pearson, Karl", *ODNB* 43, 331-5.

102 Nathan Reingold, "Weaver, Warren", *ANB* 22, 838-41; Robert E. Koh-

## SOSYAL BİLİMLER

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren özerk disiplinler olarak ortaya çıkan sosyal bilimlerde, polimatın rolü özellikle ön plandadır. Bu yeni disiplinlere katılan bazı yeni üyeler, Pavia Üniversitesindeki patoloji kürsüsünü antropoloji kürsüsüyle değiş tokuş eden Paolo Mantegazza gibi tıptan gelmişti. Mantegazza geniş bir konu yelpazesindeki makalelerinin yanı sıra ileride bir roman serisi de yayınlamıştı.[103] Vatandaşı Giuseppe Pitrè, bir popüler gelenekler tarihçisi ve nihayet yetmiş yaşında Palermo Üniversitesinde *popüler psikoloji* (*demopsicologia*) profesörü olmadan evvel tıp eğitimi almıştı.[104] Üçüncü bir İtalyan, Cesare Lombroso, aslında suç antropolojisinin kurucusu olarak meşhur olmadan önce, psikolojiye (ve parapsikolojiye) geçmiş bir cerrahtı.[105]

Dördüncü bir İtalyan, Vilfredo Pareto, kariyerine demiryollarında çalışan bir inşaat mühendisi olarak başlamıştı. Önce 1893'te Lozan'da ekonomi politik profesörü olarak ekonomiye ve ardından politik ve sosyal bilimlere geçmişti. Disiplinler arasında hareket ettiğinde, Pareto, devamlı polimatların yeniliğe yapabilecekleri katkıyı bir kez daha göstererek, denge fikrini de yanına aldı.[106] Sosyoloji, psikoloji ve antropoloji disiplinlerinin erken dönem tarihleri ile yakın zamanlardaki bilgisayar bilimi, genel sistemler ve semiyotik sahaları da böyledir.

---

ler, *Partners in Science: Foundations and Natural Scientists, 1900-1945* (Şikago, IL, 1991), 265-302.

103 Giuseppe Armocida ve Gaetana S. Rigo, "Mantegazza, Paolo", *DBI* 69, 172-5.

104 Fabio Dei, "Pitrè, Giuseppe", *DBI* 84, 293-7.

105 Giuseppe Armocida, "Lombroso, Cesare", *DBI* 65, 548-53; Mary Gibson, *Born to Crime*, (Westport, CT, 2002).

106 Fiorenzo Monati, "Pareto, Vilfredo", *DBI* 81, 341-7. G. Eisermann, *Vilfredo Pareto* (Tübingen, 1987); Bernard Valade, *Pareto: la naissance d'une autre sociologie* (Paris, 1990).

Auguste Comte'un adını verdiği bir disiplin olan Sosyoloji, ortaya çıkışını polimatlara borçludur. Fransa'da, kitabıyla Geddes'e ilham veren Frédéric Le Play, aile sosyolojisine yahut kendi ifadesiyle *économie sociale*'e yönelmeden evvel bir mühendis ve metalurji profesörüydü. Belçika'da Adoplhe Quételet kariyerine bir matematikçi olarak başlamış fakat astronomi ve meteorolojiye geçmişti. Olasılık matematiğine olan ilgisi, onu istatistik çalışmalarına ve dolayısıyla antropometriye ve *kriminoloji* dediğimiz şeye katkıda bulunarak *sosyal fizik* adını verdiği alana yöneltmişti.[107] Çok daha sonraları Kuzey Amerika sosyolojisindeki istatistiğe dönüş, aslen uygulamalı bir matematikçi olan, Avusturyalı mülteci Paul Lazarsfeld tarafından teşvik edilmişti.

Meşhur sosyologlardan biri olan Émile Durkheim, akademik kariyerine felsefe ve eğitim öğreterek başlamıştı. Rakibi Gabriel Tarde, *Collége de France*'ta felsefe profesörü olmadan evvel sulh hâkimiydi. Tarde sadece taklit gibi sosyal *yasalar* hakkında bir kitabın yazarı değil, aynı zamanda suçlulara antropolojik ve psikolojik yaklaşımları benimseyen bir kriminologdu da. Mantegazza gibi Tarde da sonrasında bir roman serisi yazmıştı.[108] Almanya'da, Durkheim gibi, sosyolojiyi bağımsız bir disiplin olarak tesis etmekle meşgul olmuş Georg Simmel, ayrıca "engin ve çok yönlü bilgi sahibi" birisi olarak biliniyordu.[109] Rembrandt ve Goethe'nin yanı sıra psikoloji ve felsefeyi de kapsayan çok geniş bir konu yelpazesinde denemeler yayınlamıştı.

107 Paul Lazarsfeld, "Notes on the History of Quantification in Sociology", *Isis* 52 (1961), 277-333; Kevin Donnely, *Adolphe Quételet, Social Physics and the Average Men of Science* (Pittsburgh, PA, 2015).

108 Uzun süre Durkheim'ın gölgesinde kalan Tarde'ın itibarı, bugünlerde yeniden canlanıyor. Bkz. Elihu Katz, "Rediscovering Gabriel Tarde", *Political Communication* 23 (2006), 263-70.

109 Simmel Heidelberg'deki felsefe kürsüsü için düşünüldüğünde yapılan bir yorum. Simmel atanmamıştı. David Frisby, *Georg Simmel* (1984: göz. geç. baskı, Londra, 2002), 31.

Birleşik Devletler'deki hikâye de buna benzerdir. 1906'ta, altmış beş yaşındayken Brown Üniversitesine sosyoloji profesörü olarak atanan Lester Ward, İstatistik Bürosu'nda kütüphaneci, ABD Coğrafya Araştırmaları'nda ise botanikçi, jeolog ve paleontolog olarak çalışmıştı. Demek ki, derslerinden birinin başlığını "Bütün Bilgilerin İncelenmesi" koyacak kadar güven sahibi olması boşuna değildir.[110]

1904'te *London School of Economics*'te bir sosyoloji bölümü kurulmuş olmasına rağmen, bu disiplinin İngiltere'deki gelişimi yavaş seyretmiştir. Dolayısıyla Alman polimat Norbert Elias, ancak 1950'lerde bu gelişime büyük bir katkıda bulunabilmişti. Elias sosyoloji kadar tıp, felsefe, tarih ve psikanaliz de çalışmıştı ve bütün bu disiplinler onun sosyal teorisini biçimlendirmişti. Arkadaşı Alfred Glucksmann'ın yürüttüğü araştırmanın teorik sonuçlarını tartışmaya yetecek kadar embriyoloji bilgisi vardı.[111] Elias tıptan felsefeye dönerek Breslau Üniversitesinde tarih felsefesi üzerine bir doktora tezi yazdı. Heidelberg'e taşındıktan sonra ise sosyolojiyi keşfetti. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra İngiltere'de bir mülteci olarak yaşadı. Burada psikanalizi keşfetti. En meşhur kitabı *Über den Prozess der Zivilisation* (1939) [*Uygarlık Süreci*] tarih, psikoloji ve sosyal teoriyi birleştirmişti.

1954'te –elli yedi yaşında– Leicester Üniversitesinde sosyoloji bölümüne öğretim görevlisi olarak atanan Elias, bu bölümün gelişmesinde baş rolü oynamıştı. Bütün sosyolojinin tarihî bir boyutu olması gerektiğini savunan ve meslektaşlarını "şimdiye geri çekilmekle" eleştiren Elias, *tarihsel sosyolog* olarak sınıflandırılmaktan hoşlanmazdı. Elias ayrıca kendi döneminin toplumunu

110 Clifford H. Scott, *Lester Frank Ward* (Boston, MA, 1976); Laurel N. Tanner, "Ward, Lester Frank", *ANB* 22, 641-3.

111 Alfred Glucksmann, "Norbert Elias on his Eightieth Birthday", Peter Gleichmann'ın önsözü, Johan Goudsblom ve Hermann Korte (ed), *Human Figurations: Essays for/Aufsätze für Norbert Elias* (Amsterdam, 1977). Bu referans için Stephen Mennell'e müteşekkirim.

inceledi ve her şeyden önce orijinal bir teorisyendi. Tıp eğitimini hiçbir zaman unutmadı ve beden ile toplum arasındaki ilişki, ilk dönem adap incelemelerinden spor hakkındaki sonraki incelemelerine kadar çalışmasında daimi bir tema olarak kaldı. 1930'ların başlarında Frankfurt Üniversitesinde asistanlığını yapmış olduğu Karl Mannheim'la anılan *bilgi sosyolojisi*ni geliştiren Elias, uzmanlaşma sürecini ve şirketler ile ulus devletler arasındaki rekabeti onların çekişmesiyle mukayese ederek "bilimsel kurumlar" dediği şeyin yükselişini analiz etti.[112]

## PSİKOLOJİ

Psikoloji on dokuzuncu yüzyılın sonlarında felsefeden bağımsız hâle geldikçe, her daim polimatları cezbetti. Sözün gelişi Wilhelm Wundt, kariyerine tıp ve fizyoloji alanında başladı ve sonra kurucularından biri olduğu deneysel psikoloji ve felsefe ile "halk psikolojisi"ne (*Völkerpsychologie*) yöneldi.[113] Wundt'u "entelektüel dünyanın bir tür Napolyon'u" olmayı amaçlamakla suçlayan William James de benzer yol izledi. James, Harvard'da tıp okudu, anatomi ve fizyoloji alanında öğretim elemanı oldu ve 1875'te dünyadaki ilk deneysel psikoloji laboratuvarı olduğu söylenen laboratuvarı kurdu. En çok bir filozof ve *Dinî Tecrübenin Çeşitleri* (1902) [*Varieties of Religious Experience*] kitabının yazarı olarak tanınırlığını hâlâ sürdürüyor.[114]

---

112 Norbert Elias, "Scientific Establishments" (1982, yeniden basım *Collected Works*, 14. cilt, Dublin, 2009), 107-60. Karşılaştırınız Stephen Mennell, *Norbert Elias* (Oxford, 1989); Dennis Smith, *Norbert Elias and Modern Social Theory* (Cambridge, 2001); Florence Delmotte, *Norbert Elias, la civilisation et l'Etat: enjeux* épistémologiques *et politiques d'une sociologie historique* (Brüksel, 2007); Marc Joly, *Devenir Norbert Elias* (Paris, 2012).

113 Woodruff Smith, "Wilhelm Wundt: *Völkerpsychologie* and Experimental Pyschology", *Politics and the Science of Culture* (New York, 1991), 120-8.

114 James'ten aktaran Horst Gundlach, "William James and the heidelberg Fiasco", *Journal of Psychology and Cognition* (2017), 58. Karşılaştırınız Gerald E. Myers, *William James* (New Haven, CT, 1986).

Fransa'da tıp eğitimi de almış olan Gustave Le Bon, psikoloji, özellikle kalabalıkların psikolojisi alanında şöhret kazanmadan evvel seyahat ve popüler bilim kitapları yazdı; bu ilgisi –daha önce Taine örneğinde bahsi geçtiği gibi– 1871'deki Paris Komünü esnasındaki gözlemleriyle tetiklenmişti.[115]

Psikanalizin kurucusu da bir başka polimattı. Freud kariyerine Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesinde başladı, ardından Trieste'de deniz biyolojisi eğitimi aldı. Balıkların sinir hücrelerini inceleyerek fizyolojiye yöneldi. Gerçeği söylemek gerekirse yirmi yıl boyunca Freud, "aslında bir nörolog ve anatomistti". İlk kitabı *Afazi* (1891) [*Aphasia*] "geleneksel nöropatolojiye sağlam bir katkı" olarak tasvir edilmişti.[116] Psikolojiye geçer ve psikanaliz yöntemini geliştirirken, genetik yaklaşımını biyolojiden ilham almıştı. Bir Darwin hayranı olan Freud, "ruhun Darwin'i" ve "zihin biyologu" diye adlandırıldı.

Freud'un ilgileri, doğa bilimleriyle sınırlı değildi. Aldığı klasik eğitim daha sonraki çalışmalarında, en bariz olarak da *Oedipus Kompleksi* kavramında izler bırakmıştı. Çok iyi bir modern edebiyat okuruydu ve Shakespeare ile başka yazarlar hakkında da yazmıştı. Sanat tarihi de dahil olmak üzere tarih çalıştı ve Leonardo da Vinci ve on yedinci yüzyıldaki bir şeytan tarafından ele geçirilme olayı hakkında yazdı. Antik Mısır objelerini toplamıştı. Antropolojiyi keşfetti ve "vahşiler ile nevrotiklerin ruhsal hayatları arasındaki benzerlikler" diye adlandırdığı durumu (Franz Boas gibi önde gelen antropologları ikna edemese de) tartışan *Totem ve Tabu*'yu (1913) [*Totem und Tabu*] yayınladı.[117]

---

115 Robert A. Nye, *The Origins of Crowd Psychology: Gustave Le Bon and the Crisis of Mass Democracy in the Third Republic* (Beverly Hills, CA, 1975); Benoît Marpeau, *Gustave Le Bon: parcours d'un intellectuel, 1841-1931* (Paris, 2000).

116 Peter Amacher, "Freud, Sigmund", *DSB* 5, 171-83, 173'te; Oliver Sachs, "The Other Road: Freud as Neurologist", *The River of Consciousness* (Londra, 2017), 79-100, 79'da.

117 Frank J. Sulloway, *Freud, Biologist of the Mind* (1979, 2. baskı, Cambridge, MA, 1992); Joel Whitebook, *Freud: An Intellectual Biography* (Cambridge,

İlk nesil antropoloji (yahut etnoloji) öğretmenleri ve konuyla ilgili yazarlar, eski sıhhıyeciler, zoologlar, klasikçiler ve teologlar da dahil olmak üzere geniş bir disiplinler yelpazesinden gelmişti.

Fransa'da *Société d'Anthropologie de Paris*'in kurucusu olan Paul Broca, tıptan gelmişti ve bilhassa fizikî antropolojiye ilgi duyuyordu. Öte taraftan Durkheim'ın yeğeni ve entelektüel varisi Marcel Mauss, *Armağan Üzerine Bir Deneme*'sinin (1925) [*Essai sur le don*] bu sahada temel bir eser olmayı sürdürdüğü kültürel antropolojinin öncüsüydü. Mauss, dayısından daha geniş ilgi alanlarına sahipti. Doğu filolojisi okudu ve hem etnografya hem de dinler tarihi dersleri verdi. Ayrıca hukuk, ekonomi ve tarih incelemelerine de imza attı. Dolayısıyla, öğrencilerinin Mauss'un her şeyi bildiğini söylemeleri tevekkeli değildir. Zamanını yeni şeyler öğrenerek geçirdiği için görece az yazdı ve yayınladı. Şöhreti, yazarı bu kadar geniş kapsamlı okumamış olsaydı yazmasının imkânsız olacağı birkaç ufuk açıcı denemeye dayanır.[118] ABD'de ise, Almanya'dan gelen bir göçmen ve kültürel antropolojinin bir başka öncüsü olan Franz Boas, 1899'da Columbia'da antropoloji profesörü olmadan evvel bir coğrafyacı ve müze küratörü olarak çalışmıştı. Öğrencileri ve çömezleri, bu yeni displinin önemli figürleri hâline gelecekti.[119]

İngiliz Alfred Haddon, buradaki denizşakayıkları üzerine sürdürdüğü araştırmaları esnasında batı İrlanda kırsalının kültürüne ilgi duymaya başlamış bir zoologdu. Bir zoolog olarak 1898'de (şimdilerde Queensland'in bir parçası olan) Torres

2017).

118 Marcel Fournier, *Marcel Mauss* (1994: İngilizce tercüme, Princeton, NJ, 2006), 92.

119 Douglas Cole, *Franz Boas: The Early Years, 1858-1906* (Seattle, WA, 1999); Ned Blackhawk ve Isaiah L. Wilner (ed), *Indigenous Visions: Rediscovering the World of Franz Boas* (New Haven, CT, 2018).

Boğazı adalarına düzenlenen bir keşif gezisine katılmaya davet edildi, fakat orada da yerel kültürü inceledi. 1900'de Cambridge'de etnoloji sahasında öğretim elemanı olarak atandı.[120] Torres Boğazı seyahatinin bir başka üyesi de hâlihazırdaki tıp, nöroloji ve psikolojiyi içeren entelektüel ilgiler portföyüne, Haddon'ın teşvik etmesiyle, antropolojiyi de ekleyen William Rivers'tı. *Todalar* (1906) [*The Todas*] adlı çalışması, Hindistan etnografyasına büyük katkı teşkil etmişti.[121]

Antropolojiye giden bir başka güzergâh da karşılaştırmalı mitoloji ve dinle ilgilenmeye başlamış ve sosyal antropolojinin tam olarak kurucusu olmasa da atası sayılan *Altın Dal*'ı (1890) [*The Golden Bough*] yazmış James Frazer'in durumunda olduğu gibi klasiklerden geçiyordu.[122] Bir başka klasikçi (ve yine bir başka İskoç) Andrew Lang'ın birçok yayınından bazısı, yirminci yüzyılın başında henüz açıkça farklılaşmamış disiplinler olan antropoloji ve folklorla ilgiliydi. Lang "bütün insanların sınırlarını aşan, bir akıncı, bir bağımsız" olarak tasvir edilmiştir.[123] Mitoloji, psişik araştırma ve İskoç tarihi hakkında yazmıştı.[124] Bronisław Malinowski, Frazer'ın *Altın Dal*'ından aldığı ilhamla meşhur antropolojiye dönüşünden evvel, Krakov'da matematik ve fizik eğitimi almıştı. Aynı kitap, kariyerine Cambridge'de İngilizce okuyarak başlayan Jack Goody'e de antropolojiye geçmek için ilham verdi (daha sonra tarih ve sosyoloji hakkında da yazmıştı).

Lang gibi, ilk yıllarında antropolojiyle ilgilenen İngiliz polimatlarının en kayda değer olanı da bu disiplinde asla bir görev

120 Herbert J. Fleure, "Haddon, Alfred", *ODNB* 24, 411-12.

121 Michael Bevan ve Jeremy MacClancy, "Rivers, William Halse Rivers", *ODNB* 47, 48-9.

122 Robert Ackerman, *J. G. Frazer: His Life and Work* (Cambridge, 1987); "Frazer, Sir James George", *ODNB* 20, 892-3.

123 George Gordon, *Andrew Lang* (Oxford, 1928), 11.

124 George Gordon, "Lang, Andrew", *DNB 1912-1921*, 319-23; A. De Cocq, *Andrew Lang* (Tilburg, 1968); William Donaldson, "Lang, Andrew", *ODNB* 32, 453-6.

almamıştı. Misal, bir başka İskoç olan William Robertson Smith, 1880'lerde bir süreliğine *Encyclopedia Britannica*'nın genel yayın yönetmeniydi. Bir anma yazısı "Profesör Smith'in bilgisinin derinliğinin ve çeşitliliğinin yaşayan insanlar arasında bir denginin olmadığını" ifade ederken, bir meslektaşı onun bilgisinin "olağanüstü çok yönlülüğüne" dikkat çekmişti.[125] Smith'in entelektüel yörüngesi, matematikten teolojiye ve "sapkınlık" nedeniyle azledildiği Aberdeen'deki Kitab-ı Mukaddes tefsiri kürsüsüne doğru hareket etmişti. Cambridge'de Arapça Profesörü oldu ve *Erken Dönem Arabistan'da Akrabalık ve Evlilik* (1885) [*Kinship and Marriage in Early Arabia*] adlı bir inceleme de yayınladı. Sonradan antropolojiye dönüşünü teşvik eden, Smith'in Frazer'la olan arkadaşlığıydı.[126]

## BİLGİSAYAR BİLİMİ

Yirminci yüzyılın ortalarında bazı polimatlar, yeni ve hızla gelişen bilgisayar ve yapay zekâ alanında bir araya geldi. Yaş sırasına göre Norbert Wiener (1894 doğumlu), John von Neumann (1903), Alan Turing (1912) ve Claude Shannon (1916) bu polimatlardan bazılarıdır. Bu alana ilgi duyan başka polimatlar ise Herbert Simon, Allen Newell ve Marvin Minsky'ydi.

Wiener on dört yaşında matematik alanında lisans diploması aldı, doktora tezini mantık hakkında yazdı ve MIT'de matematik profesörü olarak nihai yerini bulmadan evvel gazetecilikten mühendisliğe pek çok işle uğraştı. İkinci Dünya Savaşı esnasındaki uçaksavar silahlarının otomatik nişan alması hakkındaki araştırması onu "sibernetik" diye adlandırdığı sahaya yönlendirdi. 1946'dan itibaren Macy Vakfının bu konu üzeri-

125 Bernhard Maier, *William Roberston Smith* (Tübingen, 2009), 5, 243.

126 Thomas O. Beidelman, *W. Robertson Smith and the Sociological Study of Religion* (Şikago, IL, 1974); Henry R. Sefton, "Smith, William Robertson", *ODNB* 51, 385-6.

ne düzenlediği yıllık konferanslara katıldı ve John von Neumann'la fikir teatisinde bulundu.[127]

Matematiğin bir başka harika çocuğu Neumann, kimya okumaya ve hidrodinamik ile meteoroloji üzerine araştırmalar yapmaya devam etti. Bir tanıdığı, "von Neumann'ın zihninin her şeyi kapsadığına, herhangi bir alandaki problemleri çözebildiğine" şahitlik etti.[128] Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsünde, meşhur oyun teorisinin ekonomik davranışa tatbiki de dahil olmak üzere matematiksel ekonomi üzerine çalıştı. Hesaplamalarına yardımcı olması için bilgisayarlardan faydalanan Neumann, bu makinelere (ve hatta "virüsleri"ne de) yönelik "müstehcen" olarak tasvir ettiği bir ilgi geliştirerek, onları iyileştirmekle alâkadar olmaya başladı.[129] 1946'dan itibaren o da bu konuyla ilgili Macy konferanslarına iştirak etti.[130]

Claude Shannon, biri matematik ve öteki de elektrik mühendisliği olmak üzere Michigan Üniversitesinden iki dereceyle mezun oldu ve doktora tezini genetik çalışmalarında matematiğin kullanımları hakkında yazdı. Kısmen Wiener'in çalışmasına dayanan "Matematiksel İletişim Teorisi" (1948) makalesi, enformasyon teorisinin temellerini attı. Bu makale, daha evvel bahsi geçen "bilgi yöneticisi" Warren Weaver'le beraber yazdıkları 1949 tarihli *Matematiksel İletişim Teorisi* (*The Mathematical*

127 Norbert Wiener, *Ex-Prodigy* (1953, yeni baskı, Cambridge, MA, 1964) ve *I Am a Mathematician* (1956, yeni baskı, Cambridge, MA, 1964); Leone Montagnini, *Le armonie del disordine: Norbert Wiener matematico-filosofo del '900* (Venedik, 2005).

128 Leon Harmon'dan aktaran Pamela McCorduck, *Machines Who Think: A Personal Enquiry into the History and Prospects of Artificial Intelligence* (Natick, MA, 2004), 67.

129 William Aspray, *John von Neumann and the Origins of Modern Computing* (Cambridge, MA, 1990), 1.

130 Norman Macrae, *John von Neumann: The Scientific Genius who Pioneered the Modern Computer, Game Theory, Nuclear Deterrence and Much More* (New York, 1992); Giorgio Israel ve Ana Millán Gasca, *The World as a Mathematical Game: John von Neumann and 20th-Century Science* (Basel, 2000).

*Theory of Communication*) adlı bir kitaba dönüştü. Shannon (başka şeylerin yanı sıra) bilgisayarların nasıl çalıştığını açıklayan bir makinenin de mucidiydi.[131]

İkinci Dünya Savaşı sırasında Shannon, şifre çözümleme üzerine çalıştı. Bu sıfatla, bu gruptaki yegâne İngiliz ve sırasıyla bir matematikçi, filozof, kriptoanalist, mühendis ve teorik biyolog olan devamlı polimat Alan Turing ile tanıştı. Turing 1936'da, şimdi 'Turing makinesi' olarak bilinen, bütün başka makinelerin işlerini yapabilen "evrensel makine" adını verdiği şeyi icat etmişti. Turing'in kariyerinin en meşhur kısmı, Alman *Enigma* şifresini çözmeye yardımcı olması ve bunu yapacak bir makine tasarlaması için Bletchley Park'a gönderildiği İkinci Dünya Savaşı esnasındadır. Savaştan sonra, eşcinsellikten tutuklanmasını takiben kariyeri trajik bir sonla (muhtemelen intiharla) bitmeden önce, Turing "taklit oyunu" adını verdiği şeyin, başka bir deyişle soruları insanlarınkinden ayırt edilemeyecek tarzda cevaplayabilen bir bilgisayarın yapımı üzerinde çalışmıştı.[132]

Bu olağanüstü dörtlünün kariyerleri, bu çalışmanın tekrarlanan iki temasını gösterir. Biri, geniş ilgilere sahip bireylere yönelik yeni oluşmuş bir çalışma alanının cazibesidir. Diğeriyse, bir disiplindeki problemleri bir başka disiplinde eğitilmiş bir bireyin düşünme alışkanlığıyla inceleyen yenilikçi olarak dışarıdakinin rolüdür.

## GENEL SİSTEMLER

Kısa hayatının sonlarına doğru Turing, canlı varlıklar ile makineler arasındaki analojilere karşıt bir perspektiften bakarak ma-

131 Jimmy Soni ve Rob Goodman, *A Mind at Play: How Claude Shannon Invented the Information Age* (New York, 2017).

132 Andrew Hodges, *Alan Turing: The Enigma* (Londra, 1983); David Leavitt, *The Man Who Knew Too Much: Alan Turing and the Invention of the Computer* (Londra, 2006); George Dyson, *Turing's Cathedral: The Origins of the Digital Universe* (Londra, 2012).

tematiksel biyolojiye yönelmişti. Benzer şekilde bilgisayarlarla çalışmak Neumann'ın sinir sistemini dijital olarak düşünmesine ve böylece nörobilimin doğuşuna katkıda bulunmasına yol açmıştı. *Bilgisayar ve Beyin* [*The Computer and the Brain*] adlı kitabı, ölümünden sonra 1958'de yayınlanmıştı.

Biyologlar arasında sistemler Lawrence Henderson, Ludwig von Bertalanffy ve Anatol Rapoport gibi polimatların zaten merkezî ilgi alanıydı. Henderson fiilen kimyagerdi fakat daha çok fizyolojideki çalışmalarıyla tanınmıştı. Harvard'da kimya laboratuvarında çalışırken, Josiah Royce'un yönettiği felsefe seminerlerine katılmıştı. Henderson daha sonra Vilfredo Pareto sosyolojisi üzerine kendi verdiği bir seminer düzenlemiş ve Pareto hakkında bir fizyoloğun bakış açısından yazılmış ve disiplinler üstü sistemler fikrini tartışan bir kitap yayınlamıştı.[133]

Mühendisler gibi biyologlar da sistemler hakkında olduğu kadar sistemlerle düşünen bir grup teşkil ederler. Sözün gelişi Avusturyalı Ludwig von Bertalanffy, hem biyolog hem de genel sistem teorisinin kurucusuydu. Akademik kariyerine felsefe ve sanat tarihi okuyarak başlamış ve doktora tezini bir başka polimat, filozof-psikolog-fizikçi Gustav Fechner'in çalışmaları hakkında yazmıştı. Teorik biyolojiye dönerek matematiksel bir yaklaşım benimsemişti (*Bertalanffy denklemi* bir organizmanın büyümesini matematik terimleriyle tasvir eder). *Genel Sistem Teorisi*'ne [*General Systems Theory*-GST] (1969) psikoloji ve sosyal bilimleri dahil etmek için daha da ileri giderek termodinamiğin yasalarına tâbi olan fiziğin *kapalı sistemlerini* canlı varlıkların *açık sistemleriyle* karşılaştırmaya devam etti.[134]

---

133 Bu dikkat çekici adam, eksiksiz bir biyografinin konusu olamamış gibi görünüyor. Kısa bir açıklama için bkz. John Parascandola, "Henderson, Lawrence Joseph", *DSB* 6, 260-2.

134 Mark Davidson, *Uncommon Sense: The Life and Thought of Ludwig Von Bertalanffy* (Los Angeles, CA, 1983); karşılaştırın Hammond, *The Science of Synthesis*.

Rus-Amerikalı Rapoport, müzik ve psikolojiyi içeren fakat Bertalanffy'ninki gibi matematiksel biyoloji, davranış bilimleri ve genel sistem teorisi üzerinde yoğunlaşan geniş ilgilere sahip üçüncü bilim adamıydı (1954'te Genel Sistem Araştırmaları Topluluğu'nun kurulmasına yardım etmişti). Kendisinin, "her şeyin başka her şeyle temel bağlantılılığı" dediği şeye hayran olduğunu açıklamıştı.[135]

Polimat iktisatçı Kenneth Boulding, GST'nin doğum yeri ve zamanını Bertalanffy, Rapoport, Ralph Gerard ve bizzat Boulding'in buluştukları ve "farklı yönlerden Genel Sistemler gibi bir şey üzerinde birleştiklerini" fark ettikleri *Kaliforniya, Palo Alto 1954* olarak saptamıştı.[136]

## SEMİYOTİK

Semiyotik, bir alan veya bir disiplinden ziyade bir dörtyol ağzıdır, bu nedenle polimatların bu "göstergeler bilimi"nin gelişiminde büyük bir rol oynamaları bilhassa münasiptir. Bu hedefe çok farklı kalkış noktalarından ulaşan uluslararası bir grup teşkil eden bu isimler arasında Charles Peirce, Roman Jakobson, Yuri Lotman, Roland Barthes, Charles Morris, Jacob von Uexküll, Thomas Sebeok, Giorgio Prodi ve Umberto Eco vardır.

Şimdilerde daha çok filozof olarak tanınan Peirce, kimya ve zooloji okumuş ve yerçekimi ve olasılık matematiği üzerine kendi araştırmasını yürütmüştü. Mantık üzerinde çalışırken, ne dedüksiyon (tümdengelim) ne de indüksiyon (tümevarım) olan bir çıkarım türünü fark etmiş ve onu tanımlamak için *abdüksiyon* (geriçıkarım) terimini türetmişti. Ayrıca psikoloji ve ekonomi okumuştu. Bacon'dan Comte'a kadar pekçok başka polimat gibi Peirce de bilimlerin tasnifine ilgi duymuştu. Nesnesine benzeyen *ikon*, nesnesine bağlı olan *indeks* ile *sembol* diye

135 Akt. Hammond, *The Science of Synthesis*, 157.
136 Akt. Davidson, *Uncommon Sense*, 18.

adlandırdığı üç gösterge türünü ayırarak bir mantıkçının bakış açısından *semiyotik* dediği şeyi çalışmıştı.[137]

Roman Jakobson, mezar taşına (Rusça) yazılan kelimelerle kendisini bir "Rus filolog" olarak tasvir etmeyi severdi, fakat bu çok dil bilen âlimin ilgileri çok daha genişti. Meslektaşları onun "allâme" ve "yirminci yüzyılın en kuşatıcı âlimlerinden biri" olduğunu söylediler.[138] İlgilerinin merkezinde dil vardıysa bile, çevrede de bir dolu şey vardı.

Jakobson, daha sonraları "bana etnografik saha çalışmasının keyifli ve zahmetli vazifelerini öğreten kişi," diye yazacak kadar Rus folklorcu Petr Bogatyrev'in dostuydu.[139] Birlikte folklor hakkında, onu edebiyatla kıyaslayan ve karşılaştıran ufuk açıcı bir makale yayınlamışlardı. Yazarlar, folklorün linguistlerin konuşma için bir kaynaklar sistemi mânâsında *langue* (dil) dedikleri şeye, hâlbuki edebiyatın bu kaynaklardan belirli bir seçim olan *parole*'a (söz) tekabül ettiğini ileri sürmüşlerdi.[140] Söz konusu makale, Hegel'in diyalektiğine dair erken dönem incelemesinin bir mirası olan Jakobson'un çalışmalarındaki ikili karşıtlıkların yinelenen kullanımının tipik bir örneğini sunar.[141]

Dile olan ilgisi Jakobson'u nöropsikoloji de dahil olmak üzere psikolojiye yöneltti.[142] Çocukların dil edinimini çalıştı ve

137 Beverley Kent, *Charles S. Peirce: Logic and the Classification of the Sciences* (Montreal, 1987); Paul J. Croce, "Peirce, Charles Sanders", *ANB* 17, 252-4; Christopher Hookway, "Peirce, Charles Sanders", Edward Craig (ed), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 7, 269-84.

138 Daniel Armstrong ve C. H. Van Schooneveld (ed), *Roman Jakobson: Echoes of his Scholarship* (Lisse, 1977), v, 1.

139 Roman Jakobson, "Preface", *Selected Writings*, 4. cilt (The Hague, 1966).

140 Roman Jakobson ve Petr Bogatyrev, "Folklore as a Special Form of Creation" (1929; yeniden basımı: *Selected Writings*, 4. cilt, 1-15.

141 Elmar Holenstein, "Jakobson's Philosophical Background", Krystina Pomorska ve diğ. (ed), *Language, Poetry and Politics* (Amsterdam, 1987), 15-31.

142 José Marcos-Ortega, "Roman Jakobson precursor de la neuropsicología cognitiva", Mónica Mansour ve Julieta Haidar (ed), *La imaginación y la inteligencia en el lenguaje: Homenaje a Roman Jakobson* (Meksiko City, 1996),

1956'da afazi hakkındaki meşhur makalesini yayınladı. Jakobson bu dil bozukluğunun iki tipinin çok iyi bilinen iki konuşma figürüne, (benzerliğe dayanan) metafor ve (yakınlığa dayanan) metonimiye paralellik gösterdiğini fark etti.[143] Bu makale, devamlı polimatların ikinci veya üçüncü disiplinlerine ilk disiplinlerinde edindikleri zihin alışkanlıklarıyla yaklaşarak nasıl orijinal katkılar sağlayabildiklerini bir kez daha gösterir.

Jakobson'ın fikirleri, bizzat katkıda bulunduklarından çok daha fazla disiplin üzerinde etki yaratmıştır. Psikanalist Jacques Lacan'ın dil açısından bilinçdışı yaklaşımı, onun çalışmalarına çok şey borçludur.[144] Jakobson'la ilk defa 1941'de New York'ta tanışan ve daha sonra onunla işbirliği yapan Claude Lévi-Strauss, onun dilde ikili karşıtlıkların önemi hakkındaki fikirlerine borcunu teslim etmiştir. Bu suretle Jakobson yapısalcı antropolojiye ve dolayısıyla (şeylerin kendisinden ziyade şeyler arasındaki ilişkiyi vurgulamak için 1929 yılından beri kullandığı bir terim olan) yapısalcılığın daha genel yükselişine katkıda bulunmuştu.[145]

Jakobson hayranı bir başka Rus Yuri Lotman, Tartu semiyotik okulunu kurarak farklı gösterge sistemlerinin buluştuğu bir alanı tasvir etmek için *semiyosfer* terimini türetti. Roland Barthes *semiyoloji* terimini tercih etmiş ve edebiyata odaklanmış, aynı zamanda bu *yapısalcı* dil yaklaşımını reklam, güreş, yemek ve bilhassa da modaya uygulamıştı. Japonya gezisine verdiği önem bile yazarı, göstergeleri okumakla iştigal eden bir göz-

---

161-76.

143 Roman Jakobson, "Two Aspects of Language and Two Aspects of Aphasic Disturbances" (1956; yeniden basımı: Roman Jakobson, *Selected Writings*, 2. cilt (The Hague, 1971), 239-59.

144 Richard Bradford, *Roman Jakobson: Life, Language, Art* (Londra, 1994), 129-42.

145 Edmund Leach, "Roman Jakobson and Social Anthropology", *A Tribute to Roman Jakobson* (Berlin, 1983), 10-16; Holenstein, "Philosophical Background", 17.

lemci olarak göstermişti.[146]

Amerikalı Charles Morris mühendislik ve psikoloji okudu ve semiyotiğe geçmeden evvel felsefe alanında doktora yaptı. O da bilimin birliği hareketine mensuptu. Eski öğrencisi Thomas Sebeok, Estonyalı aristokrat Jakob von Uexküll'e çok şey borçlu bir saha olan biyosemiyotiğin kurulmasına yardım etmeden evvel faal bir linguist ve antropolog idi. Uexküll, farklı hayvanların çevrelerini (Lotman'ın ele aldığı bir kavramla *Umwelt*lerini) algılama tarzlarıyla ilgilenmeye başlamış bir fizyolog, biyolog ve ekolojistti. Göstergelere cevap verdikleri için canlı organizmaları enformasyon işleme örnekleri olarak incelemişti. Asıl alanı tıp olan Giorgio Prodi, biyosemiyotik alanında bir başka öncüydü. Başbakan Giulio Andreotti'nin "çokyüzlü bir kişilik" olarak tasvir ettiği son yılların önde gelen polimatlarından birisi olan Umberto Eco'nun da dostuydu.[147]

Eco filozof, edebiyat eleştirmeni, semiyotikçi ve –serial (atonal) müzik, *candomblé* (Brezilya'da gelişen Afrika diasporik dini), Kızıl Tugaylar, Ortaçağ gibi– olağanüstü bir konu çeşitliliğinde kalem oynatan bir deneme yazarıydı. Söz konusu denemeler, genellikle de *L'Espresso* gibi gazetelerde yayınlanan makaleler, geniş bir okur yelpazesi için meşakkatli konuların açık ve kolay anlaşılır özetlerini ve ayrıca bahsi geçen kişi ve konular hakkında sağduyuyla sıklıkla çelişen argümanlar sunuyordu. Susan Sontag gibi Eco da yüksek kültür ile popüler kültür arasındaki uçurumu kapatmıştı: Superman ve James Bond hakkında yazarken semiyotik teoriyi kullanmış, Heidegger'i spor basınıyla yan yana getirmiş ve Ortaçağ'ı anlatırken hem Fransız

146 Roland Barthes, *Systéme de la Mode* (Paris, 1967); *L'empire des signes* (Paris, 1970). Yazar hak. bkz. Louis-Jean Calvet, *Roland Barthes: A Biography* (1990; İngilizce tercüme, Bloomington, IN, 1994).

147 Akt. Sandro Montalto (ed), *Umberto Eco: l'uomo che sapeva troppo* (Pisa, 2005), 215. Aslında Eco, bu derlemenin başlığında Alfred Hitchcock'un *Çok Şey Bilen Adam*'ına [*The Man Who Knew Too Much*] yapılan göndermeden kuşkusuz hoşlansa da, kendi iyiliği için bilgi edinmeyi onaylamazdı.

tarihçi Georges Duby'nin hem de kendisinin "sözde-ortaçağ ucuz romanı" diye adlandırdığı *Barbar Conan*'ın sunduğu ayrıntılara yer vermişti.

Eco, Aquinolu Thomas hakkında bir doktora tezi yazarak (1954) esasasen akademik bir kariyer izlemişti. Besteci Luciano Berio'yla dostluğu, kendi adlandırdığı şekliyle farklı "disiplin evrenleri" arasında analojiler kurarak sanattaki ve bilimdeki avantgard hakkında genel bir inceleme yayınlamasına yol açmıştı. Eco Floransa Üniversitesindeki görsel iletişim kürsüsünden Bologna Üniversitesindeki semiyotik kürsüsüne geçmişti. Akademik kariyerini, yazarının muhtelif ilgilerini birbirine bağlayan çoksatar romanı *Gülün Adı* (1980) ile başlayan televizyonculuk, yayıncılık, gazetecilik ve nihayet kurgu çalışmalarıyla birleştirmişti. Bu roman detektifin Peirce'ün abdüksiyon yöntemini izlediği, Ortaçağ'da geçen ve gizemin çözümünün bir göstergenin doğru okunmasına bağlı olduğu bir cinayet hikâyesidir.[148]

## ALTI DEVAMLI POLİMAT

Yirminci yüzyılda, bu bölüme sığdırılabilmesi mümkün olandan çok daha fazla polimat faaldi, fakat menzilleri, daha önce tartışılan on yedinci yüzyıl *canavarlarını* hatırlatan altı bireyi dışarıda bırakmak da aynı ölçüde imkânsız. Doğum tarihleri sırasıyla bu altı kişi şunlardır: Pavel Florensky (1882), Michael Polanyi (1891), Joseph Needham (1900), Gregory Bateson (1904), Herbert Simon (1916) ve Michel de Certeau (1925).

Pavel Florensky, "Rusya'nın bilinmeyen da Vinci'si" olarak tasvir edilmiştir. Üniversitede matematik ve felsefe tahsil ettikten sonra ortodoks rahibi olmaya, teoloji hakkında ders

148 Peter Bondanella, *Umberto Eco and the Open Text* (Cambridge, 1997); Michael Caesar, *Umberto Eco: Philosophy, Semiotics and the Work of Fiction* (Cambridge, 1999).

vermeye ve bu disiplinde olduğu kadar felsefe ve sanat tarih ve teorisinde de yayınlar yapmaya devam etmişti. İkonları inceleyerek, (bir geometricinin *habitus*unu ele veren) mekânın temsiline odaklanmıştı. Daha zor tahmin edileceği üzere Florensky popüler şarkılar toplamış ve elektrodinamikte araştırmalar yürütmüş, bunu da matematiğin kendi kendine yeten "kültürel çoraklığı"nın telafisi olarak tanımlamıştı. 1920'lerde elektrifikasyon yeni Sovyetler Birliği'nin büyük bir projesiydi ve Florensky elektrifikasyon komisyonlarına iştirak etmişti (bu konu hakkında bir konferansta yıpranmış papaz cübbesiyle konuşarak bir başka katılımcı Leon Troçki'yi şaşırtmıştı). Florensky, Stalin'in tasfiyeleri esnasında tutuklandıktan sonra bile Oroken dili ve deniz yosunlarından iyot üretimi gibi muhtelif konuları incelemeye devam etmişti.[149]

Michael Polanyi Macaristan'dan gelmiş ve aslen tıp eğitimi görmüştü. Nazilerin iktidara gelmesinin ardından 1933'te İngiltere'ye kaçmadan ve Manchester Üniversitesinde C. P. Snow'un disiplini Fizikî Kimya profesörü olmadan evvel sürdürdüğü araştırmalarla kimyaya geçmişti. Daha Almanya günlerinde Polanyi, ağabeyiyle giriştiği, Karl'ın sosyalizmi savunduğu, Michael'ın ise buna karşı çıktığı münakaşaların teşvikiyle ekonomik ve sosyal çalışmalarla ziyadesiyle alâkadardı. Daha sonra bir filozof olmak için Kimya Bölümünden de ayrılmıştı. Polanyi yeni kariyerine elli yedi yaşında, *Şahsî Bilgi* [*Personal Knowledge*] (1958) kitabının önsözünde tasvir ettiği gibi "bilimsel bilginin mahiyetini ve gerekçelendirilmesini" soruşturarak ve "zımnî bilgi" dediği şeyi, başka bir deyişle bireylerin bildiklerini bilmedikleri pratik bilgiyi analiz etmeye devam ederek başlamıştı. Polanyi'nin bir arkadaşına söylediği "Hayatım boyunca bir der-

149 Avril Pyman, *Pavel Florensky, a Quiet Genius: The Tragic and Extraordinary Life of Russia's Leonardo da Vinci* (New York, 2010). Yıllar evvel Florensky'nin çalışmalarından bana bahseden Robin Milner-Gulland'a teşekkürü borç biliyorum.

beder oldum," ifadesi, Macaristan'dan Almanya'ya ve Almanya'dan İngiltere'ye art arda yer değiştirmeleri kadar entelektüel güzergahı için de uygun düşer.[150]

Lasswell gibi "yirminci yüzyıl Rönesans Adamı" diye tasvir edilen Joseph Needham kariyerine biyokimyacı olarak başlamıştı. Sadece embriyolojinin kendisiyle değil tarihiyle de ilgilenir hâle gelmişti.[151] Çin'e olan tutkusu 1930'ların sonlarında canlanmış ve İkinci Dünya Savaşı esnasında bu ülkede geçirdiği yıllar içinde de güçlenmişti. Needham, birkaç iş arkadaşıyla birlikte (başlıca yazarının 1995'teki ölümüne rağmen) hâlen sürmekte olan ve şu anda altmış yılı aşkındır yayınlanmış yirmi yedi devasa cilde ulaşan bir kitabı üreterek Çin bilimi tarihçisi olarak misyonunu bulmuştu. Kendisinden önceki James Frazer gibi Needham da hem 1941'de Kraliyet Cemiyeti hem de otuz sene sonra İngiltere Akademisi üyeliğine seçilmişti. Kısa bir süre için, savaştan sonra Cambridge'e dönüşünde "aynı zamanda biyokimyada okutmanlık mevkiinde bulunuyor ve üç özel ders veriyor"ken *Bilim ve Medeniyet* [*Science and Civilisation*] üzerinde de çalışıyordu. Needham hayatının geri kalanını tutkusu olan Çin bilim tarihine adayabilmişti (Oxford'da öğrenciyken bir defasında su saatleri hakkında bir ders verdiğini işitmiştim ve bu coşkusunun bulaşıcı olduğuna şahitlik edebilirim).[152]

Needham, "yükselen uzmanlaşma dalgasının" insanları pek çok problemin "bir konu açısından anlaşılamayacağını" unutmaya teşvik ettiğine inanmıştı. Büyük sorular sormayı severdi, ki en meşhuru "Needham Sorusu"ydu: Bilimsel Devrim

150 William T. Scott ve Martin X. Moleski, *Michael Polanyi: Scientist and Philosopher* (Oxford, 2005); Mary Jo Nye, *Michael Polanyi and his Generation* (Şikago, IL, 2011).

151 Maurice Goldsmith, *Joseph Needham: 20th-Century Renaissance Man* (Paris, 1995).

152 Needham'ın meslektaşı Wang Ling, aktaran Goldsmith, *Joseph Needham*, 136. Krş. Simon Winchester, *Bomb, Book and Compass: Joseph Needham and the Great Secrets of China* (Londra, 2008).

neden Çin'de değil de Avrupa'da vuku buldu? Aceleciliğin ve yüzeyselliğin tehlikelerinin farkındaydı ve kendi denemelerini "hiçbir şey hakkında son sözü asla söylemeyen, fakat başka âlimlerin daha sonra geliştirebileceği hazine madenlerini açan, heyecan verici keşifler" olarak tasvir etmişti.[153] Onun mülâhazası, polimatların müşterek bilgi birikimine yaptıkları müstesna katkılardan birinin iyi bir tanımını sunar.

Biyolog William Bateson, Gregor Mendel'in çalışmalarının yeniden keşfedilmesine yardımcı olmuş, bu araştırmacıya saygısından, oğluna *Gregory* ismini koymuştu. Gregory Bateson kariyerine Cambridge'de biyoloji tahsil ederek başlamış, fakat itiraf ettiği üzere "sıradan, gayrışahsi bilimle köprüleri atmak" ve ayrıca "William Bateson'un oğlu" rolünden kaçmak için antropolojiye geçmişti.[154] Beraber çalıştığı ve ardından evlendiği Margaret Mead'le önce Yeni Gine'de, daha sonra da Bali'de Latmullar arasında saha çalışması yürütmüştü. 1950'de Mead'den boşanmasını takiben psikoterapi görmüş ve ardından, vaktiyle *sinir krizi* diye adlandırılan şeye yol açan bireyler üzerindeki bağdaşmaz talepleri tanımlamak üzere *çifte açmaz* fikrini ortaya atarak psikoterapi çalışmaya koyulmuştu. Harvard'da antropoloji bölümündeki sözleşmesi uzatılmayınca San Fransisco'daki Kaliforniya Üniversitesi Tıp Fakültesinde psikiyatrist Jürgen Ruesch'le çalışmaya başlamıştı.

Bateson'un faal ilgileri arasında ekoloji ve (su samurları ile yunusların davranışlarını incelediği) etoloji de mevcuttu. Kendisi "entelektüel bir göçebe" olarak tasvir edilmiştir.[155] Bunun-

153 Goldsmith'in Needham ile mülakatı, zikredildiği yer *Joseph Needham*, 55, 45. "Needham Sorusu" hakkında bkz. Nathan Sivin, "Why the Scientific Revolution Did Not Take Place in China – or Didn't It?", *Chinese Science* 5 (1982), 45-66.

154 David Lipset, *Gregory Bateson: Legacy of a Scientist* (Boston, MA, 1980), 115. Krş. Peter Harries-Jones, *A Recursive Vision: Ecological Understanding and Gregory Bateson* (Toronto, 1995).

155 Robert W. Rieber (ed), *The Individual, Communication and Society: Essays in*

la birlikte muhtelif ilgilerini farklı kompartımanlarda tutarken basitçe bir disiplinden bir başka disipline geçmemişti. Aksine başka disiplinlerde çalışmak için bir disipline ait kavramları kullanmaya dayalı tipik polimat teşebbüsüyle meşguldü. Fikirlere yönelik ilgisini "zihin ekolojisi" diye adlandırmış ve bireylerin ve grupların davranış ve duygularını analiz etmek için kullandığı kendini-düzenleme kavramını bilgisayar biliminden ödünç almıştı.

Bateson'un ilgileri dağınık görünebilir, fakat iletişime yönelik bir merak, hepsinin değilse de çoğunun merkezindeydi.[156] 1930'larda Bali'de jestleri fotoğraflamıştı. 1940'larda sibernetiğin öncülerinden biriydi ve daha sonra "bu konferanslara üyelik ... hayatımın en büyük olaylarından biriydi," diye yorumda bulunduğu meşhur Macy konferanslarında Norbert Wiener ve John von Neumann'la birlikte konuyla ilgili konuşmuştu.[157] Psikolojiye yönelik ilgisi şizofrenik iletişime odaklanmış ve meslektaşı Ruesch'la birlikte *İletişim: Psikiyatrinin Sosyal Matrisi* [*Communication: The Social Matrix of Psychiatry*] (1951) başlıklı bir kitap yayınlamıştı. Yunusları inceleyerek onların birbirleriyle nasıl iletişim kurduklarını ortaya çıkarmıştı. Kendisi hakkında yazdığı gibi Bateson, "tecrübe dünyasının –entelektüel, hissî, gözleme dayalı, teorik, sözlü ve sözsüz– bütün branşları arasında bir köprü" kurmak istemişti.[158]

Herbert Simon hümaniter disiplinler, sosyal bilimler ve doğa bilimlerinde sınavları geçmenin zorunlu olduğu bir zamanda (aşağıda bahsi geçen Robert Hutchins'in döneminde) Chicago Üniversitesinde okumuştu. Kariyerine siyaset bilimci olarak başlamış, bilhassa karar verme süreçleriyle ilgilenmişti. Kamu yönetimi ve iş idaresine, sonrasında da ekonomiye yönel-

*Memory of Gregory Bateson* (Cambridge, 1989), 2.

156 Lipset, *Gregory Bateson*, 184-238.

157 A.g.e., Macy konferansları hak. bkz. 8. bölüm.

158 Harries-Jones, *Recursive Vision*, 9.

di ve bir ekonomi departmanında hiç çalışmaksızın bu alanda Nobel Ödülü kazandı. Bu duruma dair kendi yorumu şöyleydi: "Psikologlar ekonomist olduğumu, ekonomistlerse psikolog olduğumu düşünüyorlar. Aslında bu akademik kabilelerin hiçbirine bağlılık hissetmiyor, daha ziyade kendimi dünya vatandaşı bir davranış bilimci gibi görüyorum."[159] Simon bilhassa davranışsal iktisada ilgi duyuyordu, bunu kararlar hakkındaki erken dönem çalışmalarıyla ilişkilendirmişti.[160] Bu devamlı polimat, "labirentin en umulmadık şekilde dallanarak" onu "bir kognitif psikolog ve bilgisayar bilimci"ye dönüştürdüğü 1955-56 senesini entelektüel hayatında bir dönüm noktası olarak görmüştü. Daha genç bir meslektaşı olan ve kariyerine bir matematikçi olarak başlamış bir başka polimat Allen Newell'la birlikte Carnegie-Melon Üniversitesinde yapay zekâyı incelemek için bir laboratuvar kurmuşlar, insanların problem çözmelerini simüle etmek için bilgisayarları kullanmışlardı.[161]

Simon, konvansiyonel rasyonalite ile irrasyonalite kutupları arasında orta yol olan "sınırlı rasyonalite" diye adlandırdığı şey hakkındaki çalışması nazara alındığında bir filozof olarak da tasvir edilebilir. Yirmiden fazla dilde okuduğunu iddia etmiş ve bu dilleri davranış bilimleri kadar kurgu okumak için de kullanmıştı. Borges'in "Yolları Çatallanan Bahçe" adlı hikâyesini okuduktan sonra, kendi düşünme alışkanlıklarıyla bağlantılarını gördüğü hikâyeyi tartışmak için yazarını Buenos Aires'te ziyaret etmişti.

Altı modern canavarın sonuncusu Fransız polimat Michel de Certeau kendisini bir tarihçi olarak tasvir etmekten hoşlanır-

159 Sigmund Koch'a mektup, aktarıldığı yer Hunter Crowther-Heyck, *Herbert A. Simon: The Bounds of Reason in Modern America* (Baltimore, MD, 2006), 312.

160 Ha-Joon Chang, *23 Things They Don't Tell You about Capitalism* (Londra, 2011), 173.

161 Herbert Simon, *Models of My Life* (New York, 1991), 189.

dı, fakat (tarih, teoloji, felsefe, sosyoloji, antropoloji, linguistik, edebiyat, coğrafya ve psikanaliz olmak üzere) dokuz farklı disipline girip çıkmıştı. Certeau, Cizvitler tarafından felsefe ve teoloji alanında eğitilmişti. Din incelemeleri alanında doktorasını sürdürürken, bir din tarihçisi (Jean Orcibal) ve bir politik ve sosyal tarihçi (Roland Mousnier) tarafından yönetilen seminerlere katılmıştı. Certeau, erken dönem çalışmalarıyla kariyerinin sonlarına doğru yayınladığı *Mistik Fabl* [*The Mystic Fable*] (1982) kitabını birbirine bağlayan bir ilgi alanı olan mistisizm tarihinden büyülenmişti.

Şu âna dek entelektüel güzergahı normal seyrindeymiş gibi görünüyor, fakat Certeau, aykırı psikanalist Jacques Lacan'ın seminerlerine katılmaya devam etmişti. *Loudun'daki Şeytanın Musallat Olması Vakaları* [*La Possession de Loudun*] (1970) adlı kitabı, şeytanlar tarafından ele geçirildikleri varsayılan Loudun Manastırı'ndaki rahibeleri, tarihî ve teolojik olduğu kadar psikanalitik açıdan da incelemişti (Aldoux Huxley de aynı konuda fakat daha geleneksel bir tarzda *Loudun Şeytanları* [*The Devils of Loudun*] (1952) isimli bir kitap yazmıştı).

Certeau'nun ("serbestçe konuşmak" ve "konuşmanın zaptedilmesi" gibi çifte anlamlı bir ifade olan) *prise de parole* olarak yorumladığı 1968 Fransız öğrenci ayaklanması, onun politika, kültür ve topluma yönelik ilgisini kamçılamıştı. 68 "olayları"nın önemi hakkında bir denemenin yanı sıra Fransız Devrimindeki dil politikalarına dair bir çalışma da yayınlamıştı.[162] İlk deneme sayesinde Kültür Bakanlığı Certeau'yu, Fransa'daki kültür beklentileri hakkında bir seminer düzenlemeye davet etmişti. Bu talep, sırasıyla, işçi sınıfının kültürünün kolektif bir incelemesine ve böylece Certeau'nun en iyi bilinen eseri ve, Marxistlere karşı, sıradan bireylerin çağdaş toplumlarda belirli

162 Michel de Certeau: *La prise de parole: pour une nouvelle culture* (Paris, 1968); Jacques Revel ve Dominique Julia ile, *Une politique de la langue: la Révolution Française et les patois* (Paris, 1975).

bir derecede özgürlüğü hâlâ ellerinde tuttuklarını ve tüketimin bir üretim formu olarak görülmesi gerektiğini iddia ettiği bir deneme olan *Gündelik Hayatın Keşfi*'ne [*L'Ivention du Quotidien*] (1980) yol açmıştı.

## DEVLER Mİ YOKSA ŞARLATANLAR MI?

Yukarıda tasvir edilen söz konusu başarılara rağmen, polimatlara yönelik eleştiriler devam etti. Otto Neurath'ın sempatik açıklaması bile, birçok projesinin kendisine "onları çözmek için hiç zaman" vermediğine dikkat çekmişti.[163] Polimatlara yönelik ancak bir uzmanlık çağından beklenebilecek daha keskin bir eleştiri, onları heveskârlar, amatörler ve hatta bir on yedinci yüzyıl terimini dirilterek şarlatanlar diye tanımlar.

Sözün gelişi Émile Durkheim, "sosyolojinin şarlatanlarca ele geçirilebileceği"nden duyduğu kaygıyı dile getirmiş ve hasmı polimat Gabriel Tarde'ı bir "amatör" olarak eleştirmişti.[164] Kenneth Boulding bir zamanlar "bir ekonomist olarak çok beğeniliyor, ama ekonomist olmayanlar tarafından," diye tarif edilmişti.[165] Isaiah Berlin, Michael Polanyi'yi "felsefenin vasat eserlerini" yazmak için bilimden vazgeçen "büyük bilim adamı" olarak tasvir etmişti.[166] Alan Turing, meslektaşı polimat Warren McCulloch'u "şarlatan" olarak nitelendirmişti.[167] Lewis Mumford, polimat meslektaşları Buckminster Fuller ile Mars-

163 Richard Creath, "The Unity of Science: Carnap, Neurath and Beyond", Peter Gallison ve David J. Stump, *The Disunity of Science* (Stanford, CA, 1996), 158-59, 161'de.

164 Fournier, Émile Durkheim, 188, 206, 208.

165 Cynthia Kernan, *Creative Tension: The Life and Thought of Kenneth Boulding* (Ann Arbor, MI, 1974), 22.

166 Berlin'den akt. Mary Jo Nye, *Michael Polanyi and His Generation* (Şikago, IL, 2011), 304.

167 Andrew Hodges, *Alan Turing, the Enigma* (1983: yeni basım, Londra, 2012), 411.

hall McLuhan'ı "şarlatan" oldukları için ciddiye almamıştı.[168] Bir defasında Paris'te bir kafede otururlarken İngiliz tarihçi Edward Thompson, Carlo Ginzburg'a "Foucault bir şarlatan," demişti.[169] Noam Chomsky, Fransız psikanalist Jacques Lacan'ın "külliyen şarlatan" olduğunu söylemişti.[170] Isaiah Berlin kendisine Jacques Derrida hakkında bir soru sorulduğunda bir oksimorona karşı koyamamış ve şöyle cevap vermişti: "Zeki bir adam olsa da hakiki bir şarlatan olabileceğini düşünüyorum."[171] Benzer eleştiriler (bazen gazeteciler tarafından) George Steiner ve Slavoj Žižek hakkında da yapılmıştı.[172] 'Şarlatan' nitelemesinin; kibir, yüzeysellik, yerine getirilmemiş vaatler ve 'tribünlere oynamak' gibi geniş bir eleştiri yelpazesini tek bir kelimede toplama avantajı var.

Chomsky'nin Lacan'la ilgili en sevmediği şey Steiner, Sloterdijk ve Žižek de dahil olmak üzere birkaç entelektüelin bu yeni tür sahne ışıkları altında yer aldığı bir çağda onun "televizyon kameraları önünde poz kesmesiydi".

Doktora tezini Alman edebiyatında yazan Peter Sloterdijk ilgilerini felsefe, coğrafya, ekoloji ve medya teorisine kadar geniş tutmuştur, dahası refah devleti, terörizm ve küreselleşme gibi çağdaş meseleler hakkında gazeteler için de yazar. Bilhassa Frankfurt Okulu'nun yaşayan üyelerine yönelik saldırılarında onları salt akademikler olarak görmezden gelerek tartışmalara sebebiyet verir. Bilgisine gelince, dost canlısı bir eleştirmen bile Sloterdijk'ı "ente-

168 Miller, *Lewis Mumford*, 532.

169 Carlo Ginzburg'dan nakleden Maria Lúcia G. Pallares-Burke, *Teh New History: Confessions and Comparisons* (Cambridge, 2002), 209.

170 www.critical-tehory.com/noam-chomsky-calls-jacques-lacan-a-charlatan, erişim tarihi 3 Ağustos 2017.

171 Akt. Michael Moran, *The Metaphysical Imagination* (Peterborough, 2018), 660-1.

172 Blake Morrison, "Too Clever by Half: George Steiner", *Independent*, 15 Ekim 1994; Jeet Heer, "Geroge Steiner's Phony Learning", *sans everything*, 16 Mayıs 2009; https://www.wsws.org/en/articles/2010/11/zize-n12.html, erişim tarihi 3 Ağustos 2017.

lektüel bir boşboğaz" olarak adlandırmıştı. Susan Sontag gibi o da tahkiye ve metafora odaklanarak ve argümanlarını romanlardan alıntılarla kanaviçe gibi işleyerek sosyal ve politik problemleri edebî bir üslupla ve edebî bir bakış açısından tartışmıştır.[173]

Kariyerine biri yapısalcılık ve öteki psikanaliz hakkında olmak üzere iki doktora teziyle başlayan Žižek, ayrıca sosyoloji, politika ve sinema hakkında da yazar. Eco ve Sontag gibi o da yüksek kültürle popüler kültürü yan yana getirmekten zevk alır.[174] Jacques Derrida'nın durumunda olduğu gibi onun durumunda da oyuncu bir yazı üslubu, eleştirmenleri onu bir şarlatan, bir "komedyen" veya "Marx Birader" diye adlandırmaya cesaretlendirmiştir.[175]

Bu eleştirilerden bazıları makûl olabilir, fakat hepsi olamaz. Bugünlerde televizyonda görünmeksizin bir kamu entelektüeli olmak neredeyse mümkün değildir. Söz konusu eleştirilerin arkasında, geniş kapsamlı bilgiye sahip olma yönündeki her türlü iddianın hileli olması gerektiği varsayımı yatıyor ve uzmanlaşma süreci hız kazandıkça bu varsayım daha bir göz önüne çıkıyor.

Belki de yirminci yüzyılda yeni olan şey, polimatların kendileri tarafından geniş yelpazeleri için nadiren pişmanlığın ifade edilmesidir. Andrew Lang genellikle "çok yönlü" olarak tasvir edilmiştir, fakat "bunu duymaktan daha az hoşlandığı hiçbir şey yoktu". Bir keresinde "bir şeye takılıp kalsaydım ... antropolojide gerçekten önemli biri olurdum," demişti.[176] Max

173 Stuart Elden, *Sloterdijk Now* (Cambridge, 2012), 3.

174 Stuart Elden (ed), *Sloterdijk Now* (Cambridge, 2011); Jamil Khader ve Molly Anne Rothenberg (ed), Žižek *Now* (Cambridge, 2013).

175 Rebecca Mead, "The Marx Brother: How a Philosopher from Slovenia Became an International Star", *New Yorker*, 5 Mayıs 2005.

176 George S. Gordon, "Lang, Andrew", *DNB 1912-21*, 319-23, 322'de; aynı yazar, *Andrew Lang* (Oxford, 1928), 10. Bu alanda kendisi de çalışmış olan Robert R. Marett, Lang'ı "büyük bir antropolog" diye nitelendirmişti (*The Raw Material of Religion*, Oxford, 1929, 3).

Weber'in hayatı ve çalışmalarındaki muhtelif gerilimler içinde, genel kültürlü bir insan ile uzman arasındaki gerilim vardı. Geniş kapsamlı çalışmalarını sürdürmüş fakat en meşhur derslerinden birinde dinleyicilere şöyle itirafta bulunmuştu: "İnsanlığın içerdiği Faustça evrenselliğin terk edilmesiyle ortaya çıkan uzmanlaşmış çalışmayla sınırlanmış olma, modern dünyada her türlü değerli çalışmanın koşuludur."[177]

Muhtemel kusurlara rağmen, bu polimatların tümünün yahut en azından çoğunun başarıları takdire şâyandır. Söz konusu başarıların bizi sormaya zorladığı soru şu: Peki ama bunu nasıl yapabildiler? Bu problem sonraki bölümde incelenecek.

177 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1904: İngilizce tercüme, Londra, 1930), 32.

# 6
# BİR GRUP PORTRESİ

Polimat, belirli bir birey türü müdür? Onları bu kariyeri izlemeye teşvik eden veya yönlendiren nedir? Daha evvelki bölümlerdeki analizleri özetleyerek ve bir senteze girişerek söz konusu türlerin bir takım genel hususiyetlerini belirlemeye çalışmanın tam zamanıdır. Bu tür bir sentez ister istemez geçici olacaktır, çünkü polimatlık, yaratıcılığın aksine, bilişsel psikologların sistematik soruşturma konusu olmuş gibi görünmüyor. Her halükârda polimatların ilk yılları hakkındaki malumat umulandan çok daha eksiktir.

Yine de otobiyografilerinde ve arkadaş ve akrabalarının hatıralarında bir dizi niteliğe tekrar tekrar atıfta bulunmaları, daha fazla söz söylemeyi gereksiz kılıyor. Bu niteliklerin çoğu az çok başka âlimlerde de vardır, fakat bazıları en üstün derecedeki bu özelliklere sahip âlimler olarak tasvir edilebilen polimatlar için bilhassa önemlidir. Bu niteliklerin birkaçından aşağıda bahsedeceğiz. Bunu yaparken noktacı (*pointillist*) bir üslupla, birçok küçük malumat parçasının yan yana getirilmesiyle oluşturulan kolektif bir imaj sunarak bir grup portresi sunulacak. Tecessüs, iyi bir hafıza veya müstesna yaratıcılık gibi, bu niteliklerden bazıları genetik olabilir, söz konusu genlerden biri "beyinden kaynaklı nörotrofik faktör" (*brain-derived neurotrophic factor*-BNDF) diye bilinen şeydir.

Polimatların ilgileri, yetenekleri ve başarıları –bir sonraki "Habitatlar" bölümünde bahsedileceği üzere– aynı zamanda yetiştirilme tarzlarına, çevrelerine ve yaşadıkları döneme göre de şekillenir. Kendine has özellikleriyle sınır bölgesi olarak bir çizgi olmasa da psikolojik olan ile sosyal olan arasındaki çizgiyi

çizmenin güç olduğunu aslında söylemeye gerek yok. Her halükârda benim asıl argümanım, polimatların yalnızca bireysel yetenekleri sayesinde başarılı olamayacaklarıdır. Ayrıca uygun bir nişe de gerek duyarlar.

## TECESSÜS

Tecessüs için bir gen olabilir: Max Planck Enstitüsü'ndeki bir araştırmacı ekibi büyük baştankara kuşunda gerçekten de "tecessüs geni" diye adlandırdıkları Drd4'ü keşfettiler.[1] İnsanlar söz konusu olduğunda ise bu soru henüz cevaplanamaz. Ayrıca uzun zamandır *libido sciendi* olark bilinen ve polimat Francis Bacon tarafından "merak şehveti" olarak tasvir edilen aşırı doz bir tecessüs, kesinlikle insan türünün en genel ve en açık karakteristiğidir.

Hacimli defterlerine dayanan Leonardo da Vinci'ye dair modern incelemeler, onu "ne bulursa okuyan," "tutkulu," "takıntılı" ve "dur durak bilmeyen" şeklinde tasvir ederek sıklıkla tecessüsünü vurgular. Polimatlar genellikle kendilerini bu şekilde tanımlamışlardır. On yedinci yüzyılda, sözün gelişi Rahibe Juana de la Cruz, Puebla psikoposuna bilgi edinme ihtiyacını açıklamıştı. Peiresc, "tecessüsümün aşırılığı" diye yazmıştı.[2] Pierre Bayle kendisini "her şeyi bilmeye aç" (*affamé de savoir tout*) olarak tasvir etmişti. Pierre-Daniel Huet "sonsuz öğrenme arzusunu" (*infinitum discendi desiderium*) anımsamış ve "öğrencek bir şey kaldığını gördüğümde hiçbir şey öğrenmediğime inanırdım," dediği zamanı hatırlamıştı.[3] Püriten gençliğinde Isaac

1 Josh Clark, "How Curiosity Works", https://science.howstuffworks.com › Science › Life Science › Evolution

2 Peter Miller, "Peiresc in Africa", Marc Fumaroli (ed), *Les premiers siécles de la république européenne des lettres* (Paris, 2005), 493-525, 501'de.

3 Pierre-Daniel Huet, *Commentarius* (Lahey, 1718), 15; *Huetina* (Paris, 1722), akt. Elena Rapetti, *Pierre-Daniel Huet: erudizione, filosofia, apologetica* (Milan, 1999), 5.

Newton, Tanrıdan af diliyordu çünkü "kalbi[n]i [Ondan daha fazla öğrenmek için] ayarla[mıştı]".[4] Benjamin Franklin, daha çocukken bilgiye olan açlığından bahsetmişti.[5] Alexander von Humboldt, "muhtelif türde bilgiye karşı dayanılmaz dürtüsü"nü itiraf etmişti.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda entelektüel uzmanlaşmanın yükselişine rağmen, bazı bireyler hâlâ geniş kapsamlı tecessüs tarafından yönlendiriliyordu. Alexis de Tocqueville kendisini, daha gençken "doyumsuz tecessüse teslim olmuş" (*livré à une curiosité insatiable*) biri olarak tasvir etmişti.[6] Yirmi bir yaşındayken Hippolyte Taine bir arkadaşına, pratik nedenlerle çalışmadığını, aksine "bilgi ihtiyacı" (*besoin de savoir*) tarafından yönlendirildiğini yazmıştı.[7] Sigmund Freud Viyana Üniversitesinde tıp okumuş, "alan değiştirmiş," dolayısıyla "bir tür bilgi hırsını" itiraf etmişti.[8] Bertrand Russel, "bilgi arayışını" üç temel tutkusundan biri olarak kaydetmişti.[9] Kübalı sosyolog Fernando Ortiz "huzursuz tecessüs"ü (*inquietas curiosidades*) kabul etmişti.[10]

Polimatların bazı arkadaşları ve tanıdıkları da benzer bir hikâye anlatır. Leibniz'in hâmîlerinden biri onun "doyumsuz tecessüs"ünden bahsetmişti.[11] Genç Samuel Johnson'ın bir arkadaşı, onu "alışılmadık biçimde meraklı" olarak nitelendirmişti.[12] Kahramanı Patrick Geddes'i dikkatle gözleyen Lewis

4 Richard S. Westfall, *Never at Rest: A Biography of Isaac Newton* (Cambridge, 1980), 103.

5 Benjamin Franklin, *Autobiography*, ed. J. A. Leo Lemay ve P. M. Zall (New York, 1986), 9.

6 Alexander von Humboldt, *Cosmos* (İngilizce tercüme, New York, 1858), önsöz; Jean-Louis Benoît, *Tocqueville* (Paris, 2005), 1. cilt, s. 818.

7 Hippolyte Taine, *Correspondance*, 4 cilt (Paris, 1902-6), 1. cilt, 56.

8 Peter Gay, *Freud: A Life for Our Time* (Londra, 1988), 13-14, 25.

9 Bertrand Russel, *Autobiography*, 3 cilt (Londra, 1967-9), 1. cilt, 13.

10 Fernando Ortiz, *La africanía de la música folklorica de Cuba* (Havana, 1950), xiii.

11 Anna Rosa Antognazza, *Leibniz: A Very Short Introduction* (Oxford, 2016), 6.

12 Edmund Hector, akt. Robert DeMaria Jr., *The Life of Samuel Johnson* (Ox-

Mumford, onun "Leonardo'nunkine denk" "her şeyi yiyip bitiren tecessüs"ünü anlatmıştı.[13] John von Neumann'ın ikinci karısı Klári, eşini, "Johnny'nin en karakteristik özelliği her şey ama her şey hakkındaki sınırsız tecessüsüydü," diye yad etmişti.[14] Bir tanıdığı, Karl Polanyi'nin "sonsuz tecessüs"üne dikkat çekmişti.[15] Edmund Wilson'ın, konusunu şahsen de tanıyan biyografi yazarı, onu "aşırı mütecessis" olarak resmetmişti.[16] Michel Foucault'nun okulundaki öğretmenlerden biri daha sonra "ondaki olağanüstü entelektüel tecessüs hemen hissediliyordu," diye beyanatta bulunmuştu.[17] Cizvit Michel de Certeau'nun bir meslektaşı, "her şeyi" kapsayan "tutkulu ilgi"sine işaret etmişti.[18] Sosyolojide hiç resmî eğitim almaksızın meşhur bir sosyolog olan David Riesman'a dair bir incelemede onun "engin, her şeyi tüketen tecessüs"ü de kaydedilmişti.[19]

## KONSANTRASYON

En azından bazı polimatların bir başka önemli niteliği, bilinçdışı kadar bilinç düzeyinde de konsantrasyon gücüdür. Giambattista Vico kendisini "arkadaşlarıyla muhabbet ederken ve çocuklarının bağırışları esnasında okuyan, yazan ve düşünen" birisi olarak tasvir etmişti.[20] John von Neumann'ın önceki gece

---

ford, 1993), 8.

13 Lewis Mumford, *The Condition of Man* (1944), 383.

14 George Dyson, *Turing's Cathedral* (Londra, 2012), 44.

15 Akt. Gareth Dale, *Karl Polanyi: A life on the Left* (New York, 2016), 8.

16 Lewis M. Dabney, *Edmund Wilson: A Life* (New York, 2005), xii.

17 Akt. Dider Eribon, *Michel Foucault* (1989: İngilizce tercüme, Cambridge, MA, 1991), 9.

18 'l'intérêt passioné . . . qu'il porte à toutes choses' ["her şeye taşıdığı … tutkulu ilgi]: akt. François Dosse, *Michel de Certeau: Le marcheur blessé* (Paris, 2002), 176.

19 Daniel Horowitz, "David Riesman: From Law to Social Criticism", *Buffalo Law Review* 58 (2010), 1005-29, 1012'de.

20 "ragionando con amici e tra lo strepito de'suoli figliuoli, come ha uso di sempre o leggere o scrivere o meditare" ["arkadaşlarıyla ve çocukları-

hakkında düşündüğü problemin çözümüyle sabah uyandığı söylenir. Uyanıkken "kalabalık istasyonlarda ve hava alanlarında, trenlerde, uçaklarda, gemilerde, otel lobilerinde, hareketli kokteyl partilerinde" çalışabiliyordu. Gerçekten de gürültülü bir arka planı tercih ediyordu.[21]

Dikkatin dağılmasına karşı bu tür bir direnç, aynı zamanda anne de olan kadın polimatların durumunda bilhassa elzemdi ve elzemdir. Mary Somerville'in kızı, annesinin otobiyografisine, annesinin "fevkalade soyutlanma gücü"ne dair bir not düşmüştü: Böylece ne etraftaki konuşmaları ne de müziği işitiyor, çalışmasına "tamamen gömülmesi" mümkün oluyordu. En değerli kabiliyeti de bu olmalıydı çünkü bu bilginin "kendine ait bir odası" yoktu, sadece misafir odasında okuyup yazabiliyordu.[22]

Daha uzmanlaşmış âlimlerin durumunda olduğu gibi, bir polimatın konsantre olma yeteneği genellikle "dalgınlık" olarak algılandı; ama doğrusu zihin esasında başka bir yerde mevcuttu, belirli bir probleme odaklanıp gündelik hayattan uzaklaşmıştı sadece. John Selden, Isaac Barrow, Isaac Newton, Montesquieu, Immanuel Kant, Samuel Johnson, Adam Smith, Henri Poincaré ve Norbert Wiener gibi meşhur örneklerde, dalgınlıklarıyla ilgili her zaman itimat edilmesi gerekmeyen bazı anekdotlar nakledilir.

Oxfordlu âlim ve dedikoducu Anthony Wood'a göre, Selden kitaplarını Bodleian Kütüphanesine bıraktığı vakit, "söz konusu kitapların bazılarını açtıklarında, içlerinde Bay Selden'ın koyduğu ve çıkarmayı unuttuğu birkaç gözlük bulmuşlardı".[23] Aynı ölçüde dedikoducu olan John Aubrey'e göreyse,

nın yaygarası arasında her zaman okuduğu, yazdığı ve düşündüğü gibi akıl yürütüyor]: Giambattista Vico, *Opere*, ed. Roberto Parenti (Napoli, 1972), 384.

21 Klári von Neumann, akt. Dyson, *Turing's Cathedral*, 54.

22 Mary Somerville, *Personal Recollections* (Londra, 1873), 164.

23 Andrew Clark, *The Life and Times of Anthony Wood*, 3 cilt (Oxford, 1891-4), 1. cilt, 282.

Barrow çalışmalarına "o kadar dalmıştı" ki yatağının (muhtemelen kendisi de içindeyken) ne zaman yapıldığını fark etmezdi ve "bazen şapkasını takmaksızın," hatta bir keresinde pelerini "yarı açık yarı kapalı dışarı çıktığı olurdu".[24] Newton yemek yemeyi unuturdu ve Cambridge, Trinity Kolejde yaşarken bazen sanki şapele gidiyormuş gibi cübbesini giyerek yemekhanede akşam yemeğine giderdi.[25] Adam Smith'in ise bir seferinde hâlâ ropdeşambrının üzerinde olduğunu fark etmeksizin yaklaşık yirmi beş kilometre yürüdüğü söylenir.[26]

Yeğenine göre Poincaré "masada, aile toplantılarında, hatta *salon*larda bile düşünürdü", bir arkadaşı ise onu "neredeyse devamlı dikkati dağınık" diye tasvir etmişti. Poincaré'nin bir defasında yürüyüşe çıktığına ve kendisini farkında olmaksızın yerden almış olması gereken bir kuş kafesi taşırken bulduğuna dair bir hikâye vardır.[27] Norbert Wiener derseniz, meşhur bir anekdot, onu bir keresinde kendi kızını tanıyamamış biri olarak takdim eder. Bunun gibi örneklerle karşılaştırıldığında Karl Polanyi'nin eldivenlerini, atkısını ve hatta pasaportunu unutma eğilimi önemsiz bir tuhaflık hâline geliyor.[28]

## HAFIZA

Tecessüs ve konsantrasyon, polimat olmak için yeterli değildir. İyi bir hafıza bir başka büyük avantajdır. Kant'ın polimatlardan "hafızanın harikaları" diyerek bahsetmesi, diğer özellikleri bırakıp sadece niteliği vurgulaması onun açısından nezaketsizlik olsa bile, kesinlikle isabetliydi. Her halükârda polimatları şahsen tanıyan insanlar çoğunlukla bu niteliği hatırladılar.

24 John Aubrey, *Brief Lives*, ed. Oliver L. Dick (Londra, 1960), 20.
25 Westfall, *Never at Rest*, 103, 191.
26 Robert Shackleton, *Montesquieu: A Critical Biography* (Oxford, 1961), 77-8.
27 Pierre Boutroux ve Etienne Toulouse, akt. Jeremy Gray, *Henri Poincaré: A Scientific Biography* (Princeton, NJ, 2013, 25.
28 Dale, *Karl Polanyi*, 216-17.

Sözün gelişi Blaise Pascal'ın yeğeni Marguerite Périer, onun olağanüstü hafızasına dikkat çekmişti. Gilbert Burnet'in iki çağdaşı onun "fevkalâde hafızası"na işaret ederken, Thomas Browne'un bir arkadaşı "onun hafızasının geniş ve sağlam olduğuna" dikkat çekmişti. Dr. Johnson'ın bir arkadaşı onun hafızasının "okuduğu veya işittiği hiçbir şeyi asla unutmayacak kadar kuvvetli" olduğunu hatırlatmıştı.[29] Condorcet'nin bir arkadaşı "onun hafızasının asla hiçbir şeyi unutmayacak kadar fevkalâde olduğunu" söylemişti.[30] Georges Cuvier, "gördüğü ve okuduğu her şeyi muhafaza eden ve kariyerinin hiçbir kısmında kendisini asla yüzüstü bırakmayan bir hafızayla kutsanmıştı ... hükümdarların, prenslerin uzun listelerini ve en kuru kronolojik vakıaları bir defa hafızasına yerleştirdi mi asla unutmazdı".[31] Macaulay da aralarında *Kayıp Cennet* [*Paradise Lost*], *Çarmıh Yolcusu* [*The Pilgrim's Progress*] ve *Son Ozanın Şarkısı* [*The Lay of the Last Minstrel*] bulunan bütün metinleri ezberden okumasına imkân veren hafızasıyla meşhurdu.[32] Bir arkadaşına göre Sainte-Beuve "*her şeyin* olağanüstü bir anısına" sahipti.[33]

Daha yakın zamanlarda Wiener hafızasıyla böbürlenmişti. John von Neumann'ın bir arkadaşı, "bir kitabı veya makaleyi okurken onu kelime kelimesine alıntılama" yeteneğine hayret etmişti. Başka bir görgü şahidi, Neumann'ın hafızasının "kavramın ötesinde, öğrendiği veya gördüğü her şey için bir fotoğrafı olduğunu" söylemişti (Neumann, muhayyel soruşturmanın neredeyse bütün kutucuklarını işaretlemiş göründüğün-

29 Hector, akt. DeMaria, *The Life of Samuel Johnson*, 8.

30 Julie de Lespinasse, akt. Keith M. Baker, *Condorcet: From Natural Philosophy to Social Mathematics* (Şikago, IL, 1975), 25.

31 Sarah Lee, *Memoirs of Baron Cuvier* (Londra, 1833), 9, 11.

32 George O. Trevelyan, *Life and Letters of Lord Macaulay* (1876: yeniden basım Oxford, 1978), 1. cilt, 48, ve 2. cilt, 142-3, aktaran Macaulay'ın dostu ve editörü polimat Francis Jeffrey.

33 Ferdinand Denis, akt. A. G. Lehmann, *Sainte-Beuve* (Oxford, 1962), 233.

den bu bölümde tekrar boy gösterecek).[34] Joseph Needham'ın karısı Dorothy ile iş arkadaşlarından bazıları onun "fotografik hafızası" yahut "fantastik hafızası" hakkında yorumda bulunmuştu.[35] Fernand Braudel, Akdeniz dünyası hakkındaki başlıca eserinin çoğunu kitaplarından ve dosyalarından uzakta, savaş esiri kamplarında yazmasına imkân veren "fil" hafızası diye adlandırdığı güçlü belleğiyle tanınmıştı.

## HIZ

Yeni türden malumatları tercîhan yüksek hızda özümseme yeteneği, bütün polimatların ihtiyaç duyduğu ve bazılarının da sahip olduğu söylenen bir şeydir. Gilbert Burnet'in kendisi, hafızasının "şeyleri çabuk aldığını" belirtirken, Burnet'in bir çağdaşı onun "süratli kavrayışına" dikkat çekmişti.[36] Louis Agassiz'in Zürih Üniversitesinde bir öğrenci arkadaşı şöyle yazmıştı: "Agassiz her şeyi biliyordu. Her zaman her konuda gösteri yapmaya ve konuşmaya hazırdı. Eğer âşina olmadığı bir konuysa, çalışır ve hızla o konuda ustalaşırdı."[37] Benzer tarzda Macaulay'ın biyografi yazarı da onun "basılı bir sayfanın içeriğini bir bakışta kavrama kapasitesinden" söz etmiştir. "Kitapları diğer insanların sadece göz atabildiği süreden daha kısa sürede okur ve herhangi birinin kitabın yapraklarını çevirebildiği bir hızla sayfaları gözden geçirirdi."[38] Robertson Smith'in bir arkadaşı, onun "neredeyse her türlü konuda hızla bilgi edinen aşırı çabuk kavrama yeteneğine" dikkat çekmişti.

Polimat Kenneth Boulding bir başka polimat Anatol Rapoport'un "olağanüstü derecede hızlı öğrenme yeteneğine sahip

34 Alıntılar Dyson, *Turing's Cathedral*, 41, ve Pamela McCorduck (görüşmeci), *Machines Who Think* (San Fransisko, CA, 1979), 67.

35 Maurice Goldsmith, *Joseph Needham: Twentieth-Century Renaissance Man* (Paris, 1995), 3, 137.

36 Foxcroft, *Supplement*, 456.

37 Fransız jeolog Jules Marcou, akt. Edward Lurie, *Louis Agassiz: A Life in Science* (Şikago, IL, 1960), 18.

38 Trevelyan, *Life and Letters*, 1. cilt, 48, 50.

bir adam" olduğunu söylemişti.[39] Walter Pitts'in "birkaç gün içinde kendisi için yeni bir alanda bir ders kitabının içeriğine hâkim olduğu biliniyordu".[40] Joseph Needham "yeni bir konuyu hızla öğrenmekte özel bir kabiliyet"e sahipti.[41] Linus Pauling'in eski bir sınıf arkadaşı onun hakkında "bütün yapması gereken bir masaya oturmak, bir kitaba bakmak ve onu okumaksızın bilgiyi özümsemekmiş gibi görünüyordu," demişti.[42] Söz konusu yeni şeyler öğrenme yeteneği, bunu yapma arzusuyla ilişkilidir. İlgi alanları zooloji ve ekoloji ile sanat tarihi ve arkeoloji arasında dağılım gösteren George Evelyn Hutchinson'ın her sene yeni bir şeyler öğrenmeyi sevdiği söylenirdi.[43] Yapay zekânın öncülerinden Marvin Minsky bir mülakatında "yeni şeyler öğrenmeyi" sevdiğini, hâlbuki "çoğu insanın yeni bir şey öğrenmeyi sevmediğini" açıklamıştı.[44]

## MUHAYYİLE

Canlı bir muhayyile, polimatın psikolojik ekipmanının önemli bir kısmını teşkil eder. Herbert Simon kendisini "nadiren tutarlı bir düşünce çizgisini sürdürebilen" "müthiş bir hayalperest" olarak nitelendirirken, Charles Darwin ise kendisinin hayal kurma eğilimine işaret etmişti. Bu bireylerin ferasetlerinin en azından bir kısmına (başkalarınca "dalıp gitme" olarak görülen) hayal kurma ve bilinçdışı fikir çağrışımları sayesinde ulaştıkları iddia edilebilir. Onların önde gelen niteliklerinden

39 James Bryce, akt. Bernhard Maier, *William Robertson Smith* (Tübingen, 2009), 202; Boulding'den akt. Deborah Hammond, *The Science of Synthesis* (Boulder, CO, 2003), 154.

40 Steve J. Heims, *The Cybernetic Group* (Cambridge, MA, 1991), 44.

41 Wang Ling, Goldsmith, *Joseph Needham*, 141.

42 Akt. Thomas Hager, *Force of Nature: A Life of Linus Pauling* (New York, 1995), 53.

43 Nancy G. Slack, *G. Evelyn Hutchinson and the Invention of Modern Ecology* (New Haven, CT, 2010), 320-33.

44 McCorduck, *Machines Who Think*, 86.

biri, Darwin'in "olguların birleştirilmesi" (Darwin için farklı türlere ve farklı ortamlara dair olguların birleştirilmesi) diye adlandırdığı şeyi yapma kapasitesidir.[45] Polimatlar, başkalarının ıskaladıkları bağlantıları algılarlar. Sözün gelişi daha evvel bahsi geçen Shen Gua'nın "atılımları" "sıklıkla geleneksel olarak birbirine uymayan yan yana getirilmiş kavrayışlardan gelmişti".[46] Pierre Bourdieu'nun dilinde polimatlar, bir disiplinde edinilen "habitus"u bir başka disiplinin problemlerine tatbik ederler. Michel de Certeau'nun dilinde onlar, yeni kontekstlerde fikirleri "yeniden kullandıkları" özel bir kabiliyete sahiptirler.

Metaforlarla düşünen şairler ve başka yaratıcı yazarlar gibi polimatlar da Aristoteles'in meşhur ifadesi "benzemezliklerdeki benzerlik algısı"yla meşgul olarak sürekli analojiler kurarlar. Gördüğümüz gibi Leonardo da Vinci'nin defterleri, meselâ kuşları ve yarasaları uçan makinelere benzeterek, bu pratiğin pek çok örneğini sunar. Daha sonraki bilim filozofları bilimsel teori ve modellerin metaforlarla müşterek önemli bir noktası olduğuna dikkat çekerlerken, Herder bir seferinde Newton, Leibniz ve Buffon'u, keşiflerine analojiler yoluyla ulaştıkları için şairler olarak nitelendirmişti.[47] Thomas Young'ın bilgiye katkılarından bazıları, meselâ ışık ve ses dalgaları ile farklı Hint-Avrupa dilleri arasındaki analojilere dair kavrayışına bağlıydı.

Benzer bir nokta sosyal bilimler için de söylenebilir. Vilfredo Pareto'nun denge fikrini mühendislikten ekonomiye aktarması zaten belirtilmişti. Max Weber karizma fikrini teolojiden

45 Akt. Peter Brent, *Charles Darwin* (1981: yeni basım, Londra, 1983), 300; McCorduck, *Machines Whot Think*, 154.

46 Nathan Svin, "Shen Gua", *Science in Ancient China: Researches and Reflections* (Aldershot, 1995), III. cilt, 53.

47 Johann Gottfried Herder, "Vom Erkennen und Empfinden der menschlichen Seele", *Werke*, eds. Jürgen Brummack ve Martin Bollacher (Frankfurt, 1985-2000) 4. cilt, 330; Max Black, *Models and Metaphors* (Ithaca, NY, 1962); Mary B. Hesse, *Models and Analogies in Science* (Londra, 1963).

ödünç almış ve politika hakkında konuşmak için kullanmıştı. Pierre Bourdieu sosyal psikolojiden "alan," sanat tarihinden "habitus," ekonomiden "sermaye" ve teolojiden "kutsama" fikirlerini alarak kendi sosyal teorisinde birçok analojiyi kullanmıştı.

O vakit polimatların, hem benzerlikleri hem de farklılıkları araştırmak olarak tanımlanan karşılaştırmalı yöntemin gelişiminde öncü rol oynadıklarını bulmak hiç şaşırtıcı değildir. Karşılaştırmalı mitolojiye katkılar (başkalarının yanı sıra) Samuel Bochart, Pierre-Daniel Huet, Giambattista Vico, James Frazer ve yakın zamanlarda Yunanistan ve Roma üzerinden Hindistan'dan Kuzey Avrupa'ya kadar uzun bir gelenekte mit çalışan Georges Dumézil tarafından yapılmıştır.[48] Aralarında Conrad Gessner, Leibniz, Hiob Ludolf, Wilhelm von Humboldt ve Roman Jakobson'un bulunduğu bazı polimatlar karşılaştırmalı linguistik ve yine başka bazıları (meselâ Montesquieu) karşılaştırmalı hukuk veya (Seldon ve Robertson Smith gibi) karşılaştırmalı din çalışmaları üzerinde yoğunlaştılar. Cuvier'in şöhreti, nesli tükenmiş hayvanların meşhur rekonstrüksiyonları altında yatan karşılaştırmalı anatomisine dayanır (onun analoji dehâsı Balzac tarafından fark edilmişti). Darwin'in türlerin evrimi teorisi, Charles Lyell'in kayalar ve Malthus'un insan popülasyonları üzerindeki çalışmalarıyla analojiler kurmuştu. Alan Turing'in yapay zekâ hakkındaki çalışması, insanlar ile makineler arasındaki analojilere dayanıyordu.

Bu nedenlerle bilimsel bir muhayyileden, yahut daha genel olarak, bilhassa da kendi sahalarındaki yenilikçilerde güçlü olan ilmî bir muhayyileden bahsetmek aydınlatıcı görünüyor. Analojiler kurarken polimatlar, farklı disiplinleri şahsen biliyor olma avantajına sahiptirler. Yenilik, iddia edildiği gibi, kavramların

48 C. Scott Littleton, *The Comparative Indo-European Mythology of Georges Dumézil* (Bloomington, IN, 1964).

yer değiştirmesine dayanıyorsa, polimatlar önde gelen yer değiştiriciler arasındadır.[49]

Polimatlara bilhassa verimli ve yaratıcı muhayyileler bahşedildiği fikri, birçoğunun başka başarılarının yanı sıra şiirler yayınlaması gerçeğiyle de desteklenir. Erken modern dönemde şiir yazmak en azından toplumdaki elit tabaka içerisinde yaygın bir meşgale olduğundan bu durum için yirmi bir örneğin bulunması çok da şaşırtıcı değil.[50] Bununla birlikte on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardan en az on dört polimat da aynı şeyi yapmıştı: sadece Goethe, Coleridge, Matthew Arnold ve Thomas Macaulay değil, aynı zamanda en aşağı on kişi daha.[51]

Aynı zamanda polimat da olan üç romancının (George Eliot, Aldous Huxley, Vladimir Nabakov) yanı sıra, ekte listelenen polimatların kırktan fazlası romans veya roman yayınlamıştı. Terimin geniş anlamında "bilim kurgu" Tommaso Campanella, Paolo Mantegazza, Gabriel Tarde, William Morris, Alexander Bogdanov, H. G. Wells, Aldous Huxley ve Avusturyalı biyolog Karl Camillo Schneider'ın eserlerinde sunulan geleceğe dair imajlarla olduğu kadar John Wilkins'in *Ayda Yeni Bir Dünyanın Keşfi* [*Discovery of a World in the Moon*], Margaret Cavendish'in *Yeni Kristal Dünya*'sı [*Blazing World*], Athanasius Kircher'in *Semavi Yolculuk*'u [*Heavenly Journey*] ve Lorenzo Hervás'ın *Esrik Seyahat*'i [*Ecstatic Voyage*] ile de temsil edilmiştir. Umberto Eco'nun *Gülün Adı* adlı romanı, küresel bir çoksatar olmuştur.[52]

---

49 Donald A. Schön, *Displacement of Concepts* (Londra, 1963).

50 Cosimo Bartoli, Giardano Bruno, Celio Calcagnini, Erasmus Darwin, Kenelm Digby, Tommaso Campanella, Hugo Grotius, Albert von Haller, Constantijn Huygens, Samuel Johnson, William Jones, Gaspar Melchor de Jovellanos, Mikhail Lomonosov, Lorenzo Magalotti, Pedro Peralta, Francesco Redi, Carlos de Sigüenza y Góngora, Rudjer Bošković.

51 Andrés Bello, Jorge Luis Borges, Aldous ve Julian Huxley, Kenneth Boulding, Jacob Bronowski, Kenneth Burke, Roman Jakobson, Andrew Lang ve Georges Bataille.

52 Ayrıca Albrecht von Haller, Germaine de Staël, George Henry Lewes, Karl Pearson, Siegfried Kracauer, Kenneth Burke, Ludwig von Berta-

İyi bir hafıza ve canlı bir muhayyile, bu nitelikleri kullanmak için sıkı çalışmadıysa bir polimatın pek de işine yaramazdı. Ayrıca bu işi yapmak için gerekli olan fizikî enerji, gözlemcilerin sıklıkla işaret ettikleri bir niteliktir. Eski bir iş arkadaşı, John Wilkins'i "yorulmak bilmez" diye nitelendirmişti.[53] Pierre Bayle'in arkadaşı Jacques Basnage onu "hiç yorulmayan bir işçi" (*infatigable au travail*) olarak tasvir etmiş ve ölümünün arefesinde, kötü sağlığına rağmen, Bayle'ın gece on bire kadar çalıştığını kaydetmişti.[54] Burnet, kendisini "çok çabalayabilir ve sıkı çalışabilir" kılarak, kendi "çok mutlu yapısına" dikkat çekmişti.[55] Buffon şafakta ayağa kalkma ve günde on dört saat "olağanüstü bir enerjiyle" çalışma yeteneğiyle tanınmıştı.[56] Émilie du Châtelet de öyleydi. Alexander von Humboldt'un "yorulmak bilmez enerjisi," kardeşi tarafından kaydedilmişti.[57] Louis Agassiz'in biyografi yazarı, onun "şaşırtıcı fizikî enerji deposuna" işaret eder.[58]

Bir gözlemci, William Morris'in "muazzam enerjisi"nden söz etmiştir. Bir başkasına "enerjiyle aşırı yüklenmiş" görünüyordu.[59] Max Weber ders verdiğinde, dinleyiciler bazen onun bir volkana benzettikleri patlayıcı enerjisinden etkilenirlerdi. Benzer şekilde Herbert Simon'ın bir tanıdığı da onun ders an-

---

lanffy, Gilberto Freyre, Roger Caillois, Darcy Riberio ve Susan Sontag'ın da romanları yayınlanmıştır.

53 William Lloyd, John Wilkins'in cenazesinde verilen vaaz, akt. Barbara J. Shapiro, *John Wilkins* (Berkeley, CA, 1969), 214, 312.

54 Basnage'den akt. Hubert Bost, *Pierre Bayle* (Paris, 2006), 518.

55 Foxcroft, *Supplement*, 455.

56 Jacques Roger, *Buffon: A Life in Natural History* (1989: İngilizce tercüme, Ithaca, NY, 1997), 24, 28.

57 Paul R. Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 2 cilt (Columbus, OH, 1978-80), 1. cilt, 160.

58 Karl Lehmann, *Thomas Jefferson, American Humanist* (Şikago, IL, 1947), 13; Lurie, *Louis Agassiz*, 24.

59 Akt. Fiona MacCarthy, *William Morris* (Londra, 1994), 499, 523.

latışını şöyle tasvir etmişti: "Entelektüel enerji, sanki bu gece bütün şehri aydınlatabilecekmiş gibi ondan dışarı akıyordu."[60] Çok yönlü siyaset bilimci Harold Lasswell'in bir arkadaşı, onun "yüksek düzeydeki fizikî enerjisi"ne dikkat çekmişti.[61] Tarihsel sentez için mücadele veren emektar Henri Berr'in ziyaretçileri, onun *şevkinden* etkilenmişlerdi.[62] Bazı tanıdıkları Otto Neurath'ın "yaşama gücü" hakkında yorumda bulunmuşlardı. Mumford, Patrick Geddes'in "entelektüel enerjisi" ve "muazzam canlılığı"na şahitlik etmişti.[63] Joseph Needham'ın bir meslektaşı, onu "bir fizikî ve entelektüel enerji kaynağı" olarak adlandırırken, bir başkası da "onun devasa enerjisi ve coşkusu"ndan bahsetmişti.[64] Susan Sontag'ın oğlu David, annesinin "gerçekten sınırsız enerjiyle donanmış bir kişi" olduğunu söylemişti.[65]

Çoklu görev, en azından birkaç polimatın niteliğiydi. Buffon'un "aynı anda farklı istikametlerde" çalıştığı söylenmiştir.[66] William Morris şövaledeki bir resmin önünde dururken kafasında Homeros'u tercüme ederken gözlenmiş ve bir seferinde de "bir adam duvar halısı dokurken epik bir şiir yazamıyorsa sussa iyi olur," demişti.[67] Joseph Needham, söylendiğine göre aynı anda hem ders verebiliyor hem de sınav kâğıdı okuyabiliyordu. İkinci karısı Marie'ye göre Otto Neurath, "aynı anda üç

60 McCorduck, *Machines Who Think*, 131.

61 Bruce L. Smith, "The Mystifying Intellectual History of Harold D. Lasswell", Arnold A. Rogow (ed), *Politics, Personality and Social Science in the 20th Century* (Şikago, IL, 1969), 41-105, 44'te.

62 Berr'in arkadaşı Lucien Febvre'den akt. Agnés Biard, Dominique Bourel ve Eric Brian (ed), *Henri Berr et la culture du Xxe siécle* (Paris, 1997), 11.

63 Mumford, *Condition of Man*, 383.

64 Mark Elvin, Joseph Needham'ın eseri hakkında bir sempozyuma "Introduction", *Past and Present* 87 (1980), 17-20, s. 18; Christopher Cullen, Needham, *Science and Civilization in China*, 7. cilt, 2. kısım, xvi.

65 David Rieff, akt. Daniel Schreiber, *Susan Sontag* (2007: İngilizce tercüme, Evanston, IL, 2014), 55.

66 Roger, *Buffon*, 28.

67 MacCarthy,*William Morris*, 262, 562.

şeyi yapmayı severdi".[68] Linus Pauling, "birkaç problemi aynı anda ele alan" bir başka polimattı.[69]

## HUZURSUZLUK

Fazla enerji çoğu kez huzursuzluğa yol açar; bu da ya devamlı polimatlığı teşvik eden olumlu bir özellik olarak yahut da tecessüsün olumsuz tarafı olarak görülebilir. Leibniz, Becher'i "huzursuz" olarak eleştirmiştir.[70] Alexander von Humboldt da "huzursuz" (*rastlos*, *unruhig*) olmakla eleştirilmişti. Henry James, William Morris'in "asabi huzursuz tavrını" anlatmıştı.[71] August Strindberg herkesin bildiği gibi huzursuzdu. Umberto Eco arkadaşı polimat Giorgio Prodi'yi daima "telaş içinde" diye tasvir etmişti.[72]

Başka polimatlar göçebelik halleriyle gurur duymuştur. Robert Burton okurlarına "gezgin mizaç"ından bahsetmişti. Georg Simmel, eski bir öğrencisi (bir başka polimat Siegfried Kracauer) tarafından "bir avare" olarak tasvir edilmişti. Biyografiler ve tarih incelemeleri yazmış sürgün bir edebiyat profesörü olan Gilbert Chinard, eski bir öğrencisine yarım asırlık "serserilik edebiyatı"nı hatırlatan ithafıyla bir kitap yollamıştı. Michael Polanyi bir arkadaşına, Almanya üzerinden Macaris-

68 Wang Ling, Goldsmith, *Joseph Needham*, 135; Marie Neurath ve Robert S. Cohen (ed), *Otto Neurath, Empiricism and Sociology* (Dordrecht, 1973), 13, 28, 52, 59, 64.

69 Hager, *Force of Nature*, 139.

70 Pamela H. Smith, *The Business of Alchemy: Science and Culture in the Holy Roman Empire* (Princeton, NJ, 1994), 14.

71 Akt. MacCarthy, *William Morris*, 230.

72 Umberto Eco, "In Memory of Giorgio Prodi", Leda G. Jaworski (ed), *Lo Studio Bolognose* (Stony Brook, NY, 1994), 77. Eco'nun kendisine gelince, onun ne kadar hızlı hareket ettiği hakkında şahsî bir tanıklık sunabilirim. Bir seferinde İtalya'da bir konferansta Eco'yla aynı paneldeydim. Tebliği için tam vaktinde geldi, panelin her bir konuşmacısıyla el sıkıştı, tebliğini sundu, tekrar el sıkıştı ve muhtemelen başka bir konferansa katılmak için ayrıldı!

tan'dan İngiltere'ye olduğu kadar kimyadan felsefeye de geçerek "hayatım boyunca bir derbeder oldum," diye belirtmişti.[73] Julian Huxley, karısı tarafından "bir aktiviteden bir başkasına balıklama atlayarak kaçan" birisi olarak nitelendirilmişti.[74]

Gregory Bateson, "korunaklı bir oyuğun güvenliğine asla yerleşmeksizin bir yerden bir yere ve bir bilgi sahasından bir başkasına seyahat eden" bir "entelektüel göçebe" olarak tasvir edilmiştir.[75] George Steiner kendisini, (köklerinden koparılacağı bir yerden yoksun olduğu için) "köksüzlük" diye adlandırdığı şeyin ıztıraplarını (ve faydalarını) tecrübe eden "minnettar bir avare" olarak nitelendirmişti.[76] Edward Said, kendisini her yerde "yersiz yurtsuz" bir göçebe olarak görüyordu.[77] Sanat, arkeoloji ve antropolojiye yönelik ilgisi nazara alındığında bir polimat olarak kabul görmesi için haklı bir sebebi olan gezi yazarı ve romancı Bruce Chatwin'in kendisi de huzursuzdu. Göçebelerin hayatının çekimine kapılması ve son kitaplarından birinin *Huzursuzluğun Anatomisi* [*Anatomy of Restlessness*] olması tevekkeli değildir.

Devamlı polimatlar bir disiplinden bir başkasına ve bir başkasına geçerler. Herbert Simon kendisini, "siyaset bilimi ve kamu yönetiminden, ekonomi ve bilişsel psikoloji vasıtasıyla yapay zekâ ve bilgisayar bilimine ... başıboş dolaşan" biri olarak tasvir etmişti.[78] Antropolog Gregory Bateson ve fizyolog Henry Murray, kendi psikolojik problemlerinin bir sonucu

---

73 Hugh O'Neill vasıtasıyla, akt. Scott ve Moleski, *Polanyi*, 193.

74 Akt. Robert Olby, "Huxley, Julian S.", *ODNB* 29, 92-5, 93'te.

75 Robert W. Rieber, "In Search of the Impertinent Question: An Overview of Bateson's Theory of Communication", Rieber (ed), *The Individual, Communication and Society: Essays in Memory of Gregory Bateson* (Cambridge, 1989), 1-28, 2'de.

76 George Steiner, *Errata: An Examined Life* (New Haven, CT, 1997), 276.

77 Edward Said, *Out of Place: A Memoir* (Londra, 1999).

78 Herbert Simon, *Models of My Life* (1991: 2. baskı, Cambridge, MA, 1996), ix.

olarak psikoloji çalışmalarına yakınlaştılar. Birkaç polimat da dolaşmaya mecbur bırakılmıştı. Gustav Fechner, Patrick Geddes, Aldous Huxley ve Herbert Fleure'in hepsi de onları kendi orijinal sahalarından, Fechner'in durumunda fizikten, Geddes için botanikten, Huxley için tıptan ve Fleure için zoolojiden uzaklaşmaya zorlayan görme problemlerinden muztaripdiler.

Tek tük polimat da akademik bir kariyere başlamadan evvel muhtelif meslekleri denemişti. Coğrafyacı Friedrich Ratzel ve sosyolog Robert Park profesyonel muhabirlerdi, antropolog Adolf Bastian gemi doktoruydu, Elton Mayo ise endüstriyel psikolog olarak mesleğini bulmadan ve Harvard'da bir pozisyon edinmeden önce bir gazeteci ve Afrika altın madenlerinde bir kâtip olarak çalışmıştı.[79]

Ulusal ve disipliner olmak üzere iki tür sınırı aşma arasındaki bağlantı, düşünceyi daha fazla tahrik eder. Yirminci yüzyılda en az yetmiş önde gelen polimat, uluslararası barış hareketinde faaldi: Wilhelm Ostwald, Paul Otlet, Patrcik Geddes, Barış Vakfını kuran Bertrand Russell, Kenneth Boulding, 1962 Nobel Barış Ödülü sahibi Linus Pauling ve 2017'de Sean McBride Barış Ödülü'nü alan Noam Chomsky. Bu bilginlerin hem enternasyonalizmi hem de disiplinlerarasılığı desteklemeleri tesadüf olmayabilir. Daha önceki bazı polimatlar, özellikle Comenius ve Leibniz de uluslar arasında barış için çalışmışlardı.

## ÇALIŞMA

Bu satırların bazı okurları bir polimat olma hevesi güdüyorlarsa, başarı için uzun çalışma saatlerinin gerekliliği hususunda uyarılmalıdırlar. Onların enerjisi, bazı polimatların sıradan fanilerden daha az uyumalarına ve tasarruf ettikleri zamanı çalışmak için ayırmalarına imkân verir. Filolog Franciscus Ju-

79 George C. Homans, *Coming to My Senses: The Autobiography of a Sociologist* (New Brunswick, 1984), 164.

nius, normalde sabah dörtten akşam sekize kadar, günde on altı saat çalışırdı.[80] Pierre-Daniel Huet, otobiyografisinde, çalışmaya daha fazla zaman ayırmak için kendisine bir gecede sadece üç saat uyuma izni verdiğini iddia etmişti. Alexander von Humboldt'un, Napolyon gibi, bir gecede sadece dört, John von Neumann'ın ise üç veya dört saat uykuya ihtiyaç duyduğu söylenirdi.[81] Émilie Châtelet "gecede dört veya beş saat uykuyla iş görebilir" ve sabah dörtte kalkıp günde on dört saat çalışabilirdi.[82] Thomas Jefferson'ın bir biyografisinde, bazen sabahın beşinden gece yarısına kadar uzun saatler çalışmaya "şaşırtıcı bir şekilde hazır oluşu" ve bir öğrencisine günde on bir saat çalışma nasihati anlatılır. Hayatını sanayi kuruluşlarında yönetici ve idareci olarak kazanan John Theodore Merz, normal işine başlamadan evvel, sabahları beşten sekize kadar dört ciltlik on dokuzuncu yüzyıl Avrupa düşünce tarihini yazmıştı. Lester Ward akşam sınıflarında eğitim almış ve normalde Birleşik Devletler Jeolojik Araştırmaları bünyesinde çalıştığı sırada sosyoloji hakkında bir kitap yazmaya devam etmişti.[83]

Joseph Leidy'nin biyografi yazarı, çeşit çeşit faaliyetleri için nasıl zaman bulduğunu sorup, onun "her gece ve çoğu pazar saat ikiye kadar çalıştığını, haftada sadece bir gece işe ara verdiğini," ve ara sıra da sabah sekizden akşam sekize kadar tek bir yudum bile içmeksizin mesaisine devam ettiğini yazmıştı.[84] Karl Pearson başarısını "sıkı çalışma kapasitesine" bağlamış-

80 Johann Georg Graevius, önsöz: Junius, *De Pictura* (Rotterdam, 1694).

81 Neumann'ın kızı Marina, akt. Dyson, *Turing's Cathedral*, 55.

82 Linda Gardiner, "Women in Science", Samia I. Spencer (ed), *French Women and the Age of Enlightenment* (Bloomington, IN, 1984), 181-93, 189'da; Judith P. Zinsser, Émilie *du Châtelet: Daring Genius of the Enlightenment* (New York, 2007).

83 Laurel N. Tanner, "Ward, Lester Frank", *ANB* 22, 641-3.

84 Leonard Warren, *Joseph Leidy: The Last Man Who Knew Everything* (New Haven, CT, 1998), 5.

tı.[85] Bertrand Russell'a göre John Maynard Keynes "daima fazla çalışma eğilimindeydi".[86] Herbert Simon kendisini, "haftada altmış ila seksen saat süresince, bazen daha da fazla" oturduğu masasında, görünüşe göre gururla, bir "işkolik" olarak takdim etmişti.[87] Linus Pauling, henüz gençken "çalışma alışkanlığı" geliştirdiğini açıklamıştı.[88] John von Neumann'ın karısı Klára, "onun çalışma kapasitesinin hemen hemen sınırsız olduğunu" hatırlıyordu.[89] Joseph Needham'ın bir iş arkadaşı, onu kahvaltıda bile "durmaksızın çalışan" ve onlar kaynarken çalışabildiği için de haşlanmış yumurtaları seven biri olarak tasvir etmişti.[90] Michel Foucault okul yıllarından ölümünden kısa süre öncesine dek sıkı çalışmış ve çok seyrek ara vermiştir. 1974'te *Hapishanenin Doğuşu*'nu [*Discipline and Punishment*] bitirdiği gün yeni bir kitabı, *Bilgi Arzusu*'nu [*The Will to Knowledge*] yazmaya başlamıştı.[91]

Bu tür çalışma alışkanlıkları olmaksızın, bazı polimatların nasıl bu kadar üretken olabileceklerini tahayyül etmek güçtür. Sözün gelişi Henri Poincaré 30'tan fazla kitap ve takriben 500 makale üretmiş, fakat Kenneth Boulding'in 40 kitabı ve yaklaşık 800 makalesi onu geride bırakmıştır. Niklas Luhmann 70 civarında, Benedetto Croce 80'i aşkın kitap yayınlarken, Salomon Reinach 90 kitaba ulaşmıştı.

Masa başında geçirilen uzun saatler bazen bir bedel gerektirmiştir. Leonbattista Alberti'nin otobiyografisi kendisini, çok daha sonraki bir neslin okuduğu kelimeleri akreplere dönüş-

85 Karl Pearson'ın otobiyografisinden akt. E. S. Pearson, *Karl Pearson* (Londra, 1938), 2.
86 Russel, *Autobiography*, 1. cilt, 71.
87 Simon, *Models*, 112, 200, 238.
88 Akt. Hager, *Force of Nature*, 55.
89 Klára von Neumann, önsöz: John von Neumann, *The Computer and the Brain* (New Haven, CT, 1958).
90 Wang Ling, Goldsmith, *Joseph Needham*, 134, 137, 143.
91 Eribon, *Foucault*, 13, 225; Stuart Elden, *Foucault's Last Decade* (Cambridge, 2016), 1.

türen bir "sinir krizi" diyeceği şeyden muztarip olarak tasvir etmişti. Darwin sağlığına zarar verecek kadar çok çalışmıştı. William Robertson Smith'in araştırmaya daha çok zaman ayırmak için öğle yemeğinden vazgeçtiği ve erken ölümünün, en azından kısmen, fazla çalışmasının sonucu olabileceği söylenir.[92] Aynısı muhtemelen, "salt irade gücüyle vücudundan tükenmez miktarda enerji çekebileceğine" inanan Karl Lamprecht için de geçerliydi. Arkadaşı Wilhelm Ostwald, elli dokuz yaşında ölen Lamprecht'i çok fazla çalıştığı konusunda uyardığını hatırlıyor.[93]

Herbert Spencer'ın mutad fazla çalışması 1855'te bir sinir krizine yol açmıştı. T.H. Huxley'nin 1871 ve 1884'te çöküntülerinin de benzer bir nedeni var gibi görünüyor. Leslie Stephen kendini bir çembere benzetmişti: "Son sürat gitmediğimde düşüyorum."[94] Bertrand Russell'a göre, John Maynard Keynes'in ölümüne yol açan fazla çalışmasıydı. Max Weber'in sinir bozukluğu babasının ölümünün ardından gelmişti, fakat fazla çalışması onu daha savunmasız kılmış olabilir.

## ZAMANI DEĞERLENDİRMEK

Zamanı boşa harcamamak ve iyi değerlendirmek gibi bir görev duygusu, çoğu polimata erken yaşta aşılanmıştı. Weber'in "dünyevî çilecilik" (*innerweltliche Askese*) dediği şeyin bir biçimidir. Anglikan bir vaiz olan polimat Mark Pattison, eğitimin bir çilecilik formu olduğunu veya olması gerektiğini öne süren vaazlar vermişti.[95] Otobiyografisinde John Stuart Mill babasını

92 Thomas O. Beidelman, *W. Robertson Smith and the Sociological Study of Religion* (Şikago, Il, 1974), 11.

93 Wilhelm Ostwald, *The Autobiography* (1926: İngilizce tercüme, yer yok, 2017), 202.

94 Frederick W. Maitland, *Life and Letters of Leslie Stephen* (Londra, 1906), 374, akt. Alan Bell, "Stephen, Leslie", *ODNB* 52, 447-57, s. 454.

95 H. S. Jones, *Intellect and Character in Victorian England: Mark Pattison and the Invention of the Don* (Cambridge, 2007), 150.

"hiç vakit kaybetmeme prensibine şiddetle uyan" ve dolayısıyla "muhtemelen öğrencisinin eğitiminde de aynı kurala bağlı kalan" biri olarak tasvir etmişti.

Kalvinist bilgin Isaac Casaubon'un günlüğü, onun "zaman takıntısını ve vakit bulamayışını" canlı biçimde ortaya koyar.[96] Yakın arkadaşı Kalvinist Hugo Grotius'un düsturu "Zaman tükeniyor" (*Ruit Hora*) idi. Thomas Browne daha kendi döneminde, "Üşengeçlik ve Aylaklığa o kadar tahammülsüzdü ki, durmadan hiçbir şey yapamadığını söylerdi," diye tasvir edilmişti.[97] Newton'ın kâtibi onu, "çalışmalarında harcanmayan bütün saatleri kayıp olarak düşünür ... yemeye ve uyumaya harcadığı kısa zamanı bile çok gördüğüne inanıyorum," diye anlatmıştı.[98] Montesquieu aylaklığı cennetin sevinçleriyle değil, cehennemin azaplarıyla ilişkilendirmişti. Benjamin Franklin, "boş vakit, faydalı bir şeyler yapmak için kullanılan zamandır," diye açıklamıştı. Emekliliğinde Wilhelm von Humboldt bir arkadaşına, "asla saat birden önce yatağa gitmem" ve "hayatımın çoğunu çalışmalarıma harcadım," demişti.[99] Thomas Young, ömrünün sonunda asla tek bir boş gün geçirmediğini gururla ilan etmişti. Genç John Herschel, "o imrenilesi zamanın her bir zerresini idareli kullanma kabiliyetine" sahip olmayı dilemişti.[100] Darwin'in görüşü, "bir saatini boşa harcamaya cüret eden bir adamın, hayatın değerini keşfedemediği" yönündeydi.[101]

Bazı polimatlar kayıp zamanı telafi etme ihtiyacıyla hareket etmişlerdir. Darwin, *Beagle* gemisinde çalışabilmesine, hatta ka-

96 Anthony D. Nuttall, *Dead from the Waist Down: Scholars and Scholarship in Literature and the Popular Imagination* (New Haven, CT, 2003), 142.

97 R.H. Robbins, "Browne, Thomas", *ODNB* 8, 215.

98 Westfall, *Never at Rest*, 192.

99 Akt. Sweet, *Wilhelm von Humboldt*, 2. cilt, 372.

100 Akt. Günter Buttmann, *The Shadow of the Telescope: A Biography of John Herschel* (1965: İngilizce tercüme, New York, 1970), 14.

101 Charles Darwin, kız kardeşi Susan'a mektup, 1836, *Life and Letters of Charles Darwin*, 2 cilt (Londra, 1887), 266.

raya indiğinde pek çok değerli gözlemde bulunabilmesine rağmen, beş yıllık seyahatinin sonunda "İngiltere'de kendisi için olduğu gibi duran iş miktarını komik bir korku ve memnuniyet karışımıyla" dört gözle beklemişti.[102] Savaş boyunca Nazi Almanyası'nda yaşayan filozof Hans Blumenberg'in yarı Yahudi olması nedeniyle o dönemde üniversiteye gitmesine izin verilmemişti. Savaşın ardından daha uzun çalışabilmek için haftada bir gece uykusundan vazgeçmişti.[103]

Weber'in "çalışma cinneti," zamanın geçişine dair keskin duyusuyla birlikte, yeni bir biyografi yazarınca tartışılmıştır. "Takıntılılık derecesindeki acelesi, çirkin el yazısında aşikâr"dı.[104] H.G. Wells, annesine on yedi yaşındayken "hayatımın dörtte birinden fazlasını zaten geçirdim," diye yazacak kadar boşa zaman harcamaktan endişeleniyordu. Daha sonraları da fazla çalışmaktan muztarip olacaktı.[105] Zaman takıntısının daha da aşırı bir örneği, kendisiyle konuşurken personelinin iyi hazırlanmış olmasını isteyen verimlilik fanatiği Melvil Dewey'in durumuydu: "Böylece tek bir an kaybetmeksizin, vaziyeti mümkün olan en az kelimeyle sunabilirsiniz," derdi.[106] Dewey'in, kendisini "Günaydın, Dr. Dewey!" diye selamlayan bir kütüphane resepsiyonistini, bu davranış hayli değerli zamanın kaybı anlamına geldiği için azarladığı söylenir. Polimatların bir psikolojisi olduğu kadar bir patolojisi de var gibi görünüyor.

---

102 Akt. Brent, *Charles Darwin*, 209.

103 Annette Vowinckel, "'Ich fürchte mich vor den Organisationslustigen': Ein Dialog zwischen Hans Blumenberg und Reinhart Koselleck", *Merkur* 68 no. 6, 546-50, 548'de.

104 Joachim Radkau, *Max Weber* (2005: İngilizce tercüme, Cambridge 2009), 122-4, 145.

105 Mackenzie, *Time Traveller*, 46, 329, 338.

106 Montesquieu'den akt. Shackleton, *Montesquieu*, 234; Young'dan akt. Gurney, 42; Dewey'den akt. Wayne Wiegand, *Irrepressible Reformer*, 192.

Çalışma tutkusunu yönlendiren çoğu kez rekabettir. John Selden'ın iki risalesini hayran olduğu âlimlere, *Suriye Tanrıları* [*Syrian Gods*] durumunda Joseph Scaliger'e ve *Doğal Hukuk* [*Natural Law*] söz konusu olduğunda Hugo Grotius'a gıpta ederek yazdığı belirtilmiştir.[107] Samuel Johnson'ın bir okul arkadaşı, "onun mükemmel olma hırsını" hatırlıyordu.[108] George Homans öğrenciliğini "daima muazzam küçük sürüşken" olarak hatırlarken, Herbert Simon ise "ben rekabetçi biriydim ve hâlâ öyleyim," diye itiraf etmişti.[109] Bu nitelik Isaac Newton'dan, "kültürel bir fenomen olarak rekabet" adlı ünlü bir makale yazan ve kendisi de eski asistanı Norbert Elias tarafından aşırı rekabetçi olarak nitelendirilen Karl Mannheim'a kadar başka polimatlarda yeterince aşikârdır.[110] Thomas Young, hiyerogliflerin çözülmesindeki rakibi François Champollion'la ilişkilerinin teyit ettiği bir ifadeyle, "bilimsel soruşturmaların bütün çağdaşlarına ve seleflerine karşı ... bir tür savaş olduğuna" inanmıştı.[111] Rekabet, başarılı olma arzusunu ve Needham'ın "hedefleri takip etmede belirli bir acımasızlık" diye adlandırdığı şeyi teşvik eder.[112] Kardeş çekişmesi Humboldt kardeşlerin, Polanyi kardeşlerin ve Huxley kardeşlerin başarılarını açıklamaya yardımcı olur. Bu kardeşlerin hepsi de bir iş bölümü geliştirmiş ama her zaman buna saygı göstermemiştir. Julian Huxley bilimkurgu yazarken, Michael Polanyi de kimyadan ekonomiye geçmiştir.

107 Gerald Toomer, *John Selden* (2 cilt, Oxford 2009), 490.

108 Edmund Hector, akt. John Hawkins, *Life of Samuel Johnson*, 7.

109 Simon, *Models*, 110; Homans, *Coming to My Senses,* 57.

110 Norbert Elias, Über *Sich Selbst* (Franfurt, 1990), 138.

111 Young, Gurney'e mektup, akt. Robinson, 183.

112 "Henry Holorenshaw", "The Making of an Honorary Taoist", Mikuláš Teich ve Robert Young (ed), *Changing Perspectives in the History of Science* (Londra, 1973), 1-20, 12'de.

Yine de polimatların başarılarını, eğlenceden azade sadece işten mürekkep Apolloncu bir hayatın sonucu görmek kesinlikle yanıltıcı olacaktır. Onların başarılarının aynı zamanda hem bilgi edinmekten hem de problem çözmekten alınan hazla Dionysosçu bir boyutu da vardır. Alışılmadık ölçüde geniş ilgilere sahip bir tarihçi olan Carlo Ginzburg, bir mülakatta, yeni bir konu hakkında bilgi edinmenin hazzını yeni yağmış karda kayak yapmanın hazzına benzetmişti.[113] Hem *fark*ı hem de *erteleme*yi içerecek tarzda *différance* terimini türeten Jacques Derrida, bir fıkra derlemesi yayınlayan Slavoj Žižek ve medeniyet ile frengi üzerine (Portekizce) bir cinas yaparak birçok okurunu şok eden Gilberto Freyre gibi bazı polimatlar kelime oyunlarını severler. Kenneth Boulding, çoğu ilgi alanı hakkında mizahî mısralar yazma alışkanlığına sahipti. Aristoteles'in kahkaha hakkında bir risalesini tahayyül eden ve Johan Huizinga'nın kültürdeki oyun unsuruna dair incelemesi *Homo Ludens* üzerine kavrayış gücü yüksek bir deneme yazan Umberto Eco'nun kendisi de oyunbaz bir bilgindi. Ciddi bir felsefî incelemesine *Kant ve Ornitorenk* [*Kant and the Platypus*] adını veren ve *battute*leriyle (nükteleriyle) tanınan bu adam, kesinlikle öğrenimini hafife alabiliyordu. Oyun hakkında yazmanın yanı sıra oyunbaz bir üslupla yazan sosyolog David Riesman da öyleydi.

On altıncı yüzyılda Girolamo Cardano şans oyunlarına teorik ilgisi kadar pratikteki düşkünlüğüyle de tanınıyordu, keza farklı oyun formları ilk bilgisayar bilimcilerin kültüründe önemli bir unsur olmuş gibi görünür. Satranç oynayan makineler inşa etmenin, ciddi sonuçları olsa da kendisi de bir oyundu.

Claude Shannon "oyunbaz mucit" diye adlandırılmıştır. Cihazlarından biri hokkabazlık makinesiydi. Alan Turing çeşitli

113 Maria Lúcia G. Pallares-Burke, *The New History: Confessions and Comparisons* (Cambridge, 2002), 186.

oyunların tadını çıkarmıştı. Warren McCulloch "eğlence" dediği şeye değer verirken, iş arkadaşı Walter Pitts "her türlü kelime oyununu icat etmekten" keyif alıyordu.[114] Çalışmasında oyun teorisini kullananan John von Neumann, kendisini "oyunbaz bir adam" olarak tasvir etmişti. *Satranç Oyunu* [*The Chess Game*] diye bir kitap yayınlayan bilgisayar bilimci ve bilişsel psikolog Allen Newell, bir muhabir tarafından "oyunbaz" olması ve bilimi bir "oyun" olarak nitelemesiyle hatırlanmıştır.[115] Newell'in meslektaşı Herbert Simon, fizik hakkındaki makalelerini (piyano çalması ve Fransızcasından Proust okumasıyla birlikte) bir rahatlama biçimi olarak yazmış görünüyor. Bilimsel problemleri çözmek, onun için siradan ölümlülerin çapraz bulmaca çözmeleriyle eşdeğerdi.

## KİRPİLER ve TİLKİLER

Gördüğümüz gibi, polimatlar bazen tilkiler ve kirpiler olmak üzere iki karşıt gruba bölünmüştür.[116] Bu kitap için araştırmaya, çoğu polimatın merkezkaç tarzında birçok farklı bilgi türüne doğru çekilen tilkiler grubuna ait olacağını bulmayı umarak başlamıştım. Bazı polimatlar kendilerini gerçekten de tilki olarak görmüşlerdir. Gördüğümüz gibi, Gilbert Chinard *vagabondage* (serseri) oluşunu itiraf etmiş ve Michael Polanyi de öyle yapmıştı, Gregory Bateson ise "sapmalar" dediği şeye zaafını kabul etmişti.[117]

Diğer taraftan dışarıdakilere ilgilerin dağılması gibi görünen şey, polimatların kendileri tarafından çok farklı görünebilir. Herman Conring ile ilgili, "yazıları şaşırtıcı derecede apayrı

114 Heims, *The Cybernetic*, 37, 45.

115 McCorduck, *Machines Whot Think*, 121.

116 Isaiah Berlin, *The Hedgehog and the Fox: An Essay on Tolstoy's View of History* (Londra, 1953). Karşılaştırın Stephen J. Gould, *The Hedgehog, the Fox and the Magister's Pox* (Londra, 2003).

117 Rieber, "In Search of the Impertinent Question", 3.

görünür, fakat onun zihninde birleşmişlerdi," denmiştir.[118] *Rus Leonardo* olarak anılan Pavel Florensky'nin babası, genç Pavel'in biteviye istikamet değiştirmesinden kaygı duyuyordu; fakat Pavel annesine "hiçbir şeyin incelemeye değmeyecek kadar önemsiz olmayacağı ve başka bir şeyle bağlantılı olmayan hiçbir şeyin bulunmayacağı ... Matematik bir dünya görüşünün anahtarıdır," diye yazmıştı. Gördüğümüz gibi kendisiyle ilgili, "hayatının vazifesi"nin "müstakbel bir bütünleyici dünya görüşüne giden yol" boyunca devam etmek olduğunu yazmıştı.[119] Benzer şekilde Joseph Needham'ın babası da oğlunun okumalarının çeşitliliğini fark ederek onu "enerjini boşa harcama oğlum," diye uyarmıştı. Bununla birlikte Needham geri dönüp hayatına baktığında, kendisini bir köprü kurucu veya bir senkretist olarak görüyordu.[120]

Matematik ve bilgisayar biliminin yanı sıra bütün sosyal bilimleri de kapsayan ilgileriyle Herbert Simon, uç bir tilki vakıası izlenimi uyandırıyor, fakat ona göre "saçılma gibi görünen şey gerçekte karar verme mantığına odaklanan tek bir ilgiye [*monomania*] daha yakındır".[121] Jacob Bronowski kendisi hakkında şöyle yazmıştı: "Yazdığım her şey, her ne kadar yıldan yıla bana çok farklı görünse de aynı merkeze dönüyor: insanın hem doğayı hem de kendini anlama mücadelesinden (ve yeteneğinden) doğan benzersizliği."[122] Bilginin birleştirilmesi projelerinde yer alan polimatların sayısı da kirpi idealinin önemini ispatlıyor.

---

118 Constantin Fasolt, "Hermann Conring and the Republic of Letters", Herbert Jaumann (ed), *Die Europäische Gelehrtenrepublik im Zeitalter des Konfessionalismus* (Wiesbaden, 2001), 141-53, 150'de; karşılaştırınız Michael Stolleis, *Die Einheit der Wissenschaften – zum 300. Todestag von Hermann Conring* (Helmstedt, 1982).

119 Pyman, *Pavel Florensky*, 40, 27; Steven Cassedy, "P. A. Florensky and the Celebration of Matter", Judith D. Kornblatt ve Richard F. Gustafson (ed), *Russian Religous Thought* (Madison, WI, 1996), 95-111, 97'de.

120 Teich ve Young, "Holorenshaw", "Honorary Taoist", 2, 19-20.

121 Simon'dan akt. Hunter Crowther-Heyck, *Herbert A. Simon: The Bounds of Reason in Modern America* (Baltimore, MD, 2005), 316.

122 Bronowski'nin yayınlanmamış otobiyografik taslakları, akt. Sheets-Pyenson, "Bronowski", 834.

Bazı polimatlar kendilerini, bir bakıma orijinal ayırımı aşan veya karıştıran kişiler olarak görürler yahut başkalarınca öyle görülürler. Isaiah Berlin, söz konusu dikotomiyi başlatan makalesinde Tolstoy'u, bir kirpi olması gerektiğini düşünen bir tilki olarak tasvir etmişti. Paul Lazarsfeld (eski eşi Marie Jahoda'ya göre) "yetenekleri ve ilgileriyle" bir tilkiydi; her ne kadar "tarihî kazalar onu kirpi kılığına girmeye zorlasa da" matematik, psikoloji, sosyoloji ve medya çalışmalarının çekimine kapılmıştı.[123] George Steiner, hem tilki hem de kirpi olan "iki Steiner" olarak tasvir edilmiştir.[124] Tarihçi Carlo Ginzburg kendi durumunu, "gitgide tilki hâline geliyorum fakat nihayetinde kendimi bir kirpi olarak görüyorum," diye anlatmıştı.[125]

Leonardo, Alexander von Humboldt ve Michel de Certeau vakıaları da bu dikotomiyle ilgili güçlükleri vurgular. Leonardo çoğu kez merkezkaç ilgilere sahip bir birey olarak tasvir edilmiştir, fakat hedefsiz tecessüs gibi görünen şeyin genellikle onun temel meşguliyetleriyle bağlantılı olduğuna dikkat çekilir: "Bu görünmez ipler parçaları birbirine bağlar." Leonardo, "doğanın görünürdeki bütün başkalıklarının bir iç birliğin belirtileri olduğu" varsayımı üzerine çalışmıştı.[126] Alexander von Humboldt da çarpıcı bir tilki örneği gibi görünüyor, fakat "doğanın bütün güçlerinin ağ gibi örülmüş ve iç içe geçmiş olduğuna" inanmıştı. Onun bilimsel başarısı, her şeyden evvel, "iklim ile bitki örtüsü, irtifa ile doğurganlık, insan üretkenliği ile mülkiyet ilişkileri ve hayvan krallığı ile bitki krallığı arasındaki"

123 Marie Jahoda, "PFL: Hedgehog or Fox?", Robert Merton, James Coleman ve Peter Rossi (ed), *Qualitative and Quantitative Social Resarch* (Glencoe, IL., 1979), 3-9, 3'te.

124 Guido Almansi, "The Triumph of the Hedgehog", Nathan A. Scott Jr. ve Ronald A. Sharp (ed), *Reading George Steiner* (Baltimore, MD, 1994), 58-73.

125 Ginzburg'dan akt. Pallares-Burke, *The New History*, 194.

126 Vasilii Zubov, *Leonardo da Vinci* (1961: İngilizce tercüme, Cambridge, MA, 1968), 65; Martin Kemp, *Leonardo* (Oxford, 2011), 4.

bağlantıları göstermekti.[127] Aslında kamuya açık verilen dersler olan *Kozmos*'unda [*Cosmos*] (1845-62) Humboldt, kelimenin tam mânâsıyla küresel ölçekte bağlantıların bir izahını sunmuştu.

Söz konusu sorunu daha ayrıntılı takip etmek için Michel de Certeau'ya dönmek aydınlatıcı olabilir.[128] Certeau'nun bir mistisizm tarihçisinden bir tüketim sosyologuna uzanan entelektüel güzergâhı, kesinlikle alışılmadık bir güzergâhtı. Disiplinlerarası "kaçak avlanma" (*braçonnage*) dediği şeyi salık vermenin yanı sıra uygulamıştı da.[129] Bununla birlikte Certeau, farklı disiplinlere yaptığı akınlarda aynı temel kavramlarla çalışmıştı. Bazı merkezî temalar, aralarında başkalık –başka kültürlerin, başka dönemlerin, mistiklerin ve şeytanın ele geçirdiği bireylerin "ötekiliği"– fikrinin de olduğu açıklamalarını birbirine bağlar. Certeau'nun analiz dili, nesneleri değiştiğinde de sabit kalmıştı. Anolojileri kavramakta kayda değer bir yeteneği vardı ve onun sosyolojik kavramlarından bazılarının teolojik kavramların dönüşümleri olduğu ortaya çıktı. Kendi favori tabirini kullanmak gerekirse, onları "yeniden işe almıştı". İnanç (*la croyance*) ve inancın üretimi (*faire croire*), ilki dinî bir kontekstte ve ikincisi politik bir kontekstte olmak üzere (sözün gelişi inanma kapasitesinin politik alandan çekilme hâlinde olduğuna dikkat çeker), Certeau'nun çalışmalarında başlıca temalardır. Alışverişten okumaya kadar sosyal pratiklere dair daha sonraki tartışması *pratique sacramentelle* [kutsal pratik], *pratique chrétienne* [Hıristiyan pratiği], *pratique de l'amour* [aşk pratiği] ve benzeri ifadeleri kullanarak dinî konulardaki daha evvelki makalelerini tekrarlar.

Yine yokluk ve görünmezlik ile sessizlik gibi ilişkili temalar, Certeau'nun politik ve sosyal analizlerinde önemli bir rol oynar: yokluğun anlamı, sessizliği dinleme ihtiyacı ve benzerleri. Bu temalar onun daha önceki mistisizm çalışmalarında ortaya çık-

127 Kurt-R. Biermann, "Humboldt, F. W. H. A. von", *DSB* 6, 551.

128 François Dosse, *Michel de Certeau: le marcheur blessé* (Paris, 2002).

129 Michelle Perrot, "Mille maniéres de braconner", *Le Débat* 49 (1988), 117-21.

mıştır. "Ötekilik" veya *altérité* Certeau'nun çalışmalarındaki bir başka ana temadır. Bu anahtar terim, Certeau'nun genel olarak dinî tecrübeyi ve hususi olarak mistisizmi incelerken kullanmaya başladığı bir kavramın, sömürgeciyle karşılaşma gibi seküler kontekstlere uyarlanmasıdır. Nihayet yeniden kullanma [*ré-emploi*] fikrinin kendisinin dinî kökleri vardır. Hıristiyanların klasik kültürden yararlanıp yararlanamayacaklarını tartışan ve bu uygulamayı İsraillilerin Mısır'dan Çıkış'ta aldıkları "Mısır ganimetleri"yle kıyaslayan Kilise Babalarının bazısında, bilhassa da Augustinus'ta bu meydandadır. Kısacası, Certeau tilki kıyafetine bürünmüş bir kirpi olarak tasvir edilebilir.[130]

Humboldt ve Certeau gibi görünüşte merkezkaç bilginlerin merkezcil dürtüleri hakkındaki bu nokta genelleştirilebilir. İki polimat grubu arasında keskin bir ayırım yapmaktan ziyade, onları bu karşıt uçlar arasındaki bir süreklilik üzerine konumlandırmak daha faydalı olabilir. Birçok polimatın merkezkaç ilgileri ile bağlantı kurma arzusu arasında gidip geldiğini düşünmek daha da aydınlatıcı olabilir. Bağlantıları görmek isteyen bireyleri, onları gördüğünü iddia edenleri ve farklı bilgi alanları arasındaki bağları gerçekten gösterenleri birbirinden ayırt etmek kesinlikle gerekli olsa da gerçek tilkiler nadir görülür ve kirpiler çok daha fazla sayıdadır. Her halükârda, tilki unsurunun *Leonardo sendromu* dediğim şeye yol açmadığı durumlar hayli az sayıdadır.

## LEONARDO SENDROMU

Polimatların hayatlarında tekrar eden bir tema, bazen kitap üretmelerini, araştırmalarını tamamlamalarını veya yaklaştıkları keşifleri yapmalarını engelleyen bir ilgi dağılmasıdır.

Leonardo kesinlikle bu ilgi dağılmasının en meşhur örneğidir, fakat bu konuda rakipleri vardır. Klasik ve Ortaçağ metinle-

130 Peter Burke, "The Art of Re-Interpretation: Michel de Certeau", *Theoria* 100 (2002), 27-37.

rinin edisyonlarıyla tanınan Alman âlim Lucas Holstenius, yazıtları toplamak ve papaların tarihini yazmak gibi bir dizi iddialı projeye başlamış fakat hepsini yarım bırakmıştı. Gördüğümüz gibi Peiresc mektupları vasıtasıyla bilginin dolaşımına başka pek çok âlimin kitapları aracılığıyla yaptığından çok daha fazla katkıda bulunmasına rağmen hiç yayın yapmamıştı. Leibniz, Ortaçağ Alman tarihine dair öncü araştırmasını asla bitirmemişti. Robert Hooke'un modern bir hayranı, ayrıca gelecek nesillerin onun önemini kavrayamayışına katkıda bulunan bir zayıflık olan "bir şeyleri yerine getirmekteki başarısızlığına" da dikkat çekmişti.[131]

Söz konusu sendromun örnekleri on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda da bulunabilir. Görmüş olduğumuz gibi Thomas Young, en güçlü tarafının bir soruşturmanın sonucuna varmaktan ziyade "akut fikirler" olduğunu kabul etmişti. Mısır hiyerogliflerini çözmek için aralıklarla uzun süre çalışsa da sonunda başarı gösteren Fransız rakibi Champollion olmuştu.[132] Young'a benzer tarzda Thomas Huxley de kendisi hakkında, zekâsının "kavrayıcı yahut derin" olmaktan ziyade "keskin ve hızlı" olduğunu yazmıştı. Alman filozof Arnold Ruge, çok fazla ilgisi olduğu için Karl Marx'ın "hiçbir şeyi asla bitirmediğini" belirtmişti (aslında Marx, yayına hazırlama işini arkadaşı Friedrich Engels'e bırakarak ölümünden evvel *Das Kapital*'i neredeyse tamamlamıştı).[133]

Alexander von Humboldt'a gelince, 1804'te döndükten kısa bir sonra Amerika'ya düzenlediği keşif gezisinin raporunu yayınlamaya niyet etmiş, fakat kitabın girişi asla tamamlanmazken sonuç bölümüyse ancak otuz beş sene sonra yayınlanmıştı. Seksen dokuz değil de yetmiş yaşında ölseydi, Humboldt'un 1825 ila 1827 arasında konferanslar formunda sunulan en meşhur kitabı *Kozmos* hiç basılmayacaktı (beş ciltten mürekkep kitap 1845

131 Michael Hunter, "Hooke the Natural Philosopher", Jim Bennet vd., *London's Leonardo* (Oxford, 2003), 105-62, 151'de.

132 George Peacock, *Life of Thomas Young* (Londra, 1855), 397.

133 Akt. Eric Hobsbawm, "Marx, Karl", *ODNB* 37, 57–66, 60'ta.

ila 1862 arasında yayınlanmıştı). Bu kitap da yarım kalmıştı.

Biyografi yazarı ve arkadaşı Ernest Jones'a göre Freud, özellikle kokainin tıbbî kullanımları durumunda "düşüncelerini – dalıp gitmeden– mantıkî sonuçlarına kadar sürdürmeye cesaret edemediği için erken yaşta dünya şöhretini kıl payı kaçırmıştı".[134] Patrick Geddes hakkında, "çabucak sıkıldığı ve her zaman bir dahaki fikirle, onun hakkında bir monografi yazabileceği noktaya kadar son fikri takip etmekten daha fazla ilgilendiği" söylenmiştir.[135] Otto Neurath hakkında bir inceleme, "fikirlerinin muazzam anlamlılığını ve üretkenliğini" fakat aynı zamanda "onları sonuçlandıracak zamanı olmadığını" da belirtir.[136] Anlayışlı biyografi yazarlarına göre Michael Polanyi'nin temel disiplini kimyadaki sicili bile, "ramak kalalarla noktalanmıştı".[137] Fizikçi, kimyager ve biyolog olarak kariyerlerini kaynaştıran Linus Pauling, DNA'nın yapısının peşindeydi, fakat muhtemelen başka ilgilerinin dikkatini dağıtmasından ötürü bu amacına ulaşamamıştı.

Bununla birlikte başka durumlarda Leonardo sendromu korkusunun yersiz olduğu meydana çıktı. Certeau'nun Cizvit meslektaşlarından biri, "yeni araştırma konularının cazibesine sürekli kapılması, (son derece yetenekli bir ergen gibi) her şeye gösterdiği tutkulu ilgi ve bir tercih yapmasının ve yerleşmesinin fiilen mümkün olmaması" yüzünden kaygı duyuyordu.[138] Görmüş olduğumuz gibi aslında Certeau, önemli ve tutarlı bir eser bütünü üretmeye devam etmişti.

---

134 Ernest Jones, *Sigmund Freud: Life and Work*, 1. cilt (Londra, 1954), 50'den akt. Gay, *Freud*.

135 Helen Meller, "Geddes, Patrick", *ODNB* 21, 706.

136 Richard Creath, "The Unity of Science: Carnap, Neurath and Beyond", Peter Galison ve David J. Stump (ed), *The Disunity of Science: Boundaries, Contexts and Power* (Stanford, CA, 1996), 158–69, 161'de.

137 Scott ve Moleski, *Polanyi*, 208.

138 Dosse, *Michel de Certeau*, 176.

# 7
# HABİTATLAR

İyi bir hafıza ve bol enerji, yetişmeden ziyade doğa alanına aittir. Muhtemelen tecessüs de öyledir, bununla birlikte etkili olabilmesi için sadece bazı toplumların sunabildiği koşullarda uyandırılmasına ve gelişmesine izin verilmesi gerekir. Polimatların başka karakteristikleri de kültürel ve sosyal bir açıklama gerektirir. Önceki bölüm polimatların psikolojisine odaklanmıştı; bu bölüm ise coğrafî ve sosyal ilk çevrelerinden daha sonra kendileri için buldukları nişlere kadar onların habitatlarıyla ilgilenecek.

Vico otobiyografisinde, "Fas'ta değil de" İtalya'da doğduğu için bilgin olduğunu ifade etmişti. Bir dönem Fes'te yaşayan İbn Haldûn'un varlığından haberdar olsaydı, Vico bu örneği tercih etmeyebilirdi fakat bilginliğin coğrafyası hakkındaki genel görüşü kesinlikle geçerliydi.[1] Batılı polimatlar, gerek Avrupa'da gerekse Amerika'da eşit olarak dağılmamışlardır.

Bu kitabın sonundaki ekte listelenen 500 polimattan 84'ü Alman ve (Galli William Jones ile Manş Adaları'ndan Herbert John Fleure dahil) 81'i İngiliz, 76'sı Fransız, 62'si Kuzey Amerikalı, 43'ü İtalyan'dı. Batı'nın başka bölgelerinden sayılar çok daha düşüktür: 21 İskoç, 18 Avusturyalı, 17 İspanyol, (Belçikalılar dahil) 15 Hollandalı, 14 İsviçreli, 11 Rus, 10 Macar, 6 İsveçli, 5 Danimarkalı, 5 Çek, 4 Leh, 4 Meksikalı, 3 Arjantinli, 3 Brezilyalı, 3 İrlandalı, 2 Kanadalı, 2 Rumen ve Cezayir'den (Jacques Derrida), Avustralya'dan (George Elton Mayo), Bulgaristan'dan (Tristan Todorov), Hırvatistan'dan (Rudjer Bošković),

1 Vico'nun İbn Haldûn'un fikirlerine dair bilgisi hakkındaki spekülasyon için bkz. Warren E. Gates, "The Spread of Ibn Khaldun's Ideas on Climate and Culture", *Journal of the History of Ideas* 28 (1967), 415–22.

Küba'dan (Fernando Ortiz), Estonya'dan (Jacob von Uexküll), Yunanistan'dan (Constantinos Doxiadis), Malta'dan (Themistocles Zammit), Peru'dan (Pedro de Peralta), Venezuela'dan (Andrés Bello) ve Portekiz'den (Fernão de Oliveira) birer kişi.

Bazı küçük ulusların yeri bilhassa etkileyicidir. İsveçliler, birçok başarılarından sadece biriyle şöhretini sürdüren iki kişiyi bünyesinde bulunduruyor: Daha evvel bahsi geçen, bir vizyoner olarak Emanuel Swedenborg ile –(başka şeylerin yanı sıra) tarih, fotoğraf, simya, linguistik, Çin ve Japonya hakkında da yazmış– bir oyun yazarı olarak August Strindberg.[2] İsveç örneğinde küçük bir nüfusun nispeten yüksek bu sayısı, ülkenin on yedinci yüzyılın sonundan itibaren yetişkinlerin yüzde doksanına yaklaşan okuryazarlık oranıyla ilişkili olabilir.[3] On sekizinci yüzyılda İskoçya, özellikle David Hume, Adam Smith, Adam Ferguson, Lord Kames, Lord Monboddo ile John ve William Playfair kardeşler başta olmak üzere dikkate değer bir polimatlar grubu yetiştirmişti. İsviçreliler on altıncı yüzyıldan (Conrad Gessner ve Theodor Zwinger) yirminci yüzyıla (Carl Gustav Jung ve Jean Piaget) kadar aralarında Leonhard Euler, Albrecht von Haller, Germaine de Staël, Louis Agassiz ile Jacob Burckhardt'ın da bulunduğu yüksek bir sayıya ulaşmıştı.

On yedinci yüzyılda dokuz polimatı bir araya getiren Hollandalıların katkısı özellikle çarpıcı görünüyor ve bu başarı hikâyesinin genel açıklama arayışına yardımı olabilir. On yedinci yüzyılda Hollanda Cumhuriyeti, kanal yoluyla iyi bir iç iletişime ve birçok gemisi sayesinde de dünyanın çoğuyla iyi bağlantılara sahip nüfusu yoğun bir ülkeydi. Avrupa'nın en büyük şehirlerinden biri (Amsterdam), yüksek bir okuryazarlık oranı ve dört üniversiteyle (Leiden, Utrecht, Harderwijk ve Franeker –ki bunlardan ilki iyi bir kütüphane, bazı meşhur profesörler

2 Sue Prideaux, *Strindberg: A Life* (New Haven, CT, 2012).

3 Egil Johansson, "Literacy Studies in Sweden", Johansson (ed), *Literacy and Society in a Historical Perspective* (Umeå, 1973), 41–65.

ve pek çok yabancı öğrenciyle büyük bir öğrenim merkeziydi) bir şehir kültürü söz konusuydu. Ayrıca önemli bir eğitim kurumu olan Athenaeum, bir Menkul Kıymetler Borsası, Doğu ve Batı Hindistan Şirketleri'nin genel merkezi ve başka "hesaplama merkezleri" veya "bilgi siteleri"yle birlikte Amsterdam'da bulunuyordu.[4]

Okullar, üniversiteler, kütüphaneler vb. aracılığıyla bilgiye ulaşım, müstakbel polimatlar için şüphesiz önemlidir; dolayısıyla Amsterdam gibi veya kısmen 1529'da kurulan meşhur Johanneum okulu sayesinde Erken Modernçağda altı Alman polimatına korunaklar üreten veya sağlayan bir ticaret şehri olan Hamburg gibi büyük bir şehirde doğmuş olmak büyük bir avantajdı. Hamburglu âlimlerin tarihi 1783 kadar erken bir dönemde yayınlanmıştı.[5] On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Paris, Londra ve Berlin polimatlığın başlıca merkezleriydi.

Listelenmiş on iki polimat Latin Amerika'dan gelmişti.[6] Bu sayı bölgenin toplam nüfusuna yahut fırsatların daha fazla olduğu ABD'ye nazaran yüksek değil, fakat yine de çarpıcıdır. Muhtemel bir açıklama, geç uzmanlaşma ve kalem ehli (*man of letters*) fikrinin varlığını sürdürmesi olabilir. Sosyal teorinin esasen Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da üretildiği ve teorisyenlerin dünyanın bu bölgeleri temelinde genelleme yapma

4 Bruno Latour, "Centres of Calculation", *Science in Action* (Cambridge, MA, 1987), 215–57; Christian Jacob (ed), *Lieux de Savoir*, 2 cilt (Paris 2007-11); Hollandalılar hakkında bkz. Graham Gibbs, "The Role of the Dutch Republic as the Intellectual Entrepôt of Europe in the 17th and 18th Centuries", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 86 (1971), 323–49; Karel Davids, "Amsterdam as a Centre of Learning in the Dutch Golden Age", Patrick O'Brien vd. (ed), *Urban Achievement in Early Modern Europe* (Cambridge, 2001), 305–25.

5 Bu altı polimat sırasıyla Wower, Holstenius, Lambeck, Placcius, Fabricius ve Reimarus idi. Krş. Johann Otto Thiess, *Versuch einer Gelehrtengeschicte von Hamburg* (Hamburg, 1783).

6 Kronolojik sırayla: Sigüenza y Góngora, Sor Juana, Peralta, Alzate, Conceição Veloso, Bello, Sarmiento, Ortiz, Reyes, Borges, Freyre, Ribeiro.

eğiliminde oldukları sık sık belirtilmiştir. Bu kuralın iki büyük istisnası ve "Güney Teorisi" olarak bilinen şeyin örnekleri, Kübalı Fernando Ortiz ile Brezilyalı Gilberto Freyre'dir.

Her iki isim de zaman zaman üniversitelerde ders veriyordu, fakat ikisi de öncelikli olarak sosyoloji, antropoloji, coğrafya, tarih ve psikolojide geniş çapta okudukları ve kendi toplumlarına dair araştırmalarından kendi teorilerini geliştirdikleri kadar şiirler ve hikâyeler de yazan edebiyatçılardı. Her ikisi de ("ırk" fikrini reddederek) kültürel harmanlanmanın önemini vurgulamıştı. Ortiz, Küba kültürünü yerel bir çorbaya (*ajiaco*) benzetmiş ve "kültürlerin kaynaşması" dediği şey hakkında yazmıştı; o esnada Freyre de bilhassa Brezilya'daki kültürlerin "iç içe geçmesi" üzerine benzer terimlerle kalem oynatıyordu.[7]

## ÇALIŞMA ETİĞİ

Din coğrafyası da polimatların dağılımı bakımından önem arz eder. On yedinci yüzyıldaki Bilim Devriminin sebepleri hakkındaki uzun münakaşada, bazen Max Weber'in *Protestan Etik* diye adlandırdığı şeyin kapitalizmin yükselişi kadar bilimin yükselişinde de önemli olduğu ileri sürülmüştür.[8] Kuşkusuz bu argümanın belli kayıtlara bağlanması gerekiyor. Bütün Protestanlara atıfta bulunmak yerine, Weber'in yaptığı gibi tutumluluk ve sıkı çalışma etiğiyle *Püriten* türüne odaklanılmalıdır. Aksine, çoğunlukla *Protestan* çalışma etiği diye adlandırılan şey, eski öğrencilerinden birinin vurguladığı "çalışma etiği" (*etica lavorativa*) ile Umberto Eco'nun dahil olduğu Katolikler kadar, (aşağıda tartışılacak olan) Konfüçyüsçüler ve Yahudileri kap-

7 Enrico Mario Santi, *Fernando Ortiz: contrapunteo y transculturación* (Madrid, 2012); Peter Burke ve Maria Lúcia G. Pallares-Burke, *Gilberto Freyre: Social Theory in the Tropics* (Oxford, 2008).

8 Robert K. Merton, "Science, Technology and Society in Seventeenth-Century England", *Osiris* 4 (1938), 360-620; Reijer Hooykaas, "Science and Reformation", *Cahiers d'Histoire Moderne* 3 (1956), 109–38.

sayan başka gruplar arasında da bulunur.[9] Gruptaki on Cizvit polimatın mevcudiyeti, Protestan etiğine yönelik herhangi bir basit müracaatı baltalıyor.

Tezin, Weber'in argümanında bir doğruluk çekirdeği vardır ve Weber'in Protestan etiğine dair favori örneklerinden birinin, "Gelecek Yönetimi İçin Plan"ının (1726) daha yirmi yaşında tutumluluk ve çalışkanlıkla ilgilendiğini gösteren polimat Benjamin Franklin olmasından cesaret alarak bu argümanı genelde âlimlere ve özelde polimatlara genişletmek caziptir.

Bu argümanı destekleyen Lutherci, Kalvinist veya Anglikan toplam on dokuz Protestan vaiz polimatın varlığıdır. Orta Avrupa'da Philipp Melanchthon, Johann Heinrich Alsted, Johannes Comenius ve Johann Gottfried Herder sayılabilir. İskoçya'da bu isimlere Gilbert Burnet; matematikçi, jeolog ve astronom John Playfair ile William Robertson Smith dahil edilebilir. Ekseriyetle Katolik Fransa'da bu vaizler arasında Samuel Bochart, Pierre Bayle ve Comte'un akıl hocası (sırasıyla edebiyat, matematik ve teoloji profesörü) Daniel Encontre vardı. Aynı kariyeri izlemeyi uman ebeveynlerinin onlar için böyle bir kariyer beklentisinde olduğu başka polimatlar da vardı: biyolog-psikolg James Miller; yapay zekâ alanında bir öncü Warren McCulloch; ailesi Baptist olan ekonomist-tarihçi Harold Innis; ve misyoner olmayı düşünen bir başka Baptist Melvil Dewey.

İçlerinde Olof Rudbeck, Pierre Bayle, Carl Linnaeus, Emanuel Swedenborg, Adam Ferguson, Jacob Burckhardt, John Stuart Mill, Louis Agassiz, Carl Gustav Jung, Harold Lasswell ve Robert Hutchins'in bulunduğu yirmi dokuz polimat, Protestan vaizlerin oğullarıydı ve özellikle "Protestan etik"in onlara erken yaşlarda aşılanmış olması muhtemeldir.[10] Kendisi de Lutherci bir

9 Ekteki dokuz Cizvit polimat; Suárez, Tesauro, Nieremberg, Riccioli, Kircher, Kino, Bošković, Teilhard ve Certeau'dur. Eco hak. bkz. Claudio Paolucci, *Umberto Eco* (Milan, 2016), 40-1.

10 Ötekileri de Isaac Casaubon, Johann Heinrich Bisterfeld, Herman Con-

papazın oğlu olan Friedrich Nietzsche bir keresinde, genelde bilginliğe genişletilebilecek bir yorumla, "Protestan papaz Alman felsefesinin büyükbabasıdır," diye yazmıştı.[11] Papazların torunları arasında Johann Albert Fabricius, Madame de Staël ve Jürgen Habermas bulunur. Çalışma masasının başında uzun saatler harcayan Habermas, "katı bir çalışma etiğine dair Prusya erdemini savunan" bir papazın torunuydu.[12]

Böyle bir etiğe kalburüstü bir örnek, annesi Benjamin Franklin ile Warren McCulloch'un anneleri gibi dindar bir protestan olan Max Weber'in kendisidir. Weber bir defasında karısı Marianne'e, kendisi için kesintisiz çalışmanın "doğal bir ihtiyaç" olduğunu söylemişti. Gördüğümüz gibi bir başka işkolik olan John Maynard Keynes, "gerçek bir nonkonformist"in oğluydu ve Bertrand Russell'a göre "Oğlunda o nonkonformist ruhtan bir şeyler kalmıştı."[13]

## VEBLEN SORUSU

Weber'in tezini değerlendirebilmek için, onu bir başka polimat sosyolog Thorstein Veblen'in bir argümanıyla yan yana getirebiliriz. 1919'da yayınlanan meşhur bir makalesinde Veblen, Yahudilerin neden "modern bilim ve ilmin rehberlik ve liderlik beklediği muazzam sayıda insana," "öncülere, kâşifler ve putkırıcıların huzursuz birliğine" katkıda bulunduğunu açıklamaya teşebbüs ederek "Modern Avrupa'da Yahudilerin Entelektüel Üstünlüğü" diye adlandırdığı şeyi tartışmıştı. "Yahudi halkı-

---

ring, Gerard Voss, Samuel Pufendorf, Conrad Schurzfleisch, Johann Joachim Becher, Glasgowlu John Millar,, John ile William Playfair, Daniel Encontre, Gustav Fechner, Mark Pattison, William Robertson Smith, Frank Giddings, Wilhelm Wundt, James G. Miller ve Edward Haskell'dir.

11 Friedrich Nietzsche, *Der Antichrist* (1895), 10. bölüm.

12 Stefan Müller-Doohm, *Habermas: A Biography* (2014: İngilizce tercüme, Cambridge, 2016), 13.

13 Bertrand Russell, *Autobiography*, 3 cilt (Londra, 1967–9), 1. cilt, 71.

nın melez bir ulus olduğu" gerekçesiyle söz konusu fenomenin ırka dayalı bir açıklamasını reddeden Veblen, Yahudilerin ancak "Yahudi olmayan öğrenme cumhuriyetine" katıldıkları vakit yaratıcı olduklarını, iki dünya arasında dengede kaldıklarını ve dolayısıyla her iki tarafa da belirli bir derecede tarafsızlık veya şüphecilikle baktıklarını iddia ederek sosyal bir izahı benimsemişti.[14]

Bu kitabın dayandığı polimatların prosopografisi de (isterse Yahudi, Katolik, Protestan isterse ateist olsunlar) Yahudi asıllı bireylerin, en azından on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, Marx'la başlayarak, sıkletlerinin çok üzerinde yumruk attıklarını gösteriyor. Ekte listelenen 1817 veya daha sonrası doğumlu bireyler arasında, 250 kişiden 55'i Yahudiydi. Bu sayı, Veblen'in fikrini bir bakıma doğrularken bir başka açıdan ise baltalar. Problem şu ki Veblen haklıysa, Yahudiler gettoları terk eder ve Avrupa ve Amerika kültürlerine asimile olurken, onun "Yahudi dönme arzı" dediği şeyin yirminci yüzyılın başlarında bitmiş olması gerekirdi. Polimatların durumunda böyle olmadığı açıktır. Yahudi "entelektüel üstünlüğü" için alternatif açıklamalar, bu sebeple Veblen'in kavrayışının yerini almasa da onu tamamlamak için zaruridir.

Quakerlar benzeri başka azınlıkların durumunda olduğu gibi siyasetin dışında bırakılma, zeki genç erkekleri ticaret veya ilim gibi bir başka alana yönelmeye teşvik etmiş olacaktır. Yahudi ebeveynler geleneksel olarak ilme saygı duymuşlardı ve bir bilim insanı yahut âlim olmak, Tanah ve Torah'ı inceleme geleneğinin bir tür sekülarizasyonuydu. Daha sonra Protestan New England'da Yahudi bir ailede "iki misli Püriten bir çevrede yetiştirildiğine" dair şaka yapan Norbert Wiener'in durumunda olduğu gibi, çocuklarını bu yönde çok zorlayan bazı anne babalar bulmak hiç de şaşırtıcı

14 Thorstein Veblen, "The Intellectual Pre-Eminence of Jews in Modern Europe", *Political Science Quarterly* 34 (1919), 33–42.

değildir.[15] 1919'da değil de 1930'larda yazsaydı Veblen'in kesinlikle kabul edeceği gibi, sürgünün önemi de dikkate değerdir. Bu kitapta tartışılan Yahudi asıllı polimatlar genellikle, kendi memleketlerinin kültürü ile "yeni vatanları"nın kültürü arasında yaşayan ve dolayısıyla bu mültecilerin belirli bir çevrede kök salmış bilim insanı veya âlimlerin yerelliğinden ve ona eşlik eden düşünme tarzlarından kaçmalarına imkân verecek şekilde her ikisine de belirli ölçüde tarafsız bakan sürgünlerin kendileri yahut da sürgünlerin çocuklarıydı.[16]

## EĞİTİM

Belirli bir yetiştirilme tarzı polimatlığı teşvik etti mi? İspatlaması güç olsa da okuldan ziyade evde eğitimin resmî akademik sınırlara saygı duymamayı ve hatta bu sınırların varlığından bîhaber olmayı teşvik ettiğini öne sürmek makûldür. Her halükârda bazı önde gelen polimatlar evde eğitim görmüştü. Uzun bir zaman bu durum kadınlar için, sözün gelişi Anna Maria Schurman, Rahibe Juana de la Cruz, Mary Somerville ve "herkes onun aşk romanları okuduğunu düşünürken" kendi kendine Latince öğrenen Lady Mary Wortley Montagu için zorunlu olarak böyleydi. En azından ilk yıllarında evde eğitim görmüş erkek polimatlar arasında Christiaan Huygens, Nicolaes Witsen, Christopher Wren, Gilbert Burnet, Humboldt kardeşler, Thomas Young, John Stuart Mill, Mark Pattison, William Robertson Smith, Karl Pearson, Karl ve Michael Polanyi, John von Neumann, Bertrand Russell, Jorge Luis Borges ve Ludwig von Bertalanffy sayılabilir.

Bazı polimatlar harika çocuklardı. Sözün gelişi Blaise Pascal, Juan Caramuel, Maria Agnesi, İsviçreli fizyolog Albrecht

15 Norbert Wiener, *Ex-Prodigy* (New York, 1953), 120.

16 Peter Burke, *Exiles and Expatriates in the History of Knowledge* (Waltham, MA, 2017).

von Haller, Thomas Macaulay, John Stuart Mill, Dorothea Schlözer, Manuel Menéndez y Pelayo, (henüz bir delikanlıyken çeşitli bilimsel makaleler yayınlayan) Jean Piaget, John von Neumann, (otobiyografisinin adı *Eski Dâhi* [*Ex-Prodigy*] olan) Norbert Wiener, onun arkadaşı (on bir yaşında Harvard'a giden) William Sidis ve Walter Pitts.

Bunlardan bazıları, bilhassa üçü de entelektüel çocuğu olan Mill, Schlözer ve Wiener, babalarının "büyük beklentileri"nin baskısını hissetmişlerdi. Mill üç yaşında Grekçeye başlamış, Dorothea Schlözer beş yaşında geometri, Fransızca ve Latince öğrenmeye koyulmuşken, Wiener'sa yedi yaşında fizik ve kimya okumuş, on iki yaşında üniversiteye gitmiş ve on dört yaşında lisans derecesini almıştı. Babasının "sıkı ve aralıksız çalışmasını" ve "Babanın kendisinden ne bekliyorsa, aynısını ondan da beklediğini" hatırlıyordu. Geçmişi Wiener'ınkine benzeyen Ralph Gerard, üniversiteye gittiğinde on beş yaşındaydı ve babasını "usta bir öğretmen, talepkâr bir Protestan ve bir zorba" olarak tasvir etmişti.[17] Kenneth Boulding ebeveynini zorba olarak görmedi, fakat onların erken gelişmiş oğullarından "hayli yüksek beklentileri" olduğunu da anımsıyordu.[18]

Başka polimatlar geleneksel okullara gitmişler fakat bildiklerini okumuşlardı. Vico kendisini bir otodidakt sayıyordu. Dorset'te bir devlet okulu olan Sherborne'a giden Alan Turing "daima kendi yöntemlerini ders kitaplarının sağladıklarına tercih etmişti," Herbert Simon ise Milwaukee'de öğrenciyken "eğitimini tamamen kendi ellerinde tuttuğunu, nadiren akıl aldığını" ileri sürmüştü. Simon sonraki hayatında matematik ve dil öğrenirken, kendi deyimiyle aynı "kendini-eğitim stratejisini"

17 Wiener, *Ex-Prodigy*, 63; *I am a Mathematician* (Londra, 1956), 20; Gerard'dan akt. Deborah Hammond, *The Science of Synthesis* (Boulder, CO, 2003), 147.

18 Cynthia E. Kerman, *Creative Tension: The Life and Thought of Kenneth Boulding* (Ann Arbor, MI, 1974).

izlemişti.[19] Bu yöntemi öven yegâne polimat o değildi. Daniel Morhof da otodidaktlığı savunmuştu.[20] David Hume, "kitaplarda olmayıp da bir hocadan öğrenilecek hiçbir şey yoktur," demişti. Thomas Young, "ciddiyet ve çalışkanlıkla gelişmeye istekli olan bir kişinin, kitaplardan canlı bir eğitmene nazaran daha fazla fayda elde edemeyeceği" "çok az" şey olduğu hususunda hemfikirdi.[21]

Evde veya yakınlardaki çok sayıda kitabı olan bir kütüphaneye erişim, okulla paralel olarak kendi kendini yetiştirmeyi desteklemiştir. Sözün gelişi Christiaan Huygens, babasının topladığı geniş kitap koleksiyonunu kullanmıştı. Giambattista Vico ve Samuel Johnson kitapçı çocukları olmanın avantajına sahiptiler. Thomas Young komşusunun kütüphanesini gözden geçirerek doğa bilimlerini keşfetmişti.[22] H.G. Wells, annesinin hizmetçi olarak çalıştığı Uppark'taki kır evinin kütüphanesinden ödünç kitap alabiliyordu ve orta yaşlarındayken "kendini yetiştirmenin mucizelerinden" bahsetmişti.[23] George Homans, "kitaplardan öğrendiklerimin çoğunu okulda değil, evdeki mükemmel kütüphanemizden öğrendim," diyecek kadar buna inanmıştı.[24] Jorge Luis Borges de içinde pek çok kitap bulunan bir evde yaşamış ve sonraları "hayatımdaki en mühim olayı söylemem istense, babamın kütüphanesi derdim," demişti.[25] Walter

19 Andrew Hodges, *Andrew Turing: The Enigma* (1983: 2. baskı, Londra, 2014), 43; Herbert Simon, *Models of My Life* (New York, 1991), 9, 40.

20 Hans Rudoolf Velten, "Die Autodidakten", Jutta Held (ed), *Intellektuelle in der Frühe Neuzeit* (Münih, 2002), 55–81, 66'da.

21 Alexander Wood, *Thomas Young, Natural Philosopher* (Cambridge, 1954), 11.

22 A.g.e., 5.

23 Norman ve Jeanne Mackenzie, *The Life of H. G. Wells: The Time Traveller* (Londra, 1987), 47.

24 George C. Homans, *Coming to My Senses: The Autobiography of a Sociologist* (New Brunswick, NJ, 1984), 46.

25 Jorge Luis Borges, "Autobiographical Essay", *The Aleph* (Londra, 1971), 203–60, s. 209.

Bagehot, Norbert Wiener, John von Neumann ve Joseph Needham babalarının kütüphanelerini karıştırarak geniş ilgilerini geliştirirlerken, yaklaşık 13.000 kitabı olan bir profesörün oğlu Otto Neurath ise "ilk matematik tahminlerimi kütüphanedeki kitap sayısını hesaplayarak yaptım," diye itiraf etmişti.[26]

Aralarında Robert Hooke, Denis Diderot, David Hume, Thomas De Quincey, T.H. Huxley, August Strindberg, Patrick Geddes, Elton Mayo, Kenneth Burke, (Londra'daki Olağan Bilim Okulunda tahsil görmeye başlayan) H.G. Wells ve Lewis Mumford'un da bulunduğu bazı polimatlar üniversiteyi yarım bırakmıştı. Mumford daha sonraları ara sıra kolejlerde ders vermiş, fakat kendini bir yere sürekli bağlamaktan sakınmış ve bir seferinde akademisyenler tarafından okunmayı "ikinci bir cenaze töreni" olarak tasvir etmişti. Aralarında Leonardo, (Anglikan olmadığı için Oxford veya Cambridge'e giremeyen) Joseph Priestly, Herbert Spencer ve Jorge Luis Borges'in de bulunduğu birkaçı üniversiteye hiç adım atmamıştı.

Bu kitabın incelediği dönemin üçte ikisinden daha fazlasında, aşağı yukarı 1400-1800 yılları arasında, kadın bilginlerin önüne zorlu engeller çıkarılmıştı. Üniversiteye gitmeleri yasaklanmamıştı fakat genel olarak yüksek öğrenimin onlar için olmadığı varsayılmıştı. Entelektüel ilgiler geliştirmişlerse, bunların öğrenmeden ziyade *belles-lettres* (edebiyat) olması bekleniyordu, tıpkı varsa yayınlarının orijinal eserden ziyade tercümeler olması beklendiği gibi. Bu koşullarda, erken modern dönemde, on ikisi 1450 ila 1800 arasında olmak üzere birkaç kadın polimatın ortaya çıkması neredeyse mucizedir.[27]

---

26 Wiener, *Ex-Prodigy*, 62–3; Otto Neurath, *Empiricism and Sociology*, ed. Marie Neurath ve Robert S. Cohen (Dordrecht, 1973), 4, 14, 46.

27 Cassandra Fedele, Laura Cereta, Marie de Gournay, Bathsua Makin, Anna Maria van Schurman, Elisabeth Prenses Palatine, Margaret Cavendish, Kraliçe Christina, Elena Cornaro, Sor Juana, Émilie du Châtelet, Maria Agnesi.

Entelektüel kadınların önündeki bu engellerden bazılarının kaldırılması, altısı on dokuzuncu yüzyılda olmak üzere kadın polimatların hafif artışına yol açmıştı: Germaine de Staël, Dorothea Schlözer, George Eliot, Mary Somerville, Harriet Martineau ve Harriet Taylor. Bu isimlere yirmi ve yirmi birinci yüzyıllarda, bilhassa Susan Sontag ve bir klasik edebiyat uzmanı, din tarihçisi ve kültürel antropolog olarak faal olan Clara Gallini ve benzeri isimlerin ve onların ardıllarının olduğu 1930'larda doğmuş bir kuşak için kadınların eğitiminin ve eğitimli kadınlar için işlerin yaygınlaşmasından yararlanabilen daha büyük bir çok yönlü bilginler kümesi eklendi.

Polimat olarak görülecek yaşayan kadınlar arasında şu isimleri saymak yanlış olmaz: felsefe, edebiyat teorisi ve postkolonyel çalışmalarda faal olan Gayatri Chakravorty Spivak; Luce Iragiray (felsefe, psikanaliz ve linguistik); Hélène Cixous (felsefe, psikanaliz, edebiyat); Juliet Mitchell (edebiyat, psikanaliz ve toplumsal cinsiyet çalışmaları); Julia Kristeva (edebiyat, felsefe, psikanaliz, semiyotik); Griselda Pollock (sanat tarihi, kültür teorisi, psikanaliz); Aleida Assmann (edebiyat, kültür tarihi, antropoloji); Judith Butler (felsefe, linguistik, siyaset bilimi); Margaret Boden (felsefe, psikoloji ve kognitif çalışmalar); aynı zamanda video sanatçısı olarak da çalışan bir edebiyat, sanat ve medya teorisyeni Mieke Bal; ve edebiyat, psikanaliz, toplumsal cinsiyet çalışmaları, siyaset bilim ve tarih gibi alanlarda (ve yanı sıra bir de roman) yazan Jacqueline Rose.[28]

## BAĞIMSIZLIK

Tecessüs, enerji ve zamanı verimli kullanma becerisi yine de yeterli değil. Polimatlar da kendi işlerini yapmak için, çalışmak zorunda olmadıkları vakitlerinin olmasına ihtiyaç duyarlar. Bu bazen Oxford ve Cambridge kolejlerindeki topluluk yaşamıyla

28 Bu grubun çoğu bereket versin ki hâlâ hayatta ve bu sebeple ekteki listeden çıkarıldı.

veya tarikatların üyeleri olarak sağlanmıştı: Benediktenler (Johannes Trithemius ve Benito Feijóo), Karmelitler (bir süreliğine Bodin ve Rahiba Juana), Sistersiyenler (Caramuel), düzenli kanonlar (bir müddet Erasmus ve Kopernik), Fransiskenler (her ikisi de bir süreliğine olmak üzere Rabelais ve Sebastian Münster), Dominikenler (Fernão de Oliveira, Giordano Bruno ve bir müddet Tommaso Campanella), Serviteler (Paolo Sarpi) ve bilhassa da Cizvitler (daha evvel zikredilen on isim). Prenses Elisabeth, Protestan bir başrahibe olmuştu. Bekârlığa ilaveten iaşe ve ibateyle ilgili kaygılardan özgürleşme, bu âlimlerin bilgi edinme ve aktarmaya yoğunlaşmalarına imkân tanırken, Athanasius Kircher ise tarikatının global ağını özellikle iyi kullanmıştı. Çin hakkındaki kitabı, misyoner meslektaşlarının ilk elden bilgisine dayanıyordu. Kircher, yerkürenin farklı bölgelerindeki manyetik varyasyonu gözlemlemek için bir Cizvit ekibi bile kurabilmişti.[29]

Rahip olmayan birkaç polimat da hiç evlenmemişti. Leonardo'dan Alan Turing'e kadar bazı durumlarda bunun nedeni muhtemelen eşcinsel olmalarıydı, fakat başka durumlarda da olası sebep çalışmalarından dikkatlerini dağıtabilecek şeylerden sakınmaktı. Bu grup da Filippo Brunelleschi, Joseph Scaliger, Franciscus Junius, Nicolas-Claude Peiresc, Leibniz, Pierre Bayle, René de Réaumur, Gaspar Melchor de Jovellanos, Alexander von Humboldt, Thomas Macaulay, Herbert Spencer, Charles Sainte-Beuve, William Robertson Smith ve Charles Ogden'den müteşekkildi. Charles Darwin meşhur evliliğin lehindeki ve aleyhindeki tezler listesini yaptığında, bekâr kalmanın lehindeki argümanlarından biri "Vakit kaybı – Geceleri okuyamazsın," idi (yine de Emma Wedgwood'la evlenmişti).[30]

29 Michael John Gorman, "The Angel and the Compass: Athanasius Kircher's Magnetic Geography", Paula Findlen (ed), *The Last Man Who Knew Everything* (New York, 2003), 229–51, 245'te.

30 Charles Darwin, defter, Temmuz 1838, Cambridge Üniversitesi Kü-

Hatırı sayılır sayıda polimat, memuriyete bağlı olmayan bir geliri olan, "çalışmak zorunda olmayan sınıf" üyesiydi: Sözün gelişi Pico della Mirandola, John Dee, Tycho Brahe, Christiaan Huygens, Scipione Maffei, Montesquieu ve Buffon. Alexander von Humboldt'un sadece yaşamak için değil, meşhur Latin Amerika gezisini finanse etmeye yetecek kadar da geliri vardı. İngiltere'de Charles Babbage, Charles Darwin, Francis Galton, John Lubbock ve William Henry Fox Talbot'un hepsi de özel geliri olan centilmen âlimlerdi. Bir bankerin oğlu ve kardeşi olan Aby Warburg rahatça yaşabiliyor ve çalışmaları için ihtiyaç duyduğu her kitabı satın alabiliyordu.[31] Walter Benjamin, her zaman seve seve olmasa da varlıklı ebeveyni tarafından desteklenmişti. Henry Murray, "tek başına zengin"di.[32]

Bir serveti miras almak bazı polimatların sonraki hayatlarında daha geniş ilgiler edinmelerini mümkün kıldı; sözün gelişi Thomas Young, Charles Peirce, Herbert Spencer, Georg Simmel ve altmış bir yaşında kitaplarına daha çok zaman ayırabilmek için öğretmenliği bırakan Vilfredo Pareto. Eski eşlerini ve çocuklarını desteklemek için hâlâ kitap yazmaya ve Birleşik Devletler'de konferans turlarına çıkmaya mecbur olmasına rağmen, Bertrand Russell'a babasından 20.000 pound miras kalmıştı.

## MECBURİ BOŞ VAKİT

Aubrey'e göre, "en çok her zaman yanında bir sandık dolusu kitapla deniz seyahatlerinde çalışan" Walter Raleigh'in de aralarında bulunduğu birkaç polimat, mecburi boş vakitleri iyi kul-

---

tüphanesi'nde el yazması, https://www.darwinproject.ac.uk/tags/about-darwin/family-life/darwin-marriage.

31 Ernst Gombrich, *Aby Warburg: An Intellectual Biography* (Oxford, 1986), 22.

32 Homans, *Coming to My Senses*, 295.

lanmıştı.[33] *Beagle*'da denizde beş yılını hamakta okuyup yazarak geçiren Darwin, babasına "bir gemi her türlü iş için fevkalâde rahattır. Her şeyin çok yakın ve sıkışık olması insanı öyle düzenli kılıyor ki sonunda kazanan ben oldum," diye yazmıştı. Bu şekilde okuduğu kitaplardan biri, kendi evrim teorisini biçimlendirmesine yardımcı olan Charles Lyell'in *Jeolojinin Prensipleri* [*Principles of Geology*] (1830-3) idi.[34]

Raleigh'in ikinci boş vakit dönemi, *Dünya Tarihi*'ni [*History of the World*] yazdığı Londra Kulesi'ndeki mahpusluğuydu. John Selden, 1629'da politik sebeplerle kapatıldığı Marshalsea Hapishanesi'nde Yahudi hukuk tarihine dair bir inceleme kaleme almıştı. Daha sonra istihzayla "hapishanedeki bolca boş vakit" hakkında yorumda bulunmuştu.[35] Thomas Campanella Napoli hapishanelerinde yirmi yedi sene geçirmiş ve gerçekten de bu koşullarda en önemli kitaplarından bazısını yazmıştı. İsveçli bir diplomatın ailesinde özel öğretmen olarak çalışan Samuel Pufendorf, Danimarka ile İsveç arasında savaş çıktığında Kopenhag'da hapsedilmişti. Kendi ifadesine göre Pufendorf, hapishanedeki vaktini –kitaplara erişimi olmadığından hafızasından– *Hukukbilimin Unsurları*'nı [*Elements of Jurisprudence*] yazmaya harcamıştı.[36] Mallorca'daki Bellver Kalesi'nde mahpus olan İspanyol devlet adamı Jovellanos, boş vaktini bölgenin jeolojisini incelemek, kalenin tarihî bir tasvirini hazırlamak ve Palma binaları hakkındaki notlarını temize çekmek için kullanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmayı reddeden *vicdani retçileri* desteklediği için beş ay hapis yatan Bertrand Russell, demir parmaklıkların arkasında "çok

33 John Aubrey, *Brief Lives*, ed. Oliver L. Dick (Londra, 1960), 254.

34 Akt. Peter Brent, *Charles Darwin: A Man of Enlarged Curiosity*, (Londra, 1981), 137.

35 Gerald Toomer, *John Selden: A Life in Scholarship*, 2 cilt. (Oxford, 2009), 332, 447.

36 Detlef Döring, "Biographisches zu Samuel von Pufendorf", Bodo Geyer ve Helmut Goerlich (ed), *Samuel Pufendorf und seine Wirkungen bis auf die heutige Zeit* (Baden-Baden, 1996), 23–38, 27'de.

fazla okumuş" ve Pufendorf gibi serbest bırakılmadan önce bir kitap yazabilmişti.[37]

## AİLELER

Aileler, bu çalışmada bahsedilen bazı bireyleri birbirine bağlar, belki (meselâ bu zikredilen isimlerden de olan Francis Galton'un iddia ettiği gibi) dehânın kalıtımsal olmasından belki de çok yönlülüğün gelişimini teşvik edenin başlangıçta çevre olmasından. Polimat ailelerine dair meşhur örnekler arasında Wilhelm ve Alexander von Humboldt kardeşler; büyüğü matematik ve doğa felsefesine, küçüğüyse mühendislik ve ekonomi politiğe odaklanan John ve William Playfair kardeşler; kendi aralarında doğa bilimleri ile hümaniter disiplinlere ayrılan Julian ve Aldous Huxley kardeşler; ve (üçünün isminin baş harfleri olan J, S ve T'nin "*je sais tout*" [fr. her şeyi biliyorum] anlamına geldiğine dikkat çekilen) Fransız âlimler Joseph, Salomon ve Théodore Reinach kardeşler vardır.

Karl ve Michael Polanyi kardeşler ise, kız kardeşleri Laura da dahil olmak üzere, bir arkadaşlarının "şimdiye kadar gördüğüm veya işittiğim en kabiliyetli aile," dediği bir ailenin yalnızca en tanınmış üyeleriydiler. "Grafolojiden mücevherata, pedagojiden pijamalara, aşk romanlarından Rus Devrimine kadar geniş bir kültürel ve politik meseleler yelpazesinde yayınlanmamış metinler kaleme alan" anneleri Cécile'e çekmiş görünüyorlar.[38] Kabiliyetli bir ailenin dikkat çekici bir başka örneği, tümü de akademik kariyer yapan, içlerinde (tıp, biyoloji ve semiyotikte) Giorgio ile (kilise tarihi ve politik düşüncede) Paolo gibi en az iki polimat barındıran altı kişilik Prodi kardeşlerdir. Geri

37 Russell, *Autobiography*, 2. cilt, 34.

38 Peter F. Drucker, *Adventures of a Bystander* (Londra, 1978), 126; Cécile hak. bkz. Gareth Dale, *Karl Polanyi: The Limits of the Market* (Cambridge, 2010), 15.

kalan dördünden Giovanni bir matematikçi, Franco ile Vittorio fizikçi ve daha sonra İtalya Başbakanı olan Romano'ysa bir ekonomist idi.

Babalar ve oğullar için on yedinci yüzyıldan, biri İsveçli ve ikisi Hollandalı olmak üzere üç örnek sayılabilir. Genç Olof Rudbeck babasının menziliyle aşık atamazdı fakat tıp, botanik, ornitoloji ve bizim *linguistik* dediğimiz alandaki çalışmalarıyla polimat unvanını kesinlikle hak ediyordu. Önde gelen bir matematikçi ve doğa filozofu Christiaan Huygens, geniş ilgileri ağırlıklı olarak hümaniter disiplinlere yönelmiş Constantijn'in oğluydu. Bir başka Hollandalı Isaac Vossius, aynı ölçüde tanınmış bir âlim olan Gerard Vossius'un oğluydu.

Burada incelenen polimatlar arasında bir çift baba ve kız da bulunur. August von Schlözer sadece döneminin önde gelen tarihçilerinden biri olmakla kalmamış, aynı zamanda adını ilk verenlerden biri olduğu (farklı toplumların mukayeseli incelemesi) *Völkerkunde* ve politik sistemlerin tasviri kadar şekiller tablolarını da içeren *Statistik* hakkında da yazmıştı. Doktora derecesi alan ilk Alman kadını olan kızı Dorothea, dokuz dil biliyordu ve matematik, botanik, zooloji, optik, din, madencilik, mineraloji ve sanat çalışmıştı. Jacob Bronowski ve kızı Lisa ise bir başka örnek sunuyor. Jacob'un iki kültürün her iki tarafında bulunması daha evvel tartışılmıştı, kızı, daha çok bilinen adıyla Lisa Jardine ise edebiyat eleştirmeni ve kültür tarihçisi kadar kamu entelektüeline de dönüşmüş bir matematikçiydi.

## AĞLAR

Polimatlar, akrabalar kadar arkadaş gruplarını da bünyesinde bulundurur. Çekişmelere rağmen türün üyeleri çoğunlukla birbirlerini çekerler. Amerika'ya göç etmesinden sonra Joseph Priestley, kendisi gibi bir polimat olan Thomas Jefferson'la arkadaş olmuştu. Genç Goethe Herder'in, orta yaşlı Goethe ise

Humboldt kardeşlerin arkadaşıydı.

John Herschel, William Whewell ve Charles Babbage Cambridge'de öğrenciyken arkadaş olmuşlardı. James Frazer'ın William Robertson Smith'le arkadaşlığı, Smith'in aynı üniversiteye gelmesiyle başlamıştı. Charles Ogden ile Ivor Richards arasındaki bir başka Cambridge arkadaşlığı, ikisi de Magdalene Kolejinde öğrenciyken doğmuştu. Klasik filoloji okuyan Ogden psikolojiye yönelmiş ve daha sonra Temel İngilizceyi icat etmiş ve savunmuştu. Richards *kültür bilimleri* tahsil etmiş, felsefe ve İngiliz edebiyatı okutmuş ve bir eğitim profesörü olmuştu.[39]

Almanya'da, bir sonraki bölümde bahsedilecek, *Frankfurt Okulu* diyen bilinen topluluk da birbirlerini okul günlerinden tanıyan arkadaşlardan meydana geliyordu: Theodor Adorno, Max Horkheimer ve Siegfried Kracauer. Fransa'da Georges Bataille ile Roger Caillois, *Sosyoloji Kolej*ini beraber kuran arkadaşlardı. Edebiyata ilgileri müşterekti (Bataille şiir, Caillois ise roman yazmıştı), fakat ikisi de daha kapsamlı sonuç sunarken antropolojiden faydalanan tutkulu çalışmalarıyla tanınmışlardı. Bataille'ın *Lanetli Pay*'ı [*La part maudite*] (1949) bir tüketim teorisi ortaya koyarken, Caillois *Oyun ve İnsanlar*'da [*Les jeux et les hommes*] (1958) bir oyun teorisi sunmuştu.[40] Bir başka verimli dostluk da filozof ve edebiyat, sanat ve sinema hakkında yazan bir eleştirmen Gilles Deleuze ile psikolog, filozof ve semiyolog Félix Guattari arasında olandı.

William Robertson Smith ile James Frazer arasındaki ilişki, polimatların tarihinde bir başka yinelenen tema olan usta ve çırak ilişkisi olarak da tasvir edilebilir.[41] Karl Pearson, Francis

39 J. W. Scott, "Ogden, Charles Kay", *ODNB* 41, 558–9; Richard Storer, "Richards, Ivor Armstrong", *ODNB* 46, 778–81.

40 Michel Surya, *Georges Bataille: An Intellectual Biography* (1992: İngilizce tercüme, Londra, 2002); Alain Bosquet, *Roger Caillois* (Paris, 1971).

41 Ustalar ve çıraklar hakkında, George Steiner, *Lessons of the Masters* (Cambridge, 2003), ve Françoise Waquet, *Les enfants de Socrate: filiation intellectuelle et transmission du savoir, XVIIe–XXie siècle* (Paris, 2008).

Galton'un talebesiydi. Lewis Mumford kendisini, Geddes "bütün hayatımı değiştirdi" ve "bana yeni bir dünyaya bakış açısı verdi," diye kabul ederek ve aynı zamanda biraz daha yaşlanınca "kendi düşünme tarzım onunkinden ayrılmıştı," diye itiraf ederek, Patrick Geddes'in asi bir müridi olarak nitelemişti.[42] Henry Murray, Lawrence Henderson'ın öğrencilerinden biriydi ve Ernst Haeckel de Rudolf Virchow'un çırağıydı. Sırası geldiğinde Haeckel, Friedrich Ratzel'in "koşulsuz hayranlık" ifade ettiği bir usta olmuştu.[43]

Daha geniş mütekabiliyet ağlarından evvelki bölümlerde bahsedilmişti. Bu ağlardan bazıları çok iyi bilinir. Peiresc, Kircher, Leibniz, Bayle ve Alexander von Humboldt üzerinden Erasmus'tan Darwin'e kadar nakledilirler. Yüz yüze temaslar her zaman belgelenemez fakat muhtemelen çok daha önemlidir. Sözün gelişi Gregory Bateson kendisini, şahsen tanıdığı en az dört başka polimatı içeren müşterek bir teşebbüsün parçası olarak görüyordu: Bertalanffy, Wiener, von Neumann ve Shannon.[44]

Aile ve arkadaşlar, aynı zaman zarfında yaşayan veya en azından farklı on yıllar boyunca örtüşen yan bir bireyler ağı denilebilecek şeyi oluşturur. Polimatlar için ayrıca önemli olan şey, onların dikey ağları veya genellikle Ramón Lull, Pico della Mirandola, Johannes Comenius ve Francis Bacon gibi erken dönem polimatlarını kapsayan entelektüel soykütükleridir. Pico, Heinrich Cornelius Agrippa, Kircher, Caramuel, Leibniz ve Benito Feijoo'nun hepsi de Lull'un kombinasyon sanatından etkilenmişlerdi. Johannes Bureus, Pico'ya hayrandı, Kraliçe Christina ise onun bir portresine

42 Lewis Mumford ile mülakat, www.patrickgeddestrust.co.uk/LM%20on%20PG%20 BBC%201969.htm, erişim tarihi 6 Şubat 2017. Krş. Mumford, "The Disciple's Rebellion", akt. Frank G. Novak Jr. (ed), *Lewis Mumford and Patrick Geddes: The Correspondence* (Londra, 1995).

43 Harriet Wanklyn, *Friedrich Ratzel: A Biographical Memoir and Bibliography* (Cambridge, 1961), 7.

44 Mark Davidson, *Uncommon Sense: The Life and Work of Ludwig von Bertalanffy* (Los Angeles, CA, 1983), 191.

sahipti. Leibniz ve Kircher, Comenius'a ilgi duyuyorlardı. Bacon; d'Alembert, Feijoo ve Jovellanos'un, daha sonralarıysa Comte, Spencer ve Melvil Dewey'in kahramanıydı. Nispeten daha yeni bazı polimatlar bile bu soykütük anlayışını taşıyordu. Hem Geddes hem de Neurath, Comenius'u ilham verici bulmuşlardı. Borges (*düşünce makinesi* üzerine bir deneme kaleme aldığı) Lull'a, (hakkındaki bir kitaba inceleme yazdığı) Pico'ya, Kircher'e, Leibniz'e, Coleridge'e, ("benim için esas" dediği) De Quincey'e ve (Aldous'nun kardeşi Julian ile büyükbabaları T.H. Huxley'in de dahil olduğu) "Huxley sülalesi"ne ilgisini dile getirmişti.

Gelişmek için polimatlar, hayatlarını kazanmalarını sağlayacak bir korunağa ihtiyaç duyarlar. Bu korunakların en bilinenleri arasında saraylar, okullar, üniversiteler, kütüphaneler ve dergiler bulunur.

## SARAYLAR ve HÂMÎLİK

Erken modern dönemde başka bilginler (ayrıca ressamlar, şairler ve müzisyenler) için olduğu gibi, polimatlar için de önemli bir korunak saray, kraliyet ve aristokrasiydi. Leonardo, Milano'daki Lodovico Sforza'nın sarayı için Floransa'yı terk etmiş ve Kral I. Francis'in desteğiyle hayatını Fransa'da tamamlamıştı. İsveçli IX. Charles ve halefi Gustav Adolf, *büyüklük çağının büyük bilgesi* olarak tasvir edilen ve okült bilimler ile İsveç eski eserleri üzerine çalışmalarıyla tanınan Johannes Bureus'nun hâmîleriydiler.[45] Gördüğümüz gibi bilginler için özellikle önemli olan, Gustav'ın kızı İsveçli Christina'nın sarayıydı.

Leibniz, Hanover ve Wolfenbüttel saraylarında yaşamıştı. Lorenzo Magalotti ve Francesco Redi ise Floransa'daki Me-

45 Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria*, 1. cilt (Stockholm, 1975), 152–61, 237–49; Håkan Håkansson, "Alchemy of the Ancient Goths: Johannes Bureus's Search for the Lost Wisdom of Scandinavia", *Early Science and Medicine* 17 (2012), 500–22.

dicilerin sarayında ikamet etmişlerdi. Samuel Pufendorf, XI. Charles'ın ve sonrasında Berlin'de Brandenburg Elektör'ünün saraylarında tarihçi olarak çalışmıştı. Peter Simon Pallas ve August Schlözer, Büyük Katerina tarafından desteklenmiş ve tıpkı Potsdam'da Büyük Frederick'in sarayındaki Voltaire gibi Denis Diderot da St. Petersburg'da onun sarayında birkaç ay kalmıştı. Ancak on dokuzuncu yüzyılda Alexander von Humboldt da Prusya sarayında mabeyinci olarak hizmet etmişti.

Polimatların saraya karşı tutumu çoğu kez değişkendi. Özel bir geliri olmayan bilginler için, monarkların ve aristokratların ödediği maaşlar genellikle cazipti. Agrippa'nın Köln, Turin, Metz, Cenevre, Fribourg, Lyon ve Antwerp'teki göçebe hayatının bir nedeni, aralarında İmparator Maximilian, Savoylu Louise ve Avusturyalı Margaret'in de olduğu hâmîler arayışıydı. Hâmîler basılacak kitaplar için para ödeyebiliyorlardı. İmparator III. Ferdinand'ın para yardımı olmaksızın, Kircher'in *Oedipus Aegyptiacus*'unun yekpare resimlenmiş folyoları hiçbir zaman yayınlanmayabilirdi. Üstelik nüfuzlu hâmîler koruma da sağlıyorlardı. Akademik meslektaşlarıyla anlaşmazlıklarında Swedenborg, Kral XII. Charles tarafından desteklenmişti.

Diğer taraftan bilginler çoğunlukla saray adamlığını icra etmeye mecbur olmanın yol açtığı dikkat dağınıklığından şikayetçiydiler. Roma'da Kircher, zamanını Papa VII. Alexander'ın sorularını cevaplayarak harcamaktan yakınmıştı.[46] Leibniz, Hannover Elektör'ü Ernst August'a tarihçi olarak hizmet ederken, hâmîsi ondan sürekli başka meselelerle ilgilenmesini istiyordu. Humboldt'un ise Kral III. Friedrich Wilhelm'e yemeklerde kitap okuması ve yazışmalarıyla ilgilenmesi ve daha sonra da kendisini bir ansiklopedi gibi kullanan IV. Friedrich Wilhelm'in muhtelif konulardaki pek çok sorusunu cevaplaması gerekiyordu.[47]

46 John Fletcher (ed), *Athanasius Kircher und seine Beziehungen zum gelehrten Europa seiner Zeit* (Wiesbaden, 1988), 3, 111.

47 Maria Rosa Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography* (Cambridge,

Günümüzde monarkların ve aristokratların hâmîliği vakıflarca devralınmıştır. Onların polimatları da ilgilendiren bazı teşebbüslerdeki rolleri aşağıda ele alınacaktır.

## OKULLAR ve ÜNİVERSİTELER

Erken dönem modern Almanya'da okullarda, bilhassa da Hamburg ve başka yerlerdeki akademik yönelimli liselerde bazı polimatlar öğretmenlik yapmışlardı. Birkaç kişi, öğrenimlerini tek bir disiplinle sınırlama ihtiyacından rahatsızlık duymuş gibi, bu korunağı üniversitede bir konuma tercih etmişti.[48]

Yine de birçok polimat, bilginler için bugün alışılmış olandan çok daha fazla özgürlük sunan üniversitelere yönelmişti. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından önce akademik departmanların idareleri henüz çok talepkâr değildi, ders yükü de gayet hafif olabiliyordu. 1910'dan 1938'e dek John Hopkins'te öğretim üyeliği yapan Arthur Lovejoy, "lisans öğrencilerine ders vermeyi reddetmiş" ve sadece küçük yüksek lisans öğrenci gruplarına olmak üzere "hiçbir zaman haftada dört saatten fazla ders vermemişti".[49] Üstelik birçok profesör ev işlerini eşlerine ve hizmetçilerine bırakabiliyordu. Friedrich Ratzel için, "on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde bir profesörün, bilhassa da bir Alman profesörün yönetim, sosyal hizmet ve ev işlerince kısıtlanmadan olağanüstü bir bilgi birikimi edinmesi hâlâ mümkündü," denilmiştir.[50]

Akademik özgürlük, özellikle polimatlar için önemli bir öz-

---

2009), 324; Andrea Wulf, *The Invention of Nature: The Adventures of Alexander von Humboldt, the Lost Hero of Science* (Londra, 2015), 240.

48 Wilhelm Adolf Scribonius, Marburg Üniversitesinden Korbach'taki liseye geçmişti. Conrad Samuel Schurzfleisch de Korbach'ta ders vermişti. Johanneum, Hamburg'daki lisedeki öğretmenler arasında Peter Lambeck, Vincent Placcius, Johann Albert Fabricius ve Hermann Samuel Reimarus vardı.

49 Daniel J. Wilson, *Arthur O. Lovejoy and the Quest for Intelligibility* (Chapel Hill, NC, 1980), 186–7.

50 Wanklyn, *Friedrich Ratzel*, 3.

gürlük formu olan disiplinler arası geçiş fırsatları da içeriyordu. Helmstedt Üniversitesinde Hermann Conring hukuk, tarih ve tıp arasında mekik dokumuştu.[51] Uppsala'da aslında tıp öğretmek için atanan Olof Rudbeck, geniş bir yelpazede doğa bilimleri hakkında dersler vermişti. Leiden Üniversitesinde botanik ve tıp profesörü Herman Boerhaave'nin kimya kürsüsünde de bulunmasına müsaade edilmişti. On dokuzuncu yüzyılda Hermann Helmholtz, fizyolojiden fiziğe geçmişti.

Yirminci yüzyılda bile bazı üniversiteler bu konuda kendilerinin esnek olduğunu göstermişlerdir. 1924'te Graz Üniversitesinde, ilgileri arasında astronomi de bulunan Alfred Wegener için meteoroloji ve jeofizik alanlarında özel bir kürsü açılmıştı. Oxford'da R. G. Collingwood'a *Felsefe ve Roma Tarihinde Üniversite Öğretim Görevlisi* diye ısmarlama bir vazife verilmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Cambridge'de Embriyoloji Okutmanı Joseph Needham, Çin bilim tarihini yazmak için biyolojiyi bıraktıktan sonra da görevini sürdürmüştü.

Üç devamlı polimat, akademik sahalar arasındaki dramatik değişimlerine rağmen, sadece kampüs içerisinde bir bölümden bir başka bölüme geçerek kendi üniversitelerinde profesör kalabilmişlerdi. Aberystwyth Üniversitesinde önceden zooloji bölüm başkanı olan Herbert Fleure, ilk (aslında biricik) antropoloji ve coğrafya profesörü olmuştu. Manchester Üniversitesinde, görmüş olduğumuz üzere, Michael Polanyi kimyadaki bir kürsüyü "sosyal bilimler"deki başka bir kürsüyle değiştirmişti. Los Angeles, Kaliforniya Üniversitesinde eski bir fizyoloji profesörü Jared Diamond, Coğrafya Bölümüne geçmişti.

51 Michael Stolleis, "Die Einheit der Wissenschaften: Hermann Conring", Stolleis, ed., *Conring* (Berlin, 1983), 11–34. Krş. Alberto Jori, *Hermann Conring (1606–1681): Der Begründer der deutschen Rechtsgeschichte* (Tübingen, 2006).

Özellikle birkaç disiplin, polimatlar için sıçrama tahtası sağlamış görünüyor. Felsefe, bilginin temelleriyle meşgul olma geleneği sayesinde bariz bir örnektir. Sözün gelişi Durkheim, Foucault ve Bourdieu tümüyle filozof olarak yetiştirilmişlerdi. Tıp, başka disiplinlerde de faydalı olduğu ispatlanmış kesin gözlem eğitimi sunan bir başka atlama tahtasıydı. Erken modern dönemde hekimler tedavi arayışlarında sıklıkla botanik ve kimya okumuşlardı, Miguel Servet ise ayrıca astronomi ve coğrafyayla ilgilenmişti. Koleksiyonculuklarıyla meşhur bu erken dönem modern üstadlar arasında Danimarkalı hekim Ole Worm ile İrlandalı Hans Sloane de vardı. Daha sonra birkaç hekim de fizikî ve sosyal antropolojiye yakınlaşmıştı. Fransız Paul Broca, tıpkı yurttaşları Gustave Le Bon ile Paul Rivet ve İtalyan Paolo Mantegazza gibi tıptan antropolojiye geçmişti.[52]

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda mühendislik, polimatlığa giden bir başka güzergâhtı. Sözün gelişi Léon Walras ve Vilfredo Pareto ekonomiye, Frédérick Le Play ve Herbert Spencer sosyolojiye, Warren Weaver tarım çalışmaları ve iletişim teorisine, Vannevar Bush bilgisayar bilimine, John Maynard Smith ve Robert May biyolojiye, Benjamin Whorf linguistik ve antropolojiye ve Buckminster Fuller mimarlığa ve "evreni yöneten prensipler" dediği şeye geçmişti. John Playfair'ın bir mühendis olarak teknik resim eğitiminin ona grafikler ve çizelgeler icat etmekte yardımının dokunması gibi, iyi bir mühendis olmak için gerekli olan sistem anlayışının başka disiplinlere uyum sağlayabilecek yeterlilikte olduğu görülüyor.

Yeni disiplinler, uzmanlaşma sürecinin bir parçası olarak doğar. Paradoksal olarak bu yeni disiplinler, ilk nesil öğretmen-

52 Benoît Marpeau, *Gustave Le Bon: parcours d'un intellectuel, 1841–1931* (Paris, 2000); G. Armocida ve G. S. Rigo, "Mantegazza, Paolo", *DBI* 69, 172–5.

leri ister istemez başka bir alanda eğitildiklerinden, en azından kısa vadede, polimatlar için özel fırsatlar da sunar. Freud'un tıp ve zoolojiden psikanalize geçişi, yaratıcı "dönme" olarak tasvir edilebilecek şeyin meşhur bir örneğini sunar.[53]

Antropoloji söz konusu olduğunda göçmenler tıptan olduğu kadar coğrafya (Franz Boas), zooloji (Alfred Haddon) ve psikolojiden de (William Rivers) gelmişlerdi. Sosyolojide ise, Frédérick Le Play mühendislik, Émile Durkheim felsefe ve pedagoji, Max Weber hukuk, Robert Park felsefe ve gazetecilik ve Lester Wars jeoloji ve palaeontolojiden gelmişti.

## KÜTÜPHANELER ve MÜZELER

Kütüphanecilik vazifesi, M.Ö. üçüncü yüzyıldaki İskenderiye'deki Eratosthenes'den beridir, polimatlar için bariz bir korunaktır. Pierre Bayle, kendisine "çalışma zamanı"yla birlikte (öyle sanıyordu), "yeterince kitap" sağlayacağı için vaktiyle kütüphaneci olmayı düşünmüştü.[54] Bizim dönemimizde en az yirmi polimat, kariyerlerinin bir ânında bu pozisyonu işgal etti. Bunlar arasında Escorial'da Benito Arias Montano; Viyana'da Hugo Blotius; Paris, Stockholm ve Roma'da Gabriel Naudé; Wolfenbüttel'de Leibniz ve Lessing; Floransa'da Antonio Magliabecchi; Edinburgh'da David Hume ve Adam Ferguson; Cambridge'de William Robertson Smith; Madrid'de Marcelino Menéndez Pelayo ve Buenos Aires'te Jorge Luis Borges yer alır.[55] Kitapları tasnif etmek, Leibniz, Melvil Dewey ve Paul

53 Bir tür dönme hakkında bkz. Peter Burke, "Turn or Return? The Cultural History of Cultural Studies, 1500–2000", Mihaela Irimia ve Dragoş Ivana (ed), *Literary into Cultural History* (Bükreş, 2009), 11–29.

54 Bayle'ın 1681 tarihli bir yazısından akt. Helena H. M. van Lieshout, "The Library of Pierre Bayle", Eugenio Canone (ed), *Bibliothecae Selectae da Cusano a Leopardi* (Floransa, 1993), 281–97, 281'de.

55 Kütüphaneci olarak faal olan başka polimatlar şöyle sıralanabilir: Stockholm'de Johannes Bureus ve Isaac Voss; Stockholm ve Kopenhag'da Marcus Meibom; Oxford Mesih Kilisesi'nde Robert Burton;

Otlet'in durumlarında olduğu gibi, açıkça bilgiyi tasnif etmekle bağlantılıdır.[56]

Müzeler de küratörlere çalışma zamanı ve fırsatı sağlamak için kullanılmıştı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında "bilimsel araştırmaya adanmış dünyanın en büyük kuruluşu" olan Paris'teki Doğa Tarihi Müzesi, Georges Cuvier'in birçok faaliyetinin üssüydü.[57] Adolf Bastian, Berlin'deki Etnoloji Müzesi'ni kurmuştu. Franz Boas orada çalışmıştı ve daha sonra kariyeri boyunca çalışmaya devam edeceği bölge olan Birleşik Devletler'in Kuzey Batı Sahili'nde üretilen eserlere ilgi duymaya başlaması da burada sergileri katologlarken gerçekleşmişti. Birleşik Devletler'e gelişinden sonra Boas, Columbia Üniversitesine geçmeden evvel Chicago'daki Field Doğa Tarihi Müzesi'nde çalışmıştı.

Bazı polimatlarsa işlerinin sağladığı zaman aralıklarında çalışmış ve yazmışlardı. Bu zaman aralıkları on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda genellikle daha sonraki dönemlere nispeten daha verimli olmuşlardır. John Stuart Mill, işlerinin kitaplarını yazmasına imkân verecek kadar hafif olduğu Doğu Hindistan Şirketi'ndeki bir ofiste çalışma şansına sahipti. John Lubbock, aile bankasının başkanı ve parlamento üyesi olarak aktif iken prehistorya hakkındaki kitaplarını yazabilmişti. Borges, Buenos Aires'teki halk kütüphanesinde kitapları katologlarken, hafif bir iş yükü olarak tasvir ettiği dokuz yıllık mesleği ona geniş okumasını sürdürme fırsatı vermişti.

---

Kiel'de Daniel Morhof; Fransa ve Roma'da Lucas Holste; Viyana'da Peter Lambeck; Padua'da Vincentius Placcius; Weimar'da Conrad Schurzfleisch; Paris'te Georges Bataille ve Washington'da Daniel Boorstin.

56 Gordon Stevenson ve Judith Kramer-Greene (ed), *Melvil Dewey: The Man and the Classification* (Albany, NY, 1983); Françoise Levie, *L'Homme qui voulait classer le monde: Paul Otlet et le mundaneum* (Brüksel, 2006); Alex Wright, *Cataloging the World: Paul Otlet and the Birth of the Information Age* (New York, 2014).

57 Franck Bourdier, "Cuvier, Georges", *DSB* 3, 521–8, 524'te.

## ANSİKLOPEDİLER ve DERGİLER

Akademik dünyanın eşiğinde bazı polimatlar, bilinen ansiklopedik ilgilerine yeterince uygun olarak, ansiklopediler yazmış, düzenlemiş veya ansiklopedilere katkıda bulunmuşlardır. Görmüş olduğumuz gibi Johann Heinrich Alsted tek başına devasa bir ansiklopedi hazırlamıştı, Diderot ve d'Alembert ise bir katkıda bulunanlar ekibini yönetmişlerdi. Thomas Young, *Encyclopedia Britannica*'nın beşinci baskısına altmıştan fazla maddeyle katkıda bulunmuştu. Robertson Smith *Britannica*'nın dokuzuncu baskısının baş editörüydü, Andrew Lang ise bu baskıya on dokuz maddeyle iştirak etmişti. Genç Norbert Wiener, bir süreliğine *Encyclopedia Americana* için maddeler yazarak geçimini sağlamıştı.

Bayle'ın zamanından günümüze kadar polimatlar için bir başka korunak, özellikle de serbest çalışmanın özgürlüğünü üniversite gibi bir kurumun görece güvenliğine tercih edenler için, kültür dergileri ve gazeteler olmuştur. Sözün gelişi Samuel Johnson, *Sözlük*'ü gibi kendisini "akademik çardakların siperliği" dediği yerin dışında geçimini sağlamasına imkân veren *The Rambler*'ı kurmuştu.[58] Macaulay, *The Edinburgh Review* için yazdığı meşhur denemelerinden (o dönem için makûl bir ücretle) yılda iki yüz pound kazanıyordu.[59] George Eliot *Westminster Review*; Ernest Renan ve Hippolyte Taine *Revue des Deux Mondes*; Siegfried Kracauer *Frankfurter Zeitung*; Lewis Mumford, George Steiner ve Susan Sontag *New Yorker*; Sontag, Steiner ve Oliver Sacks *New York Review of Books*; Michel Foucault *Le Nouvel Observateur*; Umberto Eco ise *L'Espresso* için yazmıştı.

Birkaç polimat da bu mecralarda yazmanın yanı sıra dergiler yayına hazırlamış veya kurmuştu. Francis Jeffrey *Edinburgh Review*'un, Lewis Mumford ve Kenneth Burke *The Dial*'in edi-

58 Samuel Johnson, *Dictionary of the English Language* (Londra, 1755), önsöz.
59 John Clive, *Macaulay: The Shaping of the Historian* (Londra, 1973), 100.

törlüğünü yapmış, Benedetto Croce ise *La Critica*'yı kurmuştu. Kitapların bir tür ebesi olarak dizileri yayına hazırlamak, aralarında Flammarion yayınevi için *Bibliothèque de Philosophie Scientifique*'i yöneten Gustave Le Bon, Albin Michel için *L'Évolution de L'Humanité* tarih serisini düzenleyen Henri Berr, Routledge için, nihayetinde 201 cilde ulaşan bir seri olan *Uluslararası Psikoloji, Felsefe ve Bilimsel Yöntem Kitaplığı*'nı yöneten Charles Ogden gibi isimlerin bulunduğu polimatlar için bir başka görev olmuştur.

## İŞ BİRLİĞİ

*Altın çağ*larında bile polimatlar bir başlarına çalışmamış, bir arkadaş ve bilgi kaynağı ağına bağlı olmuşlardı. Farklı disiplinlerde ustalaşmanın güçlüğü arttıkça, sonraki polimatlar en azından bazı zamanlar iş birliğine gitmişlerdi. Gözlemleri için asistanlar çalıştıran Alexander von Humboldt, özellikle jeofizik araştırmalarında, yerkürenin manyetizmasını ölçmek için farklı ülkelerde bir gözlem noktaları ağı kurulmasını teşvik ederek uluslararası bilimsel iş birliğine de çok bağlıydı.[60] H.G. Wells, Julian Huxley'le *Hayat Bilimi*'nde [*The Science of Life*] (1929) iş birliği yapmıştı. Karl Polanyi'nin antropoloji ve antik tarih çalışmalarında çok ayıda asistanı vardı.

Uzun kariyeri boyunca Paul Lazarsfeld, meslektaşlarıyla iş birliği içinde araştırmalar yürütmüştü. Joseph Needham'ın asistanları ve iş arkadaşları, *Çin'de Bilim ve Medeniyet*'in [*Science and Civilization in China*] birçok cildinin yaşlı yazarın ölümünden çok

60 L. Kellner, "Alexander von Humboldt and the Organization of International Collaboration in Geophysical Research", *Contemporary Physics* 1 (1959), 35–48; Kurt-R. Biermann, "Alexander von Humboldt als Initiator und Organisator internationaler Zusammenarbeit auf geophysikalischen Gebiet", E. G. Forbes (ed), *Human Implications of Scientific Advance* (Edinburgh, 1978), 126–38; Frank Holl (ed), *Alexander von Humboldt: Netzwerke des Wissens* (Ostfildern, 2009); Otmar Ette, *Alexander von Humboldt und die Globalisierung* (Frankfurt, 2009), 20.

sonra boy göstermeye devam etmesini sağlamışlardı.[61] Ernst Gombrich, (göz ve beyin üzerine) nöropsikolog Richard Gregory ve (sözel olmayan iletişim üzerine) biyolog Robert Hinde'le beraber çalışmıştı. Herbert Simon, kendi hesabına göre, "80'den fazla araştırma ortaklığı"na iştirak etmişti.[62]

Meşhur iş birlikleri arasında şunlar sayılabilir: Charles Ogden'la Ivor Richards'ın felsefe ve dil hakkındaki kitapları *Anlamın Anlamı* [*The Meaning of Meaning*] (1923); John von Neumann'ın Norbert Wiener'la sibernetik hakkındaki çalışması ve Oskar Morgenstern'le yazdığı *Oyunlar Teorisi ve Ekonomik Davranış* [*The Theory of Games and Economic Behaviour*] (1944); Claude Shannon'la Warren Weaver'in müşterek kitapları İletişimin Matematik Teorisi [*The Mathematical Theory of Communication*] (1949). Yuri Lotman'la Boris Uspensky, kültür semiyotiği çalışmalarında onlarca yıl ortaktılar.

Michel de Certeau, dil politikalarına dair incelemesini iki genç tarihçi Jacques Revel ve Dominique Julia'yla birlikte yazmıştı. Michel Foucault ailenin tarihi hakkında bir çalışmayı tarihçi Arlette Farge'la birlikte ve ebeveyn katili Pierre Riviére hakkındaki bir başka çalışmayı ise aralarında antropolog Jeanne Favret ve tıp tarihçisi Jean-Pierre Peter'in bulunduğu *Collége de France*'taki seminerinin katılımcılarıyla beraber yürütmüştü.[63]

Bu örneklere başkalarını eklemek kolay olacaktır. İster resmî isterse gayriresmî olsun, çokdisiplinli veya disiplinlerarası iş birliği projeleri müteakip bölümün konusudur.

---

61 Lazarsfeld'in mesai arkadaşları arasında Marie Jahoda (ilk karısı), Elihu Katz ve Robert Merton vardı. Needham'ın bazıları kendi akademik kariyerlerini sürdüren asistanları arasında Lu Gwei-Jen (ikinci karısı), Wang Ling, Gregory Blue, Francesca Bray ve Toshio Kusamitsu bulunuyordu.

62 Simon, *Models*, 64.

63 Stuart Elden, *Foucault's Last Decade* (Cambridge, 2016), 8.

# 8
# DİSİPLİNLERARASILIK ÇAĞI

Bilgi alanları arasında "yalnız gezen"in konumu giderek savunulamaz hâle geldiğinden, tek bir disiplinin sınırlarının çok ötesine uzanan bir sahaya genel bir bakışla, dikkati bazı polimatların bireysel olarak başardıkları şeyi kolektif olarak da başarmaya teşebbüs etmelerine çevirmek gerekir.[1] Bu türden teşebbüslere küçük, gayrıresmî, yüz yüze gruplar ve ayrıca bu amaç için kurulmuş resmî kurumlar tarafından girişilmiştir.

Söz konusu hikâye, *disiplinlerarası* sıfatının 1950'lerde Fransızca ve Almancada olduğu kadar İngilizce konuşan dünyada da yaygın kullanıma girmesinden çok önce başlar. O zamandan evvel, ister bireyler isterse ekipler tarafından olsun, disiplinlerarası çalışma teşebbüsleri, entelektüel "iş birliği" yahut "çapraz dölleme" olarak tasvir edilmişti.[2] O zamandan beri *disiplinsiz* (*adiscpilinary*), *disiplin karşıtı* (*anti-disciplinary*), *çapraz disiplinli* (*cross-disciplinary*), *çokdisiplinli* (*multi-disciplinary, pluri-disciplinary*), *tümdisiplinli* (*omni-disciplinary*), *post-disiplinli* (*post-disciplinary*), *erken-disiplinli* (*pre-disciplinary*) ve *disiplinler ötesi* (*trans-disciplinary*) gibi kafa karıştırıcı terimler rastgele kullanılmaya başlandı. Aşağıda, disiplinler arasındaki sınırlara –yahut gediklere– dair çalışmaları tasvir etmek için *disiplinlerarası* kelimesini, müşterek bir proje üzerinde çalışmak için üyelerini farklı disiplinlerden alan ekiplere atıfta bulunmak için de *çokdisiplinli* kelimesini alıkoyarak bu terimlerin çoğundan kaçınılacak.

---

1 Genel bir kılavuz için bkz. Robert Frodeman (ed), *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity* (Oxford, 2010); tarih için bkz. Harvey J. Graff, *Undisciplining Knowledge: Interdisciplinarity in the Twentieth Century* (Baltimore, MD, 2015).

2 Roberta Frank, "Interdisciplinary: The First Half-Century", E. G. Stanley ve T. F. Hoad (ed), *Words* (Cambridge, 1988), 91–101.

Görmüş olduğumuz üzere, on sekizinci yüzyılın ansiklopedileri ve bilim keşifleri zaten bu tür ekiplere bağlıydı. General Electric, Standart Oil, Eastman Kodak ve Bell Telephone gibi şirketlerce finanse edilen on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki endüstriyel araştırma laboratuvarları için de öyleydi[3], keza Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında ve sonrasında hükümetler tarafından malî olarak desteklenen projeler de.

Polimat Herbert Simon, "farklı sosyal bilimcileri toplamak" diye nitelendirdiği sosyal bilimlerdeki ekip çalışmasını eleştirmişti. Ona göre ihtiyaç duyulan şey, "farklı sosyal bilimleri tek bir adamda toplayan" bir polimattı.[4] Herkes Simon'ın kendisi gibi olsaydı, kesinlikle haklı olurdu. Bununla birlikte bu bölümün merkezî teması, bilgi patlamasının birkaç enerjik ve kendini adamış bireyden başka kimsenin birkaç disiplinde bile neler olup bittiğini takip etmesini imkânsız kıldığıdır. Bu nedenle genel eğitim seviyesinde olduğu kadar problem yönelimli araştırma seviyesinde de söz konusu problemi çözmek için birçok kolektif teşebbüs vardır.

Daha önceki bölümlerde sahne almış bazı polimatlar, bu sefer uzmanlaşmayla mücadele etmek için kolektif teşebbüslerin katılımcıları olarak incelenerek yeniden boy gösterecekler. Thomas De Quincey "yüzeysel bilgi"yi tartışmıştı; José Ortega y Gasset "öğrenilmiş cehalet"i kınamış ve uzmanlaşmanın barbarlığa yol açtığını iddia etmişti; Lewis Mumford kendisine "genel kültürlü" demekten gurur duyuyordu; George Steiner uzmanlaşmayı "moronca" diye adlandırmıştı; ve bilim kurgu yazarı olarak tanınan eski bir mühendis Robert Heinlein "uzmanlaşma böcekler içindir," demişti.

Daha dengeli bir görüş, 1901'de yazan İngiliz gazeteci ve sosyolog L.T. Hobhouse tarafından şöyle dile getirilmişti: "Uz-

3 Leonard S. Reich, *The Making of American Industrial Research* (Cambridge, 1985).

4 Herbert Simon, *Models of My Life* (Cambridge, MA, 1991), 170.

manlaşmaya ... modern bilimin etkinliğini ve doğruluğunu borçluyuz. Ona ayrıca tazeliğin ve ilginin kaybolmasını, bilimsel muhayyilenin zayıflamasını ve bir eğitim aracı olarak bilimdeki büyük bozulmayı da borçluyuz."[5]

Uzmanlaşma üzerine yürütülen bu tartışmanın dikkat çekici bir niteliği, birkaç metaforun tekrarlanmasıdır. Bölge (*territory*) metaforu şimdiye dek oldukça yıpranmıştır, fakat özellikle bilgi *alanları/sahaları* fikri yaygın akademik kullanıma girdiği için cazibesini sürdürür. Alan/saha, çitler ve sınırlarla ilişkilidir. *New Yorker*'daki bir yazar bir seferinde polimat Beardsley Ruml'un, "fikirler dünyasındaki Geçilmez, Çimlere Basmayın, İzinsiz Girilmez ve Çıkmaz Sokak tabelalarını görmesini engelleyen" "yaratıcı cehalet"i hakkında yorumda bulunmuştu.[6]

Aksine disiplinlerarası teşebbüsler kapılar veya pencereler açmak, köprüler kurmak ve duvarları yıkmak olarak sunulur. Yale'de Başkan Angell, disiplinlerarasılık projesini, ister tumturaklı isterse alaycı bir şekilde, "Çin Seddi"ni yerle bir etmek olarak tanımlamıştı.[7]

Alternatif olarak uzmanlaşma eleştirmenleri, politik metaforlardan faydalanırlar. On dokuzuncu yüzyılın başlarında William Whewell, "bilim topluluğu"nun "parçalanan büyük bir imparatorluk gibi" dağılacağı tehlikesine çoktan işaret etmişti. Uzmanlaşma, "balkanlaşma" veya "disiplin şövanizmi" olarak tasvir edilmiştir. Norbert Elias, "bugün oluşturulan bilimsel bilgi departmanları, egemen devletlerin bazı karakteristiklerini taşır," diye belirtmişti.

---

5 *Manchester Guardian*, 1 Ocak 1901.

6 Beardley Ruml, "Recent Trends in Social Science", Leonard D. White (ed), *The New Social Science* (Şikago, IL, 1930); Martin Bulmer ve Joan Bulmer, "Philanthropy and Social Science in the 1920s", *Minerva* 19 (1981), 347–407, 358'de.

7 James R. Angell, "Yale's Institute of Human Relations", *Religious Education* 24 (1929), 583–8, 585'te; krş. J. G. Morawski, "Organizing Knowledge and Behavior at Yale's Institute of Human Relations", *Isis* 77 (1986), 219–42, 219'da.

Herbert Simon'a göre, "disiplinler akademide, uluslararası sistemdeki uluslarla aynı rolü oynar".[8]

Uzmanlaşma eleştirmenlerinin amaçları, makûlden iddialıya kadar çeşitlilik arz eder. Otto Neurath gibileri idealistti (söz konusu ideal, bilimin yahut daha genel olarak bilginin birliğine dairdi). Pragmatist olanlar da vardı. Ortega y Gasset uzmanlaşmayı tümüyle reddetmemiş, fakat uzman bilgisi ile "mutlaka genel olan" (*no puede ser sino general*) "kültür" arasında bir denge gözetmişti.[9] Polimat sosyal bilimci Donald T. Campbell, bilginlerin kendilerine komşu sahalarda neler olup bittiğine bütün dikkatlerini vermeleri gerektiğine işaret ederek disiplinler arasındaki örtüşmelerin "balık pulu modeli" dediği şeyi önermişti.[10]

Disiplinlerarasılık taraftarlarının yöntemleri de çeşitliydi. Bazıları yeni kurumların kurulmasını tercih ederken, başkaları da gayrıresmî düzenlemeleri yeğlemişti. Eski işbirliği formlarının yenileriyle birlikte varolduğu birbiriyle örtüşen altı aşamayı ayırt etmek yararlı olabilir.

İlk aşama, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren *salon*lar, kulüpler ve kafelerdeki gayriresmî veya yarı-resmî tartışma gruplarından biriydi. Bunu sırasıyla birleşik bilim için uluslararası hareket; ABD'de, bilhassa sosyal bilimlerde, genel eğitim fikrinin yeniden canlandırılmasıyla birlikte araştırma

8 Guy V. Beckwith, "The Generalist and the Disciplines: The Case of Lewis Mumford", *Issues in Integrative Studies* 14 (1996), 7–28, 15'te; Norbert Elias, "Scientific Establishments", Elias, Herminio Martins ve Richard Whitely (ed), *Scientific Establishments and Hierarchies* (Dordrecht, 1982), 3–69; Simon, *Models of My Life*, 173.

9 José Ortega y Gasset, *Misión de la universidad* (1930, yeniden basım, *Obras*, 4 cilt, dördüncü baskı, Madrid, 1957), 313–53); Antón Donoso, "The University Graduate as Learned Ignoramus according to Ortega", *Ortega y Gasset Centennial* (Madrid, 1985), 7–18.

10 Donald T. Campbell, "Ethnocentrism of Disciplines and the Fish-Scale Model of Omniscience", Muzaffer Şerif ve Carolyn W. Şerif (ed), *Interdisciplinary Relationships in the Social Sciences* (Boston, MA, 1969), 328–48.

için disiplinlerarası merkezlerin kurulması; yine ABD'de doğa bilimlerinde araştırma ve *saha çalışmaları* için hükümet desteği; Avrupa ve başka yerlerde disiplinlerarası öğretime bağlı yeni üniversitelerin yükselişi; ve disiplinlerarası dergilerin yükselişi ve ileri düzey araştırma enstitülerinin çoğalması izlemişti.

Başka bir ifadeyle, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki kurumlaşmış uzmanlaşma çağından yirminci yüzyılın ikinci yarısında ve sonrasındaki kurumlaşmış uzmanlaşma karşıtı bir çağa geçtik.

## YARI-RESMÎ DÜZENLEMELER

Gayriresmî tartışma grupları, disiplinlerarasılığı teşvik etmenin bir yoluydu ve hâlâ da öyle. *Gayriresmî* terimini tanımlamak kolay değildir, fakat onu akademik bölümlerin dışında ve çoğunlukla üniversitenin dışında bir araya gelen *yarı-resmî* gruplar temelinde düşünmek daha aydınlatıcı olabilir. Bazıları değişmeyen bir mekânda ve düzenli olarak buluştular ve bazen seçimle belirlenen sabit üyelikleri vardı. Başkaları, merkezî bir çekirdek etrafında çevrelenen üyelere yer vererek kafelerde toplandı. Hepsi de kahve, şarap ve bira yardımıyla tartışmaları harlayan ve konuşma özgürlüğünü teşvik eden farklı disiplinlerin bakış açılarından görülen müşterek tema ve problemlere odaklanmıştı.

Bu entelektüel sosyallik formları, (sohbeti kart oyunları ve müzikle birleştirdiği için entelektüelden ziyade sosyal olan) geleneksel İspanyol *tertúlia* gelenekleri ile (tartışmanın kafe yahut barda devam edebilmesine rağmen sosyalden ziyade entelektüel olan) akademik seminerler arasında yer almıştı.[11]

11 Andreas Gelz, *Tertulia: Literatur und Soziabilität im Spanien des 18. Und 19. Jahrhunderts* (Frankfurt, 2006); William Clark, "The Research Seminar", *Academic Charisma and the Origins of the Research University* (Şikago, IL, 2006), 141–82.

*Kulüpler, Topluluklar ve Çevreler: Seçilmiş Kronoloji, 1855–yak.1950*

1855 Cumartesi Kulübü, Boston
1869 Edinburgh Gece Kulübü
1872 Metafizik Kulübü, Cambridge, MA
yak. 1887 Lamprecht Grubu, Leipzig
1905 Eranos Çevresi, Heidelberg
1908 Galileo Çevresi, Budapeşte
yak. 1915 Pazar Çevresi, Budapeşte
yak. 1922, Viyana Çevresi
1923 Fikirler Tarihi Kulübü, Baltimore
1928 Prag Çevresi
1932 Pareto Çevresi, Cambridge, MA
1949 Rasyo Kulübü, Londra
yak. 1949 İsimsiz Kulüp, Chicago
yak. 1954 Glasgow Grubu

"Disiplinlerarasılık" terimi türetilmeden çok önce, genel bilgi ve geniş kapsamlı tartışma arzusu, Samuel Johnson ile Joshua Reynolds'un kurduğu ve Londra'da bir tavernada buluşulan *Kulüp* (*The Club*) (1764) gibi toplulukların kurulmasına yol açmıştı. Müzik tarihçisi Charles Burney, "Johnson'ın arzusu, başlatılabilecek herhangi bir konu hakkında saçma sapan konuşamamamız, fakat şüphelerimizde ve tartışmalarımızda başvurabileceğimiz, ilmiyle aydınlanabileceğimiz birileri olsun diye, kulübümüzün her liberal ve edebî uğraşın başı çekenlerinden oluşmasıydı," diye hatırlıyordu.[12]

On dokuzuncu yüzyılda bu tür kulüpler çoğalmıştı. Kasımdan temmuza kadar haftada iki sefer toplanan Edinburgh Gece Kulübü, bir üyesi William Robertson Smith tarafından "akla gelebilecek her konuda tecrübe sahibi en azından bir adama sa-

12 Marshall Waingrow (ed), *The Correspondence and other Papers of James Boswell* (ikinci baskı, New Haven, CT, 2000), 331.

hip olmak amacıyla Edinburgh ve yakınındaki bütün bir edebiyat ve bilim insanları camiasını" içeren bir "konuşma kulübü" olarak tasvir edilmişti.[13] Hem uzmanlaşmayı öngörüyor hem de ona sosyal bir cevap veriyordu.

1900'lü yıllarda Leipzig Üniversitesinde *Leipzig Çevresi* diye bilinen bir grup, cuma akşamları Café Hannes'da yemek sonrası kahve ve muhabbet için toplanırdı. Bu grupta dördü de farklı tarzlarda polimat olan Wilhelm Wundt, Wilhelm Ostwald, Karl Lamprecht ve Friedrich Ratzel de vardı. Wundt en çok deneysel yöntemiyle tanınan bir psikologdu, fakat aynı zamanda "halk psikolojisi" (*Völkerpsychologie*) ve hümaniter disiplinler ile sosyal bilimler arasında sentezle ilgilenen bir hekim, fizyolog ve filozoftu da.[14] Kimya profesörü Ostwald da felsefeyle ilgilenmiş ve Auguste Comte'un bir biyografisini yayınlamıştı. Lamprecht, Wundt gibi, kolektif psikolojiyle ilgilenmiş ve daha muhafazakâr meslektaşlarını dehşete düşürerek fakat yirminci yüzyılın başlarındaki Fransız "zihniyet" tarihçilerine ilham da vererek tarih çalışmalarında bundan yararlanmıştı.[15] Ratzel'e gelince, genellikle bir coğrafyacı olarak sınıflandırıldı, fakat ilgileri çok daha genişti. Coğrafyaya ilgisini uyandıran, her tarafa seyahat eden bir gazeteci olarak tecrübesiydi. Üniversitede coğrafya alanında ders verirken etnoloji ve siyaset bilimi gibi komşu alanlarla da aktif olarak ilgilenmişti.[16]

Otobiyografisinde Ostwald, "zaman zaman, birkaç sene boyunca tiyatro kafesinde akşam yemeğinden sonra haftada

13 Bernhard Maier, *William Robertson Smith* (Tübingen, 2009).

14 Solomon Diamond, "Wundt, Wilhelm", *DSB* 14, 526–9, onu sadece bir deneysel psikolog olarak kabul eder; Woodruff Smith, "Wilhelm Wundt: Völkerpsychologie and Experimental Psychology", *Politics and the Sciences of Culture* (New York, 1991), 120–8.

15 Roger Chickering, *Karl Lamprecht: A German Academic Life (1856–1915)* (Atlantic Highlands, NJ, 1993).

16 Johannes Steinmetzler, *Die Anthropogeographie Friedrich Ratzels und ihre Ideengeschichtlich Würzeln* (Bonn, 1956); Wanklyn, *Friedrich Ratzel*.

bir yaklaşık bir saatliğine toplandıkları küçük gayriresmî bir çevrede" Wundt'la buluştuklarından bahseder. Grubun ne hakkında konuştuğunu bilmek, sözün gelişi Ratzel'in Lamprecht'ten ne kadar tarih öğrendiğini veya Lamprecht'in Wundt'tan ne kadar psikoloji öğrendiğini keşfetmek çok enteresan olurdu. Ostwald'ın *Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft*'ı (*Enerji ve Kültür Biliminin Temelleri*, 1909) Lamprecht'e entelektüel borcunun izlerini kesinlikle taşır.[17]

Heidelberg'deki ekseriyetle Protestan âlimlerden oluşan Eranos Çevresi, dine odaklanan, onu ekonomiden hukuka muhtelif disiplinlerin perspektifinden tetkik eden makaleleri tartışırdı. Çevrenin üyeleri arasında teolog Ernst Troeltsch, sanat tarihçisi Henry Thode, filozof Wilhelm Windelband ve polimat Max Weber bulunuyordu. Weber'in *Protestan Etik* diye adlandırdığı şeye dair meşhur fikirlerini ilk sunduğu yer bu Çevre idi.[18]

Budapeşte'deki "Pazar Çevresi" uzun sürmedi (1915'ten 1919'a kadar), fakat sürdüğü müddetçe etkindi. Üyeleri arasında çok geçmeden grubun lideri hâline gelen Georg Lukács; sanat tarihçisi Frederick Antal; sosyolog Karl Mannheim; ve (çoktandır felsefe ve ekonomiyle ilgilenen) kimyager Michael Polanyi vardı. Bu Çevre, "kadına yönelik eril entelektüel lütfu hissetmeksizin" katılabilen (daha sonra Mannheim'la evlenen psikolog Júlia Lang dahil) "dikkate değer sayıda yetenekli kadını da içeriyordu. Bir katılımcıya göre, "tartışmaları sonlandırmak her zaman mümkün değildi" ve birisi ertesi sabaha kadar sürmüştü.[19]

---

17 Wilhelm Ostwald, *The Autobiography* (1926: İngilizce tercüme, yer yok, 2017, 191–206; Woodruff D. Smith, "The Leipzig Circle", *Politics and the Sciences of Culture in Germany, 1840–1920* (New York, 1991), 204–9.

18 Hubert Treiber, "Der Eranos: Das Glanzstück im Heidelberger Mythenkranz", W. Schluchter ve F. W. Graf (ed), *Asketischer Protestantismus und der „Geist" des modernen Kapitalismus* (Tübingen, 2005), 75–153.

19 Mary Gluck, "The Sunday Circle", *Georg Lukács and his Generation, 1900–*

1920'lerde şekillenen iki grup daha iyi bilinmektedir. Hem Çek hem de (Roman Jakobson dahil) sürgündeki Rus âlimlerden oluşan ve Café Derby'de toplanan *Prag Çevresi*, dil, edebiyat, folklor ve semiyotik problemlerini tartışıyordu. Salı akşamları Café Central'da bir araya gelen *Viyana Çevresi*, ağırlıklı olarak Rudolf Carnap ve Moritz Schlick gibi filozoflardan oluşuyordu, fakat önde gelen figürlerden biri olan Otto Neurath, "üyelerden hiçbiri denildiği gibi 'salt' filozof değil; hepsi de matematik veya fizik gibi bilimin özel alanlarında çalışmalar yapmış," diye açıklamıştı.[20] Viyana Çevresi, o sıralarda Viyana'da kurulmuş kendi türündeki yegâne kulüp değildi. Viyana kahvehane kültürü, bu entelektüel sosyallik formunu teşvik etmiş olabilir.[21]

Disiplinlerarası kulüpler İngilizce konuşan dünyada biraz daha sonra ortaya çıkmıştı ve bunlar arasında John Hopkins Üniversitesindeki *Fikirler Tarihi Kulübü*, Harvard'daki *Pareto Çevresi*, Londra'daki *Rasyo Kulüp* ve Glasgow Üniversitesindeki isimsiz fakat önemli grup bulunuyordu.

Fikirler Tarihi Kulübü, 1923'te, filozoflar Arthur Lovejoy ve George Boas ile Fransız edebiyatı öğreten fakat pek çok farklı ilgisi olan Gilber Chinard arasındaki bir öğle yemeği sohbetinin ardından kurulmuştu. Senede altı toplantı, tartışmaların takip ettiği otuz beş ila elli dakika arasında süren bildirilerle John Hopkins'teki bir seminer odasında perşembeleri düzenlenmişti. Kulübün tüzüğü, "değişik uzmanlıkların temsilcilerinin müşterek ilgi alanlarına giren konuların" seçimine ve "faydalı bir çapraz dölleme" umuduna önem vermişti. Konuşmacılar çeşitli

---

*1918* (Cambridge, MA, 1985), 13–42; Eva Káradi ve Erzsebet Vezér (ed), *Georg Lukács, Karl Mannheim und der Sonntagskreis* (Frankfurt, 1985); Lee Congdon, *Exile and Social Thought: Hungarian Intellectuals in Germany and Austria, 1919–33* (Princeton, NJ, 1991), 10–11, 52 vd.

20 Otto Neurath, *Empiricism and Sociology*, ed. Marie Neurath ve Robert S. Cohen (Dordrecht, 1973), 304.

21 Charlotte Ashby, Tag Gronberg ve Simon Shaw-Miller (ed), *The Viennese Café and Fin-de-Siècle Culture* (New York, 2013).

disiplinlerden geliyordu, fakat Kulüp'ün çekirdek üyeleri felsefe, tarih ve edebiyattan yararlanıyordu.[22]

1932'de kurulan Pareto Çevresi, biyolojik ve sosyal sistemlerle ilgilenen ve Marx'a alternatif olarak Vilfredo Pareto'dan etkilenen polimat Lawrence J. Henderson'ın fikriydi. Harvard'da, daha çok Henderson'ın Pareto'nun *Genel Sosyoloji Hakkında İnceleme*'sini [*A Treatise on General Sociology*] yorumlamasını dinlemek ve tartışmak için "öğleden sonra geç vakitlerde bir iki saat için toplanılan" bir seminer düzenlemişti. Bu Çevre bir antropolog, bir ekonomist, bir sosyolog, bir tarihçi ve bir psikolog (bir başka polimat James G. Miller'ı) içeriyordu. Burada tartışılan disiplinlerarası grupların hepsinin içinde, en yoğun odaklanmış gruptu.[23]

Londra'da 1949'da kurulan Rasyo Kulüp, "İngiliz sibernetiğinin merkezi" olarak nitelendirilmiştir. Ulusal Sinir Hastalıkları Hastanesinde her iki ayda bir bira içmek, bildirileri dinlemek ve "sibernetik" olarak bilinmeye başlayan meseleyi tartışmak için toplanmışlardı. Bu grupta psikologlar, fizyologlar, matematikçiler, fizikçiler ve mühendisler bulunuyordu, onların arasında ise polimatlar Alan Turing ile nörobilim, biyofizik ve genel sistemler teorisine geçmiş bir psikiyatrist W. Ross Ashby vardı. Kulüp, toplantıları gayriresmî formatta tutmak için bir "Profesör Yok" kuralı benimsemişti. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak kulüp üyeleri tek tek terfi ettikten sonra 1958'de varlığı sona ermişti.[24]

---

22 Dorothy Stimson, "The History of Ideas Club", George Boas vd., *Studies in Intellectual History* (Baltimore, MD, 1953), 174–96; Irmeline Veit-Brause, "The Interdisciplinarity of History of Concepts: A Bridge Between Disciplines", *History of Concepts Newsletter* 6 (2003), 8–13.

23 Barbara Heyl, "The Harvard 'Pareto Circle'", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 4 (1968), 316–34; George Homans, *Coming to My Senses: The Autobiography of a Sociologist* (New Brunswick, NJ, 1984), 105.

24 Philip Husbands ve Owen Holland, "The Ratio Club", Husbands, Holland ve Michael Wheeler (ed), *The Mechanical Mind in History* (Cambridge, MA, 2008), 91–148.

Glasgow grubuna gelince, "yaklaşık bir düzine" akademisyen 1954'ten itibaren üyelerinden birinin sunduğu bir bildiriyi dinlemek ve tartışmak için birkaç haftada bir içlerinden birinin evinde toplanmıştı. Bu grubun ilgileri teoloji, felsefe, edebiyat ve psikoloji üzerinde yoğunlaşmıştı. R.D. Laing muhtemelen üyeleri arasında en tanınanıdır.[25] Bir başka üye, Rumen sosyolog Zevedei Barbu, 1960'larda kurulan ve kendisine (David Hume'a saygıyla) *Humans* adını veren benzer bir gruba katıldığı Sussex Üniversitesine geçmişti.[26]

Bu yarı-resmî türdeki gruplar, farklı bakış açılarının özgürce ifadesini teşvik eder ve içlerinden bazıları için yeni olan fikirler sunarak üyelerini eğitir. Başarıları, problemlerin çözülmesi gerektiğinde, yetenekten bile daha önemli olanın *bilişsel çeşitlilik* olduğu argümanını resmetmektir. Başka bir deyişle, iki yahut üç bakış açısı bir bakış açısından daha iyidir. Bu disiplinlerarası gruplar, "iş birliğine dayalı çevreler"e dair sosyolojik teoriyi de sergiler.[27] Söz konusu gruplar küçüktür ve toplantılarını zaman ve yer belirleyerek kademeli olarak resmîleştiren ekseriyetle yirmilerindeki ve otuzlarındaki genç yetişkinlerden oluşur. Bu gruplar, oluşumdan dağılmaya yaklaşık on sene sürme eğilimindedir. Kısa ömürleri kötü bir şey olmayabilir ve çünkü on sene geçtikten sonra kendiliğindenliği ve hatta yarı-resmîliğini sürdürmek zordur.

---

25 Kenneth Collins, "Joseph Schorstein: R. D. Laing's 'rabbi'", *History of Psychiatry* 19 (2008), 185–201, 195–7'de.

26 Sussex grubunda Barbu'nun yanı sıra edebiyat bilginleri (John Cruickshank, Cecil Jenkins, Gabriel Josipovici, Tony Nuttall), filozoflar (Bernard Harrison, István Mészaros) ve tarihçiler (Peter Hennock, John Rosselli ve bendeniz) bulunuyordu. Tartışılan metinler arasında David Hume'un *Dinin Doğal Tarihi Hakkında Söyleşiler*'i, Martin Buber'in *Ben ve Sen*'i, Kafka'nın bazı hikâyeleri, Claude Lévi-Strauss'un *Yapısal Antropoloji*'si ve *Mahabharata* vardı. Toplantılarla ilgili anılarını paylaştığı için Gabriel Josipovici'ye teşekkür ederim.

27 Scott Page, *The Difference* (Princeton, NJ, 2007); Michael P. Farrell, *Collaborative Circles* (Şikago, IL, 2001).

Yukarıda tartışılanlar gibi gruplar, uzmanlaşmanın gelişmesi ve bilginin parçalanmasına karşı bir gerilla savaşı formu olarak nitelendirilebilir. Spesifik temaları tartışarak ve bu bireylerin her biri başkalarıyla konuştuğunda bir tür *çarpan etkisi* olsa bile sadece bir avuç insanı dahil ederek söz konusu probleme makûl bir yaklaşım sergilerler. Daha iddialı genel bir yaklaşım, birleşik bilim hareketi veya hareketleri tarafından sunulur.

Birleştirme fikri uzun bir geçmişe dayanır, çünkü gördüğümüz gibi parçalanmış bilgilerin sentezi, Comenius ve takipçilerinin evrensel bilgi idealinin zaten bir parçasıydı.[28] On dokuzuncu yüzyılda Alexander von Humboldt, kozmosun bilgisini, kozmosun kendisi gibi organik bir bütün olarak görmüştü. Auguste Comte bilimlerin müşterek prensipleriyle alâkadar olurken, Herbert Spencer'sa evrim yasalarına dayalı birleşik bir bilgi sistemine inanmıştı.

Öte yandan disiplinleri birleştirmeye yönelik organize bir hareket, 1930'larda ortaya çıkmıştı. Gördüğümüz gibi Avusturyalı polimat Otto Neurath, merkezî planlama ve eş-güdümlü eyleme olan ilgisini ekonomik alandan entelektüel alana genişleterek bu hareketin lideri ve düzenleyicisi olmuştu.[29] Filozof Rudolf Carnap, "Viyana Çevresi'ndeki tartışmamızda, esas olarak Neurath'ın etkisi altında, bilimin birliği prensibi genel felsefî kavramlarımızın başlıca düsturlarından biri hâline gel-

28 Jordi Cat, "The Unity of Science", Edward N. Zalta (ed), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Bahar 2017 Edisyonu), URL = https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/ entries/scientific-unity; David Lowenthal, *Quest for the Unity of Knowledge* (Londra, 2019).

29 Georg A. Reisch, "Planning Science: Otto Neurath and the 'International Encyclopedia of Unified Science'", *British Journal for the History of Science* 27 (1994), 153–75; Jordi Cat, Nancy Cartwright ve Hasok Chang, "Otto Neurath: Politics and the Unity of Science", Peter Galison ve David J. Stump (ed), *The Disunity of Science* (Stanford, CA, 1996), 347–69.

mişti," diye şahitlik etmişti.[30] Gelgelelim "Neurath'ın bilimin birliğinin ne olduğunu düşündüğünü kesinlikle söylemek ilginç biçimde zordur". Söz konusu hareketin esas amaçlarından birisini "her türlü bilimsel sentezi ilerletmek" olarak tanımlamış, fakat "sistemin öngörülen eksiksizliği"ne karşı "bir ansiklopedinin vurgulanan eksikliğini" yeğleyerek sistematizasyondan şüphe etmişti.[31] Birleştirici bir "her şeyin teorisi"nden ziyade köprü inşasına ilgi duymuştu.

Bilgiyi birleştirmeye yönelik başka teşebbüsler, sistem kavramına bağlıdır. Polimatlar Ludwig von Bertalanffy ile Anatol Rapoport biyolojide, şimdi Uluslararası Sistem Bilimleri Topluluğu olan, Genel Sistemler Teorisini Geliştirme Derneğini (1954) kurmuşlardı. Gördüğümüz gibi, Bertalanffy bir "açık sistem" fikrini geliştirirken, Rapoport ise "her şeyin başka her şeyle aslî bağlantılılığı" dediği şeyle alâkadar olmuştu.[32] Bilginin birliğiyle ilgilenen bir başka biyolog, on sekiz yaşındayken "birleşik öğrenme rüyasına yakalanmış" Edward O. Wilson'dır. Wilson, Viktoryen polimat William Whewell'den, "bağlantı" anlamında "bilgi birlikteliği" (*consilience*) terimini edinmişti. "Birleşik bir bilgi sistemi ... gelecek soruşturma için en üretken soruları şekillendirir," diye iddia eder.[33]

---

30 Carnap'tan aktaran Neurath, *Empiricism and Sociology*, 43; Otto Neurath, "Zur Theorie der Sozialwissenschaften", yeniden basımı: *Schriften* (1981). Krş. John Symons, Olga Pombo ve Juan Manuel Torres (ed), *Otto Neurath and the Unity of Science* (Dordrecht, 2004).

31 Neurath, "Politics and the Unity of Science;" Richard Creath, "The Unity of Science: Carnap, Neurath and Beyond", Galison ve Stump, *The Disunity of Science*, 158–69, 161'de.

32 Akt. Deborah Hammond, *The Science of Synthesis* (Boulder, CO, 2003), 157.

33 Edward O. Wilson, *Consilience: The Unity of Knowledge* (New York, 1999), 3, 8, 298.

## ÜNİVERSİTELERDE DİSİPLİNLERARASI ARAŞTIRMA

Bilimi birleştirme teşebbüslerinden daha az iddialı olan, disiplinlerin ötesine geçen alanlarda bir takım kolektif araştırma projeleri, yirminci yüzyılın ilk yarısında üniversitelerde resmen tesis edilmişti. Erken ve çok meşhur bir örnek, Frankfurt'ta 1923'te kurulan ve Marxist bilginlerin kurduğu "Frankfurt Okulu"nun beşiği olan Sosyal Araştırma Enstitüsüdür (*Institut für Sozialforschung*).[34] Enstitü 1930'dan itibaren, programı "kaotik uzmanlaşma" dediği şeyi felsefe, ekonomi, sosyoloji, tarih ve psikanalizin ortak bir girişimde birleştirilmesiyle değiştirmek olan Max Horkheimer tarafından yönetilmişti.[35] Horkheimer'a, edebiyat sosyolojisi çalışmalarıyla tanınan Leo Löwenthal (daha sonra Lowenthal) ile bir "endüstri" olarak popüler kültürün meşhur bir açıklamasını içeren *Dialektik der Aufklärung*'u (*Aydınlanmanın Diyalektiği*, 1944) beraber yazdığı Theodor Adorno gibi iki polimat katılmıştı.[36] İki polimat daha, Walter Benjamin ile (en çok film çalışmalarına katkılarıyla tanınan, ama on parmağında on marifet olan) Siegfried Kracauer Frankfurt Okulu'nun sınırlarında faaliyet göstermişlerdi.

Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Enstitü 1933'te İsviçre'ye ve 1934'te ABD'ye taşınmıştı ve orada Adorno'yla bazı meslektaşları büyük bir disiplinlerarası araştırma, otoriteryen kişilik oluşumunu üç farklı bakış açısından –sosyolojik, politik ve psikolojik– inceleyen *Otoriteryen Kişilik* [*The Authoritarian Personality*] (1949) üzerinde çalışmaya başlamışlardı. Enstitü, Frankfurt'a

34 Martin Jay, *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute for Social Research 1923–1950* (Boston, MA, 1973); Stuart Jeffries, *Grand Hotel Abyss: The Lives of the Frankfurt School* (Londra, 2016).

35 Max Horkheimer, "The Present State of Social Philosophy and the Tasks of an Institute for Social Research", (1931; İngilizce tercüme, Horkheimer, *Between Philosophy and Social Science, Cambridge*, MA, 1993, 1–14), 9'da.

36 Stefan Müller-Doohm, *Adorno: A Biography* (Cambridge, 2005).

1945'ten sonra dönmüştü. İkinci kuşakta Enstitü, aynı derecede iyi bir filozof veya sosyolog olarak nitelendirilebilecek ve aynı zamanda hukuk ve tarih disiplinlerine de katkıda bulunmuş bir başka polimat Jürgen Habermas tarafından yönetildi.[37]

Kolektif projeler, hayırsever vakıfların, üniversitelerin kendilerinin ve nihayetinde hükümetin hepsinin birden hem doğa bilimlerini hem de sosyal bilimleri disiplinlerarası yaklaşımlara teşvik ettiği ABD'de özellikle önemliydi. Sözün gelişi 1922'den 1929'a kadar Rockefeller Vakfının sosyal bilimler programını yöneten eski psikolog Beardsley Ruml, "tarih, ekonomi, sosyoloji, psikoloji ve diğerleri" arasındaki mevcut disiplin ayırımlarını "kısır," dolayısıyla "bir bütün olarak sosyal bilimin gelişmesi"nin önündeki bir yığın engel diye tasvir etmişti.[38] 1932'den 1955'e dek Rockefeller Vakfında Doğa Bilimleri Bölümü Direktörü olan Warren Weaver, biyoloji ve kimya disiplinlerinin sınırları hakkındaki araştırmaları desteklemişti. 1950'lerde Ford Vakfında Bernard Berelson, farklı sosyal bilimlerdeki müşterek "problem sahaları"na, meselâ "Değerler ve İnançlar"a veya "Sosyal ve Kültürel Değişim"e arka çıkmıştı.

Bazı önde gelen Amerikan üniversiteleri, sosyal bilimleri üst-bölümlerde (*super-departments*) birleştirmeye teşebbüs etti. Sözün gelişi Yale'da, 1921'de üniversitenin rektörü olan (ve vaktiyle Ruml'un Chicago Üniversitesindeki doktora tezini yöneten) psikolog James Angell, 1929'da bir Sosyal İlişkiler Enstitüsünü kurmuştu. Bu Enstitü, "acil şahsî ve sosyal intibak problemleri"ne "iş birliğne dayalı bilimsel saldırı" başlatmak için psikoloji, tıp, nöroloji, ekonomi, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarında çalışan bireyleri bir binada toplamıştı. Enstitüde pazartesi akşamları düzenlenen seminerlerin entegrasyon yaratması bekleniyordu.[39]

37 Stefan Müller-Doohm, *Habermas: A Biography* (Cambridge, 2016).

38 Ruml, "Recent Trends in Social Science", 99–111, 104'te.

39 Howard Spiro ve Priscilla W. Norton, "Dean Milton C. Winternitz at

Chicago Üniversitesinde sosyal bilimlerde disiplinlerarası bir araştırma grubunun oluşumuna yol açan, atandığında henüz otuz yaşında olan dinamik yeni rektör Robert Hutchins'in gelişiydi. Söz konusu grup, tıp ve nörolojinin yanı sıra hukuk, ekonomi, sosyoloji ve antropoloji temsilcilerini içeren disiplinlerarası bir konferansla 1929'da açılan Sosyal Bilimler Araştırma Binası'nda bulunuyordu. Hutchins bir kitaba önsöz de olan "Adanmışlık Söylevi"nde, (*disiplinlerarası* kelimesi henüz genel kullanıma girmediği için) "iş birliğine dayalı araştırma" dediği şeyi vurgulamıştı.[40] Hutchins, entegrasyon çalışmasına yardımcı olması için Ruml'u 1931'de sosyal bilimler dekanlığına atamıştır.[41]

Bir takım çokdisiplinli komiteler de aynı amaçla kurulmuştu. İnsanî Gelişme Komitesi (1940) doğa bilimlerini sosyal bilimlerle birleştirmekle ilgilenmişti. Sosyal Düşünce Komitesi (1942) hümaniter disiplinlerin de entegrasyonunu teşvik etmişti. Davranış Bilimleri Komitesi (1949) fizikçi Enrico Fermi ile psikolog James G. Miller'ın buluşuydu.

İkinci Dünya Savaşı esnasında atom bombasının tasarımına yardım ettikten sonra Fermi, "insanların neden savaştığını ve öldürdüğünü" anlamakla ilgilenmişti. Miller'a biyolojik ve sosyal bilimleri birleştirmek için başka disiplinlerdeki meslektaşlarıyla birlikte çalışmasını tavsiye etmişti. Miller aynı görüşü paylaşıyordu ve ilk adlandıranın kendisi olduğunu iddia ettiği ("sosyal bilim"den farklı olarak psikolojiyi de içeren) "davranış bilimi"nin kurumlaşmasını planlayan bir grubun başkanı olmuştu. Söz konusu grup, Rektör Hutchins tarafından teşvik edilmiş ve Chicago geleneğine yerleşmişti, fakat 1949 ila 1955

---

Yale", *Perspectives in Biology and Medicine* 46 (2003), 403–12; Mary Ann Dzuback, *Robert M. Hutchins: Portrait of an Educator* (Şikago, IL, 1991), 43–66.

40 Konferansın tutanakları şurada yayınlanmıştı: Leonard D. White (ed), *The New Social Science* (Şikago, IL, 1930).

41 Dzuback, *Hutchins*, 111.

arasında altı sene süren tartışma boyunca Chicago'da bir Davranış Bilimleri Enstitüsü kurulamadı.

Harvard'da bir Sosyal İlişkiler Bölümü 1946'da bir grup psikolog ve öteki disiplinlere ulaşmak isteyen başkalarının inisiyatifiyle kurulmuştu. Bu yeni bölüme, ekonomistler, psikologlar, sosyologlar ve (*toplumu* sosyolojideki meslektaşlarına bırakarak *kültür* ile ödüllendirilen) antropologlar arasında bir iş bölümü tesis eden (Pareto Çevresi'nin eski bir üyesi) sosyolog Talcott Parsons yön vermişti. Henry Murray ve Barrington Moore gibi polimatları da bünyesinde barındıran bu bölüm, 1950'ler ve 60'larda egemen olan disiplinlerarası modernleşme teorisine önemli katkı sağlamıştı.[42]

Disiplinler arasındaki iş birliğine dair bu teşebbüslerden bazısı çok sürmedi. 1929'daki Büyük Buhran, yeni gelişmeler için tahsis edilecek ödenekleri daraltmıştı. Yeni projelere karşı muhalefet de vardı. Miller'ın *davranış bilimi* örneğinde, kendi bölgelerini savunan veya Rektör Hutchins'in kullandığı keyfî yöntemlere karşı çıkan meslektaşlarının muhalefeti, biyolojik bilimler ile sosyal bilimler arasındaki "ipte yürümeyi" imkânsız kılmıştı.[43]

## GENEL EĞİTİM

Başı çeken Amerikan üniversitelerinden bazıları, 1890'lardan itibaren aşırı-uzmanlaşmış müfredattan şikâyet eder olmuştu. Bu şikâyete bir cevap, on dokuzuncu yüzyıl Almanya'sındaki

42 Nils Gilman, *Mandarins of the Future: Modernization Theory in Cold War America* (Baltimore, MD, 2003), 72–112; Joel Isaac, *Working Knowledge: Making the Human Sciences from Parsons to Kuhn* (Cambridge, MA, 2012), 174–9.

43 Dzuback, *Hutchins*, 214–5; Hammond, *The Science of Synthesis*, 143–96; Philippe Fontaine, "Walking the Tightrope: The Committee on the Behavioral Sciences and Academic Cultures at the University of Chicago, 1949–1955", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 52 (2016), 349–70.

*Bildung*'un muadili olan "genel eğitim" haraketiydi.[44] Sözün gelişi Columbia Üniversitesinde Rektör Nicholas Butler vatandaşlık eğitimi fikrini desteklemiş ve böylece 1919'da tarih, ekonomi, felsefe ve siyasal bilgiler bölümlerinden profesörlerin bir araya gelmesiyle *Çağdaş Uygarlık* üzerine bir ders açılmıştı.[45]

İngiltere'de bir Felsefe, Siyaset Bilimi ve Ekonomi (*Philosophy, Politics* ve *Economics*-PPE) dersi, 1920'de Oxford'da programa koyulmuştu. Kenneth Boulding gibi geleceğin polimatlarını çekmenin yanı sıra, PPE İngiltere'nin politik elitlerinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.[46] İskoçya'da da bu dönemde aşırı-uzmanlaşmaya karşı, farklı disiplinlerdeki öğrencilerin felsefe okumasını teşvik etme biçimini alan bir reaksiyon vardı. Ancak 1960'larda "önemli sayıda öğrenci her sene felsefeye maruz kalmıştı".[47]

Genel eğitim ihtiyacını karşılamaya yönelik en bilinen teşebbüs, Robert Hutchins'in 1929'dan 1945'e dek rektör olduğu Chicago Üniversitesinde vuku bulmuştu. Hutchins bir hukuk profesörüydü fakat daha sonra *Encyclopedia Britannica*'nın editörler kurulunun başkanı olmasına yol açan geniş ilgilere sahip bir kişiydi de. Hutchins büyük bir araştırma üniversitesinin rektörü olmasına ve gördüğümüz gibi birleşik bir sosyal bilim tesis etmeye kalkışmasına rağmen, araştırmaya çok fazla, öğretime ise çok az ilgi gösterildiğine inanmıştı.

Hutchins'e göre ihtiyaç duyulan şey, Antik Yunan'dan beri edebiyat ve düşünce klasiklerinin incelenmesinden edinilen

44 Roy Pascal, "*Bildung* and the Division of Labour", *German Studies presented to W. H. Bruford* (Cambridge, 1962), 14–28.

45 Gilbert Allardyce, "The Rise and Fall of the Western Civilization Course", *American Historical Review* 87 (1982), 695–725, 703 ve 707'de.

46 Andy Beckett, "PPE: The Oxford Degree that Runs Britain", *Guardian*, 23 Şubat 2017, https://www.theguardian.com/.../2017/.../ppe-oxford-university-degree-that-rules-brita, erişim 4 Nisan 2018.

47 George E. Davie, *The Crisis of the Democratic Intellect: The Problem of Generalism and Specialisation in Twentieth-century Scotland* (Edinburgh, 1986), 11–26, 46–7, 158.

"müşterek bir temel fikirler stoğu," "Büyük Kitaplar"a dayalı müşterek bir ders dediği şeyi vurgulayan genel eğitimdi. Hutchins, polimat Ortega y Gasset'nin aşırı-uzmanlaşmayı kınamasından ilham aldı diyemesek de, şüphesiz etkilenmişti. Ortega'nın üniversitenin misyonu hakkındaki denemesini incelemiş, yazarın uzmanlaşma eleştirisiyle hemfikir olduğunu ifade etmişti.[48]

Söz konusu Büyük Kitaplar dersi uzun yıllar sürmedi, fakat bir genel eğitim fikri hayatta kaldı. Bugün bile Chicago Üniversitesindeki lisans öğrencileri, zamanlarının yaklaşık üçte birini alan ve hümaniter disiplinler, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerdeki meseleleri içeren ortak bir "Çekirdek Müfredat" takip ederler.[49] Chicago Üniversitesinde eğitim gören iki polimat, Herbert Simon ile George Steiner bu geniş öğrenme tecrübesinin kendileri için önemine şahitlik etmiştiler. Orada eğitim alan başka polimatların arasında Susan Sontag, Ralph Gerard, Anatol Rapoport ve Thomas Sebeok da bulunur.

En azından hümaniter disiplinlerde entegrasyonu sağlamaya yönelik alternatif bir teşebbüs, Columbia'daki daha eski Çağdaş Medeniyet dersinin bir tarihleştirilmesi olan, Batı Medeniyeti tarihinde bir ders ihdas etmekti. Bir müddet *Batı Medeniyeti* dersleri, Batı demokrasisinin gelişimini vurgulayan ve böylece fikirlerin Soğuk savaşı diye tasvir edilebilen şeye katkıda bulunan önde gelen Amerikan üniversitelerinde gelişmişti.

## DEVLETİN ROLÜ

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ABD, bilhassa doğa bilimlerinde disiplinlerarası araştırmayı desteklemişti. Savaş sırasında

48 Robert M. Hutchins, *The Higher Learning in America* (New Haven, CT, 1936), 60, 78, 81; aynı yazar, Ortega hakkında inceleme, *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 239 (1945), 217–20. Krş. Dzuback, *Hutchins*, 88–108, 101–24; Donoso, "The University Graduate", 12.

49 https://college.uchicago.edu/academics/college-core-curriculum

bu, polimat mühendis Vannevar Bush'un başkanlığındaki Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Ofisi (1941) üzerinden yapılmıştı. En meşhur proje, fizikçiler, kimyagerler ve mühendisler arasında iş birliğini gerektiren, Los Alamos'taki atom bombasının yapımıydı. Bu projenin başarısı, disiplin yönelimli yaklaşımın aksine problem yönelimli yaklaşımın avantajlarını göstermişti.

1945'ten sonra Soğuk Savaş nedeniyle, yeni araştırma enstitüleri kamu finansmanıyla kurulmuştu. Bunların arasında, bir sene önce Sovyetlerin Sputnik'i uzaya fırlatmasına cevap olarak 1958'de kurulan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) ve Savunma Bakanlığına bağlı olan İleri Araştırma Projeleri Ajansı (ARPA) vardı. İkincisinin özel iletişim sistemi ARPANET, teknoloji tarihindeki amaçlanmamış sonuçların öneminin çarpıcı bir örneği olarak halka açık internete ilham vermişti.[50]

Sosyal bilimlerde, Uluslararası Çalışmalar Merkezi, CIA fonlarıyla 1952'de MIT'de kurulmuştu. Modernleşme teorisine bağlı ekonomistleri, siyaset bilimcileri ve sosyologları ve ayrıca Komünizme karşı entelektüel savaşçıları da bünyesinde barındırıyordu.[51]

## SAHA ARAŞTIRMALARI

Vakıflar ile hükümetin ortak bir girişimi, İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde ABD'de başlatılan "Saha Çalışmaları" için disiplinlerarası bir programdı.

Savaşlar, çoğu kez katılımcıları dünyanın başka kısımlarına ilgi duymaya teşvik etmişti. Londra'da Slav Çalışmaları okulu 1915'te, Doğu Çalışmaları Okulu (daha sonra Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu, SOAS) ise bir sene sonra kurulmuştu. ABD'de Japon Çalış-

50 Stuart W. Leslie, *The Cold War and American Science* (New York, 1993); Erin C. Moore, "Transdisciplinary Efforts at Public Science Agencies", Frodeman, *Oxford Handbook*, 337–8.

51 Gilman, *Mandarins*, 155–202.

malarının yükselişini, "savaşta bir düşmanla karşı karşıya gelmek körüklemişti". Antropolog Ruth Benedict, meşhur kitabı *Krizantem ve Kılıç*'ı [*The Chrysanthemum and the Sword*] (yayınlanışı 1946), Savaş Enformasyon Dairesi Yabancı Moral Analiz Bölümü'nün görevlendirmesiyle yazmıştı.[52]

Soğuk Savaş boyunca CIA'in yardımcı direktörü William Langer, hükümetin saha çalışmalarını desteklemesi gerektiğini savunurken, iki başkana Ulusal Güvenlik Danışmanlığı yapmış ve kendisi de Ford Vakfının başkanı olan McGeorge Bundy ise "saha programları olan üniversiteler ile federal yönetimin bilgi toplama kuruluşları arasında yüksek ölçekli bir iç içe girme" olacağı umudunu dile getirmişti.[53] "Düşmanını tanı" prensibi gereği ABD'deki vakıflar ve Birleşik Devletler hükümeti, parayı Rus çalışmalarına dökmüştü. Bu politikanın meyvelerinden en bilineni, muhtemelen, 1948'de Harvard'da kurulan, Carnegie Şirketi'nin finanse ettiği ve "CIA'yle yakın ama gayriresmî ilişkiler" sürdüren Rus Araştırma Merkezidir (RRC).[54] İlk direktörü antropolog Clyde Kluckhohn, ekonomi, ekonomi tarihi ve siyaset bilimi üzerine çalışan bilginler Merkezin projelerinde faal olsalar da "antropoloji, psikoloji ve sosyoloji"yi vurgulayarak araştırmayı "disiplinlerarası karakterde" diye tanımlamıştı.[55]

---

52 Richard D. Lambert, "Blurring the Disciplinary Boundaries: Area Studies in the United States", David Easton ve Corinne S. Schelling (ed), *Divided Knowledge* (Thousand Oaks, CA, 1991), 171–94; Alan Tansman, "Japanese Studies: The Intangible Act of Translation", David L. Szanton (ed), *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines* (Berkeley, CA, 2002), 184–216, 186'da.

53 Robin W. Winks, *Cloak and Gown: Scholars in America's Secret War* (Londra, 1987), 81; Bundy'den akt. Sigmund Diamond, *Compromised Campus: The Collaboration of Universities with the Intelligence Community, 1945–55* (New York, 1992), 10.

54 David C. Engerman, *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts* (Oxford, 2009), 48.

55 Clyde Kluckhohn, "Russian Research at Harvard", *World Politics* 1 (1949), 266–71.

RRC modelinde, Orta Doğu Enstitüleri 1946'da Washington'da ve 1954'te Columbia ile Harvard'da kurulurken, bir Harvard profesörü Suudi Arabistan üzerine gizli bir araştırma için 100.000 dolar almıştı.[56] Güney Doğu Asya çalışmalarının merkezleri, Vietnam Savaşı esnasında Yale, Cornell ve başka yerlerde kurulmuştu.[57] Fidel Castro'nun Küba'da iktidarı ele geçirmesinin ardından Latin Amerika çalışmaları için daha fazla para ayrılmaya başladı. Eric Hobsbawm'ın bir seferinde belirttiği gibi, "Bunu Castro'ya borçluyuz". Sözün gelişi Columbia'daki Latin Amerika Çalışmaları Enstitüsü 1962'de kurulmuştu.

Birleşik Devletler vakıflarından gelen bir miktar para, başka yerlerdeki akademik enstitülere, sözün gelişi Oxford'daki St. Antony's Kolejine, Berlin'deki *Osteuropa Institut*'a (Doğu Avrupa Çalışmaları Enstitüsü), ve saha çalışmalarının yerel *aires culturelles* geleneğine aşılandığı Paris'teki *École des Hautes Études*'e de gitmişti. Fon sağlayanların beklentileri, Rockefeller Vakfının yetkilileri ile *École*'deki Tarih Araştırmaları Merkezinin direktörü tarihçi Fernand Braudel arasındaki ilişkiden örneklerle açıklanabilir. Bu Vakıf Çin tarihi çalışmalarını desteklemek için para vermekten mutluydu, fakat Braudel'in seçtiği iki araştırmacıya itiraz etmişti. Sebep, bunlardan birinin Fransız Komünist Partisi'ne üye olması, diğerininse (araştırmaya faydası olamayacak kadar uzak görünen) on ikinci yüzyıl üzerine çalışıyor olmasıydı. Braudel'in geri adım atmaması üzerine araştırmacılar atandı.[58]

Hümaniter disiplinler ve sosyal bilimlere gelince; doğa bilimlerinin aksine, bu inisiyatiflerin sonuçları, en azından disiplinlerasılığın söz konusu olduğu kadarıyla hayal kırıklığı yaşattı. Saha

56 Timothy Mitchell (2004) "The Middle East in the Past and Future of Social Science", Szanton, *Politics of Knowledge*, 74–118.

57 Benedict Anderson, *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World* (Londra, 1998), 8–12.

58 Brigitte Mazon, *Aux origines de l'EHESS. Le role du mécenat américain (1920–60)* (Paris, 1988).

çalışmaları merkezleri enformasyon sağlamış ve monografiler yayınlamış, fakat sentezde güçsüz kalmıştı. Sözün gelişi Harvard'daki Rus Araştırma Merkezi, kısa süre içinde "disiplinlere ayrılmıştı". Daha genel olarak Herbert Simon saha çalışmaları programlarını eleştirmişti, çünkü "saha uzmanlaşması içinde disiplin uzmanlaşması eğitimini hedeflemiş gibiydiler: Rus ekonomisi, Çin hükümeti, Endonezya ailesi uzmanları".[59] Öyle görünüyor ki belirli bir bölge veya 'saha'ya genel ilgi, pratik probleme odaklanmak kadar etkin bir şekilde disiplin kimliklerini yerinden edemiyor.

## YENİ ÜNİVERSİTELER

Hem *Büyük Kitapları* hem de *Batı Medeniyeti*ni çevreleyen bu ihtilaflar, yanı sıra Chicago, Harvard ve Yale'de sosyal bilimleri birleştirme teşebbüslerine muhalefet, başka şeyler içinde, yeni bir kurum kurmanın çoğunlukla eski bir kurumu düzeltmekten daha kolay olduğu izlenimi uyandırır.[60] Olumlu yanı, yirminci yüzyılın başlarındaki iki yeni üniversite, (bu bölümde daha sonra bahsi ele alınacak) Strasbourg ve Hamburg, disiplinlerarası iş birliğini teşvik etmişti.

1919'da kurulan Hamburg Üniversitesi, ilk günlerinde zaten bir disiplinlerarası Çevre Çalışmaları Enstitüsü (*Institut für Umweltsforschung*) ve Dış Politika Enstitüsü (*Institut für auswärtige Politik*) barındırıyordu. Üniversite ayrıca polimat Aby Warburg tarafından kurulan Kültürel Çalışmalar Kütüphanesi (*Kulturwissenschaftlicher Bibliothek*) ile de işbirliği içindeydi. 1920'lerde üniversitede faal bir polimat olan biyolog Jakob von Uexküll, bir başka polimat filozof Ernst Cassirer'in çalışmalarına ilham vermişti. Cassirer de Warburg'a ve kütüphanesine yakındı.[61]

---

59 Engerman, *Know Your Enemy*, 70, 75, 255, 259; Simon, *Models*, 173.

60 Peter Burke, *A Social History of Knowledge*, 2. cilt, *From the Encyclopédie to Wikipedia* (Cambridge, 2012), 239–43.

61 Barend van Heusden, "Jakob von Uexküll and Ernst Cassirer", *Semiotica* 134 (2001), 275–92; Frederik Stjernfelt, "Simple Animals and Complex

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında disiplinlerarası yaklaşımların yaygınlaşması, yeni üniversitelerin kurulmasına çok şey borçluydu.

*Yeni Üniversiteler 1950–75*
1950 North Staffordshire (Keele) Üniversitesi
1961 Sussex Üniversitesi
1962 Bochum Üniversitesi
1966 Konstanz Üniversitesi
1967 La Trobe Üniversitesi
1969 Bielefeld Üniversitesi
1970 Linköping Üniversitesi
1971 Griffith Üniversitesi
1972 Roskilde Üniversitesi
1974 Deakin Üniversitesi
1975 Murdoch Üniversitesi

Tablonun gösterdiği gibi 1960'lar ile 70'lerin başları Britanya, Almanya, İskandinavya ve Avustralya'da belirli disiplinlerde eğitimin yanı sıra bir genel eğitim formu sunan bazı yeni üniversitelerin kuruluşuna şahitlik etmişti. Bu açıdan bir öncü, C.P. Snow'un kavramı formüle etmesinden dokuz sene evvel *iki kültür* arasındaki uçurumu kapatmaya çalışan "Genel Hazırlık Yılı"yla başlayan lisans eğitiminin (İngiltere'de geleneksel olan üç yıl yerine) dört yıl sürdüğü, şimdilerde Keele Üniversitesi olarak bilinen North Staffordshire Üniversitesiydi. İkinci senede sosyal bilim öğrencileri doğa bilimlerinde, doğa bilimleri öğrencileri de sosyal bilimlerde bir *tamamlayıcı* belge almak mecburiyetindeydi.[62]

---

Biology: The Double von Uexküll Inspiration in Cassirer's Philosophy", *Synthese* 179 (2009), 169–86.

62 W. B. Gallie, *A New University: A. D. Lindsay and the Keele Experiment* (Londra, 1960).

Yine Sussex Üniversitesi, üniversitenin tasarlanmasına yardım eden tarihçi Asa Briggs'in meşhur ifadesiyle "öğrenme haritasını yeniden çizmek" üzere 1961'de kurulmuştu.[63] Başlangıçta bölümler yoktu, sadece daha büyük *çalışma okulları* vardı. *İngiliz ve Amerikan Çalışmaları*, ABD üniversitelerindeki *Amerikan Çalışmaları* alanında bulunan disiplinlerarası derslere atıfta bulunuyordu. *Avrupa Çalışmaları* ile *Afrika ve Asya Çalışmaları* –Soğuk Savaş militanlığı yahut ABD finansmanı olmaksızın– *Saha Çalışmaları* modelini izlemişti.

Sussex'te lisans öğrencileri üzerinde uzmanlaşacakları *esas* bir disiplin seçiyor, fakat zamanlarının çoğunu okullarına göre değişen (sosyal bilimlerde yarısı, doğa bilimlerinde üçte birini) *kontekstüal* olarak bilinen başka konulara harcıyorlardı. Sözün gelişi Avrupa Çalışmalarındaki öğrenciler Marx, Dostoyevski, Nietzsche ve Freud'u içeren bir okuma listesinin verildiği *Modern Avrupa Zihni* dersini, Sosyal Çalışmalardaki öğrenciler ise *Çağdaş Britanya* hakkında verilen dersi alıyorlardı. Sosyal bilimlerde ise felsefe ve tarihe giriş dersleri zorunluyken, (meselâ biri tarihten biri de edebiyattan) iki okutman tarafından yönetilen, "On Yedinci Yüzyıl İngilteresinde Bilim, Şiir ve Din" veya "XIV. Louis Döneminde Edebiyat ve Toplum" gibi disiplinlerarası konulara odaklanan seminerler ise ilk yıllarda ortaktı.[64] En azından öğretmenleri eğitmenin bir yolu olarak bu seminerlerin değerine şahitlik edebilirim.[65]

Disiplinlerarası eğitim, 1960'lar ve 70'lerde uluslararası bir eğilim hâlini aldı ve bazı yerlerde gayet canlı kaldı. Konstanz Üniversitesi, disiplinlerarası araştırma projeleri ilan eder. Biele-

63 David Daiches (ed), *The Idea of a New University: An Experiment at Sussex* (Londra, 1964), 67.

64 Önde gelen bir katılımcının bu ortak seminerlere dair canlı bir anlatımı için bkz. Laurence Lerner, *Wandering Professor* (Londra, 1999), 146–57.

65 Daiches, *The Idea of a New University*; şahsî bilgi (Avrupa Çalışmaları Okulunda 1962-78 arası ders verdim).

feld Üniversitesinin web sitesinde yayınlanmış disiplinlerarası bir misyon bildirisi vardır.[66] Roskilde Üniversitesi, "Disiplinlerarası bir yaklaşım kullanıyoruz, çünkü hiçbir büyük problem yalnızca tek bir akademik disiplin temelinde çözümlenmiyor," diye belirtir.[67] Üç Avustralya üniversitesi, Griffith, Deakin ve Murdoch, hâlâ disiplinlerarası programlar duyuruyor. *Bütünleyici Çalışmalar* veya *Bütünleştirilmiş Çalışmalar*, ABD'de ve başka yerlerde birkaç merkez, ders ve derecenin bir başka ismidir.

Bu girişimlerin hikâyesi, başarıların yanı sıra başarısızlıkları ve bazen de disiplinlerarası yaklaşımın eski destekçilerinin hayal kırıklıklarını içerir. 1960'larda kurulan Avustralya'daki La Trobe Üniversitesinde disiplinlerarası okulların yerini on yılın sonundan önce bölümler aldı. 2003'te, kırk seneyi aşkın disiplinerarasılıktan sonra, Sussex Üniversitesi bu organizasyon formunu ve onunla ilişkili amaçların en azından bazısını terk etti. Almanya'da filozof Hans Blumenberg ile tarihçi Reinhart Koselleck disiplinlerarasılığı destekleyerek işe başlamışlar, fakat Blumenberg şimdiye kadar buna inandığı için pişman olmuş, Koselleck ise Bielefeld Üniversitesinde tecrübe ettiği pratikle hayal kırıklığına uğramıştı.[68]

Diğer taraftan artan sayıda disiplinlerarası dersler, daha geleneksel üniversitelerde yerleşik hâle gelmişti. 1960'lardan itibaren Batı Medeniyeti dersleri, beyaz erkek Avrupalıları vurguladıkları için giderek eleştirildi ve yavaş yavaş terk edildi.[69] Onların yerini daha evvel akademik dünya tarafından ihmal edilen Siyahlar, kadınlar ve Latinler gibi grupları incelemeye yönelik programlar aldı.

---

66 https://www.uni-bielefeld.de/(en)/Universitaet/Serviceangebot/.../leitbild.html

67 https://ruc.dk/en

68 Annette Vowinckel, "'Ich fürchte mich vor den Organisationslustigen': Ein Dialog zwischen Hans Blumenberg und Reinhart Koselleck", *Merkur* 68, no. 6 (2014), 546–50.

69 Frederic Cheyette, "Beyond Western Civilization", *The History Teacher* 10 (1977), 533–8; Allardyce, "Rise and Fall", 720–4.

Afrikalı-Amerikan Çalışmaları veya Siyah Çalışmaları programları, bazen Cornell'de olduğu gibi ABD'nin büyük üniversitelerinde öğrencilerin doğrudan eylemlerinin sonucu olarak oluşturulmuştu.[70] Kadın Çalışmaları 1970'lerin Feminist hareketinin ardından gelişmiş, bunu Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları izlemişti. Meksika Orijinli Amerikalılar Çalışmalarının, daha sonra Latin Amerikalı veya Hispanik Kadın Çalışmalarının yükselişi, bazen Latin Amerika Çalışmaları üzerine bina edilerek yahut onunla birleştirilerek, daha kademeli olmuştu. Saha Çalışmaları durumunda olduğu gibi, disiplinlerarasılık politika tarafından teşvik edilmişti, fakat bu sefer söz konusu olan *aşağıdan politika*ydı.

Başka disiplinlerarası programlar Ortaçağ, Rönesans, On Sekizinci Yüzyıl ve Viktoryen Çalışmaları gibi bir döneme odaklanmıştı (vaktiyle Almanya'da *Altertumswissenschaft* diye bilinen Klasik Çalışmalar on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar geri gider). Söz konusu menü İşletme Çalışmaları, Kognitif Çalışmalar, Kültürel Çalışmalar, Kalkınma Çalışmaları, Medya Çalışmaları, Bellek Çalışmaları, Postkolonyal Çalışmalar, Din Çalışmaları, Bilim Çalışmaları, Şehir Çalışmaları ve Görme Çalışmalarını içerecek kadar genişlemiştir.

Bu programların çoğu, tek bir disipline kolayca sığmayan konulara odaklanır. Bazıları, teolojiden dinî çalışmalara veya sanat tarihinden görme kültürü çalışmalarına geçiş gibi bir disiplinin genişleyen vizyonunu gösterir. Diğerleri kombinasyonlar sunar: Rönesans Çalışmaları sanat, tarih ve edebiyatı bir araya getirirken, Bilişsel Çalışmalar psikolojiyi linguistik ve bilgisayar bilimiyle birleştirir. Bellek Çalışmaları deneysel psikologları, bilişsel bilimcileri ve tarihçileri bir araya getirerek, iki kültür arasında köprü kurar.

---

70 Lewis R. Gordon ve Jane A. Gordon (ed), *A Companion to African-American Studies* (Oxford, 2006).

Kültürel Çalışmalar, en azından Britanya'da, özellikle kültür teorisyeni Stuart Hall tarafından 1972'den 1979'a kadar yönetilen Birmingham Üniversitesindeki Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezinde (1964), edebiyat ve sosyolojiyi tarihle (bilhassa on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Britanya tarihiyle) birleştirmiştir.[71] ABD'deki Amerikan Çalışmaları'nın durumunda olduğu gibi, Kültürel Çalışmalar hareketi edebiyatın öğretilme tarzından belirli bir memnuniyetsizlikten ortaya çıkmıştı. İddia, çoğunlukla *kanon* olarak tasvir edilen "Büyük Kitaplar" vurgusunu temele koyarken edebiyatın sosyal kontekstine, popüler kültüre, kadın yazarlara veya azınlık mensubu yazarlara fazla ilgi gösterilmemesiydi.[72]

Pek çok farklı üniversitede, kendi bünyesinde bulundurduğu –antropoloji, arkeoloji, mimarlık, ekonomi, coğrafya, tarih, edebiyat, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi– disiplinlerin sayısı bakımından rekor muhtemelen Kent Çalışmaları'dır. Bütün bu disiplinleri bir arada tutan, yoksulluk ve şiddet gibi büyük şehir problemleriyle ilgili bir endişedir. Söz konusu alan, Georg Simmel ve eski öğrencisi Robert Park'tan Patrick Geddes ve eski talebesi Lewis Mumford ile kitapları mimarlık, sosyoloji, tarih ve felsefe çalışmalarına katkı olarak eşit ölçüde lâyıkıyla sınıflandırılabilecek bir polimat olan Richard Sennett'a kadar polimatların uzun zamandır ilgisini çekmektedir.

## DERGİLER VE ENSTİTÜLER

Gördüğümüz gibi, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda belirli akademik disiplinlerin ortaya çıkışı, uzmanlık dergilerinin kurulmasıyla teşvik edilmişti. Aynısı, disiplinlerarasılık hare-

71 Söz konusu Merkez bir Kültürel Çalışmalar Bölümü'nün çekirdeği hâline gelmiş, 2002'de aniden kapatılmıştı.

72 Toby Miller (ed), *A Companion to Cultural Studies* (Oxford, 2006). Oldukça farklı yaklaşımlar, Alman *Kulturwissenschaft*'ta kullanılır. Bkz. Heide Appelsmeyer ve Elfriede Billmann-Mahecha (ed), *Kulturwissenschaft* (Göttingen, 2001).

keti bakımından da geçerlidir. Bu tür dergilerin iyi bilinen iki örneği, yirminci yüzyılın ortalarında kurulmuştu: (Fransız polimat Roger Caillois tarafından 1953'te kurulan) *Diogenes* ile *Daedalus* (1955). Benzer seviyedeki başka dergiler arasında 1974'te yayınlanmaya başlayan şu ikisi vardır: *Internationales Jahrbuch für interdisziplinäre Forschung* [*Disiplinlerarası Araştırma İçin Uluslararası Yıllık*] ile *Critical Inquiry* [*Eleştirel Araştırma*]. Daha yakın bir örnek ise *Common Knowledge*'tır [*Müşterek Bilgi*] (1992).

Muhtelif biçimlere bürünen "çalışmalar", disiplin dergilerine paralel olarak kendi dergilerini de oluşturmuştur; bunlar arasında *Urban Studies* [*Kent Çalışmaları*] (1964), *Sings: Journal of Women in Culture and Society* [*Göstergeler: Kültür ve Toplumda Kadın Dergisi*] (1975), *Cultural Studies* [*Kültürel Çalışmalar*] (1984) ve *Memory Studies* [*Bellek Çalışmaları*] (2008) bulunur. Beşinci bölümde gördüğümüz üzere, genel eğitimli okura hitap eden *Edinburgh Review* gibi on dokuzuncu yüzyıl dergilerinin aksine, az evvel zikredilen dergiler akademik cemaati hedefler.

Farklı disiplinler arasındaki iletişim ve işbirliği, Princeton'daki İleri Çalışmalar Enstitüsünü (*Institute of Advanced Studies*) (1931) model alarak çoğunlukla "İleri Çalışmalar" ifadesini kullanan araştırma enstitülerinin alâmetifârikasıydı, hâlâ da öyledir. Bu enstitünün ilk üyeleri arasında Albert Einstein, polimat John von Neumann ile sanat tarihçisi Erwin Panofsky bulunur. Daha sonraki enstitüler için bir başka model, 1954'te kurulan ve Ford Vakfının finanse ettiği Palo Alto'daki Davranış Bilimlerinde İleri Çalışmalar Merkezidir. Polimat Herbert Simon'ın tavsiyesi üzerine, akademik hiyerarşilerden uzak ve araştırma ve yazmaya odaklanan bir mekân olarak tasarlanmıştı. Gördüğümüz gibi, bu Merkez, genel sistemler teorisine yönelik müşterek ilgilerini keşfeden farklı bir kabiliyetli bireyler grubunu bir araya getirmişti.

Bu araştırma enstitülerinin sayısı, 1960'lardan itibaren tıpkı yeni üniversiteler gibi artış gösterdi.

*Seçilmiş İleri Çalışmalar Enstitüleri, 1923–2008*

1923 *Institut für Sozialforschung*, Frankfurt
1931 İleri Çalışmalar Enstitüsü, Princeton
1954 Davranış Bilimlerinde İleri Çalışmalar Enstitüsü, Palo Alto
1962 *Maison des Sciences de l'Homme*, Paris
1963 *Institut für Höhere Studien*, Viyana
1968 *Zentrum für interdisziplinäre Forschung*, Bielefeld
1969 Hümaniter Disiplinlerde İleri Çalışmalar Enstitüsü, Edinburgh
1970 Hollanda İleri Çalışmalar Enstitüsü, Wassenaar
1970–81 Max Planck Enstitütü, Starnberg
1972 Hümaniter Disiplinler Araştırma Merkezi, Canberra
1980 *Wissenschaftskolleg*, Berlin
1985 İsveç İleri Çalışmalar Birliği, Uppsala
1986 *Instituto de Estudos Avançados*, São Paulo
1987 Rice Üniversitesi Hümaniter Disiplinler Araştırma Merkezi, Houston
1992–2011 *Collegium Budapest*
1992 İleri Çalışmalar Merkezi, Oslo
1994 İleri Çalışmalar Okulu, Londra
1998 *Max-Weber-Kolleg*, Erfurt
2006 İleri Çalışmalar Enstitüsü, Durham
2007 İleri Çalışmalar Enstitüsü, Konstanz
2007 İleri Çalışmalar Enstitüsü, Paris
2008 İleri Çalışmalar Enstitüsü, Freiburg

Bu enstitülerden bazısı, tıpkı 1963 kadar erken bir tarihte kurulan Viyana'daki enstitü gibi, Palo Alto modelinde olduğu üzere sosyal bilimlerle sınırlıdır. Başkaları, Edinburgh veya Canberra'da olduğu gibi hümaniter disiplinlerle sınırlıdır, daha başkaları ise herhangi bir disiplinde çalışan bilginlere açıktır. Paris'teki *Maison des Sciences*

*de l'Homme* veya Bielefeld'deki Disiplinlerarası Araştırma Merkezi (ZiF) gibi bazıları disiplinlerarasılığa özel önem verir.[73]

Bu enstitülerden bazısı (Princeton gibi) kendi projeleriyle gelen münferit bilginleri memnuniyetle karşılar. Ötekileri, bazen belirli bir dizi probleme odaklanan kolektif projeleri teşvik eder. Sözün gelişi ZiF, her sene farklı bir temaya odaklanır. Polimatlar Carl von Weizsäcker ve Jürgen Habermas tarafından yönetilen Bavyera, Starnberg'deki Max Planck Enstitüsü, "bilimsel ve teknik dünyadaki yaşama koşullarını" incelerken, Göttingen'deki bir başka Max Planck Enstitüsü ise çok kültürlü toplumlara bütün dikkatini verir.

Bu enstitüler disiplinlerarasılığa açıkça bağlı olsun yahut olmasın, bazen resmî olarak, genel tartışmaya yönelik bildirilerin sunulduğu seminerlerde ve çoğunlukla gayrıresmî olarak, okuma veya yazma faaliyetleri arasındaki boşluklarda kahve eşliğinde farklı disiplinlerden bilginler arasında diyalogları kolaylaştırdılar.

## DİSPLİNLERARASI TARİH

Bir disiplindeki akademisyenlerin komşularından bir şeyler öğrenme teşebbüslerinin bir vaka çalışması olarak bu kesit, bütün dikkatini tarih üzerinde toplayacak. Erken bir örnek, kendi kültür tarihi çalışmalarının arkadaşı Wilhelm Wundt'un kolektif psikolojisinden ilham aldığından daha evvel bahsettiğimiz Karl Lamprecht'in durumudur. Lamprecht'in çalışmaları halk tarafından geniş ölçüde okunmuş, fakat Hollandalı tarihçi Johan Huizinga gibi önemli istisnalar dışında meslektaşlarının çoğu tarafından reddedilmişti.

---

73 Jürgen Kocka, "Realität und Ideologie der Interdisciplinarität: Erfahrung am ZiF Bielefeld", *Einheit der Wissenschaften* (Berlin, 1991), 127–44; Wolf Lepenies, "Interdisciplinarität und Institutes for Advanced Study", a.g.e., 145–61.

Huizinga kesinlikle bir polimat olarak nitelendirilir. Işık ve ses algılarının Hint-Cermen dillerinde ifade edilme şekilleri hakkında doktora tezi yazarak akademik kariyerine bir filolog olarak başlamıştı. Doktora tezi için edebiyata yönelmiş ve antik Sanskrit dramasındaki soytarı figürünü incelemişti. Bir tarihçi olduğundaysa, Huizinga "asla belirli bir alan, dönem, ülke veya konuda uzmanlaşmamıştı".[74] Şaheseri *Ortaçağın Günbatımı* [*The Autumn of the Middle Ages*] (1919), sosyal antropolojiden Budizm incelemelerine geniş yelpazedeki okumalarına az şey borçlu değildi. Huizinga edebiyat eleştirmeni, kültür eleştirmeni ve *Homo Ludens*'te (1938) kültürdeki oyun unsuru analiziyle çok tanınan bir kültür teorisyeni olarak da faaldi.

1930'larda iktisat tarihçilerinin meslekî saygınlıklarını kaybetmeksizin ekonomi teorisinden yararlanmaları zaten mümkündü. Bunlar arasında, on altıncı yüzyıl İspanya'sında *fiyat devrimi*ni çalışan Earl Hamilton ile merkantilizmin teori ve pratiğini araştıran Eli Heckscher vardı. Sosyolojinin bu yeni disiplini, bu dönemde aralarında Durkheim'ın çalışmalarından çok şey öğrenen Marc Bloch, Max Weber'in teorilerinden yararlanan Otto Hintze ve Vilfredo Pareto'nun fikirlerinden istifade eden Lewis Namier gibi isimlerin bulunduğu bazı tarihçileri de etkilemişti.

Namier de Freud'a ilgi duymuştu. Bununla birlikte, önde gelen profesyonel tarihçilerin, Peter Gay'in *Tarihçiler İçin Freud* [*Freud for Historians*] (1985) örneğinde olduğu gibi, psikanalizden gelen fikirleri açıkça kullanmaya başlamaları yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar gerçekleşmemişti. Gay'in Freud'la uzun süreli meşguliyeti, Western New England Psikanaliz Enstitüsündeki meslekî eğitimi de içeriyordu.

1960'lardan itibaren aralarında Fransa'dan Jacques Le Goff, Britanya'dan Keith Thomas ve İtalya'dan Carlo Ginzburg'un da

74 Johan Huizinga, "My Path to History" (1943; İngilizce tercüme, Huizinga, *Dutch Civilization in the 17th Century and Other Essays*, Londra, 1968, 244–75), s. 273–4.

bulunduğu bir dizi kültürel ve sosyal tarihçi, sosyal ve kültürel antropolojiden etkilenmeye başlamıştı. Huizinga gibi Ginzburg da bir polimat olarak nitelendirilebilir. 1970'lerde on altıncı yüzyıl din ve popüler kültür çalışmalarıyla şöhret kazanmıştı, fakat o zamandan beri sanat tarihi ve edebiyat hakkında kitapların yanı sıra geniş yelpazede denemeler koleksiyonu da yayınlıyor.

Başka disiplinlerle etkileşim, bazen kurumlarca desteklenmiştir. *Disiplinlerarası Tarih Dergisi* [*Journal of Interdisciplinary History*] 1970'te, tarihçilerin bir dizi başka disiplinden neler öğrenebilecekleriyle ilgilenen iki Amerikalı tarihçi tarafından kurulmuştu. Britanya'da, kitapları sosyoloji ve ekonomi hakkında olan Asa Briggs, Sussex Üniversitesinin kurucularından biriydi.

Fransa'da *Annales Okulu*, komşularından bir şeyler öğrenmeye kalkışan bir tarihçiler grubuydu ve öyle de kaldı. Söz konusu okul veya daha iyisi hareket, Lucien Febvre'in Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Strasbourg Üniversitesinde Marc Bloch'la tanışmasıyla başladı. Strasbourg, şehir 1919'da Fransa'nın bir parçası hâline geldiğinden, fiilen yeni bir üniversiteydi. İlk yıllarda Cumartesi Semineri olarak anılan toplantılar, hümaniter disiplinler ve sosyal bilimlerde birçok profesörü cezbetmişti.

Bir ansiklopedinin editörlüğünü yapan, coğrafya ve linguistik hakkında yazan ve on altıncı yüzyıl zihniyetleri incelemesiyle psikolog ve antropologlara ilham veren Febvre'nin kendisi de bir polimat olarak nitelendirilebilir. Febvre'nin *Annales* (1929) dergisinde başmakale yayınlaması, "Duvarlar o kadar yüksek ki çoğu kez görüşü engelliyor," diye beyan ettiği, tarih ile sosyal bilimler arasındaki bölünmeye karşı bir savaş ilanı anlamına geliyordu. Yayın kurulunda bir coğrafyacı, bir ekonomist, bir sosyolog ve bir siyaset bilimci vardı.[75]

75 Peter Schöttler, "Die frühen Annales als interdisziplinäre Projekt", Matthias Middell (ed), *Frankreich und Deutschland im Vergleich* (Leipzig, 1992), 112–86; Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929–2014* (ikinci baskı, Cambridge, 2015).

Bu grubun ikinci kuşağına, coğrafya, ekonomi ve sosyolojide maharetli olan ve bazen her türden insan faaliyeti dahil olmak üzere "total tarih" dediği şeyin peşinde başka disiplinlerden de faydalanan Fernand Braudel önderlik etmişti. Bir keresinde şöyle yazmıştı: "Tarihi coğrafyayla veya ekonomiyle birleştirmeye çalışmak ... vakit kaybıdır. Her şeyi bir seferde yapmak gerekir. Problemleri bütüncül bir şekilde yeniden tanımlamak gerekir [*recréer des problématiques totalisantes*]."[76]

Yirmi birinci yüzyılın ikinci on yılında, tarihçiler için yeni partnerler ortaya çıkıyor. Meselâ çevre krizi çağında gitgide ilgi çeken yeni bir alt disiplin olan çevre tarihi; jeoloji, botanik, iklim bilim ve başka disiplinler hakkında bir miktar bilgi gerektirir. İnsanların başka hayvanlarla "birlikte evrilmesi"nin tarihçileri biyolojiyi incelerken, duygu tarihçileri ise nörobilimi keşfediyor.[77]

Çok az tarihçi Braudel'le aşık atıp "her şeyi bir kerede yapabilir". Yukarıda anlatılan bütün bu çabaların başlıca sonucu, tarihsel antropoloji, tarihsel sosyoloji veya biyo-tarih gibi bilfiil melez disiplinlerin kurulması olmuştur.

## HIRS – TEVAZU KARŞITLIĞI

Bu bölümün başlarında, disiplinlerarasılığa yönelik mütevazı yaklaşımlar ile hırslı yaklaşımlar arasında bir ayırım yapmıştım. Birleşik bilim hareketinden, daha yakınlardaki disiplin sonrası tartışmalara kadar hırslı/iddialı yaklaşımlar, meselâ La Trobe Üniversitesi ve Sussex Üniversitesinde, kalıcı sonuçlar üretmemiş, eğitimde uygulanan bazı deneyler terk edilmiştir. Öte yandan daha mütevazı/makûl yaklaşımlar, önceki kesitte tartışılan *Annales* grubunun yahut genel itibarıyla disiplinlerarasılıktan ziyade korku ve güven benzeri belirli problem veya konulara

76 Akt. Pierre Daix, *Braudel* (Paris, 1995). Tercüme bana ait.

77 Edmund Russell, "Coevolutionary History", *American Historical Review* 119 (2014) 1,514–28.

odaklanan ekiplerin durumunda olduğu gibi, belirli ölçüde başarılı olmuştur.[78]

Bugün hem kurum hem de birey düzeyinde durum kafa karıştıracak denli çeşitlenmiştir. Disiplinler ile disiplinlerarasılık arasında bir arada varolma yahut daha kesin olarak İspanyolların yalın varoluştan ziyade etkileşimi vurgulayan *convivencia* dedikleri bir çağda yaşadığımızı söyleyebiliriz. Kompartmanlar dersek daha iyi tanımlamış olacağımız akademik departmanlar yok olmadı, fakat birçok disiplinlerarası merkez ABD'de ve başka yerlerdeki kampüslerde hemen onların yanına dikildi.[79]

Birey düzeyinde, meselâ tarihçilerin antik dünya veya Ortaçağ yahut Erken Modern Avrupa hakkında yazarken Weber, Freud veya Foucault'dan yararlanmaları, artık endişeye yol açmıyor. Biyo-tarih, biyo-politika ve biyo-sosyoloji gibi alanlarda kötü şöhretli "iki kültür" arasında daha fazla mübadele için yaygın beklenti var. İnterdisipliner teşebbüs devam ediyor. Aslında böyle bir teşebbüs, aşağıdaki kodada tartışılan üçüncü bir kriz ânında, dijital çağımızda hiç olmadığı kadar gereklidir.

78 Jan Plamper ve Benjamin Lazier (ed), *Fear Across the Disciplines* (Pittsburgh, PA, 2012); Diego Gambetta (ed), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (Oxford, 1988).

79 Bugünkü duruma ilişkin bir kılavuz için bkz. Frodeman, *Oxford Handbook*, ve Graff, *Undisciplining Knowledge*.

# KODA
# ÜÇÜNCÜ BİR KRİZE DOĞRU

Nihayet, çoğunlukla 1990'da Dünya Çapında Ağla (*World Wide Web*) başladığı belirtilen dijital çağa ulaştık. Bazı yazarlar "dijital devrim"den, başkalarıysa "arama motoru toplumu"ndan bahsediyor (Internet Explorer 1995'te, Firefox ile Yahoo 2004'te, Google Chrome 2008'de ve Bing 2009'da piyasaya sürülmüştü).[1] Ansiklopedilerin tarihi, bilgi tarihindeki son değişiklikler hakkında bize bir şeyler söyler. *Encyclopedia Britannica*'nın 1911 baskısına maddelerle katkıda bulunan 1507 kişi, hatta on beşinci baskıya katkıda bulunan 4.000 kişi, Wikipedia'ya katkıda bulunanların sayısıyla (2018'de yaklaşık 34 milyon) karşılaştırıldığında çok az kalmıştır.[2] Amatörlerin katkılarından yararlanan *yurttaş bilimi* geleneği, *yurttaş bilgisi* diye adlandırılabilecek şeye teşmil olmuştur.

Birçok bilgi, daha kolay ulaşılabilir hâle gelmiştir, fakat son gelişmelerin tümüyle hayırlı olduğu da söylenemez. Üçüncü bir bilgi krizini tecrübe ediyor olabiliriz. Kesinlikle hızlı bir değişim, türbülans ve kaygı dönemi içinde yaşıyoruz. En azından daha yaşlı bir kuşak için kaygının bir sebebi, basılı kitaplardaki kademeli düşüş ve bazen de yerini e-kitaplara bırakan hızla yok oluştur. Sözün gelişi Hollanda'da bazı üniversite kütüphaneleri, kitaplarının çoğunu kağıt fabrikasına göndermiş veya ıskartaya çıkarmıştır. "Bunun ardında yatan fikir, her kitabın bir kağıt kopyasının bütün Hollanda için yeterli olmasıdır." Bu politika üzerindeki tartışma, elbette kitabın geleceği hakkında daha geniş bir tartışmanın parçasıdır.[3]

1 Alexander Halavais, *Search Engine Society* (Cambridge, 2009).

2 https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Wikipedians.

3 Rudolf Dekker, *The Road to Ruin: Dutch Universities, Past, Present and Future* (Amsterdam, 2015), 144; Angus Phillips, "Does the Book Have a Futu-

İki tür kitap arasındaki rekabetin altında yatan şey, görece yeni iki çalışmada algısal olarak tartışılan iki okuma stili arasındaki rekabettir. Maryanne Wolf'un *Proust ve Mürekkep Balığı* [*Proust and the Squid*] (2007), "okuyan beynin hikâyesi"ni anlatmak için nörobilimden yararlanır. Yazar, bizi beynin esnekliğine, son birkaç bin yılda icat edilen farklı yazı sistemlerinden yararlanmak için nöron devrelerini geri dönüştürme tarzına hayret etmeye yüreklendiriyor. Wolf, daha yavaş okuma pahasına mâlûmatın hızlı taranmasını teşvik eden yeni bir geri dönüşüm nöronları formunun yükselişiyle ilgili tehlikeden de haberdar eder. Okurlarını –hâlâ okurlar varken– mâlûmatı bilgiye dönüştürmek için gereken düşünme zamanı olmaksızın "bir mâlûmat dekoderleri toplumu" olma tehlikesine karşı uyarır.[4]

Nicholas Carr'ın *Yüzeysellik*'i [*The Shallows*] (2011) de internet çağında "düşünme, okuma ve hatırlama tarzı"ndaki değişimlere odaklanarak nörobilimden faydalanır. Bu kitap daha da ikna edicidir; çünkü yazar internetin düşmanı değil, aksine hayrandır; yahut en azından, bir kitabın veya uzun bir makalenin anlatısı veya argümanına yoğunlaşmasını sekteye uğratan "birinin yahut bir şeyin beynimi kurcaladığına dair rahatsız edici hissi"ninden de bahseden eski bir hayran.[5] İlk başta okumayı mümkün kılan beynin esnekliği, şimdi bunu giderek daha da zorlaştırıyor.

Kısacası bu iki yazar da interneti bir problem olarak görür. Bir problemin çözümünün önünde sonunda kendi problemlerini yaratma şeklinin tarihteki birçok örneğinden biridir. Bu durumda internetin çözdüğü görünen problem, hem birey

---

re?", Simon Eliot ve Jonathan Rose (ed), *A Companion to the History of the Book* (Oxford, 2007), 547–59.

4 Maryanne Wolf, *Proust and the Squid: The Story and Science of the Reading Brain* (Londra, 2008), 226.

5 Nicholas Carr, *The Shallows: How the Internet is Changing the Way we Think, Read and Remember* (New York, 2011).

düzeyinde hem de genel olarak toplum düzeyinde üçüncü kez ciddi bir problem hâline gelen aşırı yükleme veya "taşma" problemidir. Bireyler için yeni iletişim vasıtaları, aşırı miktarda mesaj üretmiştir. Toplum için yeni enformasyon miktarı ve ona ulaşım hızı, onun "pişirilmesine," başka bir deyişle bilgiye dönüştürülmesine imkân vermez.

O vakit "enformasyon kaygısı" ifadesinin sıklıkla duyulmasına şaşmamalı.[6] Ayrıca "sel," "tufan" veya "tsunami" olarak bilinen enformasyon bolluğu hakkında bir kitap bolluğu da vardır.[7]

Sık sık olduğu gibi devrim, adeta yükseğe sıçramadan evvel gerilir gibi, daha kademeli değişim tarafından öncelenmişti. Bir kez daha, yeni kelimeler değişim algılarına dair ipuçları sunar. *Oxford İngilizce Sözlüğü*'ne göre "enformasyon patlaması" ifadesinin İngilizcede ilk kez kullanıldığı tarih 1964'tü, Amerikalı gazeteci Alvin Toffler'ın artık her yerde bulunan "aşırı enformasyon yüklemesi" deyimini türetmesi ise 1970'te olmuştu.[8]

Bazı istatistikler bu değişim duygusunu destekler. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yayınlanan kitapların sayısında –1960'da yayınlanan 332.000 kitaptan 1990'da yayınlanan 842.000 kitaba– keskin bir artış vardı.[9] Yirmi birinci yüzyıl dijital verilerde çok daha hızlı bir yükselişe şahitlik etmiştir. 150 eksabaytlık dijital verinin 2005'te üretildiği tahmin ediliyor, fakat 2010'da yaklaşık 1200 eksabaytın üretilmesi beklenmekte-

6 Richard S. Wurman, *Information Anxiety* (ikinci baskı, New York, 2000).

7 Alex Wright, *Glut: Mastering Information through the Ages* (Washington DC, 2007). Krş. David W. Shenk, *Data Smog: Surviving the Information Glut* (Londra, 1997).

8 Alvin Toffler, *Future Shock* (1970, yeniden basım Londra, 1971), 11–12, 317–23. Krş. William van Winkle, "Information Overload", www.gdrc.org/icts/i-overload/infoload.html, erişim 19 Temmuz 2012.

9 UNESCO istatistik yıllığı, akt. Michael Gibbons vd., *The New Production of Knowledge* (Londra, 1994), 94.

dir.[10] Bu miktar o zamandan beri küçük görülmeye başlanmış ve hesaplamalar artık zettabayt cinsinden ifade edilir olmuştur (1000 eksabayt = 1 zettabayt). "Dünyadaki toplam veri miktarı, 2013'te 4.4 zettbayt olmuştu. Bu, 2020'ye kadar dik bir şekilde 44 zettabayta yükselecektir."[11]

"Büyük Veri"nin ele alınışında elbette ilerlemeler oldu. Günlük düzeyde çeşitli konularda malumat elde etmek, çeşitli arama motorları sayesinde hiç olmadığı kadar kolay ve hızlı hâle gelmiştir. Şirketler, kamu kurumları ve bilginlerin tümü de bu dijital devrimden faydalanmaktadır.[12] Mâmâfih bir dezavantajı da var. Meselâ 11 Eylül saldırısının güvenlik servislerinden gelen uyarılara rağmen önceden tespit edilememesinin nedeni, uyarıların veri *selinde* kaybolmasıydı. Condoleeza Rice'ın dediği gibi, "sistemde çok fazla gevezelik" vardı.[13]

Arama motorlarındaki önyargı problemi, ister belirli ürünlerin satışını artırmak için isterse (ırkçılık dahil) politik gündemleri desteklemek için olsun, son zamanlarda tartışma konusu hâline gelmiştir. Uzun zamandır "gözetim durumu"na aşinayız, fakat artık kendimizi "gözetim kapitalizmi"ne, meselâ Google'da arama yaptığımızda, Google'ın da bizi aradığı fikrine alıştırmamız gerekiyor.[14] "Büyük Veri" olarak bilinenlerin sunduğu zorluklar arasında depolama, analiz, doğrulama ve gizlilik ihlâlleri yer alıyor.[15]

---

10 "Data Deluge", *The Economist*, 25 Şubat 2010. Bir eksabayt, bir milyar gigabayta veya bir kentilyon bayta eşdeğerdir.

11 Mikal Khoso, "How Much Data is Produced Every Day?", 13 Mayıs 2016, www.northeastern. edu › Home › Authors › Posts by Mikal Khoso.

12 Jo Guldi ve David Armitage, *The History Manifesto* (Cambridge, 2014).

13 Akt. Jeffreys Jones, *The FBI: A History* (New Haven, CT, 2007), 232.

14 "How Google's Search Algorithm Spreads False Information with a Rightwing Bias", *Guardian*, 12 Aralık 2016, https://www.theguardian.com, erişim 18 Temmuz 2017. Web'de genel olarak önyargı hakkında bkz. Halavais, *Search Engine Society*, 55–60, 64–5. Karşılaştırınız Shoshana Zubov, *The Age of Surveillance Capitalism* (Londra, 2019).

15 Wikipedia, 'Big Data', erişim 18 Temmuz 2017.

Tecrübe ettiğimiz bu türbülans, basılı kitaplar ve gazetelerden çevrimiçi enformasyona geçişin uzun vadeli sonuçlarını ayırt etmeyi zorlaştırıyor. Wolf ve Carr sürekli, doğrusal, dikkatli biçimde "yavaş okuma" veya "yakın okuma" becerisinin kaybolacağından ve bunun yerini hızlı taramaya bırakacağından korkan yegâne kişiler değildir. Hızlı okuma derslerinin bir metni baştan sona gözden geçirmeye alışmış öğrencilere verildiği bir zaman vardı. Bugün, yavaş okuma kursları zaruri hâle geliyor. İyimserler, kitaplara göz gezdirmenin/gözle taramının, uzun zamandır dikkatle okuma kabiliyetiyle birlikte zaten varolan bir beceri olmasından teselli buluyorlar.

Türbülans ayrıca bilgi yapısındaki değişikliklere dair görüşümüzü de belirsizleştirir. "Disiplin sonrası" bir döneme girdiğimiz öne sürülmüştür.[16] Böyle bir dönem nasıl olacaktır? Bilgi formları arasındaki bölünmeler, her şeyi bir kerede öğrenmek imkânsız olduğundan ve farklı yöntemler, farklı problemlere saldırmak için gerekli olduğundan, kesinlikle sürecektir. Her halükârda uzmanlaşma amansız ilerlemesini devam ettirir. Bilgi ağacının farklı dalları, sürekli yeni filizler veriyor.

Bugün büyük ölçüde görünür olan şey, polimatlar için geleneksel korunaklara yönelik tehdittir. Gördüğümüz üzere, Leibniz gibi geniş çaplı polimatların kütüphaneci olarak atandıkları bir zaman vardı. Bugün kütüphanecilerden yönetici olmaları bekleniyor. Müzeler, bilgin–bekçi çağından yönetici çağına kütüphanelerle aynı istikamette hareket etmiştir. Üniversiteler de polimatları eskiden olduğundan daha az sıcak karşılıyor. Daha ağır öğretim yükleri ve toplantıların çoğalması, hem düşünme hem de araştırma için kullanılabilir zamanı azaltıyor. Bugün bir rektör yardımcısının, (Michael Polanyi'nin 1948'de Manchester Üniversitesinde yaptığı gibi) felsefe

16 "Disiplin Sonrası Dönemde Turizm", 2013 yılında Neuchâtel Üniversitesi'nde bir konferansın konusuydu.

öğretmek istediğini belirten bir kimya profesörüne nasıl cevap vereceğini merak ediyorum.

Yine, on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren türün üyelerine fırsatlar sunan kültür dergileri şimdi azalan satışlarla yüzleşiyor. Çevrimiçi sürümlerde hayatta kalabilirler, fakat bu çözüm bu dergiler için gazeteler için olduğundan daha az tatmin edicidir, çünkü makaleleri daha uzundur. Birkaç on yıldır bir dizi seçkin serbest gazetecinin masa başı göreve alındığını ve üniversitelere katıldığını görmek şaşırtıcı değildir. *New Left Review*'un editörü polimat Perry Anderson, 1980'lerde Sosyal Araştırmalar için New School'da profesör olmuştu. *The Spectator*'ın eski yurtdışı editörü Timothy Garton Ash, 1989'da Oxford'da St. Antony's Kolejine katılmıştı. Eski serbest yazar Ian Buruma, 2003'te Bard Kolejine iştirak etmişti.

Bu problemlere rağmen, birkaç çok-yönlü bilgin hayatta kalmıştı. Yaşayan polimatlar arasında daha evvel bahsedilen üç ihtilaflı kişi bulunur: George Steiner, Peter Sloterdijk ve Slavoj Žižek. Biraz daha az ihtilaflı olan Fransız Bruno Latour, disiplin sınırlarına saygı duymaksızın "hayret verici konu çeşitliliğinde üretken bir yazar" olarak tasvir edilmiştir. Pekâlâ aynı derecede bir filozof, bir sosyolog, bir antropolog veya disiplinlerarası "sosyal bilim çalışmaları" alanında bir işçi olarak nitelendirilebilir. Aslında menzili daha da geniştir. Latour 2013'te Holberg Ödülünü aldığında, komite, çalışmalarını "bilim tarihi, sanat tarihi, tarih, felsefe, antropoloji, coğrafya, teoloji, edebiyat ve hukuka" katkı olarak tanımlamıştı.[17] Modernite fikrine karşı çıkmış, bilim tarihinde "hesaplama merkezleri"nin önemini vurgulamış, bir laboratuvarda ve ayrıca bir mahkemede (Paris'teki *Conseil d'État*) "alan araştırması" yürütmüş ve Norbert Elias'ın biçimsel sosyolojisine benzeyen, fakat ağda insanlarla birlikte fikirleri ve maddî nesneleri de içeren "aktör-ağ teorisi" adını verdiği şeyi geliştirmişti.

17 Gerard De Vries, *Bruno Latour* (Cambridge, 2016), 3 ve *passim*.

Ocak 2019'da yazmış olduğum üzere *polimat* türünün yaşayan örnekleri arasında Aristoteles'in "tartışmasız çağımızdaki versiyonu" diye tasvir edilen Jürgen Habermas; ilgileri tarih, felsefe, siyaset bilimi, ekonomi ve sosyolojiyi kapsayan denemeci Perry Anderson; yayınları "konu bakımından neredeyse saçma bir şekilde geniş kapsamlı" olarak tanımlanan yargıç, ekonomist ve filozof Richard Posner; felsefe, edebiyat, hukuk ve tarih hakkında yazmış İtalyan Giorgio Agamben; ve Eleştirel Hukuk Çalışmaları olarak bilinen hareketin kurulmasına yardımcı olan, ilaveten klasik ekonomiyi eleştiren ve politika, din ve en son olarak kozmoloji hakkında yazan Brezilyalı Roberto Mangabeira Unger vardır.[18] Gördüğümüz gibi, ağırlıklı olarak felsefe, edebiyat, psikanaliz, tarih ve disiplinlerarası toplumsal cinsiyet çalışmaları alanına yoğunlaşan kümelenmiş polimatlardan oluşan yaşayan kadın polimatların sayısı hiç olmadığı kadar fazladır: Aleida Assmann, Mieke Bal, Margaret Boden, Judith Butler, Hélène Cixous, Luce Iragiray, Julia Kristeva, Juliet Mitchell, Griselda Pollock ve Gayatri Chakravorty Spivak.

Doğa bilimleri tarafında, Amerikalı bilim insanı Edward O. Wilson, yaşayan bir polimatın bariz bir örneğini sunar. Geddes ve Herbert Fleure gibi, Wilson da göz problemlerinden muztariptir; bu da onun durumunda dikkatini memelilerden uzaklaştırmasına ve böcekleri (özellikle karıncalar ve "karınca toplulukları"nı) yakından incelemeye yöneltmesine yol açmıştır. Yine, Wilson'ın insanları ve toplumları evrimin ürünleri olarak inceleyen "sosyo-biyoloji" dediği şeye ilgisi, Geddes'in

18 Stefan Müller-Doohm, *Habermas: A Biography* (Cambridge, 2016): Martin Jay'in Aristoteles ile mukayesesi arka kapakta yer alıyor. Anderson hak. bkz. Stefan Collini, *Absent Minds* (Oxford, 2006), 469; Posner hak. bkz. James Ryerson, "The Outrageous Pragmatism of Judge Richard Posner", *Lingua Franca* 10 (2000), 26-34; Roberto M. Unger ve Lee Smolin, *The Singular Universe and the Reality of Time* (Cambridge, 2014).

"biyo-sosyoloji"sini anımsatır. Gördüğümüz gibi, onun "bilgi birlikteliği" teorisi, bilginin birliğini vurgular.[19]

Bir başka örnek Avustralyalı Robert May'dir. May mühendislik okumuş, teorik fizikte doktorasını almış, matematik öğretmiş, biyoloji ve ekolojide araştırmalar yürütmüş ve hayvan popülasyonlarını incelemek için matematik teknikleri kullanarak ilgi alanlarını birleştirmişti.

Birkaç polimat, meşhur 'iki kültür'ü birleştirir. Britanya'da biyoloji tahsil etmiş Nikolas Rose sosyoloji, psikoloji, felsefe ve nörobilime yönelmişti. ABD'de kariyerine fizyolog olarak başlayan Jared Diamond, ornitoloji ve ekolojiye geçmiş ve muhtemelen bugün dünya tarihi hakkında yazdığı denemelerle, özellikle *Tüfek, Mikrop ve Çelik* [*Guns, Germs and Steel*] (1997) ve *Çöküş* [*Collapse*] (2005) ile tanınmıştır, hayatı boyunca dillere duyduğu ilgi de cabasıdır. Çalışmaları çoğu kez uzmanlar tarafından eleştirilmiş, fakat ciddiye de alınmıştır. Amerikan Antropoloji Derneği, *Çöküş*'e 2006'da, yalnızca antropologların değil, tarihçilerin ve arkeologların da katkılarıyla oluşan bir kitaba yol açan bir sempozyum düzenleyerek cevap verdi.[20] Diamond için –başka devamlı polimatlar için de söylenebileceği gibi– denebilir ki, onun cevaplarına katılıp katılmamaktan ayrı olarak, bu dışarıdan gelen yabancının göç ettiği disiplinlerde sorduğu sorular sahih ve verimlidirler.

Polimatlar hayatta kalacak mı, yoksa türlerinin nesli tükenmek üzere mi? Şimdiye dek verilen örnekler ve akla –en azından benim aklıma– gelen başkaları, dijital devrim vuku bulmadan evvel zaten orta yaşlı olan bilginlerle sınırlıdır. Noam Chomsky 1928'te doğmuştu; Jürgen Habermas, George Steiner ve Edward O. Wilson'ın üçü de 1929'da dünyaya gelmişti;

19 Edward O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis* (1975); aynı yazar, *Consilience: The Unity of Knowledge* (New York, 1998).

20 Patricia A. McAnany ve Norman Yoffee (ed), *Questioning Collapse* (Cambridge, 2010).

Luce Iragiray 1930'da; Margaret Boden ile Robert May 1936'da; Hélène Cixous ile Jared Diamond 1937'de; Perry Anderson 1938'de; Charles Jencks ile Richard Posner 1939'da; Juliet Mitchell 1940'ta; Julia Kristeva 1941'de; Gayatri Chakravorty Spivak ile Giorgio Agamben 1942'de; Richard Sennett ile Vaclav Smil 1943'te; Raymond Tallis 1946'da; Aleida Assmann, Bruno Latour, Nikolas Rose, Peter Sloterdijk ve Roberto Mangabeira Unger 1947'de; Jacqueline Rose ile Slavoj Žižek 1949'da; Judith Butler 1956'da; Daniel Levitin ile Robert Sapolsky 1957'de gözlerini dünyaya açmışlardı. 1950 civarındaki ani düşüş bir alarm sinyali olabilir.

Yeni zorluklar yeni cevaplar gerektiriyor, dolayısıyla –eğer iyimsersek– umutlarımızı dijital kuşağa bağlamalıyız.[21] Her halükârda, polimat türüne ağıt yakmak için vakit henüz erken. Mevcut entelektüel iş bölümü içinde, Isaac Barrow'un vaktiyle on yedinci yüzyılda "şeylerin bağlantısı ve kavramların bağımlılığı" dediği şeyi algılayabilen bireyler açısından hâlâ genel kültürlü kimselere ihtiyacımız olduğu için, bu akıllıca olur. Leibniz'in bir keresinde belirttiği üzere, "ihtiyacımız olan şey evrensel insanlardır. Çünkü her şeyi bağlantılandırabilen biri, on insanın yapacağı işten fazlasını yapabilir".[22] Hiper-uzmanlaşma çağında, bu tür bireylere hiç olmadığı kadar çok ihtiyacımız var.

---

21 John Palfrey ve Urs Gasser, *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives* (New York, 2008).

22 Akt. Maria Rosa Antognazza, *Leibniz: An Intellectual Biography* (Cambridge, 2009), 210. Tercümeyi biraz değiştirdim.

# EK
# 500 BATILI POLİMAT

On beşinci yüzyılın başlarından itibaren faal olan Batılı polimatlara ilişkin bu liste, bir kanon olmak niyetinde değil: Bilhassa dillerini okuyamadığım ülkelerden geldiklerinde, bazı önemli figürleri ıskaladığımdan eminim. Tek bir bireyin bilgisine dayanan bu tür bir tercihin kaçınılmaz biçimde keyfî niteliğini daha açık kılmak için de böyle yuvarlak bir sayı seçtim. Bu 500 ismin tümünün katkılarının eşit ölçüde önemli olduğu da varsayılmış olmuyor: Sözün gelişi Leibniz, Kircher'den daha fazla bilgiye katkıda bulunmuştur. Bazıları metin içinde zaman zaman zikredilmiş olsa da yaşayan polimatlar bu listede yoktur.

Bu listeye dahil edilen 500 kişi, pek çok farklı kritere göre seçilmiştir. Çoğunluk ("birçok" değilse de) çeşitli disiplinlere orijinal katkılarda bulunmuştur, fakat hiçbir disipline katkıda bulunmaksızın bir dizi disipline aşina olan Aldous Huxley ve Jorge Luis Borges gibi pasif polimatlar; Alsted, Diderot ve Lucien Febvre gibi ansiklopedistler; Bacon, Comte ve Melvil Dewey gibi bilgi tasnifçileri; Warren Weaver gibi bilgi yöneticileri; ve Lorenzo Hervás gibi çok dil bilen bilginler de listeye dahil edilmiştir.

1. Flippo Brunelleschi, 1377-1446, İtalyan. Mimar, mühendis, matematikçi, mucit, sanatkâr.
2. Mariano da Jacopo "Taccola," 1383-(yaklaşık)1453, İtalyan. Noter, heykeltıraş, mühendis, mucit.
3. Paolo Toscanelli, 1397-1482, İtalyan. Matematik, astronomi, coğrafya.
4. Cusalı Nikolas, 1401-64, Alman. Piskopos ve kardinal. Felsefe, teoloji, hukuk, astronomi, matematik.
5. Leonbattista Alberti, 1404-72, İtalyan. Papaz. Hümanist, mimar, matematikçi.
6. Niccolò Leoniceno, 1428-1524, İtalyan. Felsefe, tıp, botanik.
7. Francesco di Giorgio Martini, 1439-1501, İtalyan. Mimar, mühendis.

8. Rodolphus Agricola, 1443-85, Felemenk. Hümanist, filozof, sanatkâr, müzisyen.
9. Donato Bramante, 1444-1514, İtalyan. Mimar, ressam, şair, müzisyen.
10. Leonardo da Vinci, 1452-1519, İtalyan. Sanatkâr, mühendis, mucit, matematik ve doğa tarihi gibi pek çok disiplinin öğrencisi.
11. Johannes Trithemius, 1462-1516, Alman, Benedikten başrahibi. Tarih, felsefe, kriptografi.
12. Giovanni Pico della Mirandola, 1463-94, İtalyan. Aristokrat. Her disiplinde ustalaşmaya teşebbüs etti.
13. Cassandra Fedele, (yak.) 1465-1558, İtalyan. Felsefe, matematik, astronomi, eğitim.
14. Desiderius Erasmus, 1466-1536, Hollandalı. Önce *canon regular*, sonra *secular* rahip. Filoloji, felsefe, teoloji.
15. Laura Cereta, 1469-99, İtalyan. Retorik, felsefe, matematik, astronomi.
16. Nikolas Kopernik, 1473-1543, Alman/Polonyalı. Rahip, fizikçi. Astronomi, tıp, hukuk, hümaniter disiplinler.
17. Celio Calcagnini, 1479-1541, İtalyan. Teoloji, hukuk, tıp, retorik, astronomi.
18. Gasparo Cantarini, 1483-1542, İtalyan. Kardinal, piskopos. Teoloji, felsefe, astronomi.
19. Heinrich Cornelius Agrippa, 1486-1535, Alman. Felsefe, tıp, hukuk, simya, okült bilimler.
20. Sebastian Münster, 1488-1552, Alman. Fransiskenlikten Lutherciliğe dönmüştür. Kartografya, kozmografi, Kitab-ı Mukaddes incelemeleri, doğu dilleri, matematik.
21. Juan Luis Vives, 1493-1540, İspanyol. Felsefe, tıp, eğitim.
22. Georg Agricola (Bauer), 1494-1555, Alman. Hekim. Tıp, tarih, jeoloji, mineraloji.
23. François Rabelais, (yaklaşık)1494-1553, Fransız. Fransisken, sonrasında hekim. Tıp, hukuk, teoloji.
24. Philip Melanchthon, 1497-1560, Alman. Luteryen vaiz. Felsefe, teoloji, astronomi, astroloji, anatomi, botanik, matematik.
25. Gerolamo Cardano, 1501-76, İtalyan. Hekim. Tıp, matematik, astroloji, müzik, jeoloji.
26. Cosimo Bartoli, 1503-72, İtalyan. Matematik, sanat, mimarlık, edebiyat, tarih.
27. Fernão de Oliveira, 1507-81, Portekizli, Dominiken. Gramer, tarih, denizcilik.
28. Guillaume Postel, 1510-81, Fransız. Diller, tarih, teoloji, coğrafya, politika, astroloji.
29. Miguel Servet, (yaklaşık)1511-53, İspanyol. Hekim. Protestan. Tıp, anatomi, astroloji, astronomi, coğrafya, teoloji.
30. Wolfgang Lazius, 1514-65, Avusturyalı. Hekim. Felsefe, tıp, tarih, coğrafya.

31. Petrus Ramus, 1515-72, Fransız. Kalvinist. Felsefe, retorik, matematik.
32. Conrad Gessner, 1516-65, İsviçreli. Hekim. Tıp, doğa tarihi, diller, bibliyografya.
33. Ulisse Aldrovandi, 1522-1605, İtalyan. Tıp, doğa tarihi, eski eserler.
34. Benito Arias Montano, 1527-98, İspanyol. Retorik, teoloji, eski eserler, Şarkiyat çalışmaları.
35. John Dee, 1527-1608, İngiliz. Matematik, coğrafya, astroloji, simya, coğrafya, eski eserler, büyü.
36. Jean Bodin, 1530-96, Fransız. Karmelit, sonrasında kilise mensubu değil. Doğa felsefesi, tarih, politika, ekonomi politik.
37. Hugo Blotius, 1533-1608, Hollandalı. Kütüphaneci. Retorik, hukuk, bibliyografya.
38. [İhtiyar] Theodor Zwinger, 1533-88, İsviçreli. Hekim. Tıp, doğu dilleri, felsefe.
39. Giambattista Della Porta, 1535-1615, İtalyan. Çelebi, Aylak İnsanların [*Otiosi*] kurucusu. Kriptografi, optik, bellek bilimi, meteoroloji, fizik, astroloji, fizyonomi, matematik, vb.
40. Joseph Scaliger, 1540-1609, Fransız. Filoloji, kronoloji, Şarkiyat çalışmaları, astronomi.
41. Johann Thomas Freigius, 1543-83, İsviçreli. Kalvinist. Felsefe, hukuk, tarih, matematik, ekonomi politik.
42. Tycho Brahe, 1546-1601, Danimarkalı. Aristokrat. Astronomi, astroloji, simya, tıp.
43. Justus Lipsius, 1547-1606, Hollandalı. Farklı dönemlerde Katolik ve Protestan. Filoloji, felsefe, kronoloji, vb.
44. Giordano Bruno, 1548-1600, İtalyan. Dominiken. Felsefe, teoloji, kozmoloji, hafıza sanatı, matematik.
45. Francisco Suárez, 1548-1617, İspanyol. Cizvit. Felsefe, teoloji, hukuk.
46. Paolo Sarpi, 1552-1623, İtalyan. Servit keşişi. Tarih, hukuk, felsefe, teoloji, matematik, anatomi.
47. Walter Raleigh, 1554-1618, İngiliz. Saray mensubu. Tarih, kimya.
48. Isaac Casaubon, 1559-1614, Fransız. Kalvinist. Filoloji, edebiyat, tarih, teoloji, coğrafya.
49. James Crichton, 1560-(yaklaşık)1585, İskoç. Çelebi. Her disiplinde ustalaşmaya teşebbüs etti.
50. Francis Bacon, 1561-1626. İngiliz. Hukuk, tarih, felsefe, doğa felsefesi.
51. Marie de Gournay, 1565-1645, Fransız. Hümaniter disiplinler, simya ve kadın-erkek eşitliği hakkında bir inceleme.
52. Johannes Bureus. 1568-1652, İsveçli. Eski eserler, simya, okült çalışmaları.
53. Tommaso Campanella, 1568-1639, İtalyan. Dominiken. Felsefe, teoloji, astroloji, astronomi, fizyoloji, politika.
54. Bartholomäus Keckermann, (yaklaşık) 1572-1608, Alman. Kalvinist. Felsefe, teoloji, politika, hukuk, retorik, astronomi, coğrafya, fizik.

55. Christoph Besold, 1577-1638, Alman. Hukukçu. Katolikliğe geçti. Hukuk, tarih, teoloji, politika.
56. Robert Burton, 1577-1640, İngiliz. Anglikan vaiz. Kütüphaneci. Tıp, felsefe, teoloji, astroloji.
57. Gerard Johannes Vossius, 1577-1649, Felemenk. Teoloji, filoloji, edebiyat, tarih.
58. Nicolas-Claude Peiresc, 1580-1637, Fransız. Asilzade. Eski eserler, doğa tarihi, anatomi, astronomi, vb.
59. Hugo Grotius, 1583-1645, Felemenk. Kalvinist. Hukuk, tarih, teoloji.
60. John Selden, 1584-1654, İngiliz. Hukuk, tarih, eski eserler, filoloji, Şarkiyat çalışmaları.
61. Peter Lauremberg, 1585-1639, Alman. Protestan. Anatomi, matematik, botanik, filoloji.
62. Joseph Mede, 1586-1638, İngiliz. Anglikan vaiz. Teoloji, felsefe, kronoloji, matematik, doğa tarihi, anatomi, Mısrîyat.
63. Johann Heinrich Alsted, 1588-1638, Alman. Kalvinist vaiz. Ansiklopedist.
64. Ole Worm, 1588-1654, Danimarkalı. Hekim. Tıp, eski eserler, doğa tarihi.
65. Claude Saumaise (Salmasius), 1588-1653, Fransız. Protestan. Klasikler, filoloji, eski eserler, Şarkiyat çalışmaları.
66. Franciscus Junius (de Jon), 1591-1677, Hollandalı. Filoloji, eski eserler, edebiyat.
67. Jan Amos Comenius (Komenský), 1592-1670, Çek. Rahip. Felsefe, diller, eğitim.
68. Pierre Gassendi, 1592-1655, Fransız. Papaz. Felsefe, astronomi, fizik.
69. Emmanuele Tesauro, 1592-1675, İtalyan. Cizvit. Retorik, felsefe, tarih.
70. Johannes Marcus Marci, 1595-1667, Çek. Katolik. Tıp, optik, mekanik, matematik, astronomi.
71. Juan Eusebio Nieremberg, 1595-1658, İspanyol. Cizvit. Teoloji, felsefe, doğa tarihi, astronomi.
72. René Descartes, 1596-1650, Fransız. Felsefe, geometri, optik, astronomi, müzik, tıp.
73. Lucas Holstenius, 1596-1661, Alman. Kütüphaneci. Katolikliğe geçti. Tarih, eski eserler, teoloji.
74. Constantijn Huygens, 1596-1687, Felemenk. Protestan. Doğa felsefesi, anatomi, tıp, diller.
75. Giambattista Riccioli, 1598-1671, İtalyan. Cizvit. Astronomi, coğrafya, kronoloji, teoloji, mekanik, prozodi.
76. Samuel Bochart, 1599-1667, Fransız. Kalvinist vaiz. Teoloji, coğrafya, filoloji, Şarkiyat çalışmaları.
77. Samuel Hartlib, (yaklaşık) 1600-62, Polonyalı. Enformasyon elçisi.
78. Bathsua Makin (kızlık soyadı Reynolds), (yaklaşık) 1600-1681, İngiliz. Eğitim, tıp, diller.

79. Gabriel Naudé, 1600-53, Fransız. Kütüphaneci. Tarih, politika, bibliyografya.
80. Athanasius Kircher, 1602-80, Alman. Cizvit. Mısrîyat, sinoloji, manyetizma, matematik, madencilik, müzik. Mucit.
81. Kenelm Digby, 1603-65, İngiliz. Katolik çelebi. Her disiplinde ustalaşmaya teşebbüs etti.
82. John Jonston, 1603-75, İskoç. Hekim. Tıp, doğa tarihi, teoloji, eski eserler.
83. Johann Heinrich Bisterfeld, 1605-55, Alman. Kalvinist. Felsefe, teoloji, matematik, fizik.
84. Thomas Browne, 1605-82, İngiliz. Hekim. Tıp, eski eserler, felsefe, doğa tarihi.
85. Hermann Conring, 1606-81, Alman. Luteryen. Hekim. Tıp, hukuk, tarih, politika.
86. Juan Caramuel y Lobkowitz, 1606-82, İspanyol. Sistersiyan. Teoloji, felsefe, matematik, tarih, vb.
87. Anna Maria van Schurman, 1607-78, Felemenk. Diller, felsefe, teoloji, eğitim.
88. John Wilkins, 1614-72, İngiliz. Piskopos. Felsefe, teoloji, astronomi, matematik, diller, kriptografi.
89. [İhtiyar] Thomas Bartholin, 1616-80, Danimarkalı. Hekim. Tıp, matematik, teoloji, eski eserler.
90. Nicolás Antonio, 1617-84, İspanyol. Hukuk, bibliyografya.
91. Elias Ashmole, 1617-92, İngiliz. Hukuk, astroloji, simya, büyü, armacılık, eski eserler.
92. Palatine Prensesi Elisabeth, 1618-80, İngiliz. Protestan başrahibe. Matematik, felsefe, astronomi, tarih.
93. Isaac Vossius, 1618-89, Felemenk. Filoloji, kronoloji, coğrafya, fizik, eski eserler, matematik.
94. Henry Oldenburg, (yak.) 1619-77, Alman. Teoloji, doğa felsefesi, enformasyon elçisi.
95. François Bernier, 1620-88, Fransız. Tıp, Şarkiyat çalışmaları, felsefe.
96. John Evelyn, 1620-1706, İngiliz.Çelebi. Anatomi, kimya, doğa tarihi, matematik, mekanik.
97. Johann Heinrich Hottinger, 1620-67, İsviçreli. Şarkiyat çalışmaları, teoloji, tarih.
98. Marcus Meibom, 1621-1710, Danimarkalı. Eski eserler, filoloji, matematik.
99. Blaise Pascal, 1623-62, Fransız. Matematik, fizik, felsefe, teoloji. Mucit.
100. William Petty, 1623-87, İngiliz. Mucit. Tıp, anatomi, doğa felsefesi, matematik, ekonomi politik, demografi.
101. Margaret Cavendish (kızlık soyadı Lucas), (yak.) 1624-74, İngiliz. Doğa felsefesi, simya.
102. Hiob Ludolf, 1624-1704, Alman. Diller.

103. János Apáczai Csere, 1625-59, Macar. Kalvinist. Matematikçi ve ansiklopedist.
104. Erhárd Weigel, 1625-99, Alman. Matematik, astronomi, teoloji. Ayrıca mimar ve mucit.
105. İsveç Kraliçesi Christina, 1626-89, Felsefe, teoloji, matematik, simya, astronomi, astroloji.
106. Francesco Redi, 1626-97, İtalyan. Tıp, doğa felsefesi, edebiyat.
107. Robert Boyle, 1627-91, İngiliz. Aristokrat. Felsefe, teoloji, fizik, fizyoloji, tıp, kimya.
108. Peter Lambeck, 1628-80, Alman. Protestan, ardından Katolik. Kütüphaneci, edebiyat tarihçisi.
109. Christiaan Huygens, 1629-95, Felemenk. Çelebi. Matematik, astronomi, fizik, mekanik.
110. Pierre-Daniel Huet, 1630-1721, Fransız. Piskopos. Matematik, astronomi, anatomi, doğa tarihi, kimya, Şarkiyat çalışmaları, tarih, teoloji, felsefe.
111. Isaac Barrow, 1630-77, İngiliz. Anglikan vaiz. Matematik, optik, teoloji, eski eserler.
112. [İhtiyar] Olof Rudbeck, 1630-1702, İsveçli. Anatomi, diller, müzik, botanik, ornitoloji, eski eserler.
113. Johann Georg Graevius, 1632-1703, Alman. Kalvinist. Filoloji, retorik, tarih, klasikleri eski eserler.
114. Samuel Pufendorf, 1632-94, Alman. Hukuk, politika, tarih, felsefe, teoloji, ekonomi politik.
115. Christopher Wren, 1632-1723, İngiliz. Mimarlık, matematik, astronomi, optik, mekanik, tıp, meteoroloji.
116. Antonio Magliabechi, 1633-1714, İtalyan. Kütüphaneci. Enformasyon elçisi.
117. Johann Joachim Becher, 1635-82, Alman. Mineroloji, simya, doğa tarihi, eğitim, felsefe, politika, ekonomi politik.
118. Robert Hooke, 1635-1703, İngiliz. Matematik, fizik, astronomi, kimya, tıp, biyoloji, jeoloji. Mucit.
119. Lorenzo Magalotti, 1637-1712, İtalyan. Doğa felsefesi, coğrafya.
120. Nicholas Steno, 1638-86. Danimarkalı. Katolikliğe geçti. Piskopos. Tıp, anatomi, doğa tarihi, felsefe.
121. Daniel Georg Morhof, 1639-91, Alman. Kütüphaneci. Tarih, simya.
122. [Genç] Olof Rudbeck, 1660-1740, İsveçli. Anatomi, botanik, ornitoloji, filoloji.
123. Nicolaes Witsen, 1641-1717, Felemenk. Patrisyen. Coğrafya, etnografi, eski eserler, doğa tarihi.
124. Conrad Samuel Schurzfleisch, 1641-1708, Alman. Protestan. Kütüphaneci. Retorik, tarih, felsefe, hukuk, coğrafya.
125. Vincent Placcius, 1642-99, Alman. Hukuk, felsefe, teoloji, tıp, bibliyografya, tarih.

126. Gilbert Burnet, 1643-1715, İskoç. Piskopos. Tarih, teoloji, felsefe.
127. Isaac Newton, 1643-1727, İngiliz. Matematik, fizik, simya, kronoloji, teoloji.
128. Otto Mencke, 1644-1707, Alman. Teoloji, felsefe, enformasyon elçisi.
129. Eusebio Kino (Kühn), 1645-1711, İtalyan/Avusturyalı, Cizvit. Diller, coğrafya, astronomi, felsefe.
130. Carlos Sigüenza y Góngora, 1645-1700, Meksikalı. Matematik, astronomi, astroloji, coğrafya, eski eserler.
131. Elena Cornaro Pscopia, 1646-84, İtalyan. Diller, teoloji, felsefe, matematik, müzik.
132. Gottfried Wilhelm Leibniz, 1646-1716, Alman. Felsefe, matematik, tarih, diller, hukuk, fizik, kimya, doğa tarihi, tıp.
133. Pierre Bayle, 1647-1706, Fransız. Protestan vaiz. Tarih, felsefe, doğa felsefesi, teoloji.
134. Rahibe Juana Inés de la Cruz, 1651-95, Meksikalı. Teoloji, felsefe, doğa felsefesi, hukuk, müzik teorisi.
135. Henri Basnage, 1656-1710, Fransız. Protestan. Tarih, leksikografi, teoloji, mekanik.
136. Bernard de Fontenelle, 1657-1757 (aynen böyle), Fransız. Felsefe, tarih, doğa bilimleri.
137. Jean Leclerc, 1657-1736, İsviçreli. Protestan vaiz. Felsefe, filoloji, teoloji, tarih, edebiyat.
138. Luigi Marsili, 1658-1730, İtalyan. Mühendislik, coğrafya, hidrografya, astronomi, doğa tarihi, tarih.
139. Jacob von Melle, 1659-1743, Alman. Tarih, eski eserler, paleontoloji, leksikografi.
140. Hans Sloane, 1660-1745, İrlandalı. Tıp, anatomi, kimya, botanik, eski eserler.
141. Giuseppe Averani, 1662-1739, İtalyan. Hukuk, fizik, teoloji, astronomi, matematik.
142. Pedro de Peralta y Barnuevo, 1664-1743, Perulu. Matematik, astronomi, doğa felsefesi, metalurji, hukuk, tarih, vb.
143. John Woodward, (yaklaşık) 1665-1728, İngiliz. Doğa tarihi, eski eserler.
144. Herman Boerhaave, 1668-1738, Felemenk. Felsefe, tıp, botanik, kimya.
145. Johann Albert Fabricius, 1668-1736, Alman. Retorik, felsefe, teoloji, bibliyografya, *historia literaria.*
146. Johann Peter von Ludewig, 1668-1743, Alman. Tarih, hukuk, eski eserler.
147. Giambattista Vico, 1668-1744, İtalyan. Hukuk, retorik, tarih, felsefe, filoloji.
148. Burkhard Gotthelf Struve, 1671-1738, Alman. Felsefe, politika, tarih, hukuk, simya.
149. Johann Jacob Scheuchzer, 1672-1733, İsviçreli. Jeoloji, paleontoloji,

meteoroloji, coğrafya, eski eserler.
150. Johannes Alexander Döderlein, 1675-1745, Alman. Tarih, eski eserler, filoloji, teoloji, doğu dilleri.
151. Scipione Maffei, 1675-1755, İtalyan. Politika, tarih, eski eserler.
152. Benito Jerónimo Feijoó, 1676-1764, İspanyol. Benedikten. Teoloji, felsefe, filoloji, tarih, tıp, doğa tarihi.
153. Ephraim Chambers, (yaklaşık) 1680-1740, İngiliz. Ansiklopedist ve sözlükçü.
154. René de Réaumur, 1683-1757, Fransız. Matematik, metalurji, meteoroloji, doğa tarihi.
155. Matthias Bél, 1684-1749, Macar/Slovak. Tarih, coğrafya, gramer, retorik, diller.
156. Daniel Gottlieb Messerschmidt, 1684-1735, Alman. Doğa tarihi, eski eserler.
157. Nicholas Fréret, 1688-1749, Fransız. Tarih, kronoloji, coğrafya, din.
158. Emanuel Swedenborg, 1688-1772, İsveçli. Teoloji, felsefe, metalurji, kimya, astronomi, anatomi, fizyoloji.
159. Montesquieu (Charles de Secondat), 1689-1755, Fransız. Hukuk, tarih, coğrafya, jeoloji.
160. Carlo Lodoli, 1690-1761, İtalyan. Fransisken. Matematik, mimarlık, fizik, felsefe, teoloji.
161. Voltaire (François-Marie Arouet), 1694-1774, Fransız. Tarih, felsefe, doğa felsefesi.
162. François Quesnay, 1694-1774, Fransız. Ekonomi politik, tıp, politika, geometri.
163. Hermann Samuel Reimarus, 1694-1768, Alman. Teoloji, felsefe, doğu dilleri, matematik, tarih, ekonomi politik, doğa tarihi.
164. Johann Andreas Fabricius, 1696-1769, Alman. Retorik, felsefe, filoloji, tarih.
165. Henry Home, Lord Kames, 1696-1782, İskoç. Hukuk, felsefe, tarih, edebiyat eleştirisi, ekonomi politik.
166. Louis de Jaucourt, 1704-79, Fransız. Anatomi, botanik, kimya, fizyoloji, patoloji, tarih.
167. Émilie du Châtelet, 1706-49, Fransız. Fizik, matematik, felsefe.
168. Benjamin Franklin, 1706-90, İngiliz/Amerikalı. Fizik, meteoroloji, politika. Mucit.
169. Comte de Buffon (Georges-Louis Leclerc), 1707-88, Fransız. Matematik, jeoloji, biyoloji, paleontoloji, fizyoloji.
170. Leonhard Euler, 1707-83, İsviçreli. Matematik, optik, balistik, müzik.
171. Carl Linnaeus, 1707-78, İsveçli. Doğa tarihi, tıp, ekonomi politik, etnografya.
172. Albrecht von Haller, 1708-77, İsviçreli. Anatomi, fizyoloji, botanik, bibliyografya, teoloji.
173. Johann Georg Gmelin, 1709-55, Alman. Doğa tarihi, kimya, tıp.

174. Samuel Johnson, 1709-84, İngiliz. Leksikografi, edebiyat eleştirisi, tarih.
175. Rudjer Bošković, 1711-87, Hırvat. Cizvit. Matematik, astronomi, fizik, kartografya, felsefe, arkeoloji.
176. David Hume, 1711-76, İskoç. Felsefe, tarih, ekonomi politik.
177. Mikhail Lomonosov, 1711-65, Rus. Kimya, matematik, fizik, metalurji, tarih, filoloji.
178. Denis Diderot, 1713-84, Fransız. *Encyclopédie*'nin editörü.
179. James Burnett, Lord Monboddo, 1714-99, İskoç. Hukuk, dil, felsefe.
180. Jean d'Alembert, 1717-83, Fransız. Matematik, fizik, felsefe, müzik teorisi, tarih.
181. Johann David Michaelis, 1717-91, Alman. Teoloji, Şarkiyat çalışmaları, coğrafya, hukuk.
182. Maria Gaetana Agnesi, 1718-99, İtalyan. Matematik, felsefe, teoloji.
183. Adam Ferguson, 1723-1816, İskoç. Protestan vaiz. Felsefe, tarih, politika.
184. Adam Smith, 1723-90, İskoç. Ekonomi politik, felsefe, retorik, teoloji, hukuk.
185. Anne Robert Turgot, 1727-81, Fransız. Ekonomi politik, felsefe, fizik, filoloji.
186. Christian Gottlob Heyne, 1729-1812, Alman. Filoloji, retorik, eski eserler.
187. Erasmus Darwin, 1731-1802, İngiliz. Tıp, fizyoloji, doğa tarihi, felsefe.
188. Joseph Priestly, 1733-1804, İngiliz. Filoloji, eğitim, retorik, tarih, teoloji, fizik, kimya.
189. Lorenzo Hervás y Panduro, 1735-1809, İspanyol. Diller, paleografi, arşivler, eğitim.
190. Glasgowlu John Millar, 1735-1801, İskoç. Hukuk, tarih, felsefe.
191. August von Schlözer, 1735-1809, Alman. Tarih, diller, *Völkerkunde*, *Statistik*.
192. José Antonio de Alzate, 1737-99, Meksikalı. Doğa tarihi, astronomi.
193. Nicolas Masson de Morvilliers, 1740-89, Fransız. Coğrafya, ansiklopedist.
194. Peter Simon Pallas, 1741-1811, Alman. Doğa tarihi, coğrafya, diller.
195. José Mariano de Conceição Veloso, 1742-1811, Brezilyalı. Doğa tarihi, kimya, matematik, linguistik, ekonomi politik.
196. Joseph Banks, 1743-1820, İngiliz. Doğa tarihi, diller, etnografya.
197. Thomas Jefferson, 1743-1826, Amerikalı. Diller, doğa tarihi. Mucit.
198. Antoine Lavoisier, 1743-94, Fransız. Kimya, jeoloji, fizyoloji, ziraat.
199. Nicholas, Marquis de Condorcet, 1743-94, Fransız. Felsefe, matematik, ekonomi politik, politika, tarih.
200. Johann Gottfried Herder, 1744-1803, Alman. Protestan vaiz. Felsefe, teoloji, tarih, linguistik, edebiyat ve sanat eleştirisi, müzik.
201. Gaspar Melchor de Jovellanos, 1746-1811, İspanyol. Tıp, dil, ekonomi

politik, eğitim, hukuk, tarihî coğrafya, teoloji, botanik, madencilik.
202. William Jones, 1746-94, Galli. Hukuk, şarkiyat çalışmaları, botanik.
203. John Playfair, 1748-1819, İskoç. Protestan vaiz. Matematik, jeoloji, astronomi.
204. Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832, Alman. Anatomi, fizik, kimya, botanik, jeoloji.
205. Johann Gottfried Eichhorn, 1752-1827, Alman. Teoloji, Şarkiyat çalışmaları, tarih, nümizmatik.
206. Stanisław Staszic, 1755-1826, Polonyalı. Papaz. Tarih, eğitim, jeoloji.
207. William Playfair, 1759-1823, İskoç. Mühendislik, ekonomi politik, istatistik. Mucit.
208. Jan Potocki, 1761-1815, Polonyalı. Mühendislik, Mısrîyat, diller, tarih.
209. Daniel Encontre, 1762-1818, Fransız protestan vaiz. Edebiyat, matematik, teoloji, felsefe.
210. Germaine de Staël, 1766-1817, İsviçreli. Politika, edebiyat, coğrafya.
211. William Wollaston, 1766-1828, İngiliz. Fizyoloji, optik, kimya, jeoloji.
212. Wilhelm von Humboldt, 1767-1835, Alman, Felsefe, diller, tarih, politika, edebiyat, tıp.
213. Georges Cuvier, 1769-1832, Fransız. Protestan. Paleontoloji, doğa tarihi, mukayeseli anatomi, bilim tarihi.
214. Alexander von Humboldt, 1769-1859, Alman. Coğrafya, doğa tarihi, anatomi, politika, arkeoloji, demografi.
215. Dorothea Schlözer, 1770-1825, Alman. Matematik, botanik, zooloji, optik, din, mineraloji, sanat tarihi çalıştı.
216. Samuel Taylor Coleridge, 1772-1834, İngiliz. Edebiyat eleştirmeni, filozof. Astronomi, botanik, kimya, jeoloji, tıp, tarih ve diller ile ilgilendi.
217. Francis Jeffrey, 1773-1850, İskoç. Edebiyat eleştirisi, tarih, felsefe, hukuk, siyaset bilimi, din, coğrafya.
218. Thomas Young, 1773-1829, İngiliz. Tıp, fizyoloji, fizik, diller, Mısrîyat.
219. Henry Peter Brougham, 1778-1868, İskoç. Gazeteci. Hukuk, fizik, eğitim.
220. Mary Somerville, 1780-1872, İskoç. Matematik, astronomi, coğrafya.
221. Andrés Bello, 1781-1865, Venezuelalı. Hukuk, felsefe, filoloji.
222. Thomas De Quincey, 1785-1859, İngiliz. Felsefe, ekonomi politik, tarih, fizyoloji.
223. Carl Gustav Carus, 1789-1869, Alman. Tıp, fizyoloji, zooloji, psikoloji, felsefe, edebiyat.
224. Jules Dumont d'Urville, 1790-1842, Fransız. Kartografya, diller, botanik, entomoloji.
225. Charles Babbage, 1791-1871, İngiliz. Matematik, fizik, teoloji. Mucit.
226. John Herschel, 1792-1871, İngiliz. Astronomi, matematik, fizik, kimya, botanik, jeoloji.
227. William Whewell, 1794-1866, İngiliz. Anglikan vaiz. Matematik, mekanik, mineraloji, astronomi, felsefe ve bilim tarihi, teoloji.

228. Thomas Carlyle, 1795-1881, İskoç. Felsefe, edebiyat, tarih, matematik.
229. Auguste Comte, 1798-1857, Fransız. Felsefe, sosyoloji, bilim tarihi.
230. Thomas B. Macaulay, 1800-59, İskoç. Tarih, deneme.
231. William Henry Fox Talbot, 1800-77, İngiliz. Matematik, fizik, botanik, astronomi, kimya, fotoğrafçılık, Asuroloji. Mucit.
232. Carlo Cattaneo, 1801-69, İtalyan. Ekonomi politik, tarih, matematik.
233. Antoine Cournot, 1801-77, Fransız. Mekanik, matematik, ekonomi politik.
234. Gustav Fechner, 1801-87, Alman. Felsefe, fizik, deneysel psikoloji.
235. George P. Marsh, 1801-82, Amerikalı. Filoloji, arkeoloji, coğrafya, ekoloji.
236. Gustav Klemm, 1802-67, Alman. Arkeoloji, etnoloji, tarih.
237. Harriet Martineau, 1802-76, İngiliz. Teoloji, ekonomi politik, eğitim, tarih.
238. Charles Sainte-Beuve, 1804-69, Fransız. Edebiyat eleştirisi, felsefe, tarih.
239. Alexis de Tocqueville, 1805-59, Fransız. Siyaset bilimi, tarih, sosyoloji, etnografya.
240. Frédéric Le Play, 1806-82, Fransız. Mühendislik, metalurji, ekonomi, sosyoloji.
241. John Stuart Mill, 1806-73, İngiliz. Felsefe, ekonomi, politika, tarih.
242. Louis Agassiz, 1807-73, İsviçreli. Botanik, jeoloji, zooloji, anatomi.
243. Harriet Taylor (kızlık soyadı Hardy), 1807-58, İngiliz. John Stuart Mill ile ortak yazar.
244. Charles Darwin, 1809-82, İngiliz. Zooloji, botanik, jeoloji, paleontoloji, felsefe.
245. Domingo Sarmiento, 1811-88, Arjantinli. Eğitim, felsefe, toplum, hukuk, politika.
246. Mark Pattison, 1813-84, İngiliz. Anglikan vaiz. Tarih, teoloji, felsefe, edebiyat.
247. George Boole, 1815-64, İngiliz. Matematik, mantık, eğitim, tarih, psikoloji, etnografya.
248. Benjamin Jowett, 1817-93, İngiliz. Anglikan vaiz. Klasikler, felsefe, teoloji.
249. George Henry Lewes, 1817-78, İngiliz. Edebiyat eleştirisi, tarih, felsefe, biyoloji, fizyoloji, psikoloji.
250. Alfred Maury, 1817-92, Fransız. Tıp, psikoloji, folklor, arkeoloji, coğrafya, jeoloji.
251. Jacob Burckhardt, 1818-97, İsviçreli. Tarih, tarih felsefesi, sanat tarihi, sanat eleştirisi.
252. Karl Marx, 1818-83, Alman. Felsefe, tarih, ekonomi, sosyoloji, politika.
253. Marian Evans ("George Eliot"), 1819-80, İngiliz. Tarih, felsefe, jeoloji, biyoloji, fizik, astronomi, anatomi.

254. John Ruskin, 1819-1900, İngiliz. Sanat eleştirisi, jeoloji, tarih, ekonomi, felsefe.
255. Herbert Spencer, 1820-1903, İngiliz. Mühendislik, felsefe, sosyoloji, frenoloji, biyoloji, psikoloji.
256. Hermann von Helmholtz, 1821-94, Alman. Tıp, anatomi, fizik, sanat kavrayışı, müzik teorisi.
257. Rudolf Virchow, 1821-1902, Alman. Tıp, anatomi, fizikî antropoloji, etnoloji, prehistorya, biyoloji.
258. Matthew Arnold, 1822-88, İngiliz. Eğitim, kültürel eleştiri.
259. Francis Galton, 1822-1911, İngiliz. Biyoloji, psikoloji, matematik, istatistik, fizikî antropoloji, meteoroloji.
260. Joseph Leidy, 1823-91, Amerikalı. Anatomi, doğa tarihi, adli tıp, paleontoloji.
261. Ernest Renan, 1823-92, Fransız. Rahip, ardından laik. Felsefe, filoloji, doğu dilleri, din tarihi, arkeoloji.
262. Paul Broca, 1824-80, Fransız. Tıp, anatomi, fizikî antropoloji.
263. Thomas Henry Huxley, 1825-95, İngiliz. Tıp, fizyoloji, anatomi, zooloji, jeoloji, paleontoloji.
264. Ferdinand Lassalle, 1825-64, Alman. Felsefe, hukuk, ekonomi.
265. Adolf Bastian, 1826-1905, Alman. Psikoloji, etnografya, coğrafya, tarih.
266. Hippolyte Taine, 1828-93, Fransız. Felsefe, edebiyat, tarih, psikoloji.
267. Lothar Meyer, 1830-95, Alman. Tıp, fizyoloji, kimya, fizik.
268. Paolo Mantegazza, 1831-1910, İtalyan. Tıp, doğa tarihi, etnografya.
269. Wilhelm Wundt, 1832-1920, Alman. Fizyoloji, psikoloji, felsefe.
270. Ernst Haeckel, 1834-1919, Alman. Anatomi, zooloji, fizikî antropoloji, ekoloji, bilim felsefesi.
271. John Lubbock, 1834-1913, İngiliz. Şahsî servet. Arkeoloji, antropoloji, doğa tarihi, prehistorya.
272. Léon Walras, 1834-1910, Fransız. Matematik, mekanik, ekonomi.
273. Cesare Lombroso, 1835-1909, İtalyan. Adli tıp, psikiyatri, parapsikoloji, kriminoloji, fizikî antropoloji.
274. James Bryce, 1838-1922, İrlandalı. Hukuk, tarih, politika, botanik, "zihin ve ahlâk bilimi."
275. Ernst Mach, 1838-1916, Avusturyalı. Fizik, psikoloji, felsefe, bilim tarihi.
276. Friedrich Althoff, 1839-1908, Alman. Eğitim ve bilim yöneticisi.
277. Charles Sanders Peirce, 1839-1914, Amerikalı. Felsefe, matematik, kimya, linguistik, semiyotik, psikoloji, ekonomi.
278. John Theodore Merz, 1840-1922, İngiliz/Alman. Astronomi, mühendislik, felsefe, tarih.
279. Gustave Le Bon, 1841-1931, Fransız. Tıp, antropoloji, psikoloji, coğrafya, sosyoloji.
280. Giuseppe Pitré, 1841-1916, İtalyan. Tıp, psikoloji, folklor.

281. Rudolf Sohm, 1841-1917, Alman. Hukuk, teoloji, tarih, din.
282. Lester Frank Ward, 1841-1913, Amerikalı. Botanik, jeoloji, paleontoloji, sosyoloji.
283. William James, 1842-1910, Amerikalı. Felsefe, psikoloji, din, eğitim.
284. Manuel Sales y Ferré, 1843-1910, İspanyol. Felsefe, hukuk, sosyoloji, tarih, coğrafya, arkeoloji.
285. Gabriel Tarde, 1843-1904, Fransız. Hukuk, antropoloji, psikoloji, felsefe, sosyoloji.
286. Alfred Espinas, 1844-1922, Fransız. Felsefe, eğitim, zooloji, psikoloji, sosyoloji.
287. Andrew Lang, 1844-1912, İskoç. Tarih, edebiyat eleştirisi, folklor, antropoloji.
288. Friedrich Ratzel, 1844-1904, Alman. Coğrafya, antropoloji, politika.
289. William Robertson Smith, 1846-94, İskoç. Protestan vaiz, fakat kovulmuş. Matematik, fizik, teoloji, Şarkiyat çalışmaları, antropoloji, mukayeseli din.
290. Karl Bücher, 1847-1930, Alman. Ekonomi, tarih, coğrafya, gazetecilik çalışmaları.
291. Vilfredo Pareto, 1848-1923, İtalyan. Mühendislik, ekonomi, sosyoloji, siyaset bilimi.
292. Frederic William Maitland, 1850-1906, İskoç. Hukuk, tarih, felsefe.
293. Thomas Masaryk, 1850-1937, Çek. Sosyoloji, felsefe, filoloji, uluslararası ilişkiler.
294. Melvil Dewey, 1851-1931, Amerikalı. Bibliyografya, bilgi tasnifi.
295. Wilhelm Ostwald, 1853-1932, Alman. Kimya, felsefe, tarih, "enerji bilimi."
296. Patrick Geddes, 1854-1932, İskoç. Botanik, biyoloji, sosyoloji, kent çalışmaları.
297. James Frazer, 1854-1941, İskoç. Klasikler, mukayeseli din, antropoloji.
298. Henri Poincaré, 1854-1912, Fransız. Matematik, fizik, astronomi, bilim felsefesi.
299. Franklin H. Giddings, 1855-1931, Amerikalı. Sosyoloji, ekonomi, politika, kültür tarihi.
300. Alfred Haddon, 1855-1940, İngiliz. Zooloji, antropoloji, sosyoloji.
301. Rafael Salillas, 1855-1923, İspanyol. Tıp, hukuk, psikoloji, antropoloji, filoloji, tarih.
302. Karl Lamprecht, 1856-1915, Alman. Tarih, psikoloji.
303. Benedetto Croce, 1856-1952, İtalyan. Felsefe, tarih, edebiyat ve sanat eleştirisi.
304. Marcelino Menéndez Pelayo, 1856-1912, İspanyol. Filoloji, edebiyat eleştirisi, tarih.
305. Sigmund Freud, 1856-1939, Avusturyalı. Tıp, fizyoloji, psikoloji.
306. Karl Pearson, 1857-1936, İngiliz. Matematik, tarih, felsefe, istatistik, öjenik.

307. Thorstein Veblen, 1857-1929, Amerikalı. Ekonomi, felsefe, sosyoloji.
308. Franz Boas, 1858-1942, Alman-Amerikalı. Fizik, coğrafya, antropoloji.
309. Émile Durkheim, 1858-1917, Fransız. Felsefe, psikoloji, ekonomi politik, sosyoloji, antropoloji.
310. Salomon Reinach, 1858-1932, Fransız. Klasikler, sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji, din çalışmaları.
311. Georg Simmel, 1858-1918, Alman. Felsefe, psikoloji, sosyoloji.
312. John Dewey, 1859-1952, Amerikalı. Felsefe, psikoloji, eğitim, din çalışmaları.
313. Ludwik Krzywicki, 1859-1941, Polonyalı. Ekonomi, sosyoloji, politika, tarih, etnografya.
314. Théodore Reinach, 1860-1928, Fransız. Hukuk, klasikler, matematik, müzikoloji, tarih.
315. Henri Berr, 1863-1954, Fransız. Felsefe, tarih, psikoloji.
316. Henri-Alexandre Junod, 1863-1934. İsviçreli. Protestan vaiz. Tıp, etnografya, botanik, entomoloji.
317. Robert E. Park, 1864-1944, Amerikalı. Felsefe, sosyoloji, kent çalışmaları.
318. William H. Rivers, 1864-1922, İngiliz. Tıp, nöroloji, psikoloji, antropoloji.
319. Max Weber, 1864-1920, Alman. Tarih, felsefe, hukuk, ekonomi, sosyoloji.
320. Jacob von Uexküll, 1864-1944, Estonyalı. Fizyoloji, biyoloji, ekoloji, biyosemiyotik.
321. Themistocles Zammit, 1864-1935, Maltalı. Tarih, arkeoloji, kimya, tıp.
322. Ernst Troeltsch, 1865-1923, Alman. Protestan vaiz. Teoloji, felsefe, tarih, sosyoloji, din çalışmaları.
323. Aby Warburg, 1866-1929, Alman. İmajlar tarihi, kültür çalışmaları.
324. Herbert George Wells, 1866-1946, İngiliz. Biyoloji, tarih, fütüroloji.
325. Karl Camillo Schneider, 1867-1943, Avusturyalı. Zooloji, anatomi, hayvan psikolojisi, parapsikoloji, fütüroloji.
326. Vladimir Vernadsky, 1867-1945, Rus. Mineraloji, jeokimya, radyojeoloji, biyokimya, felsefe.
327. Paul Otlet, 1868-1944, Belçikalı. Dünyayı tasnif etti.
328. James R. Angell, 1869-1949, Amerikalı. Felsefe, psikoloji, eğitim.
329. Nicolae Iorga, 1871-1940, Rumen. Tarih, felsefe, eleştiri. Aynı zamanda politikacı, şair ve oyun yazarı.
330. Johan Huizinga, 1872-1945, Felemenk. Şarkiyat çalışmaları, tarih, kültür eleştirisi.
331. Marcel Mauss, 1872-1950, Fransız. Sosyoloji, antropoloji, filoloji, din çalışmaları.
332. Alexander Bogdanov, 1873-1928, Rus. Tıp, psikoloji, felsefe, ekonomi. Aynı zamanda bilim kurgu.
333. Arthur Lovejoy, 1873-1962, Amerikalı. Felsefe, filoloji, düşünce tarihi.

334. Abel Rey, 1873-1940. Fransız. Felsefe, bilim tarihi, sosyoloji.
335. Carl Gustav Jung, 1873-1961, İsviçreli. Tıp, psikiyatri, psikanaliz, din çalışmaları.
336. Herbert John Fleure, 1877-1969, Guernsey'den. Zooloji, jeoloji, antropoloji, prehistorya, folklor, coğrafya.
337. Lawrence J. Henderson, 1878-1942, Amerikalı. Fizyoloji, kimya, biyoloji, felsefe, sosyoloji.
338. Lucien Febvre, 1878-1956, Fransız. Tarih, coğrafya. Ansiklopedist.
339. Othmar Spann, 1878-1950, Avusturyalı. Felsefe, sosyoloji, ekonomi.
340. Alfred Zimmern, 1879-1957, İngiliz. Klasikler, tarih, uluslararası ilişkiler.
341. George Elton Mayo, 1880-1949, Avusturyalı. Psikoloji, sosyoloji, yönetim teorisi.
342. Alfred Wegener, 1880-1930, Alman. Astronomi, meteoroloji, jeofizik.
343. Gilbert Chinard, 1881-1972, Fransız. Edebiyat, tarih.
344. Fernando Ortiz, 1881-1969, Kübalı. Hukuk, etnografya, folklor, tarih, filoloji, coğrafya, ekonomi, müzikoloji.
345. Pierre Teilhard de Chardin, 1881-1955, Fransız. Cizvit. Jeoloji, paleontoloji, felsefe, teoloji.
346. Eugenio d'Ors, 1881-1954, İspanyol. Sanat, edebiyat vb. hakkında deneme yazarı.
347. Pavel Florensky, 1882-1937, Rus. Papaz. Matematik, felsefe, teoloji, sanat tarihi, elektrik mühendisliği.
348. Otto Neurath, 1882-1945, Avusturyalı. Ekonomi, politika, sosyoloji, tarih, edebiyat. Ansiklopedist.
349. John Maynard Keynes, 1883-1946, İngiliz. Ekonomi, tarih.
350. José Ortega y Gasset, 1883-1955, İspanyol. Filozof, sosyolog, tarihçi.
351. Philipp Frank, 1884-1966, Avusturyalı. Fizik, matematik, felsefe.
352. Edward Sapir, 1884-1939, Amerikalı. Linguistik, antropoloji, psikoloji, felsefe.
353. György Lukács, 1885-1971, Macar. Felsefe, edebiyat eleştirisi, tarih, sosyoloji.
354. Karl Polanyi, 1886-1964, Macar. Ekonomi, tarih, antropoloji, sosyoloji, felsefe.
355. Julien Cain, 1887-1974, Fransız. Tarih, sanat tarihi. Ansiklopedist.
356. Julian Huxley, 1887-1975, İngiliz. Zooloji, fizyoloji.
357. Gregorio Marañón, 1887-1960, İspanyol. Tıp, psikoloji, tarih, felsefe.
358. Erwin Schrödinger, 1887-1961, Avusturyalı. Fizik, deneysel psikoloji, biyoloji, felsefe.
359. Erich Rothacker, 1888-1965, Alman. Felsefe, sosyoloji, psikoloji, tarih.
360. Robin George Collingwood, 1889-1943, İngiliz. Felsefe, arkeoloji, tarih.
361. Gerald Heard, 1889-1971, İngiliz. Bilim, din, parapsikoloji.
362. Siegfried Kracauer, 1889-1966, Alman. Sanat tarihi, felsefe, sosyoloji,

film incelemeleri.
363. Charles Ogden, 1889-1957, İngiliz. Psikoloji, dil, eğitim.
364. Alfonso Reyes, 1889-1959, Meksikalı. Felsefe, edebiyat.
365. Arnold Toynbee, 1889-1975, İngiliz. Klasikler, tarih, uluslararası ilişkiler.
366. Vannevar Bush, 1890-1974, Amerikalı. Mühendislik, bilgisayar bilimi. Mucit.
367. Victoria Ocampo, 1890-1979, Arjantinli. Eleştiri, biyografi.
368. Michael Polanyi, 1891-1976, Macar. Kimya, ekonomi, felsefe.
369. Walter Benjamin, 1892-1940, Alman. Felsefe, edebiyat, tarih.
370. John B. S. Haldane, 1892-1964, İngiliz. Genetik, fizyoloji, biyokimya, biyometri.
371. Karl Mannheim, 1893-1947, Mácar. Sosyoloji, tarih, felsefe.
372. Henry A. Murray, 1893-1988, Amerikalı. Fizyoloji, biyokimya, psikoloji, edebiyat.
373. Ivor Richards, 1893-1979, İngiliz. Felsefe, edebiyat, dil, psikoloji, eğitim.
374. Aldous Huxley, 1894-1963, İngiliz. Deneme yazarı ve pasif polimat.
375. Harold Innis, 1894-1952, Kanadalı. Tarih, ekonomi, iletişim.
376. Friedrich Pollock, 1894-1970, Alman. Ekonomi, sosyoloji.
377. Beardsley Ruml, 1894-1960, Amerikalı. İstatistik, ekonomi, sosyal bilimler.
378. Warren Weaver, 1894-1978, Amerikalı. Mühendislik, matematik, ziraat, bilgisayar bilimi.
379. Norbert Wiener, 1894-1964, Amerikalı. Matematik, felsefe, mühendislik, sibernetik.
380. Joseph Henry Woodger, 1894-1981, İngiliz. Zooloji, felsefe, matematik.
381. Mikhail Bakhtin, 1895-1975, Rus. Felsefe, edebiyat eleştirisi, dil, teoloji.
382. Richard Buckminster ("Bucky") Fuller, 1895-1983, Amerikalı. Mühendis, mucit, fütürolog.
383. Max Horkheimer, 1895-1973, Alman. Felsefe, sosyoloji, tarih, psikoloji.
384. Ernst Jünger, 1895-1998, Alman. Entomoloji, felsefe.
385. Lewis Mumford, 1895-1990, Amerikalı. Eleştiri, sosyoloji, tarih ve ayrıca coğrafya, jeoloji, ekonomi, biyoloji, ekolojiye ilgili.
386. Edmund Wilson, 1895-1972, Amerikalı. Eleştiri, tarih, sosyoloji.
387. Roman Jakobson, 1896-1982, Rus. Filoloji, edebiyat, psikoloji, folklor.
388. Georges Bataille, 1897-1962, Fransız. Kütüphaneci. Felsefe, ekonomi, sosyoloji, antropoloji.
389. Kenneth Burke, 1897-1993, Amerikalı. Eleştiri, retorik, felsefe, sosyoloji.
390. Norbert Elias, 1897-1990, Alman. Felsefe, sosyoloji, psikoloji, tarih.

391. Karóly Kérenyi, 1897-1973, Macar. Klasikler, felsefe, psikoloji.
392. Benjamin Lee Whorf, 1897-1941, Amerikalı. Mühendislik, linguistik, antropoloji.
393. Roger Bastide, 1898-1974, Fransız. Felsefe, sosyoloji, antropoloji, psikanaliz.
394. Georges Dumézil, 1898-1986, Fransız. Filoloji, mukayeseli din.
395. Warren McCulloch, 1898-1969, Amerikalı. Matematik, felsefe, psikoloji, nörobilim, sibernetik.
396. Jean Piaget, 1896-1980, İsviçreli. Psikoloji, felsefe, botanik, biyoloji.
397. Leo Szilard, 1898-1964, Macar. Mühendislik, fizik, biyoloji. Mucit.
398. Jorge Luis Borges, 1899-1986, Arjantinli. Felsefe, dilleri matematik, tarih.
399. Friedrich (von) Hayek, 1899-1992, Avusturyalı. Ekonomi, siyaset bilimi, psikoloji, bilim felsefesi.
400. Robert M. Hutchins, 1899-1977, Amerikalı. Hukuk, eğitim.
401. Vladimir Nabokov, 1899-1977, Rus. Mukayeseli edebiyat, entomoloi.
402. Nicolas Rashevsky, 1899-1972, Rus. Fizik, matematik biyolojisi.
403. Alfred Schütz, 1899-1959, Avusturyalı. Felsefe, sosyoloji.
404. Gilberto Freyre, 1900-87, Brezilyalı. Tarih, sosyoloji, antropoloji.
405. Erich Fromm, 1900-80, Alman. Psikoloji, tarih, felsefe, sosyoloji.
406. Ralph W. Gerard, 1900-74, Amerikalı. Tıp, biyofizik, biyokimya, nörobilim ve GST.
407. Leo Lowenthal, 1900-93, Alman. Sosyoloji, edebiyat, felsefe, tarih.
408. Joseph Needham, 1900-95, İngiliz. Biyoloji (embriyoloji), sinoloji, bilim tarihi.
409. Franz Leopold Neumann, 1900-54, Alman. Hukuk, siyaset bilimi.
410. John D. Bernal, 1901-71, İrlandalı. Kristalografi, biyoloji, fizik, bilim tarihi ve sosyolojisi.
411. Ludwig von Bertalanffy, 1901-72, Avusturyalı. Felsefe, biyoloji, psikoloji, GST.
412. Paul Lazarsfeld, 1901-76, Avusturyalı. Matematik, psikoloji, sosyoloji.
413. Charles W. Morris, 1901-79, Amerikalı. Mühendislik, psikoloji, felsefe, semiyotik.
414. Linus Pauling, 1901-94, Amerikalı. Fiziksel kimya, matematiksel fizik, biyoloji, tıp.
415. Mortimer J. Adler, 1902-2001, Amerikalı. Felsefe, hukuk, eğitim, psikoloji, ekonomi.
416. Fernand Braudel, 1902-85, Fransız. Tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji.
417. Harold Lasswell, 1902-78, Amerikalı. Siyaset bilimi, psikoloji, hukuk, sosyoloji.
418. Oskar Morgenstern, 1902-77, Alman. Ekonomi, matematik.
419. Theodor W. Adorno, 1903-69, Alman. Felsefe, sosyoloji, psikoloji, müzikoloji.

420. William Ross Ashby, 1903-72, İngiliz. Tıp, psikiyatri, nöroloji, sibernetik.
421. Peter A. Boodberg (Piotr Alekseevich Budberg), 1903-72, Rus. Linguist, sinolojist.
422. Henry Corbin, 1903-78, Fransız. Felsefe, teoloji, tarih, İslâm incelemeleri.
423. George Evelyn Hutchinson, 1903-91, İngiliz. Zooloji, ekoloji, sanat tarihi, arkeoloji, psikanaliz.
424. Konrad Lorenz, 1903-89, Avusturyalı. Zooloji, psikoloji, etoloji, ekoloji.
425. John von Neumann, 1903-57, Macar-Amerikalı. Matematik, bilgisayar bilimi, biyoloji, tarih.
426. Gregory Bateson, 1904-80, İngilizce. Antropoloji, psikoloji, biyoloji.
427. Raymond Aron, 1905-83, Fransız. Felsefe, politika, sosyoloji, tarih.
428. Jean-Paul Sartre, 1905-80, Fransız. Felsefe, eleştiri, politika.
429. Charles P. Snow, 1905-80, İngiliz. Fiziksel kimyai eğitim.
430. Edward Haskell, 1906-86, Amerikalı. Sosyoloji, antropoloji, felsefe, birleşik bilim.
431. Samuel Hayakawa, 1906-92, Amerikalı. Linguistik, psikoloji, felsefe, müzikoloji.
432. Marie Jahoda, 1907-2001, Avusturyalı. Psikoloji, sosyoloji, bilim incelemeleri.
433. Jacob Bronowski, 1908-74, İngiliz. Matematik, biyoloji, bilim ve düşünce tarihi.
434. Ernesto de Martino, 1908-65, İtalyan. Etnoloji, felsefe, tarih, arkeolojiye ilgili, psikanaliz.
435. Pedro Laín Entralgo, 1908-2001, İspanyol. Tıp, tarih, felsefe.
436. Isaiah Berlin, 1909-97, İngiliz. Felsefe, tarih, Rus çalışmaları.
437. Norberto Bobbio, 1909-2004, İtalyan. Felsefe, hukuk, siyaset bilimi.
438. Peter Drucker, 1909-2005, Avusturyalı-Amerikalı. Ekonomi, sosyoloji, psikoloji, yönetim teorisi.
439. Ernst Hans Gombrich, 1909-2001, Avusturyalı-İngiliz. Tarih, sanat tarihi, deneysel psikolojiye yaklaştı, biyoloji.
440. David Riesman, 1909-2002, Amerikalı. Sosyoloji, psikoloji, eğitim, hukuk, politika.
441. Joseph Jackson Schwab, 1909-88, Amerikalı. Biyoloji, eğitim.
442. Kenneth Boulding, 1910-93, İngiliz. Ekonomi, ayrıca toplum, bilgi, çatışma, barış, ekoloji ve tarih hakkında da yazdı.
443. Marjorie Grene (kızlık soyadı Glickman), 1910-2009, Amerikalı. Felsefe, biyoloji, bilim tarihi ve felsefesi.
444. George C. Homans, 1910-89, Amerikalı. Sosyoloji, tarih, antropoloji.
445. Paul Goodman, 1911-72, Amerikalı. Edebiyat eleştirmeni, psikoterapist, filozof, sosyolog.
446. Louis Henry, 1911-91, Fransız. Demografi, tarih.

447. Marshall McLuhan, 1911-80, Kanadalı. Edebiyat, medya çalışmaları.
448. Anatol Rapoport, 1911-2007, Rus. Matematik, biyoloji, psikoloji, GST.
449. Bernard Berelson, 1912-79, Amerikalı. Edebiyat, sosyoloji, bilgi yönetimi.
450. Karl Deutsch, 1912-92, Çek. Hukuk, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, sibernetik.
451. Alan Turing, 1912-54, İngiliz. Matematikçi, filozof, kriptoanalist, mühendis, biyolog.
452. Carl Friedrich von Weizsäcker, 1912-2007, Alman. Astronomi, fizik, felsefe, sosyoloji.
453. Roger Caillois, 1913-78, Fransız. Edebiyat, sosyoloji.
454. Barrington Moore, 1913-2005, Amerikalı. Sosyoloji, politika, tarih.
455. Paul Ricoeur, 1913-2005, Fransız. Felsefe, psikanaliz, tarih, edebiyat.
456. Zevedei Barbu, 1914-93, Rumen. Felsefe, psikoloji, sosyoloji, tarih.
457. Daniel Boorstin, 1914-2004, Amerikalı. Tarih, hukuk, sosyoloji.
458. Julio Caro Baroja, 1914-95, İspanyol. Tarih, antropoloji, linguistik.
459. Constantinos Doxiadis, 1914-75, Yunan. Tarih, coğrafya, antropoloji, "ekistik."
460. Roland Barthes, 1915-80, Fransız. Eleştiri, linguistik, sosyoloji, semiyotik.
461. Albert Hirschman, 1915-2012, Alman-Amerikalı. Ekonomi, politika, tarih, antropoloji.
462. Donald T. Campbell, 1916-96, Amerikalı. Psikoloji, sosyoloji, antropoloji, biyoloji ve felsefe.
463. James G. Miller, 1916-2002, Amerikalı. Psikoloji, farmakoloji, biyoloji, GST.
464. Claude Shannon, 1916-2001, Amerikalı. Matematik, mühendislik, genetik, bilgisayar bilimi. Mucit.
465. Herbert Simon, 1916-2001, Amerikalı. Siyaset bilimi, ekonomi, psikoloji, yapay zekâ.
466. Edward N. Lorenz, 1917-2008, Amerikalı. Matematik, meteoroloji.
467. Ray Birdwhistell, 1918-94, Amerikalı. Antropoloji, linguistik, iletişim, "kinezik."
468. Richard Feynman, 1918-88, Amerikalı. Fizik. Biyoloji, astronomi.
469. Jack Goody, 1919-2015, İngiliz. Antropoloji, tarih, sosyoloji.
470. Hans Blumenberg, 1920-96, Alman. Felsefe, entelektüel tarih, teoloji, edebiyat ("metaforoloji").
471. John Maynard Smith, 1920-2004, İngiliz. Mühendislik, biyoloji, matematik.
472. George A. Miller, 1920-2012, Amerikalı. Linguistik, psikoloji, kognitif bilim.
473. Thomas Sebeok, 1920-2001, Macar-Amerikalı. Linguistik, antropoloji, folklor, semiyotik, "zoosemiyotik."
474. Edmund S. Carpenter, 1922-2011, Amerikalı. Antropoloji, arkeoloji,

iletişim çalışmaları.
475. Yuri Lotman, 1922-93, Rus. Filoloji, edebiyat, tarih, semiyotik.
476. Darcy Ribeiro, 1922-97; Brezilyalı. Antropoloji, sosyoloji, tarih, eğitim.
477. René Girard, 1923-2015, Fransız. Tarih, felsefe, edebiyat, şiddet teorisi.
478. David Lowenthal, 1923-2018, Amerikalı. Coğrafya, tarih, kalıtım çalışmaları.
479. Walter Pitts, 1923-69, Amerikalı. Matematik, felsefe, biyoloji, nörobilim.
480. Jacob Taubes, 1923-87, Avusturyalı. Teoloji, felsefe, sosyoloji.
481. Benoit Mandelbrot, 1924-2010, Fransız. Matematikçi. Geometri, fizik, jeoloji, ekonomi.
482. Michel de Certeau, 1925-86, Fransız. Cizvit. Felsefe, teoloji, psikanaliz, tarih, sosyoloji, antropoloji.
483. Gilles Deleuze, 1925-95, Fransız. Filozof, edebiyat, sanat, film eleştirmeni.
484. Ernest Gellner, 1925-95, Çek/İngiliz. Felsefe, antropoloji, tarih, sosyoloji.
485. Michel Foucault, 1926-84, Fransız. Felsefe, tarih, coğrafya, sosyoloji, poltika.
486. Niklas Luhmann, 1927-98, Alman. Sosyoloji, hukuk, ekonomi, poltika, sanat, din, ekoloji, psikoloji.
487. Marvin Minsky, 1927-2016, Amerikalı. Matematik, psikoloji, mühendislik, bilgisayar bilimi.
488. Allen Newell, 1927-92, Amerikalı. Matematik, psikoloji, bilgisayar bilimi.
489. Giorgio Prodi, 1928-87, İtalyan. Tıp, biyoloji, felsefe, biyosemiyotik.
490. André Gunder Frank, 1929-2005, Alman-Amerikalı. Ekonomi, sosyoloji, tarih, antropoloji.
491. Pierre Bourdieu, 1930-2002, Fransız. Felsefe, antropoloji, sosyoloji.
492. Jacques Derrida, 1930-2004, Cezayir asıllı Fransız. Felsefe, linguistik, edebiyat eleştirisi.
493. Pierre-Félix Guattari, 1930-92, Fransız. Psikanaliz, felsefe, semiyoloji, "ekofelsefe."
494. Ronald Dworkin, 1931-2013, Amerikalı. Hukuk, felsefe, politika.
495. Umberto Eco, 1931-2016, İtalyan. Felsefe, edebiyat, semiyotik.
496. Oliver Sacks, 1933-2015, İngiliz. Nöroloji, psikiyatri, botanik, biyoloji, bilim tarihi.
497. Susan Sontag (kızlık soyadı Rosenblatt), 1933-2004, Amerikalı. Felsefe, eleştiri, fotoğrafçılık, vb.
498. Edward Said, 1935-2003, Amerikalı. Eleştiri, felsefe, tarih, postkolonyal teori, müzik.
499. Tristan Todorov, 1939-2017, Bulgar. Felsefe, edebiyat eleştirisi, tarih, sosyoloji, politika.
500. Stephen J. Gould, 1941-2002, Amerikalı. Jeoloji, paleontoloji, biyoloji.

# İLAVE OKUMA

Polimatlar hakkında genel incelemeler nadirdir. Yeni tarihli olanlardan biri, esasen bu türün yaşayan üyeleriyle yapılan mülakatlara dayanan Waqas Ahmed'in *The Polymath*'ıdır (Chichester, 2018). Polimatların direndiği artan uzmanlaşma eğilimi hakkında bkz. Peter Burke, "Bilgileri Bölmek," *Bilginin Toplumsal Tarihi*, II. cilt, (çev. Mete Tunçay, Islık Yayınları, 2021), s. 221-252. Disiplinlerarasılık hakkında ise bkz. Robert Frodeman, Julie T. Klein ve Carl Mitcham (ed), *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity* (Oxford, 2010).

Bazı polimatlar, aşağıda sıralandığı üzere kendi otobiyografilerini yazmışlardır:

Charles Darwin, *Autobiography* (Yaklaşık 1876-82: yeniden basım Londra, 1958)

Benjamin Franklin, *Autobiography* (1793: yeniden basım Londra, 1936)

Wilhelm Ostwald, *Autobiography* (1926: İngilizce tercümesi, Cham, 2017)

Bertrand Russel, *Autobiography* (1931: 3 cilt, Londra, 1967-9)

Giambattista Vico, *Autobiography* (1728: İngilizce tercümesi, Ithaca, NY, 1975)

Norbert Wiener, *Ex-Prodigy* (New York, 1953)

Tek tek polimatların biyografileri aşağıda yazara değil de konu sırasına göre listelenmiştir:

David Lipset, *Gregory Bateson* (Boston, MA, 1982)

Howard Eiland ve Michael W. Jennings, *Walter Benjamin: A Critical Life* (Cambridge, MA, 2014)

Jacques Roger, *Buffon: A Life in Natural History* (1989: İngilizce tercümesi, Ithaca, NY, 1997)

Lisa Walters, *Margaret Cavendish: Gender, Science and Politics* (Cambridge, 2014)

François Dosse, *Le marcheur blessé: Michel de Certeau* (Paris, 2002)

Judith P. Zinsser, *Emilie du Châtelet, Daring Genius of the Enlightenment* (New York, 2007)

Susanna Åkerman, *Queen Christina of Sweden* (Leiden, 1991)
Richard Holmes, *Coleridge* (2 cilt, Londra, 1989-99)
Adrian Desmond ve James Moore, *Darwin* (New York, 1991)
Claudio Paolucci, *Umberto Eco tra Ordine e Avventura* (Milan, 2016)
Rosemary Ashton, *George Eliot* (Oxford, 1983)
Avril Pyman, *Pavel Florensky, a Quiet Genius* (Londra, 2010)
Didier Eribon, *Michel Foucault* (1989: İngilizce tercümesi, Cambridge, MA, 1991)
Paddy Kitchen, *A Most Unsettling Person: An Introduction to the Ideas and Life of Patrick Geddes* (Londra, 1975)
Nicholas Boyle, *Goethe* (2 cilt, Oxford, 1991-9)
Andrea Wulf, *The Invention of Nature: The Adventures of Alexander von Humboldt* (Londra, 2015)
James A. Harris, *Hume: An Intellectual Biography* (Cambridge, 2015)
Nicholas Murray, *Aldous Huxley* (Londra, 2003)
Octavio Paz, *Sor Juana Inés de la Cruz* (1983: İngilizce tercümesi, Cambridge, MA, 1988)
Michael J. Franklin, *Orientalist Jones: Sir William Jones, Poet, Lawyer and Linguist, 1746-1794* (Oxford, 2011)
Paula Findlen (ed.), *Athanasius Kircher: The Last Man Who Knew Everything* (Londra, 2004)
Maria Rosa Antognazza, *Leibniz* (Cambridge, 2008)
Leonard Warren, *Joseph Leidy: The Last Man Who Knew Everything* (New Haven, CT, 1998)
Martin Kemp, *Leonardo* (1981: gözden geçirilmiş basım, Oxford, 2006)
Robert Shackleton, *Montesquieu: A Critical Biography* (Oxford, 1961)
Fiona McCarthy, *William Morris* (Londra, 1994)
Donald L. Miller, *Lewis Mumford* (New York, 1989)
Maurice Goldsmith, *Joseph Needham: A 20th-Century Renaissance Man* (Londra, 1995)
Norman Macrae, *John von Neumann* (New York, 1992)
Alex Wright, *Cataloging the World: Paul Otlet and the Birth of the Information Age* (New York, 2014)
Peter N. Miller, *Peiresc's Mediterranean World* (Cambridge, MA, 2015)
Gareth Dale, *Karl Polanyi: A Life on the Left* (New York, 2016)
Mary Jo Nye, *Michael Polanyi and his Generation* (Şikago, IL, 2010)
Gunnar Eriksson, *The Atlantic Vision: Olof Rudbeck and Baroque Science* (Canton, MA, 1994)
Hunter Crowther-Heyck, *Herbert A. Simon: The Bounds of Reason in Mo-*

*dern America* (Baltimore, MD, 2005)
Ian S. Ross, *The Life of Adam Smith* (İkinci baskı, Oxford, 2010)
Kathryn A. Neeley, *Mary Somerville* (Cambridge, 2001)
Daniel Schreiber, *Susan Sontag: A Biography* (2007: İngilizce tercümesi, Evanston, IL, 2014)
Michel Winock, *Madame de Staël* (Paris, 2010)
Andrew Robinson, *The Last Man Who Knew Everything: Thomas Young* (Londra, 2006)

# DİZİN


## A

Addison, Joseph 148
Adorno, Theodor 315, 341, 394
Agamben, Giorgio 370, 372
Agassiz, Louis 151, 164, 165, 191, 273, 278, 299, 302, 305, 308, 383, 386
Agnesi, Maria Gaetana 151, 164, 165, 191, 305, 308, 383
Agricola, Georg 65, 67, 76, 195, 375
Agricola, Rudolf 65, 67, 76, 195, 375
Agrippa, Heinrich Cornelius 69, 70, 72, 316, 318, 375
Alberti, Leonbattista 60, 62, 63, 64, 65, 76, 77, 80, 195, 284, 374
Albertus Magnus 54, 56, 68, 69, 72
Aleksandros, Miletli 41
Alsted, Johann Heinrich 30, 100, 101, 103, 108, 118, 135, 302, 324, 374, 377
Anderson, Benedict 217, 349, 369, 370, 372
Anderson, Perry 217, 349, 369, 370, 372
Angell, James R. 330, 342, 390
Antal, Frederick 335
Apáczai Csere, János 101, 379
Aquinas, Thomas 54, 108
Archilochus 30
Arias Montano, Benito 27, 322, 376
Aristoteles 39, 48, 50, 52, 53, 55, 57, 67, 73, 74, 87, 102, 116, 177, 275, 289, 370
Arnold, Matthew 29, 33, 181, 185, 187, 188, 197, 198, 235, 277, 279, 295, 387, 392
Ashby, W. Ross 336, 337, 394
Ash, Timothy Garton 369
Assmann, Aleida 309, 370, 372
Aubrey, John 270, 271, 311, 312
Augustinus 28, 29, 47, 63, 89, 97, 294

## B

Babbage, Charles 172, 173, 192, 200, 311, 315, 385
Bacon, Francis 30, 54, 56, 66, 89, 90, 122, 130, 134, 164, 165, 224, 250, 267, 316, 317, 374, 377
Bacon, Roger 30, 54, 56, 66, 89, 90, 122, 130, 134, 164, 165, 224, 250, 267, 316, 317, 374, 377
Bagehot, Walter 308
Baillet, Adrien 133
Bal, Mieke 309, 370
Balzac, Honoré de 276
Banks, Joseph 201, 384
Barbu, Zevedei 338, 396
Barrow, Isaac 119, 136, 270, 271, 372, 380
Barthes, Roland 250, 252, 253, 396
Bartholin, Thomas 109, 126, 379
Bartoli, Daniele 149, 277, 375
Basnage, Henri 114, 278, 381
Basnage, Jacques 114, 278, 381

Bataille, Georges 277, 315, 323, 393
Bateson, Gregory 254, 257, 258, 281, 290, 316, 395, 400
Batlamyus 48, 49, 81
Baudin, Nicolas 217
Bauhin, Caspar 128, 134
Baxter, Richard 136
Bayle, Pierre 27, 103, 114, 115, 116, 129, 132, 148, 182, 267, 278, 302, 310, 316, 322, 324, 381
Becher, Johann Joachim 31, 139, 211, 220, 280, 303, 380
Bello, Andrés 277, 299, 300, 385
Benedict, Ruth 56, 217, 348, 349
Benjamin, Walter 43, 168, 169, 268, 286, 302, 303, 311, 321, 341, 362, 383, 386, 392, 393, 400
Bentham, Jeremey 185
Berelson, Bernard 342, 396
Bergman, Ingmar 232
Berio, Luciano 254
Berlin, Isaiah 20, 30, 31, 38, 71, 72, 114, 117, 133, 147, 150, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 194, 195, 201, 215, 220, 252, 261, 262, 290, 292, 300, 318, 320, 323, 349, 357, 358, 395
Berners-Lee, Tim 225
Berr, Henri 279, 325, 390
Bertalanffy, Ludwig von 249, 250, 277, 305, 316, 340, 394
Bingenli Hildegard 84, 88
Birdwhistell, Ray 237, 396
Bloch, Marc 359, 360
Blotius, Hugo 322, 376
Blumenberg, Hans 90, 237, 287, 353, 396
Boas, Franz 130, 174, 243, 244, 322, 323, 336, 337, 389
Boas, George 130, 174, 243, 244, 322, 323, 336, 337, 389
Bochart, Samuel 95, 120, 276, 302, 378
Boden, Margaret 309, 370, 372
Bodin, Jean 27, 69, 70, 71, 75, 125, 310, 376
Boerhaave, Herman 27, 89, 103, 231, 320, 381
Boethius 48
Bogatyrev, Petr 251
Bogdanov, Alexander 277, 390
Boineburg, baron von 118
Bonpland, Aimé 177
Borges, Jorge Luis 25, 228, 229, 230, 259, 277, 300, 305, 307, 308, 317, 322, 323, 374, 393
Borgia, Cesare 80
Bošković, Rudjer 168, 277, 298, 302
Boswell, James 159, 160, 333
Boulding, Kenneth 234, 235, 250, 261, 273, 274, 277, 282, 284, 289, 306, 345, 395
Bourdieu, Pierre 183, 222, 275, 276, 321, 397
Boxhorn, Marcus 99, 100
Brahe, Tycho 90, 126, 311, 375
Brandes, Georg 185
Braudel, Fernand 19, 273, 349, 361, 389
Briggs, Asa 7, 154, 352, 360
Brin, Sergei 24
Broca, Paul 244, 321, 384

Bronowski, Jacob 277, 291, 314, 390
Brooks, Van Wyck 227
Brougham, Henry 159, 382
Browne, Thomas 196, 197, 272, 286, 377
Browning, Robert 5
Brunelleschi, Filippo 77, 78, 79, 80, 126, 310, 373
Bruno, Giordano 27, 61, 68, 69, 277, 300, 310, 369, 372, 375, 403
Buffon, Comte de 146, 150, 154, 155, 275, 278, 279, 311, 380, 393
Buissière, Paul 115
Bundy, McGeorge 348
Burckhardt, Jacob 59, 60, 62, 63, 64, 85, 146, 299, 302, 383, 404
Bureus, Johannes 110, 316, 317, 322, 375
Burke, Edmund 2, 11, 12, 14, 15, 16, 20, 23, 28, 133, 150, 166, 206, 262, 277, 289, 292, 294, 301, 305, 308, 322, 324, 350, 360, 388, 393
Burke, Kenneth 2, 11, 12, 14, 15, 16, 20, 23, 28, 133, 150, 166, 206, 262, 277, 289, 292, 294, 301, 305, 308, 322, 324, 350, 360, 388, 393
Burnet, Gilbert 34, 138, 272, 273, 278, 302, 305,379
Burney, Charles 333
Burton, Robert 98, 133, 134, 280, 322, 376
Buruma, Ian 369
Bush, Vannevar 321, 347, 388
Butler, Judith 309, 345, 370, 372
Butler, Nicholas 61

## C

Cato, Marcus Portius 41
Cavendish, Margaret 93, 94, 277, 308, 379, 400
Caxton, William 62
Cellini, Benvenuto 80
Cereta, Laura 86, 308, 375
Certeau, Michel de 254, 259, 260, 269, 275, 292, 293, 294, 296, 302, 326, 397, 400
Champollion, Jean-François 171, 288, 295
Châtelet, Émilie Marquise du 151, 153, 278, 283, 308, 382, 400
Chatwin, Bruce 281
Chinard, Gilbert 280, 290, 336, 391
Chomsky, Noam 262, 282, 371
Christina, İsveçli 27, 93, 94, 95, 120, 308, 316, 317, 379, 401
Cicero 40, 41, 42, 48, 96
Cixous, Hélène 309, 370, 372
Clarendon, Edward Hyde, Lord 46, 122
Coleridge, Samuel T. 169, 170, 186, 202, 277, 317, 385, 401
Collingwood, Robin G. 320, 392
Comenius, Jan Amos 93, 100, 101, 102, 103, 114, 118, 125, 130, 135, 136, 224, 226, 282, 302, 316, 317, 339, 378
Comte, Auguste 30, 146, 154, 179, 180, 185, 190, 191, 201, 207, 217, 237, 240, 250, 302, 317, 334, 339, 374, 383, 386

Condorcet, Marquis de 146, 151, 154, 155, 272, 384
Conring, Hermann 95, 290, 291, 302, 320, 378
Cooke, Anne ve Elizabeth 87
Corner, Elena 93, 96
Courchod, Suzanne 188
Cournot, Antoine 193, 386
Crane, Walter 186, 233
Crichton, James 66, 177, 195, 377
Croce, Benedetto 32, 33, 59, 251, 284, 325, 389
Cujas, Jacques 71
Cuvier, Georges 193, 272, 276, 323, 385

## D

d'Alembert, Jean 150, 151, 153, 154, 155, 171, 218, 317, 324, 383
Darwin, Charles 161, 191, 196, 197, 209, 243, 274, 275, 276, 277, 285, 286, 287, 310, 311, 312, 316, 383, 386, 400, 401
Darwin, Erasmus 161, 191, 196, 197, 209, 243, 274, 275, 276, 277, 285, 286, 287, 310, 311, 312, 316, 383, 386, 400, 401
da Vinci, Leonardo 1, 2, 3, 13, 33, 52, 60, 79, 80, 81, 82, 83, 227, 243, 254, 255, 267, 275, 292, 375
Dee, John 69, 72, 126, 311, 376
Deffand, Marie-Anne Marquise du 149, 157, 188
Deleuze, Gilles 315, 397
De Quincey, Thomas 169, 170, 204, 308, 317, 329, 385
Derrida, Jacques 262, 263, 289, 298, 398
Descartes, René 90, 91, 94, 95, 108, 109, 121, 146, 152, 165, 378
Dewey, Melvil 206, 287, 302, 317, 322, 323, 374, 389
Diamond, Jared 320, 334, 348, 371, 372
Diderot, Denis 150, 151, 153, 154, 199, 209, 218, 233, 308, 318, 324, 374, 383
Donne, John 107, 123, 135
Doxiadis, Constantinos 237, 299, 396
Drayton, Michael 123
Dubois-Reymond, Emil 203
Duby, Georges 254
Dumézil, Georges 276, 393
Dupin, Louise, Madame 149
Durkheim, Émile 207, 208, 210, 219, 221, 234, 240, 244, 261, 321, 322, 359, 389
Dury, John 130

## E

Eco, Umberto 25, 32, 57, 102, 231, 250, 253, 254, 263, 277, 280, 289, 301, 302, 324, 398, 401
Eflâtun 5, 39, 40, 41, 46, 48, 74, 110, 118, 145
Einstein, Albert 356
Elias, Norbert 241, 242, 288, 330, 331, 369, 379, 393
Eliot, George (Mary Ann Evans) 25, 60, 89, 151, 189, 190,

191, 193, 204, 277, 309, 324, 365, 387, 401
Elisabeth, Palatine Prensesi 93, 94, 115, 129, 132, 308, 310, 379
Elyot, Thomas 62
Emerson, Ralph Waldo 176, 177
Empedokles 37, 38, 188
Encontre, Daniel 302, 303, 385
Engels, Friedrich 295
Erasmus 67, 68, 87, 107, 132, 145, 161, 277, 310, 316, 375, 383
Eratosthenes, Sirenaykalı 39, 40, 322
Ercilla, Alonso 65
Ernst August 318
Euler, Leonhard 299, 383
Evans, Arthur 151, 171, 189, 190, 214, 387
Evelyn, John 91, 94, 140, 146, 274, 379, 394

## F

Fabricius, Johann Albert 300, 303, 319, 381, 382
Fârâbî 52, 68
Farge, Arlette 326
Faust 61, 63, 69, 72, 174, 203
Favret, Jeanne 326
Febvre, Lucien 19, 219, 279, 360, 374, 391
Fechner, Gustav 249, 282, 303, 386
Fedele, Cassandra 86, 191, 308, 375
Feijoo, Benito Jerónimo 107, 162, 163, 164, 316, 317
Feltre, Vittorino da 60
Ferguson, Adam 76, 156, 158, 159, 299, 302, 322, 383
Fermi, Enrico 32, 343
Feuerbach, Ludwig 190
Fischer, Emil 218
Fleure, Herbert 245, 282, 298, 320, 370, 390
Florensky, Pavel 32, 33, 254, 255, 291, 391, 401
Fontenelle, Bernard de 118, 381
Foucault, Michel 235, 236, 237, 262, 269, 284, 321, 324, 326, 362, 397, 401
Franklin, Benjamin 70, 75, 117, 162, 168, 169, 268, 286, 302, 303, 383, 389, 400, 401
Frazer, James 214, 245, 246, 256, 276, 315, 389
Freud, Sigmund 232, 243, 268, 296, 322, 352, 359, 362, 389
Freyre, Gilberto 278, 289, 300, 301, 393
Fuller, Buckminster 136, 261, 321, 392
Fuller, Thomas 136, 261, 321, 392

## G

Galileo 90, 115, 127, 166, 333
Galindo, Beatriz 87
Gallini, Clara 309
Galton, Francis 197, 198, 238, 311, 313, 316, 387
Garrick, David 150
Gassendi, Pierre 91, 95, 106, 108, 129, 139, 378
Gay, Peter 268, 296, 359
Geddes, Patrick 222, 223, 224, 225, 226, 227, 233, 240, 268, 279, 282, 296, 308, 316, 317, 355, 370, 389, 401
Geoffrin, Marie Thérèse, Madame

149, 157, 188
Gerard, Ralph 72, 97, 99, 250, 303, 306, 314, 346, 369, 377, 394
Gerbert, Aurillacli 48, 49, 56
Gessner, Conrad 69, 73, 74, 75, 97, 276, 299, 376
Ghiberti, Lorenzo 77
Ginzburg, Carlo 262, 289, 292, 359, 360
Glucksmann, Alfred 241
Goethe, Johann Wolfgang von 11, 25, 173, 174, 175, 176, 178, 188, 190, 191, 194, 195, 203, 240, 277, 314, 384, 401
Gombrich, Ernst 162, 311, 326, 395
Goody, Jack 245, 396
Gournay, Marie de 87, 88, 92, 93, 308, 377
Gower, John 31
Gregory, Richard 254, 257, 258, 281, 290, 316, 326, 395, 400
Grosseteste, Robert 54, 55, 56
Grotius, Hugo 90, 122, 129, 165, 277, 286, 288, 377
Guattari, Félix 237, 315, 398
Guizot, François 179

## H

Habermas, Jürgen 303, 342, 358, 370, 371
Haddon, Alfred 244, 245, 322, 389
Haeckel, Ernst 193, 195, 316, 387
Haller, Albrecht von 173, 277, 299, 306, 383
Hall, Stuart 130, 168, 202, 213, 355
Hamilton, Earl 359
Hartlib, Samuel 93, 102, 130, 378
Harvey, Gabriel 98, 106, 328
Harvey, William 98, 106, 328
Hazlitt, William 202
Heckscher, Eli 359
Heidegger, Martin 231, 253
Heinlein, Robert 5, 329
Helmholtz, Hermann 193, 194, 195, 206, 320, 387
Henderson, Lawrence 49, 249, 316, 337, 391
Henslow, John 209
Herder, Johann Gottfried 173, 174, 175, 176, 275, 302, 314, 384
Herschel, John 171, 172, 192, 198, 286, 315, 385
Herschel, William 171, 172, 192, 198, 286, 315, 385
Herschel, William James 171, 172, 192, 198, 286, 315, 385
Hervás, Lorenzo 162, 163, 277, 374, 384
Herz, Henriette 150
Heyerdahl, Thor 111
Hildegard bkz. Bingenli Hildegard
Hinde, Robert 326
Hintze, Otto 359
Hippias 39, 40, 41
Hitchcock, Alfred 32, 253
Hobhouse, Leonard T. 329
Hobsbawm, Eric 181, 295, 349
Holberg, Ludvig 145, 369
Holstenius, Lucas 27, 295, 300, 378
Homans, George 282, 288, 307, 311, 337, 395
Hooke, Robert 32, 91, 126, 127, 128, 138, 140, 295, 308, 380
Horkheimer, Max 315, 341, 393
Huang, Arcadius 152
Huber, Ulrich 145

Huet, Pierre-Daniel 95, 120, 121, 122, 125, 142, 165, 267, 276, 283, 380
Hugh, St. Victorlu 54, 55, 63, 69, 131, 175, 223, 281
Hui Shi 44
Huizinga, Johan 231, 289, 358, 359, 360, 390
Humboldt, Alexander von 116, 150, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 188, 192, 195, 196, 202, 268, 276, 278, 280, 283, 286, 288, 292, 293, 294, 295, 305, 310, 311, 313, 315, 316, 318, 319, 325, 339, 385, 401
Humboldt, Wilhelm von 116, 150, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 188, 192, 195, 196, 202, 268, 276, 278, 280, 283, 286, 288, 292, 293, 294, 295, 305, 310, 311, 313, 315, 316, 318, 319, 325, 339, 385, 401
Hume, David 156, 157, 299, 307, 308, 322, 338, 383, 401
Hutchinson, George Evelyn 274, 394
Hutchins, Robert 258, 302, 343, 344, 345, 346, 393
Huxley, Aldous 25, 172, 197, 228, 229, 230, 260, 277, 281, 282, 285, 288, 295, 308, 313, 317, 325, 374, 387, 391, 392, 401
Huxley, Julian 25, 172, 197, 228, 229, 230, 260, 277, 281, 282, 285, 288, 295, 308, 313, 317, 325, 374, 387, 391, 392, 401
Huxley, Thomas Henry 25, 172, 197, 228, 229, 230, 260, 277, 281, 282, 285, 288, 295, 308, 313, 317, 325, 374, 387, 391, 392, 401
Huygens, Christiaan 116, 127, 146, 277, 305, 307, 311, 314, 378, 380
Huygens, Constantijn 116, 127, 146, 277, 305, 307, 311, 314, 378, 380
Hypatia, İskenderiyeli 84

## I

Innis, Harold 302, 392
Iragiray, Luce 309, 370, 372
Isidorus, Sevillalı 48, 49

## İ

İbn Haldûn 51, 52, 53, 298
İbn Rüşd 52, 53, 68, 183
İskenderiyeli Hypatia bkz. Hypatia, İskenderiyeli
İsveçli Christina bkz. Christina, İsveçli

## J

Jahoda, Marie 292, 326, 395
Jakobson, Roman 250, 251, 252, 276, 277, 336, 393
James, Henry 17, 56, 61, 64, 65, 66, 104, 146, 147, 157, 158, 159, 160, 171, 173, 177, 185, 192, 194, 195, 197, 198, 206, 210, 214, 242, 245, 253, 256, 274, 276,

280, 292, 302, 303, 315, 330, 333, 337, 342, 343, 370, 377, 383, 388, 389, 390, 396, 401
James, William 17, 56, 61, 64, 65, 66, 104, 146, 147, 157, 158, 159, 160, 171, 173, 177, 185, 192, 194, 195, 197, 198, 206, 210, 214, 242, 245, 253, 256, 274, 276, 280, 292, 302, 303, 315, 330, 333, 337, 342, 343, 370, 377, 383, 388, 389, 390, 396, 401
Jardine, Lisa 86, 90, 92, 138, 140, 170, 206, 314
Jaucourt, Louis de 154, 382
Jefferson, Thomas 168, 169, 278, 283, 314, 384
Jeffrey, Francis 159, 206, 218, 272, 324, 385
Jencks, Charles 372
Johnson, Samuel 147, 150, 159, 160, 161, 218, 268, 270, 272, 277, 288, 307, 324, 333, 383
Jones, Ernest 23, 161, 162, 165, 171, 180, 181, 257, 258, 277, 285, 296, 298, 367, 384, 401
Jones, William 23, 161, 162, 165, 171, 180, 181, 257, 258, 277, 285, 296, 298, 367, 384, 401
Jonson, Ben 123
Jovellanos, Gaspar Melchor de 162, 163, 277, 310, 312, 317, 384
Juana Inés de la Cruz 93, 96, 97, 381, 401
Julia, Dominique 109, 260, 309, 326, 370, 372
Jung, Carl Gustav 299, 302, 390
Junius, Franciscus 282, 283, 310, 378
Justel, Henri 115

## K

Kames, Henry, Lord 156, 158, 299, 382
Kant, Immanuel 71, 144, 173, 175, 199, 200, 207, 270, 271, 289
Kepler, Johannes 75, 90, 94, 112, 126
Keynes, John Maynard 24, 25, 284, 285, 303, 391
Kindî bkz. el Kindî
Kircher, Athanasius 31, 96, 103, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 125, 129, 130, 139, 142, 143, 144, 146, 163, 202, 277, 302, 310, 316, 317, 318, 374, 378, 401
Kirkland, John 176
Kluckhohn, Clyde 348
Koselleck, Reinhart 287, 353
Kracauer, Siegfried 277, 280, 315, 324, 341, 392
Kristeva, Julia 309, 370, 372

## L

Lacan, Jacques 252, 260, 262
Laing, Ronald D. 338
Lambeck, Peter 27, 300, 319, 323, 380
Lamprecht, Karl 285, 333, 334, 335, 358, 389

Landino, Cristoforo 64
Lang, Andrew 245, 263, 277, 324, 335, 388
Langer, William 348
Lang, Júlia 245, 263, 277, 324, 335, 388
La Pérouse, Comte de 217
Laplace, Jean-Pierre 192
Larroque, Daniel de 115, 129
Lasswell, Harold 29, 32, 33, 235, 256, 279, 302, 394
Latour, Bruno 300, 369, 372
Lauremberg, Peter 102, 377
Lavoisier, Antoine 156, 384
Lazarsfeld, Paul 240, 292, 325, 326, 394
Le Bon, Gustave 243, 321, 325, 388
Leeuwenhoek, Antonie 116, 128
Le Goff, Jacques 359
Leibniz, Gottfried Wilhelm 23, 34, 45, 57, 92, 100, 103, 109, 113, 116, 117, 118, 119, 124, 125, 126, 129, 133, 138, 139, 143, 145, 153, 176, 194, 268, 275, 276, 280, 282, 295, 310, 316, 317, 318, 322, 323, 368, 372, 374, 381, 401
Leidy, Joseph 32, 283, 387, 401
Lenfant, Jacques 116
Le Play, Frédéric 223, 240, 321, 322, 386
Lespinasse, Julie, Mademoiselle 149, 155, 157, 272
Lessing, Gotthold Ephraim 144, 145, 148, 173, 322
Levin, Rahel 150
Lévi-Strauss, Claude 252, 338
Levitin, Danie 372
Lewes, George Henry 190, 191, 277, 386
Linnaeus, Carl 110, 166, 167, 175, 302, 383
Lipsius, Justus 27, 376
Lombroso, Carlo 239, 388
Lomonosov, Mikhail 45, 167, 168, 277, 383
Lotman, Juri 250, 252, 253, 326, 397
Lovejoy, Arthur O. 319, 336, 390
Lovelace, Ada, Kontes 172
Lowenthal, David 195, 339, 341, 394, 397
Lowenthal, Leo 195, 339, 341, 394, 397
Lubbock, John 214, 311, 323, 387
Ludolf, Hiob 95, 113, 124, 276, 379.
Luhmann, Niklas 284, 397
Lukács, Georg 232, 335, 336, 391
Lull, Ramón 54, 56, 57, 68, 69, 72, 101, 109, 112, 114, 118, 164, 316, 317
Lyell, Charles 196, 276, 312

## M

Macaulay, Thomas 159, 272, 273, 277, 306, 310, 324, 386
MacDiarmid, Hugh 223
Maffei, Scipione 311, 382
Magalotti, Lorenz 149, 277, 317, 380
Magliabecchi, Antonio 322
Magni, Valerio 108
Makin, Bathsua 92, 93, 308, 378
Malinowski, Bronisław 245

Malthus, Thomas 196, 276
Mandeville, Bernard 153
Manilius, Marcus 71
Mannheim, Karl 242, 288, 335, 336, 392
Mantegazza, Paolo 239, 240, 277, 321, 387
Marci, Jan Marcus 108, 378
Marlowe, Christopher 69, 72
Marsh, George P. 195, 386
Marsili, Luigi 120, 123, 124, 140, 381
Martianus Capella 26
Martineau, Harriet 151, 189, 190, 309, 386
Martini, Francesco di Giorgio 78, 375
Marx, Karl 179, 180, 181, 208, 238, 263, 295, 304, 337, 352, 387
Maupertuis, Pierre 153
Mauss, Marcel 244, 390
Mayo, Elton 282, 298, 308, 391
May, Robert 321, 371, 372
McCulloch, Warren 261, 290, 302, 303, 393
McLuhan, Marshall 262, 395
Mead, Margaret 257, 263
Meibom, Marcus 95, 113, 322, 379
Melanchthon, Philip 27, 67, 302, 375
Mencke, Johann Burckhardt 146, 381
Mendel, Gregor 257
Menéndez y Pelayo, Manuel 306
Mercator, Gerard 72
Mersenne, Marin 113, 146
Merz, John Thedre 283, 388
Meyer, Lothar 56, 222, 387
Miletli Aleksandros bkz. Aleksandros, Miletli
Miller, James G. 105, 106, 107, 117, 143, 185, 227, 262, 267, 302, 303, 336, 337, 343, 344, 355, 396, 397, 401
Mill, James 185, 186, 190, 285, 302, 305, 306, 323, 386
Mill, John Stuart 185, 186, 190, 285, 302, 305, 306, 323, 386
Minsky, Marvin 246, 274, 397
Mitchell, Juliet 309, 349, 370, 372
Momigliano, Arnoldo 105
Mommsen, Theodor 175, 195, 234
Monboddo, James, Lord 156, 158, 299, 383
Montagu, Elizabeth 150, 305
Montaigne, Michel de 15, 61, 87, 164
Montesquieu, Charles-Louis, marquis de 150, 151, 152, 155, 166, 270, 271, 276, 286, 287, 311, 382, 401
Moore, Barrington 197, 344, 347, 396, 401
Moreri, Louis 115
More, Thomas 66, 87, 247
Morgan, Lewis 181
Morgenstern, Oskar 326, 394
Morhof, Daniel 97, 99, 119, 135, 136, 137, 144, 307, 323, 380
Morris, Charles 185, 186, 187, 208, 226, 250, 253, 277, 278, 279, 280, 394, 401
Morris, William 185, 186, 187, 208, 226, 250, 253, 277, 278, 279, 280, 394, 401
Mousnier, Roland 260
Mumford, Lewis 223, 226, 227, 228, 261, 262, 269, 279,

308, 316, 324, 329, 331, 355, 393, 401
Murray, Henry 23, 162, 223, 229, 281, 311, 316, 344, 392, 401
Musk, Elon 24
Münster, Sebastian 27, 310, 375

## N

Nabokov, Vladimir 25, 393
Namier, Lewis 359
Naudé, Gabriel 95, 322, 378
Needham, Dorothy 30, 32, 33, 45, 59, 254, 256, 257, 273, 274, 279, 280, 284, 288, 291, 308, 320, 325, 326, 394, 401
Needham, Joseph 30, 32, 33, 45, 59, 254, 256, 257, 273, 274, 279, 280, 284, 288, 291, 308, 320, 325, 326, 394, 401
Neumann, John von 89, 246, 247, 249, 258, 269, 270, 272, 283, 284, 290, 305, 306, 308, 316, 326, 356, 394, 401
Neumann, Klára von (Kláří) 89, 246, 247, 249, 258, 269, 270, 272, 283, 284, 290, 305, 306, 308, 316, 326, 356, 394, 401
Neurath, Otto 109, 222, 223, 225, 226, 233, 261, 279, 280, 296, 308, 317, 331, 336, 339, 340, 391
Newell, Alan 246, 259, 290, 397
Newton, Isaac 25, 27, 72, 92, 115, 119, 126, 138, 153, 166, 171, 175, 268, 270, 271, 275, 286, 288, 381
Nicolson, Marjorie 144
Nietzsche, Friedrich 303, 352
Nogarola, Isotta 86

## O

Ogden, Charles 310, 315, 325, 326, 392
Oldenburg, Henry 130, 379
Oliveira, Fernão de 299, 310, 376
Orcibal, Jean 260
Ortega y Gasset, José 231, 329, 331, 346, 391
Ortiz, Fernando 268, 299, 300, 301, 391
Ostwald, Wilhelm 282, 285, 334, 335, 389, 400
Otlet, Paul 222, 223, 224, 225, 226, 282, 323, 390, 401
Otto, Rudolf 222, 225, 226, 233, 234, 261, 279, 280, 296, 300, 308, 331, 336, 339, 340, 359, 381, 391

## P

Palatine Prensesi Elisabeth bkz. Elisabeth, Palatine Prensesi
Pallas, Peter Simon 167, 318, 384
Palmieri, Matteo 61
Panofsky, Erwin 76, 90, 356
Pareto, Vilfredo 239, 249, 275, 311, 321, 333, 336, 337, 344, 359, 388
Park, Robert E. 149, 161, 248, 282, 322, 355, 390
Parsons, Talcott 344
Pascal, Blaise 33, 91, 272, 305, 345, 379
Pattison, Mark 285, 303, 305, 386

Pauling, Linus 238, 274, 280, 282, 284, 296, 394
Pavlov, Ivan 218
Peacock, Thomas 202, 295
Pearson, Karl 238, 277, 283, 284, 305, 315, 389
Peirce, Charles 230, 237, 250, 251, 254, 311, 388
Peiresc, Claude-Fabri de 103, 104, 105, 106, 107, 113, 115, 116, 117, 129, 139, 143, 267, 295, 310, 316, 377, 401
Peralta, Pedro de 168, 277, 299, 300, 381
Périer, Marguerte 272
Peter, Jean-Pierre 2, 11, 14, 15, 20, 27, 28, 51, 52, 53, 72, 84, 102, 105, 133, 143, 156, 166, 167, 174, 176, 186, 196, 206, 218, 226, 234, 237, 241, 243, 254, 257, 261, 262, 267, 268, 275, 292, 294, 296, 301, 305, 312, 313, 318, 319, 322, 323, 326, 338, 339, 350, 359, 360, 369, 372, 377, 380, 381, 384, 385, 394, 395, 400, 401
Petrarca, Francesco 60
Pezron, Paul-Yves 143
Piaget, Jean 299, 306, 393
Pico della Mirandola, Giovanni 60, 67, 68, 72, 96, 114, 311, 316, 375
Pirckheimer, Caritas 87
Pisagor 34, 38, 46, 48
Pitrè, Giuseppe 239
Pitt-Rivers, Augustus 214
Pitts, Walter 274, 290, 306, 397
Pizan, Christine de 84, 85
Placcius, Vincent 134, 139, 300, 319, 323, 380
Platon bkz. Eflâtun
Playfair, John 299, 302, 303, 313, 321, 384
Playfair, William 299, 302, 303, 313, 321, 384
Plinius, Yaşlı 41, 42, 47, 49, 69, 73, 81, 96, 97
Poincaré, Henri 270, 271, 284, 389
Polanyi, Cécile 234, 254, 255, 256, 261, 269, 271, 280, 281, 288, 290, 296, 305, 313, 320, 325, 335, 368, 391, 392, 401
Polanyi, Karl 234, 254, 255, 256, 261, 269, 271, 280, 281, 288, 290, 296, 305, 313, 320, 325, 335, 368, 391, 392, 401
Polanyi, Laura 234, 254, 255, 256, 261, 269, 271, 280, 281, 288, 290, 296, 305, 313, 320, 325, 335, 368, 391, 392, 401
Polanyi, Michael 234, 254, 255, 256, 261, 269, 271, 280, 281, 288, 290, 296, 305, 313, 320, 325, 335, 368, 391, 392, 401
Pollock, Griselda 210, 309, 370, 392
Posner, Richard 26, 370, 372
Postel, Guillaume 62, 75, 376
Priestley, Joseph 159, 160, 161, 168, 314
Prodi, Giorgio 250, 253, 280, 313, 397

Pufendorf, Samuel 90, 119, 125, 165, 303, 312, 313, 318, 380
Ptolemaios bkz. Batlamyus
Pyrrhon 132
Pythagoras bkz. Pisagor

## Q

Quételet, Adolphe 240
Quinet, Edgar 60
Quintilianus 41, 42, 51

## R

Rabelais, François 62, 63, 310, 375
Raleigh, Walter 65, 311, 312, 377
Rapoport, Anatol 249, 250, 273, 340, 346, 395
Ratzel, Friedrich 23, 282, 316, 319, 334, 335, 388
Ray, John 134, 237, 396
Raynal, Guillaume-Thomas 154
Réaumur, René de 156, 310, 382
Récamier, Juliette, Madame 182
Redi, Francesco 149, 277, 317, 379
Reinach, Théodore 284, 313, 389
Renan, Ernest 182, 183, 184, 187, 324, 387
Revel, Jacques 260, 326
Reynolds, Joshua 70, 93, 150, 161, 333, 378
Rice, Condoleeza 357, 367
Richards, Ivor 315, 326, 392
Rieff, Philip 232, 279
Riesman, David 269, 289, 395
Rivers, William 214, 245, 322, 390
Rivet, Paul 321
Robertson Smith, William 156, 157, 158, 246, 273, 274, 276, 285, 302, 303, 305, 310, 315, 322, 324, 333, 334, 388
Robertson, William 156, 157, 158, 246, 273, 274, 276, 285, 302, 303, 305, 310, 315, 322, 324, 333, 334, 388
Rodoslu Posidonuis 39
Roper, Margaret 63, 69, 87, 131
Rose, Jacqueline 78, 204, 309, 365, 371, 372
Rose, Nikolas 78, 204, 309, 365, 371, 372
Rousseau, Jean-Jacques 182
Roussel, Raymond 236
Royce, Josiah 249
Rudbeck, Olof, Genç 103, 109, 110, 111, 112, 126, 142, 143, 202, 302, 314, 320, 380, 401
Rudbeck, Olof, Yaşlı 103, 109, 110, 111, 112, 126, 142, 143, 202, 302, 314, 320, 380, 401
Ruesch, Jürgen 257, 258
Ruge, Arnold 181, 295
Ruml, Beardsley 330, 342, 343, 392
Ruskin, John 185, 186, 187, 228, 387
Russell, Bertrand 229, 282, 284, 285, 303, 305, 311, 312, 313, 361

## S

Sacks, Oliver 197, 324, 398
Said, Edward 281, 398
Sainte-Beuve, Charles 120, 182, 184, 187, 272, 310, 386
Saint-Hilaire, Étienne Geoffroy

193
Sapolsky, Robert 372
Sarpi, Paolo 310, 377
Saumaise, Claude 95, 377
Scaliger, Joseph 69, 71, 72, 92, 107, 122, 288, 310, 376
Schiller, Friedrich 171, 175, 202
Schlick, Moritz 336
Schliemann, Heinrich 194
Schlözer, August 151, 167, 189, 306, 309, 314, 318, 384, 385
Schlözer, Dorothea 151, 167, 189, 306, 309, 314, 318, 384, 385
Schneider, Karl Camillo 277, 390
Schumpeter, Joseph 163
Schurman, Anna Maria van 93, 94, 95, 96, 305, 308, 379
Sebeok, Thomas 250, 253, 346, 397
Sedgwick, Adam 209
Selden, John 71, 120, 122, 123, 129, 136, 165, 270, 288, 312, 377
Sennett, Richard 355, 372
Servet, Miguel 321, 376
Sevillalı Isidorus bkz. Isidorus, Sevillalı
Sforza, Ludovico 79, 83, 317
Shannon, Claude 238, 246, 247, 248, 289, 316, 326, 396
Shen Gua 44, 45, 46, 275
Sidis, William 306
Sidney, Philip 65, 202
Sigüenza y Góngora, Carlos de 168, 277, 300, 381
Simmel, Georg 240, 280, 311, 355, 389
Simon, Herbert 32, 33, 59, 146, 167, 204, 246, 254, 256, 258, 259, 274, 278, 281, 284, 288, 290, 291, 306, 307, 318, 326, 329, 331, 336, 346, 350, 356, 365, 384, 396, 401
Sirenaykalı Eratosthenes bkz. Eratosthenes, Sirenaykalı
Skalić, Paul 76
Sloane, Hans 104, 138, 224, 321, 381
Sloterdijk, Peter 262, 263, 369, 372
Smil, Vaclav 372
Smith, Adam 20, 23, 24, 31, 33, 92, 139, 156, 157, 158, 199, 200, 202, 207, 242, 246, 270, 271, 273, 274, 276, 279, 280, 285, 299, 302, 303, 305, 310, 315, 321, 322, 324, 333, 334, 335, 383, 388, 397, 402
Smith, John Maynard 20, 23, 24, 31, 33, 92, 139, 156, 157, 158, 199, 200, 202, 207, 242, 246, 270, 271, 273, 274, 276, 279, 280, 285, 299, 302, 303, 305, 310, 315, 321, 322, 324, 333, 334, 335, 383, 388, 397, 402
Smith, Sidney 20, 23, 24, 31, 33, 92, 139, 156, 157, 158, 199, 200, 202, 207, 242, 246, 270, 271, 273, 274, 276, 279, 280, 285, 299, 302, 303, 305, 310, 315, 321, 322, 324, 333, 334, 335, 383, 388, 397, 402
Snow, Charles P. 216, 232, 255, 351, 395
Sokrates 15, 39, 40, 46, 67
Somerville, Mary 151, 191, 192,

193, 270, 305, 309, 385, 402
Sontag, Susan 1, 2, 3, 231, 232, 233, 253, 263, 278, 279, 309, 324, 346, 398, 402
Spencer, Herbert 179, 180, 190, 197, 200, 221, 283, 285, 308, 310, 311, 317, 321, 339, 387
Spinoza, Baruch 132, 187, 190, 238
Spivak, Gayatri Chakravorty 309, 370, 372
St. Victorlu Hugh bkz. Hugh, St. Victorlu
Staël, Germaine de 151, 188, 189, 277, 299, 303, 309, 385, 402
Steiner, George 32, 33, 231, 232, 262, 281, 292, 315, 324, 329, 346, 369, 371
Steno, Nicholas 124, 380
Stephen, Leslie 31, 32, 65, 72, 91, 241, 242, 285, 290, 398
Strauss, Leo 147, 190, 231, 252, 338
Strindberg, August 25, 280, 299, 308
Su Song 44, 46, 52
Swedenborg, Emanuel 167, 230, 299, 302, 318, 382

## T

Taccola, Mariano 78, 80, 126, 374
Taine, Hippolyte 182, 184, 185, 186, 187, 243, 268, 324, 387
Talbot, William Henry Fox 198, 199, 311, 386
Tallis, Raymond 372
Tarde, Gabriel 240, 261, 277, 388
Taylor, Harriet 53, 82, 185, 202, 214, 309, 385, 386
Tertullianus 46
Thode, Henry 335
Thomasius, Christian 127, 145
Thomas, Keith 32, 54, 62, 66, 74, 87, 108, 109, 114, 126, 136, 154, 159, 168, 169, 170, 171, 196, 197, 202, 203, 204, 228, 233, 246, 250, 253, 254, 272, 274, 275, 277, 278, 283, 285, 286, 288, 295, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 314, 324, 329, 346, 359, 376, 378, 379, 384, 385, 386, 387, 389, 397, 402
Thompson, Edward 187, 262
Tocqueville, Alexis de 182, 183, 189, 268, 386
Todorov, Tristan 298, 398
Toffler, Alvin 366
Tolstoy, Lev 30, 290, 292
Torre, Marcantonio della 81
Treitschke, Heinrich von 195
Trevor-Roper, Hugh 42, 63, 69, 131, 170
Trithemius, Johannes 310, 375
Troeltsch, Ernst 335, 390
Turgot, Anne Robert Jacques 155, 156, 157, 383
Turing, Alan 32, 246, 248, 261, 269, 270, 273, 276, 283, 289, 306, 307, 310, 337, 396
Tylor, Edward 214
Tytler, James 147

## U

Uexküll, Jakob von 250, 253, 299, 350, 351, 390
Unger, Roberto Mangabeira 370, 372

## V

Varro, Marcus Terentius 41, 42, 47, 49, 71
Vasari, Giorgio 78, 82
Veblen, Thorstein 303, 304, 305, 389
Vega, Garcilaso de la 65
Verelius, Olaus 110
Verrocchio, Andrea 79
Vico, Giambattista 33, 142, 164, 165, 166, 174, 269, 270, 276, 298, 306, 307, 382, 400
Virchow, Rudolf 193, 194, 195, 316, 387
Vitruvius 41, 51, 76, 81
Vives, Juan Luis 67, 75, 375
Voltaire 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 212, 318, 382
Voss, Gerard 95, 99, 124, 143, 207, 303, 322
Voss, Isaac 95, 99, 124, 143, 207, 303, 322

## W

Waitz, Georg 203
Walpole, Horace 150
Walras, Léon 321, 388
Wang Anshi 43, 45, 256, 274, 280, 284, 326
Wang Yangming 43
Warburg, Aby 71, 99, 135, 311, 350, 390
Ward, Lester 241, 283, 388
Weaver, Warren 238, 247, 321, 326, 342, 374, 392
Weber, Max 144, 208, 234, 264, 275, 278, 285, 287, 301, 302, 303, 322, 335, 357, 359, 362, 390
Wegener, Alfred 320, 391
Weizsäcker, Carl von 358, 396
Wells, Herbert G. 175, 225, 228, 277, 287, 307, 308, 325, 390
Whewell, William 172, 192, 193, 200, 202, 229, 315, 330, 340, 385
Whitehead, Alfred N. 212
Whorf, Benjamin 321, 393
Wiener, Norbert 237, 246, 247, 258, 270, 271, 272, 304, 305, 306, 308, 316, 324, 326, 392, 400
Wilkins, John 125, 229, 277, 278, 379
Wilson, Edmund 39, 101, 231, 269, 319, 340, 370, 371, 393
Wilson, Edward O. 39, 101, 231, 269, 319, 340, 370, 371, 393
Windelband, Wilhelm 335
Witsen, Nicolaes 120, 124, 305, 380
Wolf, Maryanne 174, 182, 214, 358, 365, 368
Wood, Anthony 171, 200, 203, 270, 307
Worm, Ole 104, 321, 377
Wortley Montagu, Lady Mary 150, 305
Wower, Johannes 99, 135, 300
Wren, Christopher 91, 92, 140,

146, 305, 380
Wundt, Wilhelm 242, 303, 334, 335, 358, 387

## Y

Yaşlı Plinius bkz. Plinius, Yaşlı
Young, Thomas 30, 32, 52, 102, 170, 171, 172, 192, 202, 203, 275, 286, 287, 288, 291, 295, 305, 307, 311, 324, 385, 402

## Z

Zammit, Themistocles 299, 390
Zedler, Johann Heinrich 144, 218
Zesen, Philipp von 112
Žižek, Slavoj 262, 263, 289, 369, 372
Zwinger, Theodore 76, 97, 299, 376

# İÇİNDEKİLER

*Çeviri Hakkında Meraklısı İçin Not* *9*
*Türkçe Baskıya Takdim: Nesli Tükenen Bir Entelektüel Türü Olarak Polimat* *11*
*Kısaltmalar Listesi* *17*
*Önsöz ve Teşekkür* *19*

Giriş: Polimat Nedir? 23
1. Doğu ve Batı 37
2. 'Rönesans Adamı' Çağı, 1400-1600 59
3. 'Bilgelik Canavarları' Çağı, 1600-1700 89
4. 'Kalem Ehli' Çağı, 1700-1850 141
5. Bölgecilik Çağı, 1850-2000 201
6. Bir Grup Portresi 265
7. Habitatlar 297
8. Disiplinlerarasılık Çağı 327

*Koda: Üçüncü Bir Krize Doğru* *363*
*Ek: 500 Batılı Polimat* *373*
*İlave Okuma* *393*
*Dizin* *397*

# Polimat

## *Leonardo da Vinci'den Susan Sontag'a Kültür Tarihi*

PETER BURKE

***Bilgi bir bütün müdür yoksa bilgiyi dallara ayırıp uzmanlaşmak zorunlu mudur? Bilginlerin bilginin üretilmesi ve işlenmesindeki konumu nedir ve ne olmalıdır?*** Bu kadim soruların ışığında Peter Burke bu kitapta, çok sayıda disiplinde uzman olmanın farklı bir bilgi türü olduğu iddiası ve her bilgi formunun, tarihinin yazılmasını hak ettiği inancıyla bilgi alanları arasındaki ayrışmanın tehlikelerine bir panzehir olarak polimatlığı tekrar hatırlamamız gerektiğini söylüyor.

Sadece basit bir merakın veya genel kültürlü olma hevesinin değil, gerçek bir tecessüsün ve çok sayıda disiplinde derinliğe ulaşmanın ifadesi olan polimatlık, Burke'e göre, müstakil bir tarihe sahip. ***Polimat***, Batı merkezli bir "***çok-yönlü bilginler dökümü***"nü sunmanın yanı sıra, bu sıra dışı bilginleri ortaya çıkaran kişisel ve çevresel etkenlere bakıyor. Burke'ün sunumuyla polimatları neyin harekete geçirdiğini, çok yönlü çalışmaları için gereken zaman ve enerjiyi nasıl bulduklarını, hayatlarını nasıl kazandıklarını görebiliyoruz. Kitap, polimatlığın sadece göz alıcı yanını göstermekle kalmıyor, polimatların ödemek zorunda kaldıkları, şarlatanlıkla suçlanmaya kadar giden bedeli de aktarıyor; polimatların bilgiye katkısını tartışıyor ve bir hiper-uzmanlaşma çağında bu tür bireylere hiç olmadığı kadar çok ihtiyacımız olduğu tespitiyle sonlanıyor.

ISLIK

ISBN 978-625-7317-55-9